NET WERK

54-69
1997/2001

contactblad van de
Stichting Net Werk voor de
geschiedenis van
hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

54

NET WERK

722-723

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

To be or not to be a global historian, that's the question

William McNeill, de Erasmus Prijs 1996 en 'global history' volgens Fred Spier

Niet Prins Bernhard, zoals sommige kranten meldden, maar Prins Willem-Alexander sprak op 11 december 1996 de laudatio uit voor William McNeill, die in het Koninklijk Paleis die dag de Erasmusprijs ontving. En eigenlijk was het ook wel passend dat een afgestudeerde historicus die woorden uitsprak.

Onder milieu- en hygiëne- en medische historici is William McNeill (geboren in 1917 te Vancouver) bekend vanwege zijn besteseller 'Plagues and people' (1976). Maar dit werk is slechts een bouwsteen bij zijn eigenlijke project: het schrijven van wereldgeschiedenis. Een sleutelbegrip bij dit ondernemen is 'contact'. Dit geldt ook voor **Plagues and people**, waarin hij de gevolgen van de onderlinge contacten tussen culturen voor gezondheid en demografie bestudeert. Waar de ene bevolking over eeuwen heen een aanpassing had doorgemaakt in haar verhouding tot micro-organismen, bleken dezelfde micro-organismen verwoestend te werken op een groep die daarop niet was voorbereid. Een nadeel van de werkwijze van McNeill is dat hij moet uitgaan van secundaire literatuur die niet geschreven is voor het doel dat hij nastreeft. Historici voor wie de relatie van de onderzoeker tot de primaire bron en de bronnenkritiek een belangrijke basis vormen voor hun vak, hebben daarom ook kritiek uitgeoefend op de wijze waarop McNeill zijn materiaal ondergeschikt maakt aan de interpretatie. McNeill werkt inductief vanuit een grote hoeveelheid leesvoer die hij in korte tijd op zeer efficiënte wijze doorneemt om hypothesen op te stellen en vertelt vervolgens een verhaal dat hij selectief illustreert aan de hand van de doorgenomen literatuur. Daarmee lukt het hem boeiende syntheses onder een ruim publiek te brengen. Het zijn meeslepende panorama's. Niet voor niets heeft William McNeill de biografie van Arnold Toynbee geschreven, al volgt hij de theses van zijn voorganger niet.

Het was daarom geen complete verrassing dat hij het bedrag dat hij ontving (*f* 300.000) wilde stellen in dienst van het bedrijven van de geschiedenis van 'global history'. De ene helft gaat naar Engeland (Ashmolean Museum), de andere helft naar Nederland, met name de groep van Prof. dr. Johan Goudsblom en dr. Fred Spier. Het opmerkelijke hierbij is dat de begunstigden geen

historici pur sang zijn, maar in de ogen van historici historiserende sociologie bedrijven. Daaraan heeft William McNeill zich allerminst gestoord.

Fred Spier is de auteur van The structure of Big History. From the Big Bang until today, waarin hij in zijn eerste hoofdstuk nadrukkelijk verwijst naar William McNeill. Verder noemt hij Fernand Braudel, J.M. Roberts, Oswald Spengler, Leften Stavrianos en Arnold Toynbee als voorbeelden van 'Big Historians'. Immanuel Wallerstein komt nog wel ter sprake in een ander gedeelte van het werk. Karl Marx, toch wel een bekende 'Big Historian', komt in het rijtje niet voor. Wij leven in een tijd van ontkenning van de betekenis van Marx als analyst van de wereldgeschiedenis, maar net zo als de golfbeweging Toynbee en Spengler opnieuw onder de aandacht brengt, komt de tijd van Marx waarschijnlijk weer.

Een teken des tijds is het ook dat de term 'systeem', althans bij Spier, niet meer in zwang is. Centraal in zijn betoog komt het begrip 'regime' naar voren, enigszins verwarrend omdat zowel historici als geografen deze term allang met een andere invulling hanteren. Het begrip wordt zo breed toegepast dat het door terminologische inflatie wordt bedreigd. Aan die term is ook a priori geen verklarende kracht te ontlenen zonder precisering van historische processen en structuren. En als deze nu eenmaal zijn uiteengerafeld, is het de vraag of het nodig en zinvol is om van een regime te spreken. Aan de andere kant kan het geen kwaad als Nederlandse historici geconfronteerd worden met de scheppers van brede historische panorama's. Huizinga en Slicher van Bath hebben zich daaraan gewaagd en behoren daarmee tot de weinige in het buitenland bekende Nederlandse historici. (M.D.)

Spier, F. **The structure of Big History. From the Big Bang until today,** (Amsterdam: Amsterdam University Press, 1996), ISBN 90 5356 220 6, 113 blz.

John R. McNeill

Another unsustainable century: global environmental history since 1900

Niet geheel toevallig gaf John R. McNeill op 9 december j.l. een lezing aan de Amsterdamse School voor Sociaal Wetenschappelijk Onderzoek. te Amsterdam op uitnodiging van J. Goudsblom en F. Spier. Hij is de zoon van William McNeill, en is net als zijn vader en grootvader historicus. John McNeill doceert aan de Georgetown University, Washington D.C. De laatste jaren heeft zijn onderzoeksgebied zich steeds meer verplaatst naar de milieugeschiedenis. In 1992 publiceerde hij The mountains of the Mediterranean world: an environmental history. Hij bereidt een boek voor over 'global environmental history', dat het thema anders benadert dan het werk van Ponting, A green history of the world. In zijn lezing presenteerde hij de uitgangspunten van zijn toekomstig boek. Een van de kernpunten is het verschil tussen de twintigste eeuw en voorgaande eeuwen. John McNeill spreekt van een 'hyper carbon age' en laat aan de hand van een aantal indexcijfers zien welke ombuiging de twintigste eeuw voorstelt. Veel aandacht heeft hij voor water en de niet-duurzame wijze waarop in diverse regio's van de aardbol daarmee omgesprongen wordt. Hij stelt vast dat veel niet-duurzaam gedrag in het verleden en tegenwoordig op routine stoelt, dat het voor vele mensen generaties lang aantrekkelijk kan zijn. Bovendien leidt het niet per definitie tot een ramp, tenminste niet binnen het tijdsperspectief van een enkele generatie . Derhalve kan een ombuiging niet verwacht worden zonder bewuste strategische ingrepen op wereldniveau.

NET WERK 54
724-725
3/4
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

McNeill, J. R. **The mountains of the Mediterranean world : an environmental history,** (Cambridge ; New York: Cambridge University Press, 1992) Studies in environment and history,ISBN 0521332486 (hardback), xvii, 423 blz.

Milieugeschiedenis: enkele interpretaties

Nog steeds is er betrekkelijk weinig theoretische reflectie over milieugeschiedenis als wetenschappelijk gebied. Op zoek naar de kern van het vak, komen we wel wat citaten tegen:
"Environmental history unites the oldest themes with the newest in contemporary historiography: the evolution of epidemics and climate, those two factors being integral parts of the human ecosystem; the series of natural calamities aggravated by a lack of foresight…; the destruction of Nature, caused by soaring population and/or by the predators of industrial overconsumption; nuisances of urban and manufacturing origin, which lead to air or water pollution; human congestion or noise levels in urban areas, in a period of galloping urbanization."
Emmanuel Le Roy Ladurie, "Histoire et Environnement," themanummer van *Annales* (1974),

geciteerd in Donald Worster, The Ends of the Earth (New York: Cambridge University Press, 1989), p. 291.
"Any explanation of environmental change should account for the mutually constitutive nature of ecology, production, and cognition, the latter at the level of individuals, which we call ideology, or at the societal level, which in the modern world we call law … To externalize any of the three elements … is to miss the crucial fact that human life and thought are embedded in each other and together in the non-human world."
Arthur McEvoy, "Toward an Interactive theory of Nature and Culture: Ecology, Production, and Cognition in the California Fishing industry," *Environmental Review* 11, no. 4 (Winter 1987): 289-305, citaat pp. 300-301.
"From [environmental] histories we can infer the modes of thought and behavior that are more likely than others to be detrimental to the environment we want to live in. A primary element of such histories should be the social analysis of scientific knowledge construction, because many technologies that are science-based cause so many environmental problems."
4/5 Elizabeth Ann R. Bird, "The Social Construction of Nature: Theoretical Approaches to the History of Environmental Problems," *Environmental Review* 11, no. 4 (Winter 1987): 255-264, citaat p. 255.
"Imperialism engenders a particular type of ecological drama involving several characteristic phases or acts. The play has been repeated many times, and as with all classical drama, the plot is now well understood. Indeed some might argue that there is a depressing repetitiveness to the successive enactments of the colonial eco-drama, as if man and nature knew how to write only one scenario and insisted upon staging the same play in theater after theater on an ever-expanding worldwide tour."
Timothy Weiskel, "Agents of Empire: Steps Toward an Ecology of Imperialism," *Environmental Review* 11, no. 4 (Winter 1987): 275-88, zie p. 275.
"Within the various acts of the eco-drama should be included scenes in which men's and women's roles come to center stage and scenes in which Nature 'herself' is an actress."
Carolyn Merchant, "Gender and Environmental History," *Journal of American History*, 76, no. 4 (March 1990): 1117-1121, citaat p. 1121.
"The great task for environmental historians is to record and analyze the effects of man's recently achieved control over the natural world. What is needed is a longer-term global, comparative, historical perspective that treats the environment as a meaningful variable."
John Richards, "Documenting Environmental History: Global Patterns of Land Conversion," *Environment* 26, no. 9, (1984), citaat p. 37.
"The environmental historian participates in the gulf between the ecological ideal and historical reality, between the two cultures of science and the humanities, and between disinterested objectivity and the ethical obligation of advocacy."
John Opie, "Environmental History: Pitfalls and Opportunities," *Environmental Review* 7 (1983): 8-16, citaat p. 15.
"Environmental history... refer[s] to the past contact of man with his total habitat. . . . The environmental historian like the ecologist [s]hould think in terms of wholes, of communities, of interrelationships, and of balances."
"Environmental history fit[s] into the framework of New Left history. [It is] history "from the bottom up," except that here the exploited element [is] the biota and the land itself."
Roderick Nash, "American Environmental History: A New Teaching Frontier," *Pacific Historical Review* 41: 362-372 (1972), citaten p. 363.

54
NET WERK
726-727
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Planvorming op het kruispunt van verleden en toekomst

Hoe bruikbaar is historisch-ecologisch onderzoek van het natuurlijk archief?

Namaak is vaak echter dan het echte, met deze uitspraak van Umberto Eco opende dagvoorzitter Peter Dauvellier het symposium Planvorming op het kruispunt van verleden en toekomst. Met het citaat doelde Dauvellier op het hoge "herstel" en "oer" gehalte van allerhande plannen voor natuur en landschap. Terwijl de namaakwerkelijkheid als echter wordt ervaren dan de werkelijkheid zelf, gaan we uiterst slordig om met de werkelijkheid, het geheugen van onze maatschappij. Historische documenten verzuren en moderne gegevensbestanden in computers kunnen niet meer worden geraadpleegd door veranderingen in computersystemen. Het landschap is misschien wel "the last frontier" als geheugen van de samenleving. 5/6

Het symposium "Planvorming op het kruispunt van verleden en toekomst; Hoe bruikbaar is historisch-ecologisch onderzoek aan het natuurlijk archief" vond plaats op 8 november j.l. in Kasteel Groeneveld te Baarn. Het was het tweede symposium van de WLO-Werkgroep

Historische Ecologie, georganiseerd met de WLO-Werkgroep Theorie in Praktijk en de Palynologische Kring. Doel van het symposium was planvormers en beleidsmakers in contact te brengen met diverse soorten historisch-ecologisch onderzoek van het natuurlijk archief en te discussiëren over het nut dat dergelijk onderzoek kan hebben voor planvorming. De belangstelling hiervoor bleek groter dan de organisatoren hadden durven hopen, 30 tot 40 belangstellenden moesten worden teleurgesteld omdat de zaal, met 95 deelnemers, volledig vol was.

Roel During, voorzitter van de WLO-Werkgroep Historische Ecologie, hekelde in zijn inleiding op het thema de eenvormigheid van de uitgangspunten voor het natuurbeleid. Voor ons gevarieerde landschap staan 132 natuurdoeltypen te beschikking en een handjevol referentiebeelden. Daarbij wordt bij de uitwerking van plannen voor natuurontwikkeling het "geheugen" van het landschap volledig uitgewist. Tussenwegen, waarbij natuurontwikkeling rekening houdt met de informatie in het landschap, worden zelden bewandeld. Dat dit anders zou moeten illustreerde During aan de hand van een antiquarisch boek dat was gerestaureerd en voorzien van een modern kaft. De restauratie was echter zodanig uitgevoerd dat met stoom op eenvoudige wijze het moderne kaft weer verwijderd zou kunnen worden, zonder het eigenlijke boek te beschadigen.

Loes van Wijngaarden van het Ecologisch Laboratorium van de Vakgroep Europese Archeologie van de Universiteit van Amsterdam gaf een overzicht van de verschillende soorten natuurlijk archief, de beschikbaarheid ervan en de manieren waarop er onderzoek aan gedaan kan worden. Aan de hand van stuifmeelkorrels (pollen), zaden, houtresten en houtskool kan een reconstructie gemaakt worden van de begroeiing. Ook veranderingen in de begroeiing kunnen worden afgelezen. Naast plantenresten wordt ook onderzoek verricht aan de fauna. Er wordt momenteel een GIS (geografisch informatie systeem) opgebouwd waarin vondsten van diersoorten worden opgenomen. Zo kunnen verspreidingskaartjes worden gemaakt van vondsten van de Bruine beer in Nederland. De fossiele resten geven vaak veel informatie over de milieuomstandigheden in een bepaald gebied. Diatomeen (kiezelwieren) zijn bijvoorbeeld uitstekende indicatoren omdat zij een uiterst smalle tolerantie hebben voor bijvoorbeeld het zoutgehalte.

Dat er geen sprake kan zijn van één soort "oernatuur" voor de Nederlandse situatie werd duidelijk uit de bijdrage van *Frans Bunnik* van de

54
NET WERK
728-729
6/7
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Vakgroep Paleobotanie en Palynologie van de Rijksuniversiteit Utrecht. De normale situatie van de laatste 2,3 miljoen jaar is een ijstijd, met als referentiebeeld een arctische steppevegetatie. De warmere perioden zijn slechts kortdurende verstoringen hierin. In de huidige warme periode, het Holoceen, is de successie van steppe naar loofbos voortdurend beïnvloed door de mens. Bunnik wees er op dat als men bij natuurontwikkeling kiest voor natuur met natuurlijke processen, aan die processen ruimte, maar vooral ook tijd, gegeven dienen te worden. Kennis over deze processen, die zich over zeer lange tijdsperioden uitstrekken, kan alleen met paleo-ecologisch onderzoek verworven worden.

Bas van Geel, van het Hugo de Vries Laboratorium van de Universiteit van Amsterdam gaf, als voorbeeld van de mogelijkheden die historisch-ecologisch onderzoek aan het natuurlijk archief biedt, een schets van de vegetatieontwikkeling in laag Nederland. De dikke veenpakketten hier bevatten vaak wel tot 6000 jaar vegetatiegeschiedenis. Het onderzoek maakte het mogelijk de ontwikkeling van een ondiep meer via diverse moerasstadia tot de vorming van hoogveen te schetsen. Hieruit bleek ondermeer dat de successie niet altijd in dezelfde richting verloopt. Bovendien bleek ook uit zijn onderzoek dat de ontwikkelingen vaak zeer veel tijd nodig hebben. De successie blijft vaak gedurende lange tijd, tot wel enkele honderden jaren, in een bepaald stadium steken.

Coreferent *Allard van Leerdam* van IWACO confronteerde de kennis die Bas van Geel had gepresenteerd met de vragen uit de praktijk van de natuurontwikkeling in laag-Nederland. Daarbij kan historisch-ecologische informatie dienen als bron van informatie en inspiratie. Kennis van processen is daarbij wezenlijker dan kennis van patronen. Historisch-ecologische referenties kunnen aanwijzingen geven voor wat wel en niet mogelijk is.

De serie voorbeelden werd vervolgd met een schets van de ontwikkeling van het rivierengebied, door *Leendert Louwe Kooimans*, hoogleraar aan het Instituut voor Prehistorie van de Rijksuniversiteit Leiden. In het rivierengebied heeft gedurende 6000 jaar sedimentatie plaatsgevonden. Er heeft zich een omvangrijk natuurlijk bodemarchief gevormd. De vaak gebruikte actuo-referentiebeelden zijn niet echt te vergelijken met wat het rivierengebied in het verleden was. Zo is het Rijnstrangengebied bij Lobith geen aktief riviersysteem meer en zijn de bossen langs de Loire en de Donau niet vergelijkbaar met een natuurlijke situatie in ons land. Volgens Louwe Kooimans moet bij de keuze van referentiebeelden nagedacht worden

over de vraag welk verleden gekozen wordt. Men moet daarbij afwegen of dit verleden wel past in de doelstellingen van natuur- en landschapsontwikkeling. Daarbij mag de ontwikkeling van het landschap niet gezien worden zonder de mens.

7
8

Coreferent *Wouter Helmer* van Stroming BV betoogde dat bij natuurontwikkeling in het rivierengebied veel gebruik gemaakt wordt van historische informatie om processen te leren kennen. Bij de uiteindelijk planvorming gaat het echter om de afweging van de identiteit van het huidige landschap tegen de nieuwe claims op het landschap in samenhang met de natuurlijke potenties.

Volgens *Gert-Jan Baaijens* van IKC-Natuurbeheer te Wageningen bestaan bij natuurontwikkelingsprojecten veel misverstanden over de natuurlijkheid van beken in het landschap van de hogere zandgronden. Hij wees op vele verschijnselen die wijzen op menselijk ingrijpen in de waterloopjes, beken lopen niet door de laagste delen van een dal, lijken zelfs de echte natte plekken te mijden, meanderen niet aktief en doorsnijden soms zelfs dekzandruggen. Volgens Baaijens was het hoofddoel van het gegraaf aan beken de wens om water te kunnen gebruiken voor het bevloeien van hooilanden. De beken zijn volgens hem een door menselijk ingrijpen onstaan fenomeen. In de natuurlijke situatie konden in de laagten uitgestrekte kalkmoerassen worden aangetroffen. Baaijens pleitte er daarom ook voor om niet alle beken te voorzien van meanders, maar ook beekdalen af te snoeren en er weer uitgestrekte moerassen te laten ontstaan.

Henk Wolfert, geomorfoloog bij DLO-Staring Centrum, ging in op onderzoek dat was verricht over het historische meandergedrag van kleine rivieren als de Dinkel en de Overijsselse Vecht. Het onderzoek was verricht om kennis te verzamelen voor natuurontwikkeling langs deze riviertjes. Hiervoor werd een historische kaartanalyse uitgevoerd en werden de afzettingen in het rivierdal onderzocht. Er bleek een enorme historische variatie te bestaan tussen de verschillende rivieren en binnen het riviertraject zelf. Deze variatie was afhankelijk van het waterregime en het landschap. Bij de Overijsselse Vecht bleek dat in het middentraject de meeste dynamiek optrad; het advies aan de opdrachtgever was dan ook juist daar plannen te ontwikkelen voor het herstel van actieve rivierprocessen. Wolfert concludeerde uit zijn onderzoek dat veel ruimte nodig is voor het herstel van processen.

Joep Dirkx
WLO-Werkgroep
Historische Ecologie

54
NET WERK
730-731
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Werk in uitvoering:

Jo Swabe

en de mens-dier relatie

(de volgende tekst bevat uittreksels van de web-pagina van Jo Swabe op internet.)

In March 1993, I embarked upon a four year doctoral research project on the relationship between humans and other animals at the Amsterdam School for Social Science Research, University of Amsterdam, The Netherlands. This project is funded by my employers - the Amsterdam School - and is supervised by the Amsterdam sociologists Prof. dr. J. Goudsblom and Dr.B. van Heerikhuizen. The project is, however, very much my own brainchild. The chief focus of the project is upon the changing nature of the relationship between humans and domesticated animals and the origins and development of animal medicine.

8
9

My approach is sociological, largely influenced by the work of Norbert Elias and his disciples. The long-term scope of my project reflects my broader interest in process sociology. My dissertation attempts to trace the changes in human-animals relations and evolution of veterinary medicine from the domestication of animals, some 10,000 years ago, to the present-day. It is indeed an ambitious project, that is being written in a similar vein to Johan Goudsblom's Fire and Civilisation (1992). The work of the 'world historian', William H. McNeill, has also been of considerable influence to my work, particularly with respect to his great works The Rise of the West (1963) and Plagues and Peoples (1976). My project is due for completion Spring 1997.

Key questions

1. How and to what extent have (domesticated) animals been used to meet human needs throughout the course of history?
2. What are the origins and consequences of human dependency on particular species of animals, most particularly in terms of health, prosperity and the advancement of human civilisation?
3. Given the extent of our dependency upon domesticated animals to service not only our most basic, but also ancillary needs, it is vital that they be kept fit and free from disease. What measures - both past and present - have been taken to ensure that domesticated animals remain of optimum utility to people and do not threaten the social, economic and physical health of human communities?

The current working title of my project is 'Animal Health and Human Civilisation: A Historical Sociological Account of Changing Human-Animal Relations and the Rise of the Veterinary Regime.'

swabe@pscw.uva.nl
http://www.xs4all.nl/~ianmacd/jo

Signalementen

De gegevens voor deze signalementen komen van uiteenlopende, soms obscure bronnen. Er is getracht om ze daar waar nodig aan te vullen. Waar dit te omslachtig bleek, heb ik de voorkeur gegeven aan de signaleringswaarde boven de volledigheid. In principe zijn de gesignaleerde publicaties recent, maar als interessante, wat oudere referenties pas kort geleden zijn ontdekt, worden zij hier desondanks opgenomen (Myriam Daru).

Aisenberg, A. R., **Contagious disease and the government of Paris in the age of Pasteur,** Dissertatie Yale University (1993).

Andersen, A. en R. Ott **Ingenieurswissentschaftliche Risikoperzeption in der Phase der Hochindustrialisierung,** (Bremerhaven: Wirtschaftsverlag, 1995), ISBN 3-89429-528-7, 206 blz.

Anderson, D. en R. Grove (eds.) **Conservation in Africa: people, policies, and practice,** (CUP), ISBN 0-521-34990-7, 355 blz. £ 22.95.

Arnold, D. ,**The problem of Nature,** (Oxford: Blackwell, 1996), ISBN 0-631-19021-x; 0-631-17732-9, 224 blz. gebonden £ 44.00.

9/10 ——— (ed.) **Warm climates and western medicine,** (Amsterdam/ Atlanta: Rodopi, 1996).

Béal, J. -Cl. (ed.) **L'arbre et la forêt, le bois dans l'antiquité. Une table-ronde,Institut d'Archéologie et d'Histoire de l'Antiquité classique** (Maison de l'Orient Mediterranéen)18 fevrier 1994,Université Lumière-Lyon II, (Paris: De Boccard, 1995), ISBN 2-9505633-2-5, 104 blz.

Benöhr, H. P., F. J. Brüggemeier en M. Klöpfer **Schübe des Umweltbewusstseins und der Umweltrechtsentwicklung. Studien zum Umweltstaat,** (Bonn: Economica, 1995), ISBN 3-87081-275-3, 144 blz. DM 44,80.

Bertran-Moya, J., **Las grandas epidemias de peste en la Barcelona de los siglos XVI y XVII. Un estudia de historia social.** Dissertatie, Universidad Autonoma de Barcelona (Barcelona: 1995).

Boomgaard, P., **Historicus in een papieren landschap,** (Leiden: KITLV Uitgeverij, 1996), ISBN 90 6718 106 4. *f* 12,50.

Bouma, M. J. en H. J. van der Kaay, 'The El Nino southern oscillation and the historic malaria epidemics on the Indian subcontinent and Sri-Lanka: an early warning system for future epidemics?', **Trop. Med. Int. Health**, jrg. 1 (1996) 1, pp. 86 96.

Brüggemeier, F., **Das unendliche Meer der Lüfte. Industrialisation, Umweltverschmutzung und Risikobewusstsein im 19. Jahrhundert,** (Essen: Klartext, 1996), ISBN 3-88474-509-3. ca DM 49.-.

54
NET WERK
732-733
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Bryson, R. A., 'Environment, environmentalists, and Global Change: a skeptic's evaluation', **New Literary History,** jrg. 24 (1993), pp. 783-795.

Cittadino, E. **Nature as Laboratory. Darwinian Plant Ecology in the German Empire (1880-1990),** (Cambridge/New York: Cambridge University Press, 1990), ISBN 0-521-34045-4, xi, 199 blz. $ 44.50.

Cloudsley, T., 'Ideas of Nature in the European imagination', **History of European Ideas,** jrg. 20 (1995) 1-3, jan., pp. 333-340.

Colombijn, F. en R. Raben, 'Et in urbe ecologia. A short review of ecological-historical studies of Indonesian towns', **Indonesian Environmental History Newsletter,** (1996) 8, pp. 1-8.

Dekker, C. en M. Mijnssen-Dutilh, **De Eemlandsche Lege Landen. Ontginningen rond de mond van de Eem in de 12e en 13e eeuw,** (1995).

Descola, P. en G. Pálsson (eds.) **Nature and Society. Anthropological perspectives,** (London/New York: Routledge, 1996) European Association of Social Anthropologists, ISBN 0 415 13216 9, 310 blz.

Duchêne, V. **150 jaar stadsgas te Leuven. een episode uit de geschiedenis van de Belgische energiesector,** (Deurne: MIM, 1995), ISBN 90 341 0866 X, 165 blz.

Dufresne, M., 'Ville et prison: discours d'hygiénistes à Montréal au cours de la deuxième moitié du XIXe siècle', **Criminologie**, jrg. 28 (1995) 2, autumn, pp. 109 - 130.

Eckel, B., **Die Entwicklung der Wasserversorgung und Abwasserentsorgung in Mainz.** Dissertatie Universiteit Mainz (Mainz: 1996).

Ellen, R. en K. Fukui (eds.) **Redefining nature : ecology, culture and domestication,** (Oxford [etc.]: Berg, 1996) Explorations in anthropology, ISBN 1-85973-130-9 1-85973-135-X pbk, xxii, 664 blz. $ 19.95.

Enderlin Cavigelli, R. **Risiko und Konflikt,** (Stuttgart/ Wien: Verlag Paul Haupt Bern, 1996), ISBN 3-258-05422-3, 208 blz. Fr. 48.- / DM 54.- / öS 394.-

Evenden, M. D., 'The laborers of Nature: economic ornithology and the role of birds as agents of biological pest control in North American agriculture, ca. 1880-1930', **Forest & Conservation History,** jrg. 39 (1995) october, pp. 172-183.

Geus, M. de, **Ecologische utopieën,** (Utrecht: Jan van Arkel, 1996), ISBN 90 6224 376 2.

Gilhaus, U. **Schmerzenskinder der Industrie. Umweltverschmutzung, Umweltpolitik und sozialer** 10/11

Protest im Industriezeitalter in Westfalen 1845-1914, (Paderborn: Schöningh, 1995) Forschungen zur Regionalgeschichte, nr. 12, ISBN 3-506-79584, 601 blz. DM 84.-.

Gloy, K. **Das Verständnis der Natur. Geschichte des ganzheitlichen Denkens,** (München: Beck, 1996), 280 blz.

Gloy, K. **Natur- und Technikbegriffe, historische und systematische Aspekte von der Antike bis zur ökonomischen Krise,** (Bonn: Bouvier, 1996), ISBN 3-416-02602-0, ca viii, 266 blz. ca DM 59.-.

Goody, J., 'Man and the Natural World', **Environment and History,** jrg. 2 (1996) 3, pp. 255-270.

Gottlieb, R. (ed.) **This sacred earth: religion, nature, environment,** (New York & London: Routledge, 1996), ISBN 0-415-91232-6, 500 blz. $ 65.-.

Grove, R. H. **Green Imperialism: colonial expansion, tropical island Edens and the origins of environmentalism, 1600-1860,** (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), ISBN 0 521 40385 5, xiv + 525 blz. $18.75.

Grove, R., V. Damodaran en S. **Sangwan Nature and the Orient: essays on the environmental history of South and Southeast Asia,** (Oxford: Oxford University Press, 1995).

Guha, R. **Social Ecology,** (Delhi: OUP, 1994), ISBN 0-19-563113-7, 300 blz. $ 29.95.

Hamlin, C., 'Finding a function for public health: disease theory or political philosophy?', **Journal of Health Politics,** jrg. 20 (1995) 4, winter, pp. 1025-1031.

Hardy, A., 'Epidemics, plagues and other scourges', **Journal of the History of the Behavioral Sciences,** jrg. 31 (1995) 2, apr., pp. 162-167.

Heymann, M. **Die Geschichte der Windenergiegewinnung 1890-1990,** (Frankfurt/New York: Campus, 1995), pp. 148.

Hipkins, S. en S. F. Watts, 'Estimates of air pollution in York: 1381-1891', **Environment and History,** jrg. 2 (1996) 3, pp. 347-358.

Hoffman, A. J., 'Trends in corporate environmentalism. The chemical and petroleum industries 1960-1993', **Society and natural resources,** jrg. 9 (1996) 1, pp. 47 - 64.

Hughes, C. G., 'The piper's dance: a paradigm of the collective response to epidemic disease', **International Journal of mass emergencies and disasters,** jrg. 11 (1995) 2, august, pp. 227 - 144.

Hughes, J. D., 'Ecology and Development as Narrative Themes of World History', **Environmental History Review,** jrg. 19 (1995) Spring, pp. 1-16.

Kaufmann-Hayoz, R. en A. Giulio (eds.) **Umweltproblem Mensch,** (Bern: Haupt, 1996), 576 blz.

54
NET WERK
11/12
734-735
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Kloepfer, M., **Beiträge zur Umweltrechtsgeschichte im 19. Jahrhundert,** (Bonn: Economica, 1995).

Kloepfer, M., C. Franzius en S. Reinert **Zur Geschichte des deutschen Umweltrechts,** (Berlin: Duncker & Humblot, 1994), ISBN 3-428-08108-0, 169 blz. DM 98.-.

Lash, S., B. Szerszynski en B. Wynne **Risk, environment and modernity. Towards a New Ecology,** (1996), ISBN *f* 47,10, 294 blz.

Lees, R. E., 'Epidemic diseases in Glasgow during the 19th century', **Scott. Med. Journ.,** jrg. 41 (1996) 1, feb., pp. 24 - 27.

Leeuw, S. van der, (ed.), **L'homme et la degradation de l'environnement. XVe Rencontres internationales d'archeologie et d'histoire d'Antibes, Sophia Antipolis 20-21-22 octobre 1994** (APDCA, 1995) 514 blz.

Leininga, J. R., **Arctische walvisvangst in de achttiende eeuw. De betekenis van Straat Davis als vangstgebied,** (Dissertatie Groningen 1995; Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1995), ISBN 90 6707 365 2.

Lemon, J. T., **Liberal dreams and Nature's limits. Great cities of North America since 1600,** (Don Mills: Oxford University Press Canada, 1996), ISBN 19-5407938.

Lewis, C. H., 'Telling Stories About the Future: Environmental History and Apocalyptic Science', **Environmental History Review,** jrg. 17 (1993) Fall, pp. 43-60.

Löffler, T., **Wasserversorgung in der Geschichte,** (Fraunhofer Informationszentrum Raum und Bau, 1995), ISBN 3-8167-1799-3. DM 42.-.

Marschall, I., **Die Geschichte der Wasserversorgung des rechtsrheinischen Teils des Rhein-Sieg-Kreises und der Stadt Bonn.** Dissertatie Universiteit Bonn (Bonn: 1996).

Massa, I., 'Historical approach to environmental sociology', **Innovation,** jrg. 8 (1995) 3, sept., pp. 261- 274.

McCann, J. **People of the Plow: an agricultural history of Ethiopia, 1800-1990,** (Madison: University of Wisconsin Press,), ISBN 0-299-14610-3 ; 0-299-14614-6, xiii + 298 blz. $54.00, $24.95 (paper).

Meng, A., **Geschichte der Hamburger wasserversorgung,** (Hamburg: Medien Verlag Schubert, 1993), ISBN 3-929229-15-3. DM 65.-.

Menzies, N. K. **Forest and land management in Imperial China,** (Houndmills [etc.]//New York, N.Y: Macmillan//St. Martin's Press, 1994) Studies on the Chinese economy, ISBN 0-312-10254-2 (US)//0-333-60048-7 (UK), ix, 175 blz.

Molnar, J. en J. B. Foster, 'The vulnerable plant: a short economic history of the environment',

Rural Sociology, jrg. 60 (1995) 3, fall, pp. 543-544.
Murard. Lion en P. Zylberma, **L'hygiène dans la République: la santé publique en France ou l'utopie contrariée (1870-1918),** (Paris: Fayard, 1996), 805 blz. FL 100,10.
Newell, E. en S. Watts, ''Copper smoke' and the Llanelli Copper Company', **Environment and History,** jrg. 2 (1996) 3, pp. 309-336.
Nijhof, E. en P. Scholliers (eds.) **Het tijdperk van de Machine,** (Brussel: VUBPress, 1996), ISBN 90-5487-147-4, 238 blz. *f* 39.50.
Novem, **Novem 20 jaar : 1976-1996-2016. Op zoek naar duurzaamheid,** (Sittard: Novem, 1996).
Osborne, M., **Applied natural history and the colonisation of Algeria. Nature, the exotic, and the science of French colonialism,** (Indiana University Press, 1994).
Oster, U., 'The Autobahn myth', **History Today,** jrg. 46 (1996) 11, pp. 39-41.
Ouweneel, A. **Shadows over Anáhuac. An ecological interpretation of crisis and development in Central Mexico 1730-1800,** (Albuquerque: University of New Mexico Press, 1996), ISBN 0 8263 1731 6, 384 blz. $ 60.00.
Ouweneel, A., 'Silent drama in the Milpas: changes in the agro-system of Anáhuac during the 1780's and 1790's', Gruzinski, S. en N. Wachtel, (eds.), **Le Nouveau Monde. Mondes nouveaux. Actes du colloque organisé par le CERMACA (EHESS/CNRS), Paris 2,3,4 juin 1992** (Paris: Éditions Recherches sur les Civilisations. Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, 1996), pp.115-135.
Poels, C. L. M., 'De ontwikkeling van het milieubesef 1950-1965: bestrijdingsmiddelen alleen een middel tegen hongersnood', **ROM magazine**, (1996) 6 (juni), pp. 22-24.
———, 'De verwerking van vast industrieafval in de periode 1950-1965 : milieurisico's zijn jarenlang onderschat', **ROM magazine**, jrg. 14 (1996) 7/8 (juli/augustus), pp. 14-16.
Porter, R., 'The rise and fall of the age of miracles', **History Today,** jrg. 46 (1996) 11, pp. 69-75.
Radkau, J., 'Energy - Genie or Genius?', **History Today,** jrg. 46 (1996) 11, pp. 14-19.
Rocheleau, D. E., P. E. Steinberg. en P. A. Benjamin, 'Environment, development, crisis and crusade. Ukambani, Kenya 1890-1990', **World Development,** jrg. 23 (1995) 6, june, pp. 1034-1051.
Sarfatij, H. (red.) **De strijd tegen en om het water,** (Hilversum: Verloren, 1997 (februari), ISBN 90 6550 259 9, ± 160 blz. ± FL 29.-.

54
NET WERK
736-737
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Schlick, T., 'Medicalization and secularization. The Jewish ritual bath as a problem of hygiene (Germany 1820's-1840's)', **Social History of Medicine**, jrg. 8 (1995) 3, dec., pp. 423-442.
Schuttkowski, H. en B. Herrmann, 'Geographical variation of subsistence strategies in early-medieval populations of southwestern Germany', **Journal of Archeological Science,** jrg. 23 (1996) 6, pp. 823-831.
Scott, R., **The history of the International Energy Agency. Principal documents,** (Paris: OECD, 1995) nr. III, ISBN 92-64-14659-8, 543 blz.
Scott. S., C. J. Duncan en S. R. Duncan, 'The plague in Penrith, Cumbria, 1597/8, its causes, biology and consequences', Ann. **Hum. Biol.,** jrg. 23 (1996) 1, pp. 1 - 21.
Shepard, P., **The others. How animals made us human,** (1996), 374 blz.
Shoemaker, N., 'Regions as categories of analysis', **Perspectives**, jrg. 34 (1996, november) 8, pp. 7-8,10.
Siiskonen, H., 'Deforestation of the Owambo region, North Namibia, since the 1850's', **Environment and History,** jrg. 2 (1996) 3, pp. 291-308.
Smout, T. C. (ed.) **Scotland since prehistory. Natural Change and Human Impact,** (Aberdeen: Scottish Cultural Press, 1993), ISBN 1 898218 03 X.
Swain, A., **The environmental trap,** (1996). For information concerning this book contact the publisher at Anna.Norman@pcr.uu.se.
Sylvan, R. en D. Bennett, **The Greening of Ethics,** (Cambridge, UK: Whitehorse Press, 1994), 300 blz. £ 11.95.
Tesh, S., 'Miasma and "social factors" in disease causality. Lessons from the nineteenth century', **Journal of Health Politics,** jrg. 20 (1995) 4, winter, pp. 1001-1024.
Thüry, G. E., **Die Wurzeln unserer Umweltkrise und die griechische-römische Antike,** (Salzburg: Müller, 1995).
Viles, H., 'Air pollution and building stone decay in Oxford', **Environment and History,** jrg. 2 (1996) 3, pp. 359-372.
Warren, K. J. (ed.) **Ecological feminism**, B. Wells-Howe (ass) (London [etc.]: Routledge, 1994) Environmental philosophies series, ISBN 0-415-07297-2 ; 0-415-07298-0 pbk, xiii, 209 blz.
Weber, M. **Antike Badekultur,** (München: Beck, 1996) Beck's Archäologische Bibliothek, ISBN 3 406 40099 X. DM 58,-.
Wilderotter, H, **Das große Sterben - Seuchen machen Geschichte,** (Berlin: Jovis, 1995), ISBN 3-931321-11-8, 320 blz. DM 58.-.
Williams, S. C., **Prelude for disaster: the politics and structures of**

urban hygiene in Rio de Janeiro 1808-1860, Dissertatie University of California (LA: 1994).

Yeguell, F., **Baths and bathing in classical Antiquity,** (New York: The Architectural History Foundation, 1992), ISBN 0-2622-40351.

14/15 Tijdschrift voor Ecologische Geschiedenis, jrg 1 nr 2

1 Erik Thoen *Editoriaal*

2 Jan Bieleman *Van traditionele vruchtbaarheid en verder… Het mestprobleem in de Nederlandse landbouw in historisch perspectief*

9 Anton Ervynck, Hendrik Demiddele, Konjev Desender en Jaap Schelvis *Loopkevers, mijten en kiezelwieren als bewijsmateriaal bij archeologische milieureconstructies*

17 Guido Tack, Paul Van den Bremt en Martin Hermy *Het multidisciplinaire karakter van de historische ecologie: het voorbeeld van het Bos t'Ename*

26 *Recensies*

33 *Abstract, résumés, Zusammensfassungen*

Tijdschrift voor Ecologische Geschiedenis, Groot-Brittanniëlaan 43, B-9000 Gent, tel. 00-32-9-223-70-65, fax 00-32-9-223-97-38.

EDEN lezingen 1997

Kamer 138 KITLV Reuvensplaats 2 Leiden, Maandag, 15.00 - 17.00

EDEN (Ecology, Demography and Economy in Nusantara) zet haar lezingen-traditie voort met een nieuwe reeks maandelijkse lezingen.

27 Januari: Moira Moeliono (East-West Center/University of Hawaii) and Pam Minnigh (KITLV), *Sailing past Manggarai: land and water tenure in West Flores*

24 Februari: Jan Michiel Otto (Van Vollenhoven Instituut, Rijksuniversiteit Leiden) *The history of environmental legislation in Indonesia*

24 Maart: Willem Wolters (Katholieke Universiteit Nijmegen) *Climatic seasonality and inter-regional trade in the Philippines and Indonesia, 1860-1930*

21 April: Greg Bankoff (University of Auckland) *Societies in conflict: algae and humanity in the Philippines*

Inlichtingen:
KITLV
Postbus 9515, 2300 RA Leiden
071-5272295 fax 071-5272638
e-mailhenley@rullet.leidenuniv.nl

54

NET WERK

738-739

contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Bos en zeevaart

Congres op 10,11,12 en 14 september 1997 te Parijs
Het 'Groupe d'Histoire des Frorêts Françaises' organiseert een congres over de relatie tussen bos en zeevaart in Europa, van de Oudheid tot de twintigste eeuw.
De voertaal is frans, de inschrijfkosten bedragen 600 FF.
Voor meer informatie: GHFF, 45 rue d'Ulm, 75005 Paris. Tel. 00-33-1-44 32 32 86. Fax 00-33-1-44 32 20 44, e-mail: vautelin@canoe.ens.fr

55
NET WERK
740-741
contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Auto's en milieugeschiedenis

Tijdens het verrichten van huishoudelijke werkzaamheden is het steeds weer een sadistische vreugde, na de nieuwsberichten de filemeldingen te beluisteren. Hoeveel kilometer zal het Nederlandse wagenpark deze keer in gezamenlijke stilstand bereiken? Hoeveel ontkenners van de zegeningen van het openbaar vervoer zullen vandaag weer meer tijd aan files kwijt zijn dan een doorsnee treinvertraging ooit kan opleveren? Het is een merkwaardig fenomeen: het arsenaal aan smoezen om toch maar de auto te gebruiken is schier onuitputtelijk, maar van de oorspronkelijke 'argumenten' (vervoer van deur tot deur, ongestoorde voortgang van de reis) is inmiddels niet veel meer overgebleven. Het autogedrag lijkt echter al dermate sterk in ons leefpatroon ingesleten dat de voordelen al niet meer tegen de nadelen hoeven op te wegen om 'ons' achter of naast het stuur te laten plaatsnemen. Sinds de lobby van General Motors, Firestone en Standard Oil vanaf het midden van de jaren dertig het openbaar vervoersysteem op vele plaatsen in de Verenigde Staten via een mantelorganisatie stelselmatig om zeep heeft geholpen (zie Ponting, *Green history*, p. 337), is de opmars van het individuele gemotoriseerde vervoer onstuimig en onstuitbaar geweest, zij het in dat land enkele decennia eerder dan hier. In het afgelopen jaar zijn enkele publikaties over auto's en autogebruik verschenen, waarmee milieuhistorici hun voordeel kunnen doen. In de eerste plaats *Auto's in Nederland, cijfers over gebruik, kosten en effecten*, een gezamenlijke uitgave van het CBS en Kluwer. Zoals een statistisch werk betaamt, staat het vol met tabellen, grafieken en diagrammen, voorzien van toelichtende teksten. De gegevens beslaan de periode van ongeveer 1960/70 tot 1995/96, op papier dus vrij kort, maar tussen begin- en einddatum ligt een wereld van verschil. Om een indruk te geven: van ruim 500.000 auto's in 1960 naar ruim 5.600.000 in 1995, van ongeveer 46 auto's per 1000 inwoners naar 365. Het is opmerkelijk dat de groei van het wegennet geen gelijke tred met die van het auto bezit heeft gehouden en dat die groei vooral binnen de bebouwde kom heeft plaatsgevonden. De toename van het totale verharde wegennet bedroeg ca. 50%. Bij een index 1970=100 nam de Nederlandse bevolking in de periode 1970-'95 toe van 100 naar 119, de buitenwegen van 100 naar 120, maar binnen de bebouwde kom van 100 naar 181, met sterke provinciale verschillen. Bij getallen horen ook prognoses, zoals die over de te verwachten groei van de automobiliteit.

55
NET WERK
742-743
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Het streven van de regering is de mobiliteitsstijging in 2010 (ten opzichte van 1986) tot 35% te beperken. Dit getal was echter al in 1993 bereikt. Bij ongewijzigd beleid zal de stijging in die periode 72% bedragen. Stellen we deze cijfers naast de dramatische grafiek op p. 27, waarbij het gebruik van de auto tegenover dat van het openbaar vervoer is gesteld: ongeveer een verdubbeling van het laatste naar 20 miljard km (1950-'95), maar een verdertigvoudiging van de auto:
2 naar bijna 140 mrd in dezelfde tijd.
3 De uitwerking van deze en andere feiten in het hoofdstuk 'Milieu-effecten' stelt enigszins teleur. Vanzelfsprekend vinden we daarin gegevens over de uitstoot van allerlei schadelijke stoffen, maar niet over de versnippering van de ruimte in ons land, toch ook van groot belang voor het functioneren van ecosystemen. Evenmin worden daar getallen over niet-menselijke. verkeersslachtoffers gepresenteerd, bij voorbeeld 2 miljoen vogels per jaar, of een kwart tot een derde van de landelijke dassenpopulatie.
Het ligt voor de hand om in een overzicht als dit ook m.i. buitenissige data tegen te komen, zoals over de meest verkochte kleur van auto's in 1985 vergeleken met 1995. Wie over auto's wil meedenken of -praten, kan niet zonder de informatie uit dit boek, of het nu gaat over ongelukken, het ruimtebeslag per auto (vooral de parkeerruimte buiten het eigen erf), de verkeersveiligheid en de risico's per categorie verkeersdeelnemer (motor- en bromfietsers voorop), de opgegeven motieven voor autogebruik (het privégebruik veruit als meest gehanteerde).
Voor degenen die zich de situatie uit de jaren vijftig en zestig niet zo goed (meer) voor de geest kunnen halen is het boekje *Kort auto nieuws*, uitgegeven door Citroën Nederland, een fraai uitgevoerd hulpmiddel. In sfeervolle en informatieve foto's van Kors van Bennekom en saillante fragmenten uit kranten en rapporten wordt hier de tijd tot leven geroepen waarin de auto nog een bescheiden plaats in het bestaan innam. De discussies over wel of geen maximumsnelheid in de bebouwde kom en op de snelwegen (eind jaren '50), over verkeersproblemen in de binnensteden en over het parkeren aldaar roepen nu eens een sfeer van nostalgie, dan weer van tijdloosheid op. Het is een publikatie zonder wetenschappelijke pretenties, maar als visuele steun zeer welkom.
Van een ander kaliber dan de twee bovenstaande werken lijkt *Het paardloze voertuig*, het eerste deel in de CONAM-reeks (Contactgroep Automobiel- en Motorrijwielhistorie), verschenen ter gelegenheid van honderd jaar Nederlandse auto. Hier een werk met voetnoten, literatuuropgaven, maar volgens de schrijvers zonder wetenschappelijke pretenties, bedoeld voor de 'kritische autoliefhebber' - wat dat ook moge betekenen. In ieder geval willen de redacteuren van de Conam-serie niet verzeild raken in "een litanie van hele en halve waarheden", in een "doodlopende weg van de zichzelf eindeloos reproducerende anekdote" of bijdragen aan een "onverantwoord vooruitgangsgeloof' . Het gaat om het "overdragen [van] het plezier van het historische archiefonderzoek, de bevrediging die het vertellen van een zelf geconstrueerd en zelf gedocumenteerd verhaal kan bieden" (16). Vanuit een milieuhistorische invalshoek zal ik enige opmerkingen over deze publikatie maken. In zekere zin wordt deze daar geen recht mee gedaan, omdat het grootste deel onbesproken blijft.
Bij de genoemde uitgangspunten past niet het 'Woord vooraf, dat het ergste doet vrezen. Daar wordt gewaagd van: "stalen vriend" [=auto],
3 "de intense behoefte van de mens
4 om zich te verplaatsen...is bij uitstek gevoed door de komst van de automobiel", de "zo felbegeerde 'vrijheid van mobiliteit"', en wordt gesteld dat "slechts een dwaas zal geloven, dat die persoonlijke vrijheid [=automobiliteit] zal worden aangetast" (11). Zulke kreten hebben meer met propaganda dan met wetenschap te maken en doen afbreuk aan het serieuze karakter van dit boek.
Eventuele lezers moeten zich daardoor echter niet laten afschrikken. Tot hun geruststelling kan worden gezegd dat een nuchtere behandeling van de stof wordt geboden. In drie uiteenlopende artikelen wordt aandacht geschonken aan de eerste gebruikers van auto's in Nederland (Ariejan Bos, De gebruikers geteld, p. 17-77), de introductie van fiets, auto en vliegtuig in Nederland (Vincent van der Vinne, Ondernemers in mobiliteit, p. 103-145) en Amsterdamse taxibedrijven (Gijs Mom, Haver- en andere motoren: de Amsterdamse paardentaxi en het dilemma van de motorisering, 1880-1925, p. 163-267). Zes 'Biografische intermezzi' over vroege autohandelaren en -bezitters zijn tussen de hoofdstukken geplaatst.
Het eerste artikel sluit goed aan bij het hiervoor besproken boek van CBS/Kluwer. Aan de hand van het 'rijksvergunningenbestand' wordt een overzicht gegeven van het autobezit tot 1906, de verspreiding van automerken en andere, soms zeer gedetailleerde wetenswaardigheden. Niettemin blijkt de lijst van volgnummers van de vergunningen vooral te zijn ontleend aan door een ander "in nachtenlange... arbeid" (271) overgetypte lijsten uit De Kampioen. Met ingang van 1 januari 1909 werd motorrijtuigenbelasting geheven. Het archief van deze heffing heeft echter niet gediend als bron voor de berekening

van het aantal auto's, daarvoor is gebruik gemaakt van opgaven in diverse jaargangen van De Kampioen. Over de betrouwbaarheid daarvan worden we niet ingelicht. Op grond van deze gegevens zouden in 1905 ruim 900 auto's in ons land hebben gereden, in 1910 2.000, in 1915 ruim 4.700, in 1920 ruim 11.600, in 1925 ca. 40.000, in 1930 meer dan 112.500. Over dit laatste jaar registreert het CBS echter 68.000 personenauto's. Het lijkt onwaarschijnlijk dat het verschil door het aantal bestel- en vrachtwagens kan worden verklaard.
In de paragraaf 'De auto in het dagelijks leven' komen wel stukjes voor over 'Sociale status en automobilisme', 'Lonen en prijzen', 'Merken en typen', maar slechts enkele zinnen over de maatschappelijke acceptatie van het fenomeen automobiel. Afgezien van langzamerhand wat obligate opmerkingen over achterlijke boeren en hun reacties is hier tot nu toe weinig over geschreven. De studie van Wolfgang Sachs over dit aspect komt niet in de literatuur van Bos voor, evenmin als werken van de Amerikaan Flink over de introductie van auto's in de Verenigde Staten.
Het leeuwendeel van het Paardloze voertuig is gewijd aan het wel en wee van de Amsterdamsche Taxameter Automobielen Maatschappij (ATAX), de Amsterdamsche Rijtuig Maatschappij (ARM) en de Amsterdamsche Rijtuig Vereeniging (ARV). Dit onderwerp valt buiten het kader van deze bespreking.
Aan het eind van het 'Ten geleide' worden lezers opgeroepen om ook de eerder genoemde vreugden aan anderen mee te delen, dus wie zich aangesproken voelt, weet waar hij/zij met zijn/haar produkten terecht kan.

Auto's in Nederland. Cijfers over gebruik, kosten en effecten (Heerlen/Deventer, 1996). 176 pp. ISBN 90-201-2969-4. Prijs: *f* 34,50.

Kort auto nieuws. Het autoverkeer in Nederland rond 1960 (Amsterdam, 1996; niet in de handel).

Gijs Mom (red.), **Het paardloze voertuig: de auto in Nederland een eeuw geleden** (Deventer, 1996). 328 pp. ISBN 90-201-2961-9. Prijs: *f* 39,75.

Henk van Zon

De Dommel

Onverdacht natuurlijk? Een discussie.

In het Eindhovens Dagblad heeft Bert van Polen in een aantal artikelen aandacht geschonken aan de theorie van de Drentse bioloog Gert Jan Baaijens, die stelt dat 80 tot 90 procent van de Nederlandse beken in het verre verleden door de mens

4/5
55
NET WERK
744-745
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

is gegraven. (Gert Jan Baaijens heeft enkele jaren geleden al tijdens een bijeenkomst van Net Werk als lid van de werkgroep Historische Ecologie uitleg gegeven over zijn onderzoek.). Gert Jan Baaijens heeft blijkbaar nu besloten dat zijn theorie voldoende is onderbouwd om een groter publiek daarmee kennis te laten maken. Op 23 maart j.l. kwam hij aan het woord in het radioprogramma Vroege Vogels.
Hier volgt een deel van een artikel van Bert van Polen (Eindhovens Dagblad 25.1.1997) waarin de theorie voor het Eindhovense publiek werd samengevat:

Theorie van Drentse bioloog: 'Merendeel beken is ooit gegraven'

Het overgrote deel van de beken in Nederland is in het verre verleden gegraven, meent de Drentse bioloog drs. Gert Jan Baaijens. Het gaat misschien wel om tachtig à negentig procent van de beken. Zelfs de Dommel heeft volgens Baaijens een verdachte loop. De graafwerkzaamheden zijn waarschijnlijk omstreeks het jaar duizend begonnen, mogelijk al eerder. Onafhankelijke deskundigen, gevraagd om een reactie, zeggen dat zij de denkbeelden van Baaijens, die werkzaam is bij het Informatie- en Kermiscentrum (IKC) in Wageningen, zeer serieus nemen. Binnen het IKC, een onderdeel van het ministerie van Landbouw en Natuurbeheer, ondervindt Baaijens op dit moment weinig weerklank voor zijn theorie. Baaijens voert aan dat zijn bevindingen belangrijk zijn in verband met projecten voor herstel van gekanaliseerde beken tot meanderende beken die miljoenen guldens kosten. Bij een verkeerde uitvoering kunnen deze projecten leiden tot een verdere verdroging.
In 1987 stelde Baaijens vast dat de Baakse Beek bij Vorden in de Graafschap een kunstmatige loop heeft over de hoogste punten van het terrein. Op weg geholpen door onderzoek van andere deskundigen kwam hij nadien tot de conclusie dat praktisch alle Gelderse beken kunstmatige trekken vertonen, evenals beken in Groningen, Friesland, Drente, Overijssel en Utrecht. In Brabant en Limburg heeft Baaijens nog weinig onderzoek verricht. Van een aantal beken, zoals de Tungelroyse Beek, staat vast dat ze op de 'verkeerde' plek liggen.

5
6

Twijfels aan de theorie

Hein Elemans, Stroomgebiedsmanager Waterschap De Dommel, gaf in het Eindhovens Dagblad van 18-2-1997 zijn visie op de Dommel ten beste:
Door meanders te graven kon het kalkrijke en warme water aan de randen van het beekdal worden onttrokken en gebruikt voor de bevloeiing van weidegronden. Hoewel hij nog geen kans heeft gehad om

de Brabantse beken te onderzoeken, noemt Baaijens de Dommel 'verdacht': Zijn verhaal geeft een positieve kijk op het relatief nieuwe vakgebied van de historische ecologie. Maar de inhoud van zijn beweringen is op de Brabantse beken echter niet van toepassing. Baaijens zegt zijn 'romantische bevlogenheid' met de beken gaandeweg te hebben bedwongen. Hij heeft dat naar mijn mening veel te ver doorgevoerd.
De invloed van de middeleeuwse Brabander op de beken is groot geweest. Er zijn duizenden kilometers nieuwe waterwegen gegraven. Maar er zijn in de Brabantse geschiedschrijvingen geen bronnen waaruit kan worden geconcludeerd dat beken met meanders zijn gegraven. Baaijens gaat met zijn theorie voorbij aan lokale situaties, waaronder de achtendertig watermolens die vanaf de zevende eeuw op de Dommelbeken werden aangelegd. Twaalf eeuwen hebben deze molens een dominante invloed gehad op de waterhuishouding. Door de tegenstrijdige belangen had de middeleeuwse boer meer last dan plezier van het water. Ook voor de scheepvaart en de visvangst zijn beken gegraven. Verder is vanaf de dertiende eeuw het aantal 'bovenlopen' als gevolg van ontvening en ontginning sterk vergroot. In tegenstelling tot de theorie van Baaijens liggen de meeste Brabantse beken op het laagste punt van het beekdal en is er geen sprake van opleiding van water naar de randen. Het water van de Dommelbeken was bovendien overwegend zuur en ongeschikt voor bevloeiing. Pas toen in 1825 de Zuid- Willemsvaart en het Kempisch Kanaal werden gegraven, kon er kalkrijk Maaswater worden aangevoerd Daarmee werden gronden bevloeid op een wijze zoals dat volgens Baaijens ook in Drenthe gebeurde. In tegenstelling tot wat Baaijens beweert vond dit plaats door het water eenvoudig op te stuwen en via zijdelingse aanvoersloten te verdelen over de gronden. Vanaf 1850 is de invloed van de mens op de beken goed in de archieven vastgelegd Alleen al binnen het stroomgebied van de Dommel werd minstens duizend kilometer beek rechtgetrokken. In 1975 werd de laatste beek (Strijper Aa) ontdaan van zijn meanders. Er resteerden toen nog slechts honderd kilometer 'natuurlijke' beek. Vanaf 1990 zijn er diverse herstelprojecten uitgevoerd om de eerder recht gemaakte beken weer in hun oude glorie te herstellen. Vooralsnog is er geen enkele reden om te twijfelen aan de echtheid van de meanders in de Brabantse beken. Het getuigt bovendien van weinig respect voor de natuurlijke processen die de beken zo bijzonder maken. Het laatste woord is aan de Dommel zelf. Die heeft zo zijn eigen gedachten, en dwingt zichzelf nog maar eens in een extra kronkel.

55
NET WERK
746-747
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

De verdachte kronkels in de Dommel, een repliek van Gert Jan Baaijens

uit Eindhovens Dagblad 4-3-1997:
Op 18 februari reageerde de heer Elemans van Waterschap De Dommel op enkele artikelen van Bert van Polen, waarin mijn denkbeelden over het ontstaan van Nederlandse beken zijn samengevat. Dat de slingerende Dommel gegraven, zou kunnen zijn, wil er bij hem niet in. De boeren hadden er volgens hem meer last dan gemak van, als gevolg van de vele watermolens. Bevloeiing werd pas mogelijk nadat in de 19e eeuw, via België, Maaswater beschikbaar kwam. Het 'eigen' water was te zuur. Dat laatste is onjuist. De flora van de Brabantse beekdalen, ook buiten bereik van de Kempenkanalen, wijst op vele plaatsen op kalkrijk grondwater. Bevloeid werd er ook al voor de aanleg van het Kempisch kanaal. Voor het Belgisch deel van de Dommel is dat gedocumenteerd: de Nederlandse gegevens zijn op dat punt nooit onderzocht. Maar dat de Brabantse boeren minder oog voor de eigen beurs zouden hebben gehad dan alle hun omringende boeren lijkt niet echt waarschijnlijk. Het dal van de Dommel vertoont op flink wat plekken afsnoeringen, zelfs stroomafwaarts: bijvoorbeeld bij Son, Nijnsel Sint-Oedenrode, Boxtel en Sint-Michielsgestel. Daar plaatste men bij voorkeur watermolens. Door die ruggen te doorgraven, verbond men twee venige laagten en diende daarmee aanvankelijk zowel de landbouw als de watermolens. Conflicten ontstonden doordat het veendek verteerde en dus om een lagere ontwateringsbasis vroeg - bevloeiing ging altijd met ontwatering gepaard - terwijl de watermulders vasthielden aan hun stuwrechten. Hogerhand moest er geregeld aan te pas komen. Maar dat was nooit afdoende, want het maaiveld van het groenland bleef dalen. Uit armoede heeft men dan ook duizenden, zo niet tienduizenden vierkante meters grond in de beekdalen gebracht om althans niet permanent blank staand land te hebben. Daartoe droeg bij dat hier, anders dan elders in ons land, ook in de zomer gemalen mocht worden en er dus ook in de zomer opgestuwd werd. Grootgrondbezitters lijken meer oog te hebben gehad voor de (inflatievrije) inkomsten uit de molens dan uit de (relatief, soms ook absoluut dalende) grondpachten. Die vroegere Dommel lag wel heel krampachtig langs de randen van het dal met name vanaf Son, en afgesnoerde meanders ontbreken eigenlijk. Dat laatste is misschien wel de sterkste reden voor de kwalificatie 'verdacht'. De Dommel heeft zich nooit, zoals Elemans meent, in een extra kronkel gedwongen. Ik heb groot respect voor natuurlijke

processen van beekvorming, maar ook voor die middeleeuwse boeren. Die een voortdurende verlegging van de stroomdraad, en daarmee aantasting van hun gronden, wisten te voorkomen. Dat was pas waterbeheersing.

7/8

Excursie van de WLO-Werkgroep Historische Ecologie naar het Bos t'Ename 24 april 1997

De WLO- Werkgroep Historische Ecologie organiseert op donderdag 24 april a.s. een excursie naar het Bos t'Ename. Het Bos t'Ename ligt ten zuiden van Gent, vlak bij Oudenaarde. In dit bos is een uitvoerig historisch-ecologisch onderzoek uitgevoerd, waarover gepubliceerd is in *Bossen van Vlaanderen. Een historische ecologie* (G. Tack, P. van den Bremt & M. Hermy. Leuven, 1993). De excursieleiding is in handen van Guido Tack en Paul van den Bremt. De excursie beslaat een hele dag.
De ochtend zal besteed worden aan een bezoek aan het archeologische park van Ename. De kern van dit park bestaat uit de resten van twee Middeleeuwse kerken en een Benedictijnenabdij. Verder horen bij het park de resten van een tiende eeuwse burcht en de bijbehorende handelsnederzetting.
Na de lunch wordt een bezoek gebracht aan het Bos t'Ename. Dit bos werd in de Hoge Middeleeuwen verworven door de Benedictijnerabdij van Ename. Zij hebben het beheer van het bos nauwkeurig vastgelegd. Het bos werd beheerd als hakhout met overstaanders. De eik was de meest voorkomende boomsoort. Het huidige bos is echter geen rechtstreekse opvolger van dit middeleeuwse bos. In het midden van de negentiende eeuw werd het bos ontgonnen tot landbouwgrond. Vanaf het einde van de negentiende eeuw werd hier weer opnieuw bos aangeplant.
Het bos staat tegenwoordig bekend om zijn grote plantenrijkdom. De flora bestaat uit een aantal plantensoorten die bekend staan als slechte kolonisatoren (Bosanemoon, Gele dovenetel, Slanke sleutelbloem, Maagdenpalm). Waarschijnlijk hebben deze zich kunnen handhaven in de houtsingels en -wallen die bij de ontginning gespaard zijn gebleven.
De cultuurhistorische en floristische betekenis waren enige jaren geleden aanleiding het bos aan te wijzen als Beschermd Landschap.
Bij de evaluatie van haar bezoek aan het Bos t'Ename in 1989 onderstreepte de Natuurwetenschappelijke Commissie van de Natuurbeschermingsraad het belang van historisch-ecologisch onderzoek voor een verantwoord natuurbeheer.
Programma:
10.30u Verzamelen bij de kerk van Ename.
11.30u Bezoek aan het archeologisch park van Ename.
12.30u Lunchpauze.
13.30u Excursie naar het Bos t'Ename.
17.00u Afsluiting excursie.
De kosten voor deelname bedragen ca. 150 Bfr. Hierbij is een broodjeslunch inbegrepen. Reiskosten zijn hier niet bij inbegrepen. In principe reizen de deelnemers op eigen gelegenheid. Via de werkgroep zal het carpoolen worden gecoördineerd. Belangstellenden kunnen zich, uitsluitend schriftelijk, aanmelden bij de secretaris van de WLO- Werkgroep Historische Ecologie, Joep Dirkx, DLO-Staring Centrum, Postbus 125, 6700 AC Wageningen.

55
NET WERK
748-749
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Conferenties en bijeenkomsten

14-15 november 1997
'Call for Papers' zum ÖGPW Symposium Der 'Natur'-Begriff in der politischen und wissenschaftlichen Kontroverse
Gemeinsam veranstaltet von ÖGPW, von Österreichischer UNESCO-Kommission, dem Österreichischen Institut für Internationale Politik (ÖIIP) und dem Rosa-Luxemburg-Institut (RLI)
Zeit: Freitag/Samstag, den 14. und 15. November 1997. Ort: Institut für Höhere Studien (IHS), Stumpergasse 56, A-1060 Wien.

Die Österreichische Gesellschaft für Politikwissenschaft (ÖGPW) veranstaltet im Herbst d.J. ein internationales Symposium zum Thema "Der 'Natur'-Begriff in der politischen und wissenschaftlichen Kontroverse" . Inhalt und voraussichtlicher Programmablauf werden im folgenden skizziert. InteressentInnen werden gebeten, sich direkt an die KoordinatorInnen zu wenden bzw. ihre Vorschläge an diese zu senden (Ende der Einreichfrist für Vorschläge/abstracts: Dienstag, 27. Mai 1997). Beiträge von Wissenschaftlerinnen, speziell mit feministischer Arbeitsrichtung, sind besonders erwünscht.

Kontaktpersonen:
Univ. Doz. Dr. Otmar Höll, ÖIIP, Schloßplatz 13, A-2361 Laxenburg, Tel. +43/2236171 575-15, Fax +43/2236172 514
Dr. Christian Schaller, Johannagasse 36/11, A-1050 Wien, Tel. +43/1/547 11 92 RLI,
Dr. M. Maurer, JuliusTandler-Pl. 5/26, A-1090 Wien,
Fax (ab 13 Uhr) +43/1/3174929,
E-mail: rli@iguwnext@tuwien.ac.at

Ausgangspunkte - Inhalte Zu Ende des 20. Jahrhunderts wird rückblickend gesagt werden können, daß die zentrale Herausforderung dieses Jahrhunderts das Grundproblem der "Natur" war. Die Konzepte von Raum und Zeit, den fundamentalen Kernbereichen der physikalischen Gesetze, die Erkenntnisse über die Strukturen der organischen und anorganischen Materie sowie die Auseinandersetzungen um die angemessenen wissenschaftlichen Methodologien haben ständige Umwälzungen erfahren.
"Natur" ist dabei - über den naturwissenschaftlichen Rahmen hinaus - zum vorrangigen Objekt technischen und ökonomischen Handelns geworden. Sie wurde gleichermaßen zum Gegenstand von Kunst und Ästhetik wie zum Objekt gesellschaftlicher Auseinandersetzung und Politik. Während zunehmend mit technischen Mitteln verändernd in sie - die "Natur" - eingegriffen wird und sie "reproduzierbar" gemacht werden soll -, ist gleichzeitig feststellbar, daß der Begriff "Natur" keine klaren oder gar eindeutigen und gesellschaftlich verbindlichen Konturen mehr besitzt.
Die Bevölkerung oder "Menschheit" wird sich angesichts der globalen Umweltgefahren ihrer Verletzlichkeit und Eingebundenheit in die "Natur" bzw. in deren Kreisläufe langsam und widerstrebend bewußt

8
9

Den Herausforderungen dieser Entwicklungen sollte auch im wissenschaftlichen Diskurs vermehrt Rechnung getragen werden. Wir richten uns daher mit der Veranstaltung dieses Symposiums an ein interdisziplinäres Fachpublikum und laden dazu ein, Fragen nach unterschiedlichen Naturverständnissen in den Natur- und Technikwissenschaften einerseits, in den Kultur- und Sozialwissenschaften andererseits zu diskutieren und insbesondere die Kategorien des "Politischen der Natur" zu debattieren. Inwiefern und warum sind das Verständnis von "Natur" und der Umgang mit einem spezifischen Naturbegriff "politisch", insbesondere auch aus feministischer Sicht? Das Wort "politisch" meint hier "der Reflexion und dem Handeln von Individuen und Gesellschaften unterworfen", sowie "Denken und Handeln gleichzeitig gestaltend", und es reflektiert Macht- und Herrschaftsbeziehungen.
Ziel der Veranstaltung ist es, im Diskurs zwischen unterschiedlichen wissenschaftlichen Disziplinen - also im inter- und transdisziplinären Dialog - Antworten auf die oben genannten Fragen zu finden und Konsequenzen bzw. wünschenswerte Alternativen zu vorherrschenden Paradigmen zu formulieren.

55
NET WERK
750-751
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Geplantes Programm
Freitag 14.11.1997 Eröffnungs- und HauptVorträge (N.N.)
Begrüßung der TeilnehmerInnen und Vorstellung
Motivation für die Veranstaltung, Vorstellung des Heftes 1996/2 der Österreichischen Zeitschrift für Politikwissenschaft (ÖZP)
Eröffnungsvortrag zur Konstruktion und De-Konstruktion des Naturbegriffs (N.N.)
Kommentare bzw. Gegenpositionen (Discussants, N.N.)
Hauptvortrag (N.N.)
Samstag 15.11.1997 Arbeitskreise
1. Unterschiedliche Naturkonzeptionen in den 'Natur-' und 'Sozial'wissenschaften - wissenschaftsgeschichtliche Dimensionen zum Begriffsverständnis von 'Natur' und aktueller Naturbezug der Laborpraxis (Leitung: Dr. Margarete Maurer, Rosa Luxemburg-Institut; Dr. Matthias Weimayr, Politikwissenschaftler, Wien).
2. 'Natur' in der Biologismus- bzw. Essentialismusdiskussion: Naturkonzeptionen und deren Niederschlag in einzelnen Problem und Policy-Bereichen, wie z.B. Soziobiologie-Konzeptionen in der Migrationspolitik, Definition von 'Ethnizität', Zusammenhang 'Natur' und 'Geschlecht' (Leitung: Univ. Prof. Dr. Barbara Holland-Cunz, Universität Gießen; Dr. Franz Seifert, Institut für Höhere Studien, Wien).
3. Zur 'inneren Natur' des Menschen und zur Beherrschung/ Emanzipation der 'inneren Natur' (Leitung: Univ. Doz.Dr. Otmar Höll, ÖIIP, Laxenburg; Univ. Prof. Dr. Volkmar Lauber, Senatsinstitut für Politikwissenschaft, Universität Salzburg)
4. 'Natur' in Ökologie-Diskursen (Leitung: Dr. Günther Sandner, Universität Salzburg).

9
10

In den Arbeitskreisen sollten insbesondere a) kontroverse Positionen zum Naturverständnis und die damit verbundenen Interessen/ Motivationen, b) das 'Politische' am Naturbegriff, c) feministische Kritiken und Rekonstruktionen des Naturbegriffs bzw. von Naturkonzeptionen und d) die Folgen und Konsequenzen des jeweiligen Naturverständnisses für die Politikwissenschaft (bzw. verwandte Disziplinen) einerseits und die Naturwissenschaften andererseits diskutiert bzw. erarbeitet werden.
Samstag 15.11.1997 Plenum: Zusammenfassung der Arbeitskreisergebnisse und möglicher Perspektiven
Kooperationspartner Innen Bundesministerium für Wissenschaft, Verkehr und Kunst (angefragt) Institut für Höhere Studien (IHS) Kulturabteilung der Stadt Wien/ MA 7 (angefragt) Österreichische UNESCO-Kommission Rosa Luxemburg-Institut (RLI)

19 april 1997, 10-17 u.
Themadag van het Historisch Platform: Hoogheemraadschap van Rijnland
Rondleiding en lezing over het waterschap, de oudste democratische bestuursvorm van ons land in het prachtige Gemeenlandshuis van het Hoogheemraadschap, Breestraat 59, Leiden, door Petra van Dam. Gecombineerd met een fietstocht door historische gebieden van Rijnland. Kosten: medewerkers van het platform: *f* 12,50, anderen *f* 25.-. Nadere informatie:
Historisch Platform,
postbus 71975,
1008 ED Amsterdam,
tel. 020-444 64 87,
e-mail haana@jet.let.vu.nl

25-29 juni 1997
Urban Ecology Conference
Informatie:
Dr. Hildegard Feldmann,
Dept. Urban Landscapes.
Permosestr. 15, 04318 Leipzig.
Tel. 00-49~34123522264,
fax 00-49-341-2352534
e-mail: feldfrau@pro.ufz.de
hnp:/ /www.ufz.de

7-11 juni 1997
The Fifth Biennial Conference of the Australian Society of the History of Medicine
Northern Territory University, Darwin, Australia
The conference is entitled "Migration to Mining: Medicine and Health in Australian History."
For more information and registration forms, please contact ASHM conference, Complete Conferences, PO Box 40359, Casuarina, NT 0811, Australia. Tel. +61 (0)889851909;
Fax: +61 (0)89483566.

21-23 augustus1997
11th Annual Conference of the European Society for Philosophy of Medicine and Health Care
Research in Health Care: Philosophical, Ethical and Historical Aspects, Padova.
Informatie:
prof. dr. H. ten Have,
secretariaat ESPMH,
tel 024-2615320

september 1997
The 1997 INHPH Conference
In conjunction with the Society for the Social History of Medicine in the United Kingdom and the Department of Public Health, University of Liverpool, the INHPH is planning a conference, "150 Years of Urban Public Health: Policies, Populations, Diseases," September 1997. A program will be coming soon and will be distributed to all members of the network.
Questions concerning the conference should be directed, if written or by phone, to Dr. Sally Sheard, Department of Public Health,

55
NET WERK
752-753
11/12
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

University of Liverpool,
PO Box 147, Liverpool L69 3BX,
United Kingdom
phone: +44 151-7945593;
fax: +44 151-7945588
or, if by e-mail.to Dr. Helen Power
e-mail: hel@liv.ac.uk.

21-24 oktober
RISK 97 International Conference Mapping Environmental Risks and Risk Comparison
Amsterdam
Informatie:
tel. 020-6716121,
fax 0206646306,
e-mail: risk97.rivm@geoplan.nl
http://www.risk97.rivm

5-7 maart 1998
The Second European Social Science History Conference
will be held in Amsterdam, 5-7 March 1998. For preregistration information and forms contact European Social Science History Conference 1998, c/o International Institute of Social History, Cruquiusweg 31,
1019 AT Amsterdam, Netherlands.
Tel: +31 20 6685866;
Fax +31 20 6654181;
e-mail: ESSHC@iisg.nl.
Tijdens de eerste conferentie was milieugeschiedenis apart ondergebracht. De organisatoren willen tijdens de 2e conferentie milieu- en techniekgeschiedenis in dezelfde blokken onderbrengen.

Signalementen

Dendrologie

Wie n.a.v. lezing de van Esther Jansma over dendrologie nog meer zou willen weten over hoe de dendrologie zich in haar prille Amerikaanse jaren heeft ontwikkeld, kan aanvullende informaties vinden in de volgende publicaties:

Overstreet, D., 'Dr. Douglass and the talking tree-rings', **Beehive History**, jrg. 3 (1978), pp. 8-11.

-, 'The Man Who Told Time by the Trees: Dr. Andrew Ellicott Douglass, father of the science of dendrochronology', **American West**, (1974) September, pp. 26-29, 60- 61.

Hoffer, W., 'Andrew Douglass and His Remarkable Tree Rings', **American Forests**, jrg. 90 (1984) April, pp. 27-29, 58-59.

Webb, G. E., **Tree Rings and Telescopes: The Scientific Career of A. E. Douglass**, (Tucson: University of Arizona Press, 1983).

Milieugeschiedenis, colonialisme en imperialisme

Broad, R. en J. Cavanagh **Plundering Paradise: people, power and the struggle for the Environment in the Philippines**, (Berkeley: University of California Press, 1994), 197 blz. $25.00.

Chenje, M. en P. Johnson (eds.) **State of the Environment in Southern Africa,. A Report by the**

Southern African Research and Documentation Centre, in collaboration with IUCN and the Southern Aftican Development Community, (Maseru: 1994), ISBN 0-7974-1374-X. Contact: Southern African Development Community, Box 24, Maseru 100, Lesotho. Fax: 266 310190.

12/13 Kjekshus, H. **Ecology Control and Economic Development in East African History**, (Athens: Ohio University Press, 1995), ISBN 0-8215-1132-2, 252 blz.. USD 17.95.

Leed, E. **Shores of discovery: how expeditionaries have constructed the world**, (Cambridge University Press, 1996), 322 blz.

Lyons, M. **A colonial disease. A social history of sleeping sickness in northern Zaire, 1900-1940**, (Cambridge: Cambridge University Press, 1992) Cambridge History of Medicine, ISBN 0-521-40350-2, 349 blz. $79.95 Hardback.

Place, S. E. (ed.) **Tropical rainforests: Latin American nature and society in transition**, (Wilmington, Del: Jaguar Books, 1993) Scholarly Resources. Jaguar Books on Latin America, nr. 2, ISBN 0-84202423-9 / / 0-842-02427-1, xxi + 229 blz. $14.95 (paper).

Rajan, S. R. (ed.) **Imperialism, Ecology and Politics: Perspectives on the Ecological Legacy of Imperialism**, (Thousand Oaks: SAGE-India, 1996).

Diversen

The European Journal of Public Health has called our attention to its June 1996 issue (vol. 6, no. 2), which is devoted to the history of public health. Subscriptions or single copies may be obtained from Journals Subscriptions Department, Oxford University Press, Walton Street, Oxford 0X2 6DP, United Kingdom. Telephone: +44 1865 56767; Fax: +44 1865267773.

Armstrong, S. J. en R. G. Botzler (eds.) **Environmental Ethics: convergence and divergence**, (New York: McGraw-Hill, 1993).

Baker, A. R. H. en G. Biger (eds.) **Ideology and landscape in historical perspective**, (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), ISBN 0-521-41032-0, 370 blz. USD 65.00.

Bergh, J. E. van den, 'Het verweer tegen de vervuiling der beken tussen 1925 en 1948', **Historisch Jaarboek voor het Land van Zwentibold**, jrg. 16 (1995), pp. 137154.

Biehl, J. en P. Staudemaier, **Ecofascism: lessons from the German experience, (London: AK Press,), ISBN 1-87317673-2.** £ 5.

Braams, W., 'De zee neemt, de zee geeft. De gevolgen van de Sint Elizabethvloed in het Land van Heusden en Altena', **Brabants Heem**, jrg. 48 (1996) 3, pp. 90-96.

55
NET WERK
754-755
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Brown, K. S., 'Do disease cycles follow changes in the weather?', **BioScience**, (1996) jul.-aug, pp. 479 e.v.

Butlin, R. A. en N. Roberts (eds.) **Ecological relations in historical times**, (Oxford: Blackwell, 1995), ISBN 0-631-19506-8, xvi + 344 blz. £ 60.00 (hdbk).

Calow, P. (ed.) **Encyclopedia of Ecology and Environment**, (Blackwell, 1997). GBP 99.50 - Due March 1997.

Cantrill, J. G. en C. L. Oravec (eds.) **The symbolic earth. Discourse and our creation of the environment**, (Lexington: University Press of Kentucky, 1996).

Cartmill, M., **A view to a death in the morning: hunting and nature through history**, (Cambridge, 13/14 Mass.: Harvard University Press, 1993).

Chen Denglin en M. Janzhang **Outline of Chinese Conservation History (in Chinese)**, (Harbin, China: Northeast Forestry University Press, 1993 (2», ISBN 7-81008-292-2,173 blz. 5.60 Yuan.

Colardelle, M. (ed.) **L'homme et la nature au Moyen Age**, (Paris: Editions Errance, 1996). 7 me Jean du Bellay tel 43268582.

Colardelle, M. en E. Verdel, **Les habitants du lac de Paladru (Isère) dans leur environnement. La formation d'un terroir au XIe siècle**, (Paris: Maison des Sciences de l'Homme, 1993), ISBN 27351-0499-0.

Cotton, W. R. en R. A. Pielke **Human impacts on weather and climate**, (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 288 blz. GBP 40 hardback / GBP 16.96 paperback.

Daniels, S. **Fields of vision. Landscape imagery and national identity in England and the United States**, (Oxford/Princeton: Polity Press/PrinceTon University Press, 1993), xii, 257 blz. $ 45.-.

Davis, P. **Museums and the natural environment. The role of natural history museums in biological conservation**, (Leicester: Leicester UP, 1996) Leicester museum studies series, 286 blz. GBP 60.

Gliemeroth, K. **Paläoökologische Untersuchungen über die Letzten 22,000 Jahre in Europa Vegetation, Biomasse und Einwanderungsgeschichte der wichtigsten Waldbäume.**, (Gustav Fischer, 1995), c. 265 blz.

Goddard, N., 'A mine of wealth'? The Victorians and the agricultural value of sewage', **Journal of historical geography**, jrg. 22 (1996) 3, pp. 274-290.

Goudie, A. en H. Viles Concise, **The Earth transformed. An introduction to the human impact on the environment**, (Oxford: Blackwell, 1997). GBP 46.95 hard back / GBP 15.50.

Graaf, K. de, 'Kruitdamp en rijstewater. De cholera in Noord-Brabant 1832-1833', **Brabants**

Heem, jrg. 48 (1996) 3, pp. 97-102.
Haslam, S. , **The river scene: ecology and cultural heritage**, (Cambridge: 1997).
Hemingway, A. **Landscape imagery and urban culture in early nineteenth-century Britain**, (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), xviii, 287 blz.
Hirt, P. W. , **A conspiracy of optimism: management of the national forest since World War Two**, (Lincoln: University of Nebraska Press, 1994).
Humphrey, C. en D. Sneath (eds.) **Culture and Environment in Inner Asia**, (White Horse Press, 1996), ISBN Vol 1: 1-874267-14-6 (Hb)/-15-4 (Pb) Vol 2,16-2 (Hb)/-17-0 (Pb), 200 blz. GBP 14.95 & 12.95.
Kiple, K. F. (ed.) **The Cambridge World History of Human Disease**, (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), ISBN 0-521-33286-9, 1168 blz. . $189.95.
Kossak, G., 'Kulturlandschaft und Naturkatastrophe. Bäuerliche Verhaltensweisen in prähistorischer Vergangenheit', **Siedlungsforschung-Archäologie-Geschichte-Geographie**, jrg. 13 (1995), pp. 31-50.
Laty, D. **Histoire des bains**, (Paris: Presses Universitaires de France, 1996) Que sais je?, nr. 3074, ISBN 2 13047330 x, 127 blz.
Mamecier, A. en J. Beaux, **La planète terre: histoire, environnement, ressources**, (Paris: Nathan, 1994), ISBN 2-09176822-7, 159 blz.
Mathias, P. en J. A. Davis (eds.) **Agriculture and industrialization from the eighteenth century to the present day**, (Oxford: Blackwell, 1996) Nature of Industrialization Series,. GBP 47.
Meeus, J., 'Verjonging van de oude stadsparken vereist respect voor hun leven', **Blauwe Kamer Profiel**, jrg. dec (1996) 6, pp. 22-29.
Paehlke, R. C. (ed.) **Conservation and Environmentalism. An encyclopedia**, (Fitzroy Dearborn, 1995), ISBN 08240-6101-2, 768 blz. GBP 85 USD 95.00.
Pojman, L. P. , **Environmental Ethics: Readings in Theory and Application**, (Boston: Jones and Barden, 1994), ISBN 0-86720-951-8. $ 35 paper.
Pyne, S. J. **World Fire. The Culture of Fire on Earth**, (Henry Holt, USA, 1995),379 blz. GBP 24.70.
Ramade, F. **Dictionnaire Encyclopédique de l'Ecologie et Sciences de l'Environnement**, (1993), ISBN 2-84074-037-0,838 blz. GBP 154.
Roberts, N., 'The human transformation of the Earth's surface', **International Social Science Journal**, jrg. 48 (1996) 4, pp. 493510.
Schmidt, C., 'Strasse und Wald im Zarenreich', **Archiv für Kulturgeschichte**, jrg. 78 (1996) 2, pp. 303-324.
Shteir, A. B., **Cultivating Women, Cultivating Science: Flora's Daughters and Botany in England, 1760 to 1860**, (Baltimore: John Hopkins, 1996).
Silver, T. H., **A New Face on the Countryside. Indians, Colonists and Slaves in South Atlantic Forests 1500-1800**, (Cambridge: CUP, 1990). GBP 40 $ 14.95.
Snowden, F. M. **Naples in the time of cholera, 1884-1911**, (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), ISBN 0-521-48310-7, 494 blz. $59.95 Hardback.
Tack, G., R. T. Slotboom en J. M. van Mourick, 'De historische ecologie van het bos 't Ename', **Historisch-Geografisch Tijdschrift**, jrg. 14 (1996) 2, pp. 64-76.
Tarr, J. A. , **The search for the ultimate sink. Urban pollution in historical perspective.**, (Akron, OH: The University of Akron press, 1996).
Waddell, C. , **Landmark essays on rhetoric and the environment,** (Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, 1997).

55
NET WERK
756-757
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

56

NET WERK

758-759

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Kronkels in beken: gegraven of natuurlijk? (vervolg)

In het vorige nummer van Net Werk zijn argumenten naar voren gekomen om aan de natuurlijkheid van sommige beekkronkels te twijfelen. De schijn van natuurlijkheid kan bedriegen, maar tekens die lijken te wijzen op kunstmatigheid kunnen even bedrieglijk zijn. Karel Leenders voert in de volgende bijdrage de discussie een stap verder.

Achterwaartse verlenging van beken door menselijk graafwerk trof ik in mijn studiegebied ook aan. Daar werd al in 1972 op gewezen door Havermans. Bovendien moeten de beekdalen tot aan de ontginning gevuld geweest zijn met een veenvormend elzenbroekbos, waardoor het water diffuus afstroomde [De Ploey, 1961]. Door ontginningen in de omgeving kregen de beken een grotere hoeveelheid water te verwerken. Door insnijding in de ondergrond werd materiaal opgenomen dat verderop weer op de venige omgeving werd afgezet. De beekdalen kregen daardoor een steviger en vruchtbaarder bodem, waardoor ze beter bruikbaar werden. Tevens ontstonden er welbepaalde waterlopen ter vervanging van de oude diffuse waterstromen. Aan dit veranderende karakter van de beken wordt in de regel te weinig aandacht besteed [Leenders, 1996, 67 - 68].

Het dal van de Dommel tussen Son en Boxtel heeft op het ogenblik mijn aandacht. Het is me niet duidelijk welk criterium de heer Baaijens hanteert om daar geen afgesnoerde meanders te hoeven ontdekken. Er zijn talloze meanders die in de laatste twee eeuwen afgesneden werden, maar er zijn ook sporen van oudere. Hoe stel je bij die oudere afsnijdingen vast of ze natuurlijk zijn? Daarvoor moet veldwerk gebeuren. En als de boeren al die kronkels ooit gegraven hebben, hebben ze zich wel overdadig veel werk op de hals gehaald. Direct langs de Dommel ligt de bodem door opslibbing wat hoger. Tussen die rug en de steilrand van de oude akkers ligt op een aantal plaatsen een lagere zone met natte venige of moerige bodems. De rivier lijkt dus door het hoogste deel van het dal te lopen, zonder dat ze daarmee op de verkeerde plaats hoeft te liggen.

Watermolens liggen inderdaad vaak op smalle plekken van het beekdal en bij voorkeur op plaatsen waar het terrein een hoogtesprong maakt. In de Baronie van Breda is het opvallend dat nieuwe stuwen, die nodig zijn om al te vlotte afstroming in de rechtgetrokken rivieren tegen te gaan, vrijwel op

dezelfde plek zijn gebouwd als waar in de middeleeuwen watermolens stonden. Ik neem aan dat de heren ingenieurs door beoordeling van het hele afwate- ringspatroon en dalsysteem tot hun plaatskeuze gekomen zijn, want op een plek na was de herinnering aan de oude molen bij hen niet bekend. De middeleeuwer kan soortgelijke afwegingen gemaakt hebben!
dr. K.A.H.W. Leenders,
Elspeetstraat 13,
NL 2573 HM Den Haag,
Netherlands
Tel. thuis: 070-3453069
2 Werk: 070-4417044
3 leenders@bart.nl
http://www.bart.nl/~leenders
demogrzh@bart.nl
http://www.bart.nl/~demogrzh

Literatuur waarnaar verwezen wordt:

Havermans, R.. Enkele beschouwingen over de Kleine Aa. **Calmpthoutania** 24 (1972) 1-62.

Leenders, K.A.H.W.. **Van Turnhoutervoorde tot Strienemonde. Ontginnings- en nederzettingsgeschiedenis van het noordwesten van het Maas - Schelde - Demergebied, 400 - 1350. Een poging tot synthese.** Zutphen, 1996. [680 blz, ISBN 90.6011.970.3.].

Ploey, J. De. **Morfologie en kwartair-stratigrafie van de Antwerpse Noorder- kempen.** Acta Geographica Lovaniensia 1 (1961).

Milieugeschiedenis in deel 3 van 'Duizend jaar weer, wind en water…'

In deel 3 van zijn doorlopende reeks Duizend jaar weer, wind en water in de Lage Landen, dat deze zomer moet verschijnen, besteedt Jan Buisman aandacht aan de relatie tussen economie en uitbuiting van de natuur. Zo gaat hij bijvoorbeeld in op de uitgebreide winning van grondstoffen. Voor de bouw werden na de vijftiende eeuw in toenemende mate steengroeven geëxploiteerd. In de stedengeschiedenis spreekt men van de 'verstening' van steden, om het proces te beschrijven van de opkomst van minder brandgevoelige materialen. Hout moest als structureel bouwmateriaal plaats maken voor natuursteen en de daken werden steeds meer met o.a. dakpannen en leisteen bedekt. De groeven veranderden het landschap van uitgebreide gebieden rondom grote steden. De ontwikkeling van de bouwtechniek veroorzaakte ook meer mijnbouw, zoals de winning van lood.
Oorlogsvoering heeft niet alleen verwoestende gevolgen door de oorlogshandelingen zelf, maar ook door de voorbereiding van de oorlog. Voor de zwaardere wapens en uitrustingen moest steeds meer ijzer worden gewonnen. Economisch gunstige tijden betekenen meer winning van metalen, verstedelijking meer winning van zout als essentieel onderdeel van de voedselbevoorrading. Al deze ingrepen hebben ernstige, soms onomkeerbare gevolgen gehad voor het landschapsbeeld. Op zoek naar bronnen voor de geschiedenis van het weer, is Buisman op tal van gegevens gestoten die een bijdrage kunnen leveren aan milieugeschiedenis
In deel 3 gaat hij ook in op de relatie tussen klimaatgeschiedenis en bosgeschiedenis, en op veranderingen en teloorgang van bossen.

56
NET WERK
760-761
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Hygiënisme in Frankrijk: een stilstaande revolutie?

Murard, Lion en P. Zylberman *L'hygiène dans la République: la santé publique en France ou l'utopie contrariée (1870-1918)*, (Paris: Fayard, 1996), ISBN 2-213-59788-x, 805 blz. HfL 100,10.

Lion Murard en Patrick Zylberman, die al jaren de invloed van het hygiënisme in Frankrijk bestuderen, tornen in dit lijvige boek hevig aan
3 het geloof in de effectiviteit en de
4 invloed van de hygiënisten.
Zij buigen zich over de periode van de IIIe Republiek. Een nieuwe publikatie is in voorbereiding, die het interbellum zal bestrijken. In het land van Pasteur zou men verwachten dat de opkomst van de bacteriologie snel gevolgen zou hebben gehad op het beleid. Niets is minder waar. De openbare gezondheidszorg ontwikkelde zich in Frankrijk in de marge van de politiek. Het bestuderen van de cijfers geeft een ontnuchterend beeld. De microbiologische Pasteuriaanse (elders Kochiaanse!) revolutie was een langzaam voortploeterende beweging. De gezondheidspolitiek is hap snap geweest. Ondanks het Franse centralisme zijn in Frankrijk niet de Duitse, Bismarckiaanse maatregelen toegepast die gepaard gingen met dwang. Franse hygiënisten zagen meer in een Engels model, waar liberalisme en centralisme elkaar de hand gaven. Het lukte de Franse gezondheidspolitiek maar heel langzaam om de -vergeleken met de omringende landen- hoge mortaliteits- en morbiditeitscijfers terug te dringen. De overtuigingskracht van de wetenschappelijke gedachten die achter de voorgestelde maatregelen schuil gingen was onvoldoende om de Franse bureaucratische machinerie in een hogere versnelling te brengen. De deur naar de hygiëne was opengezet, maar daarmee waren de verschillende actoren nog niet bereid over de drempel te stappen. Murard en Zylberman spreken van een mislukte professionalisering in de eerste helft van de twintigste eeuw. De publieke opinie liet zich niet omturnen ten gunste van een gestructureerde gezondheidsorganisatie waarin artsen

de boventoon hadden kunnen voeren. Zelfs in het geval van de tuberculose-bestrijding, bleek het niet te lukken om op grote schaal preventief te werken. Het bleef voornamelijk bij curatieve zorg. Kenmerkend is wel, dat dezelfde artsen die niet in staat waren een stevige hygiënistische organisatie op poten te zetten, wel zelfverzekerd als adviseurs te werk gingen in overzeese gebieden.
Het verrast de lezer dat de auteurs, terwijl zij met behulp van een enorme hoeveelheid archiefwerk aantonen dat het niet lukte een 'bio-macht' te vestigen, toch Michel Foucault niet helemaal willen af vallen, terwijl hun empirisch onderzoek zijn theorieën niet bevestigt. De wetgeving bleef immers uitermate beperkt, zelfs ten dienste van de strijd tegen geslachtsziekten. En de praktische uitwerking was bescheiden. Overal zijn de hygiënisten met behoorlijk veel succes tegengewerkt. Murard en Zylberman verwijten hen politieke onkunde en rigiditeit in het denken. Aan de andere kant, terwijl de effectiviteit van bepaalde maatregelen allang wetenschappelijk was aangetoond, hebben bestuurders heel lang gedraald voordat zij verplichtingen durfden op te leggen: de inenting tegen tuberculose is daar een voorbeeld van. De auteurs stellen dit vast, maar hun analyse van de bestuurlijke structuren blijft teveel in de opsomming van details steken. De enorme opeenstapeling van feiten en feitjes maakt het lezen soms behoorlijk moeizaam, samen met het gezwollen en verwrongen taalgebruik. Bovendien hanteren zij soms erg subjectieve uitdrukkingen, zoals 'médicastre' om een arts te kleineren. Dit gebrek aan wetenschappelijke afstand is ook te merken in hun verhouding tot het denken van Michel Foucault. Blijkbaar zijn zij zo sterk door Foucault beïnvloed geweest, dat zij tot een curieuze uitspraak komen: 'het zou kunnen dat het begrip van bio-macht een kennisinhoud bevat, los van de historische werkelijkheid dat het heet te beschrijven.'
Bevreemdend is ook de grofheid van de ter illustratie opgevoerde diagrammen. Zij hadden er goed aan gedaan zich op de hoogte te stellen van doelmatige toepassing van grafische statistiek. Hun gebruik van de illustratie op de kaft verbaast: de affiche over de tuberculose die het voorblad siert is niet van Franse, maar van Canadese origine, zonder dat zij dat op enigerlei wijze rechtvaardigen!
Kortom een boek dat bewondering voor de hoeveelheid werk, maar tegelijk een mateloze irritatie oproept met de wijze waarop de interpretatie gestalte is gegeven.
Een uitgebreide bespreking van dit boek door Vivianne Claude (in het frans) is te vinden op internet, in het archief van H-NET, H-Urban History Discussion List (te abonneren via H-URBAN@H-NET.MSU.EDU).

56
NET WERK
762-763
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Reinheid: themanummer van het tijdschrift Paedagogica Historica

in voorbereiding
Het tijdschrift Paedagogica Historica heeft zijn grenzen enigszins verlegd met het themanummer over reinheid, dat komende september zal verschijnen. Artikelen over onderwijs en mentaliteit worden begeleid door artikelen die een zeer concrete maatschappelijke praktijk beschrijven, waarin ideeën over reinheid op soms extreme wijze zijn vertaald. De bestreken periode is de 19e en de twintigste eeuw. De artikelen zijn in het Engels en het Duits. (Guest-editor is ondergetekende)
Irene Maver, Glasgow, *Children and the Quest for Purity in the Nineteenth Century Scottish City*
Paul Weindling, Oxford, *Purity and Epidemic Danger in German Occupied Poland during the First World War*
Ulrich Koppitz, Wolfgang Woelke, Düsseldorf, *Die Desinfektionsmaschinerie*
Hans-Christian Harten, Berlijn, *Pädagogik und Eugenik im "rassenhygienischen" Diskurs vor 1933*
Mark A. Cheetham, London (Western Ontario) *Recent Rhetorics of Purity in the Visual Arts. Infection, Dissemination, Genealogy*
Myriam Daru

Geschiedenis in de krant: de historische rubriek van De Volkskrant

Vanaf de eerste week van april krijgt de geschiedenis onder redactie van H.Z. Strabbing een eigen rubriek. Strabbing wil telkens een thema uit de actualiteit belichten aan de hand van historische ontwikkelingen. Hij doet een beroep op alle historici die over gegevens beschikken om een goed onderbouwde relatie te leggen tussen actuele gebeurtenissen en historische ontwikkelingen om zo vergelijkingen te trekken of te verwijzen naar de historische wortels van het heden.

Redactie Historische Pagina
t.a.v. de heer H.Z. Strabbing,
De Volkskrant,
Postbus 1002, 1000 BA Amsterdam.
Tel. 020-562 9222;
fax: 020-562 6289

1997
INHPH Conferentie

Annual Conference SSHM
& Second Meeting lNHPH
Atlantic Tower Hotel, Liverpool, UK
4-7 September 1997

Het komende congres van de INHPH (International Network for the History of Public Health) presenteert een groot deel van het spectrum aan onderwerpen, die ook in Net Werk aan de orde komen, met name de relatie tussen milieu, omgeving en gezondheid. Hier volgt een deel van het programma met geplande voordrachten die relevant zijn voor de geschiedenis van hygiëne en/of milieu. In conjunction with the Society for the Social History of Medicine in the United Kingdom and the Department of Public Health, University of Liverpool, the INHPH is planning a conference, "Health in the City: a history of public health," September 4-7, 1997.

4 september

Graham Mooney & Andrea Tanner, Public health in two London boroughs: Hackney & Kensington 1860-1920.

Bill Luckin, Historiographical contexts and the urban mortality decline in London 1860-1920.

Jennifer Haynes, Lady inspectors: women in the public health professions in London at the end of the 19th century.

5 september

Lara Marks, Population and public health.

Lesley Hall, Utopian dreamers of the left and the health of society.

Gregory Lee, Dirt, disease and the 'Chinaman'.

Chris Hamlin, The Politics of the Health of Towns Association and its competitors.

Colin Jones, Plague in early modern France: confinement or clean up?

Peter Christensen, Copenhagen 1711: Danish authorities facing the plague.

Molly Sutphen & Guenther Risse, Bubonic plague in Hong Kong and San Francisco 1894- 1900.

Neithard Bulst, The fight against plague in late medieval towns and states.

Centres and Peripheries: Chair: Anne-Emanuelle Birn

Marcos Cueto, Cholera and Public Health in the Cities of Peru 1991.

Bruce Fetter, At the Crossroads: Territorial, Local and Non-governmental Agencies for Public Health in the Early Twentieth Century Commonwealth.

Luiz Castro-Santos, It ain't necessarily so: Imperialism and the Rockefeller Missions a comparative view.

Jacqueline Jenkinson, Scottish Public Health, 1918-1948.

Tuberculosis: Chair: Flurin Condrau

Diego Armus, Utopias and tuberculosis, Buenos Aires 1870-1930.

56
NET WERK
764-765
6/7
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Peter Atkins, Country Cows, urban disease:risk and regulation of bovine tuberculosis in Britain, 1850-1950.

Emily Abel, Tuberculosis in New York c. 1894-1918.

6 september

Liverpool: Chair: Chris Hamlin

Gerry Kearns, Town Hall and Whitehall: The roles of local and central governrment in sanitary reform: the Liverpool case, 1847-1863.

Paul Laxton, Fighting for public health: Dr Duncan and his enemies, 1847-1863.

Urban Pollution: Chair: Bill Luckin

John Hassan, Coastal pollution in the twentieth century: a failure of public health reform?

Glenn Mitchell, The construction of public safety: air pollution and public health in New South Wales, Australia 19531963.

Mark Jenner, The politics of water: London c. 1780-1828.

Comprehending the Masses: Ordering the Public for the Public Health: **Chair:** John Woodward, Discussant: Tim Boon

Marjanna Niemi, Making the unknown known: town and townspeople in public health discourse in Birmingham and Gothenburg 1900-1920.

Mario Nemirovsky, Bacteriology and immunology at the end of the 19th century: a view from Argentina's popular press.

Lutz Sauerteig, Educating the masses: health education and venereal disease in German cities in the late 18th and early 19th centuries.

Flurin Condrau & Jakob Tanner, The language of disease. Epidemic diseases, working class experience and public health reform in Switzerland during the 19th century.

7 september

The Urban/Rural Divide: Chair: John Rogers

Margaret Humphries, The Urban/Rural Divide: Malaria and Civilisation.

Jorg Vogele and Wolfgang Woelk, Public health and the urban mortality decline in Imperial Germany.

Gilberto Hochman, Moving boundaries: when rural sanitation becomes en urban problem, Brazil 1910-1930.

In the beginning there was dirt and disease...:Chair: Penny Gouk

Peregrine Hordon, Ritual and public health in the late antique city.

Michael Stolberg, Beyond the plague: urban hygiene in Venice 1200-1800.

Evelyn Lord, Cleansing of the backsides': public health provisions in the medieval city.

7/8

Voor meer informatie: Dr. Sally Sheard, Department of Public Health, University of Liverpool,

PO Box 148, Liverpool L69 3BX, United Kingdom
telefoon: +44 151-7945593; fax: +44 151-7945588)
of per e-mail: Dr. Helen Power (e-mail: hel@liverpool.ac.uk).
Het aanvraagformulier is ook te vinden op internet (address: http://www.tema.liu.se/inhph/).
De kosten variëren afhankelijk van het aantal dagdelen die men boekt. (inschrijving vanaf £ 8,- voor een dagdeel, bed and breakfast £ 42,-)
Inschrijving na 30 juni kost £ 10,- extra.

Europese prijs: oproep

In recognition of the exciting and important research being undertaken in many countries on the history of the European city, Credit Communal de Belgique, in association with the European Association of Urban Historians and the International Commission for the history of towns, will award in 1997 a prize of 150 000 Belgian francs for the best unpublished study by a younger European scholar on a major aspect of European urban history in the middle ages or the following eras. The prize will be presented during a public ceremony in 1998 and is awarded every 4 years. Candidates should be nationals of an European country and aged under 40 years on 1st October 1997. The work submitted should be an unpublished paper written by one single scholar and containing at least 150 but not more than 800 typescript pages. It should be based on original research concerning a major aspect of European urban history since the Middle Ages. The work must be introduced by two professors, each from a different European university, and supported by duly motivated letters of recommendation. The text should be written in one of the following languages : Dutch, German, Italian, Spanish, French or English. The prize jury will include memebers of the awarding institutions. The clearly legible typescripts, the duly motivated letters by two professors and a certificate of nationality and age must be submitted to Credit Communal, for the attention of Mr Denis MORSA European prize, cultural activities (P10/3)
Boulevard Pacheco 44
B-1000 Brussels Belgium
De publikaties dienen vóór 12 uur op 1 oktober 1997 in het bezit te zijn van het secretariaat. Ingezonden publikaties worden niet teruggestuurd.
Voor meer informatie kan men zich wenden tot Denis Morsa
tel: 00 32 2 222 4813 or 4617,
fax: 00 32 2 222 8164

56
NET WERK
766-767
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

8
9

25 jaar Werkgemeenschap Landschapsecologisch Onderzoek gevierd met congres

Landscape ecology: things to do

6-10 oktober 1997, Amsterdam
De Werkgemeenschap Landschapsecologisch Onderzoek viert haar vijfentwintigjarig bestaan met een Europees Congres: Landscape Ecology: things to do Proactive thoughts for the 21st century.

De WLO (Werkgemeenschap Landschapsecologisch Onderzoek) bestaat dit jaar 25 jaar. De landschapsecologie als wetenschappelijke, toegepaste discipline bestaat onder die naam in Nederland amper langer. Nederland zit internationaal in de frontlijn op dit gebied. De WLO organiseert ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan een internationaal (= pan-Europees), vernieuwend congres. De belangrijke vragen die hierin beantwoord moeten worden zijn: wat worden de belangrijke opgaven voor de landschapsecologie in de komende jaren, wat moeten we doen, wat moeten we nalaten, wat is de (onderzoek)agenda voor de komende 10 jaar?

De opzet

Op de eerste dag zal plenair worden teruggekeken op 25 jaar landschapsecologie, wordt een schets gegeven over het hele veld van de landschapsecologie en zal een doorkijkje gegeven worden naar wat er de komende jaren kan gaan komen.

Parallelle workshops

De tweede, derde en vierde dag zijn er vier parallelle thematische workshops:
- De Maas, ader van de natuur;
- Haalbaar management van het agrarische landschap;
- Verstedelijking: ontwerpen urbane-rurale relaties;
- Recreatie en ecologische diversiteit.

Binnen de workshops zal de aandacht niet alleen uitgaan naar de ecologische disciplines, maar ook naar milieukundige, planologische, technologische, economische, maatschappelijke en bestuurlijke invalshoeken. Daarbij staat de (onderzoek)agenda voor de komende 10 jaar centraal. Er zal in de workshops ruimte gecreeerd worden voor visies, gericht op oplossingen, er zullen excursies gehouden worden en door middel van een interactief proces wordt er beoogd oplossingen te genereren. Daartoe wordt van te voren een “opdracht” geformuleerd. Er zal daarbij niet alleen op Nederlandse voorbeelden gefocust worden. Het gaat nadrukkelijk om het ontsluiten van in het buitenland levende concepten, inzichten en oplossingsrichtingen voor problemen, zoals die ook in Nederland voorkomen.

Slotdag
Op de vijfde (en tevens laatste) dag van het congres zal plenair worden gerapporteerd over de resultaten van de workshops, worden conclusies getrokken per workshop, alsmede algemene conclusies.

Tijd en plaats
Het congres zal worden gehouden van 6 - 10 oktober 1997 in de Beurs van Berlage te Amsterdam (plenaire gedeelte) en op diverse andere locaties (workshops).

Kosten
Congres: verblijfkosten + vol pension gedurende het congres (van
9 maandag tot vrijdag)
10 Totale kosten 575 ecu (incl. 1 themanummer van LANDSCHAP) 350 ecu samen 925 ecu

Inlichtingen en aanmelding
Secretariaat WLO Postbus 23, 6700 AA Wageningen
tel: 0317-477986
fax: 0317-424988
email: WLO@IBN.DLO.NL
http://www.ecnc.nl/WLO-25 html

European Association of Urban Historians

4e Internationale Conferentie Venetië 1998

Op het congres van de Europese vereniging voor stedengeschiedenis komen tijdens diverse sessies milieu- en hygiënehistorische onderwerpen aan bod (voorlopig programma)

Sessie 4. Services et employés municipaux 19e-20e siecles (MO). Michele Dagenais; Pierre Yves Saunier/ CNRS Lyon
Sessie 5. Urban environmental problems (MO). J Christoph Bernhardt/Technische Universität Berlin.
Sessie 7. Port cities (ME/EM/MO) - in collaboration with the Maritime Economic History Association. David Williams/Leicester University
Sessie 9. Round table: aspects of urban history - medieval and early modern times. Peter Clark/the Centre for Urban History.
Sessie 10. Round table: aspects of urban history - modern times. Heinz Reif/Technische Universität Berlin
Sessie 14. European Spa towns (EM/MO). Peter Borsay/University of Wales.
Sessie 16. Water and the city (ME/EM). Isabel del Val Valdivieso/ University of Valladolid; Giorgio Gianighan-/I.U.A.V. Venice.

56
NET WERK
768-769
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Sessie 29. Le socialisme municipal en Europe - théories et realités (MO) Jean Lorcin/University of Lyon; Alexander Fernandez/University of Bordeaux; Uwe Kuehl/ University of Freiburg.
Organisatie: Prof. Donatella Calabi, Dipartimento di Storia dell'architettura IUAV, San Polo 2554, 30125 Venezia (fax: +39-41-715449)

Rockefeller Foundation

In 1913 heeft de Rockefeller Stichting de "International Health Board" opgericht, (tot 1916 International Health Commission genoemd). Een van de doelen was de bestrijding van de hoekworm ziekte, andere ziekten waarop de organisatie haar activiteiten richtte waren gele koorts, malaria en tuberculose. Zij ondersteunde voorlichtingscampagnes en onderzoek. Een van de landelijke bureau's werd in Nederlands Indië gevestigd, waar dr. Peverelli met de vertegenwoordiger van de Rockefeller Stichting John Hydrick samenwerkte. De "International Health Board" werd in 1927 ontbonden, maar het werk werd voortgezet door de nieuwe "International Helath Division" van de Stichting. De structuur veranderde
10 in 1951 opnieuw, toen de preven-
11 tieve activiteiten voor de openbare gezondheid ondergeschikt werden gemaakt aan het medisch onderzoeksprogramma.

Het Archief van de Rockefeller Stichting maakt deel uit van de Rockefeller Universiteit. Het archief heeft al een aantal conferenties financieel ondersteund, waarin onderzoekers die gebruik maken van het archief hun bevindingen hebben uitgewisseld. Twee daarvan zijn: *'Science, Philanthropy, and Latin America: Cross-Cultural Encounters in the Twentieth Century,' November 15, 1991.* Co-sponsor: The Indiana University Center on Philanthropy. Organizer: Dr. Marcos Cueto. Proceedings: Missionaries of Science: The Rockefeller Foundation and Latin America (Bloomington: Indiana University Press, 1994).
"Philanthropy and Cultural Context: Western Philanthropy in South, East and Southeast Asia in the Twentieth Century," werd gehouden in het Archive Center in November 1994.
De organisator van deze conferentie was Soma Hewa van Mount Royal College met co-sonsorschap van de Indiana University Center on Philanthropy, en gelden van de Ford Stichting.
De deelnemers van dergelijke conferenties laten ook zeer kritische geluiden horen over de invloed van de Rockefeller Stichting op de openbare geszondheidszorg in de betrokken landen.

Hier volgt een voorlopig overzicht van de publikaties die deels of geheel gaan over de 'Rockefeller medicine men'

Akel, C., 'External philanthropy and domestic change in colonial health care: the role of the Rockefeller Foundation ca 1920-1950', **The Hispanic-American Historical Review**, jrg. 75 (1995) 3, pp. 339-376.

Birn, Anne-Emanuelle. "Public Health or Public Menace? The Rockefeller Foundation and Public Health in Mexico 1920-1950 **Voluntas** jrg .7, (1996) 1, pp. 35-56.

Birn, Anne-Emanuelle and Armando Solórzano. "The Hook of Hookworm: Public Health and the Politics of Eradication in Mexico." In Andrew Cunningham en Bridie Andrews (red.), **Contested Knowledge: Reactions to Western Medicine in the Modern Period**. Manchester: University of Manchester Press, (in druk of reeds verschenen).

_, 'El Pasado como Presagio?: México, la Salud Publica y la Fundación Rockefeller.' In: Leticia Robles Silva and Francisco Javier Mercado (red.), **In Memorias del Sexto Congreso Latinoamericano de Medicina Social**. Guadalajara, Mexico: University of Cuadalajara Press, 1995, pp. 135-155.

_, "La Salud Internacional: Una Nueva Interpretación Histórica a Través del Pasado y el Futuro." In: Julio Frenk, Fernando Chacón, and Octavio Gómez-Dantés (red.), **Libro de Texto Sobre Salud Internacional**. Cuernavaca, Mexico: Instituto Nacional de Salud Pública, (in druk).

_, "Unidades Sanitarias: La Fundación Rockefeller Contra el Modelo Cárdenas en México." In M. Cueto (red.), **Salud, Sociedad, y Cultura en América Latina: Nuevas Perspectivas Históricas.** (EP: Lima, 1996).

Birn, Anne-Emanuelle; John Santelli and LaWanda Burwell. "Pediatric AIDS in the United States: Epidemiological Reslity Versus Covernment Policy." In AIDS: **The Politics of Survival.** (Amityville, NY: Baywood Publishing Company, 1994).

Birn, Anne-Emanuelle, **Local Health and Foreign Wealth: The Rockefeller Foundation Public Health Programs in Mexico, 1924-1951** Dissertatie, The Johns Hopkins University, 1993.

Boomgaard, Peter, Rosalia Sciortino en Ines smyth (eds) **Health care in Java : past and present** (Leiden : KITVL Press 1996) - VI, 197 p. : tab. (Proceedings / Koninlijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde ; Rev. contributions to a workshop on Health care in Java, Past and Present, organized by KITLV in conjunction with the European Social Science Java Network (ESSJN) on 7 and 8 May 1992, in Leiden. ISBN 90-6718-104-8.

Cueto, Marcos, Una Reforma Fallida: la Fundación Rockefeller, la Malaria y la Salud Publica en el Peru. **Revista Peruana de Ciencias Sociales**. 2 (1990): 9-31.

_, Visions of Science and Development: The Rockefeller Foundation's Latin American Surveys of the 1920s, in: **Missionaries of Science: The Rockefeller Foundation and Latin America.** Bloomington: Indiana University Press, 1994. pp. 23-51.

_, The Cycles of Eradication: The Rockefeller Foundation and Latin American Public Health: 1918-1940 in: Paul Weindling, ed., **International Health and Welfare Organizations between the First and Second World Wars.** Cambridge: Cambridge University Press, (in druk of verschenen)

Gillespie, James Andrew, 'The Rockefeller Foundation, Hookworm and Australian Health Policy', in R. MacLeod and D. Denoon, **Health and Healing in Tropical Australia and New Guinea,** Townsville, 1991.

Hewa, S., 'Colonialism, Tropical Disease and Imperial Medicine. Rockefeller Philantropy in Sri Lanka' **Bulletin of the Histoy of Medicine**, jrg. 70 (1996) 4, pp. 723-724.

Murard, Lion en Patrick Zylberman, Les "Rockefeller medicine men" en France (1917-1940), in Jean-Louis Cohen et Hubert Damisch, Américanisme et modernité (Paris,EHESS/Flammarion: 1993).

Roizen, R. en N. Jolliffe, 'The Rockefeller Foundation and the origins of the modern alcoholism movement', **Journal of studies on alcohol**, jrg. 55 (1994) 4, pp. 391-400.

Weindling, Paul, **Public Health and Political Stabilisation: Rockefeller Funding in interwar Central/ Eastern Europe**, Minerva, 1993.

-, 'The Rockefeller Foundation and German Biomedical Science, 1920-40: from Educational Philanthropy to International Science Policy', in N. Rupke (ed.), **Science, Politics and the Public Good. Essays in Honour of Margaret Gowing**, Basingstoke: Macmillan, 1988, pp. 119-40.

56
11/12
NET WERK
770-771
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Tentoonstellingen

Poepgoed

Een tentoonstelling over menselijke en/ of dierlijke uitwerpselen is allang in Nederland geen unicum meer., al zouden de organiserende musea ons daar telkens van willen overtuigen. Bij elke opening vertelt de persvoorlichter dat het museum het taboe van poep heeft weten te doorbreken.
Het meest recente voorbeeld is Poepgoed, tot 1 november in het Veluws Museum te Harderwijk, Donkerstraat 4, 3841 CC Harderwijk, tel. 0341-4144 68. De tijden zijn: maandag -vrijdag 10.00 tot 17.00, zondag 13.00 tot 16.00. Toegangsprijzen zijn *f* 5.- voor volwassenen en *f* 3.50 voor kinderen. De kaarten geven ook toegang tot het milieucentrum.

Het Groene Goud

In het Leidse Museum Boerhaave loopt tot 19 oktober 1997 de tentoonstelling Het Groene Goud, waarin de relatie mens-plant belicht wordt, met vooral aandacht voor de 17e en de 19e eeuw. Een wandeling door de Hortus Botanicus maakt deel uit van de tentoonstelling, en de toegangskaarten gelden dan ook voor zowel het museum als de Hortus. De openingstijden zijn dinsdag - zaterdag 9.00 -17.00, zon- en feestdagen 12.0017.00. 's maandags en 3 oktober gesloten

Industrion, Kerkrade

In Kerkrade staat een nieuw museum, het Industrion (ontwerp: B. Dirrikx). Een eerste aanzet voor dit museum was de inventarisatie van het roerend en onroerend industriële erfgoed van Limburg, tien jaar geleden. De totstandkoming van het museum heeft een bewogen politiek-bestuurlijke geschiedenis. Het staat nog leeg en de oplevering heeft enige maanden vertraging opgelopen. In dit museum voor industrie en samenleving zullen 16 thema's in reconstructies en ensceneringen gestalte krijgen.
Thema 13 is Het riool. In de publieksfolder voor de open dag op 4 juni j.l. meldt de directie: 'De ontwikkelingen in onze hygiënische voorzieningen hadden invloed op de producten uit de grof- en fijnkeramische industrie. Er ontstond vraag naar rioolbuizen, wandtegels, toiletpotten en wasbakken. De vraag uit de samenleving creëert een hele industrie.'
Thema 14 is Milieu. Productie en verbruik van goederen betekent afval. Afval die verwerkt wordt. Vernietigen of recyclen, elke beslissing heeft consequenties. Consequenties die niet voor iedereen acceptabel zijn'.
Zal de presentatie diepgang aan aantrekkelijkheid weten te koppelen? Wij wachten met enige nieuwsgierigheid. Het Industrion is te vinden direct bij het station van Kerkrade (in de toekomst zal het museum ook dienen als stationsgebouw) .

56
NET WERK
772-773
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort
13/14

Archiefselectie en historische criteria

Na jaren discussie en onderhandelingen is een compromis bereikt over de selectie en vernietiging van overheidsarchieven na 1945. Aanvankelijk dreigden niet historische criteria de overhand te krijgen. Dit zou voor historisch onderzoek verstrekkende gevolgen gehad hebben, ook voor de geschiedenis van hygiëne en milieu. In het verleden is een paar keer aandacht besteed aan de problematiek. De zaak speelt al sinds 1993. Het Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap heeft zich sterk gemaakt voor een wijziging in de aanpak. Dit pleidooi is gehonoreerd. Onlangs zijn er afspraken gemaakt tussen de algemeen rijksarchivaris en het Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap die het historisch belang als criterium bij de archief selectie onderstrepen. Er is op 21 oktober 1996 afgesproken dat vanaf 1-1-1997 externe deskundigen zullen worden ingeschakeld, zowel in de fase van voorbereiding van conceptselectielijsten, als bij de toetsing van het eindresultaat en ook over de wijze waarop beide zullen worden gerealiseerd. Bij het driehoeksoverleg zullen, ten behoeve van de in dat overleg participerende archivaris, door het KNHG aan te wijzen deskundigen als inhoudelijke specialist en tevens als klankbord worden betrokken
Het product van het selectieproces - het geselecteerde en toegankelijk gemaakte archiefbestand - zal aan de gebruiker worden voorgelegd om dit product op zijn gebruiksmogelijkheden te toetsen. De algemeen rijksarchivaris heeft toegezegd dat de ervaringen van deze beoordeling zullen worden benut bij het desgewenst voor volgende bestanden bijstellen van de selectiecriteria en de wijze van ontsluiting. Tenslotte is afgesproken dat deze aanpak over enige tijd zal worden geëvalueerd. In een op 20 januari 1997 door de Raad voor Cultuur aan de staatssecretaris van O. C en W uitgebracht advies over de gewijzigde opzet van de PIVOT-methode voor selectie en beoordeling van overheidsarchieven wordt het historisch belang als criterium bij archiefselectie eveneens onderstreept. Het inschakelen van externe deskundigheid moet er volgens de Raad voor zorgen dat het historisch belang voldoende wordt behartigd. De Raad voor Cultuur heeft niet alleen met instemming kennis genomen van de onlangs gemaakte afspraken tussen de algemeen rijksarchivaris en het Historisch Genootschap, de Raad pleit zelfs voor een versterking daarvan door de analyse van de handelingen aan te vullen met een door een historisch expert te vervaardigen maatschappelijk-historische con-

textbeschrijving. Daarbij dient volgens de Raad ondermeer inzicht te worden gegeven in thema' s van de overheidsbemoeienis en daarmee samenhangende ontwikkelingen in de samenleving. De Raad meent dat slechts op deze wijze het selectie proces een maatschappelijk fundament krijgt, een fundament dat gelet op recente discussies, tot nu toe nog onvoldoende aanwezig was. (tot zoverre een bericht van het KNHG)

14
15 *Dr. Henk van Zon, lid van het bestuur van Net Werk heeft zich bereid verklaart om als expert te fungeren bij het beoordelen van de relevantie van archieven voor de geschiedenis van hygiëne en milieu.*

Signalementen

Dix, A., '**Industrialisierung und Wassernutzung. Eine historisch-geographische Umweltgeschichte der Tuchfabrik Ludwig Müller in Kuchenheim**', (Köln: Dissertatie universiteit Bonn, Rheinland Verlag, 1997),344 blz. .

Frilling, H. en O. Mischer , Pütt und Pann 'n. **Geschichte der Hamburger Hausmüllbeseitigung,** (Hamburg: Ergebnisse Verlag, 1994), ISBN 3-87916-024-4. DM 38,-.

Hirsch, E. en M. O'Hanlon (eds.) **The Anthropology of Landscape: Perspectives on Space and Place,** (Oxford: Clarendon Press, 1995).

Kohler, R. E., 'Sanitarians, engineers and public science in the gilded age', **Minerva: a review of science learning and policy**, jrg. 31 (1993) 2, pp. 184-210.

Koolmees, P. A. **Symbolen van openbare hygiëne. Gemeentelijke slachthuizen in Nederland 1795-1940,** (Rotterdam: Erasmus Publishing, 1997), ISBN 905325-111-2,310 blz. Hfl. 69,50.

Lenders, H. J. R., R. S. E. Leuven, P. H. Nienhuis e. a. , **Natuurbeheer en -ontwikkeling,** (Amsterdam: Boom, 1997), ISBN 90-5352-102-x. ca. Hf! 56,-.

Lorbiecki, M., Aldo Leopold. **A Fierce Green Fire**, Falcon Press (1996) GBP 19.50.

Merricks, L., 'Environmental history', Rural history. Economy, society, culture, jrg. 7 (1996) 1, pp. 97-110.

Milton, K. **Environmentalism and cultural theory. Exploring the role of anthropology in environmental discourse,** (London; New York: Routledge, 1996), ISBN 0-41511529-9 (hbk) 0-415-11530-2 (pbk), 266 blz.

Nyhart, L. K. **Biology Takes Form. Animal Morphology and the German Universities, 1800 - 1900,** (Chicago: Chicago UP, USA, 1995),428 blz. GBP 59.95 GBP 21.95.

Palsky, G. **Des chiffres et des cartes. La cartographie quantitative au XIXe siècle,** (Paris: CTHS, 1996), ISBN 2-735-0336-4, 331 blz.

Roche, D. , **Histoire des choses banales: naissance de la consommation, XVIIIe-XIXe siècle,** (Paris: Fayard, 1997).

Salisbury, J. E., **The Beast Within. Animals in the Middle Ages,** (London; New York: Routledge, 1995),238 blz. GBP 12.99.

Soulas de Russel, D., 'Thomas Lindet (1743-1823) **Hygiénisme et Révolution', L 'information historique,** jrg. 56 (1994) 2, pp. 57-65.

Swyngedouw, E., 'Power, violence and the city. The conquest of water and political ecology in Guayaquil, Ecuador, 1880-1990', **Environment and Planning,** jrg. 27 (1997) 311-332.

56

NET WERK

774-775

contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

57

NET WERK

776-777

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Het wassende water aan de Oder

De problemen die de huidige bewoners van de streken langs de Oder ervaren hebben hun wortels in het verleden. Duitse historici hebben niet de recente overstromingen afgewacht om zich te buigen over de geschiedenis van de Oder en haar overstromingen. Het grondigste onderzoek is van de hand van Martina Kaup, die haar dissertatie gewijd heeft aan die rivier. Herrmann, B. en M. Kaup, **'Nun blüht es von End zu End all überall'. Die Eindeichung des Nieder-Oderbruches 17471753,** (Münster/New York: Waxmann, 1997). Kaup, M., 'Die Urbarmachung des Oderbruchs. Umwelthistorische Annäherung an ein bekanntes Thema', in Bayerl, G. (ed.) **Umweltgeschichte - Methoden, Themen, Potentiale**, (Münster - New York: Waxmann, 1996), 111-134.
Martina Kaup toont aan dat de rivier de Oder bekend stond door de overstromingen in het bijzonder die tussen 1515 en 1551. Pas rond 1750 begon men volgens schriftelijke bronnen dergelijke gebeurtenissen als een onoverkomelijk bezwaar te ervaren en wilde men maatregelen nemen zoals dijkenbouw. Kaup geeft een uitvoerige lijst van overstromingen die zij wist te achterhalen (p. 119). Zij noemt 15 overstromingen in de 18e eeuw waarvan 12 's winters plaats vonden. Zij laat in haar werk zien dat de omwonenden zich goed hadden aangepast aan de omstandigheden veroorzaakt door de onbetrouwbare Oder en zich voornamelijk in leven hielden door visvangst. De bouw van dijken onder Frederik II van Pruissen lokte zelfs enig protest uit omdat zij sommige mensen dwong zich toe te leggen op de landbouw, een activiteit die zij niet beheersten en waarvoor zij niet waren uitgerust.

Nieuwe kennis over klimaatveranderingen

De Britse wetenschapsjournalist Nigel Calder gaat in het recent verschenen boek '**De Grillige Zon**' in op de rol van $C0_2$ als broeikasgas en tevens belicht hij onderzoek van de Denen Svensmark, Friis Christensen en Lassen over de invloed van de zon op het klimaat. De conclusie is dat $C0_2$ als factor voor een versterkt broeikaseffect mogelijk niet zo belangrijk is als ons wordt voorgesteld, en dat de wisselingen in de intensiteit van de 'zonnewind', en daarmee de veranderingen in de intensiteit van kosmische straling, in belangrijke mate bepalend zijn voor klimaatveranderingen. Kosmische straling blijkt een belangrijke rol te spelen bij de wolkenvorming, en die straling is daarmee van invloed

op de temperaturen en de neerslag. Het veenonderzoek aan het ICG (Universiteit van Amsterdam) wijst ook op een samenhang tussen veranderingen van kosmische straling en klimaatveranderingen in het verleden. Tot voor enkele weken wisten we niet goed hoe dat verband verklaard moest worden. Door het
2/3 onderzoek van bovengenoemde Denen menen we dat nu wel te begrijpen. Het onderwerp '$C0_2$ en klimaat' wordt, met wat we nu weten, enigszins controversieel. Daarom is het van belang dat milieubewegingen snel op de hoogte zijn van wat er speelt: misschien moeten organisaties als Greenpeace toch ook binnenkort de bakens wat verzetten. Het gaat om de geloofwaardigheid tegenover het publiek. Voor meer informatie over dit onderwerp:

Dr. Bas van Geel
Faculteit der Biologie, ICG
Kruislaan 318
1098 SM Amsterdam
tel. secr. 020-525 7844
Doorkiesnr. 020-525 7664
fax 020-525 7662
e-mail: vanGeel@bio.uva.nl

Klimaatgeschiedenis in het tijdschrift Nature

Het tijdschrift Nature bericht regelmatig over klimaat- en klimaathistorisch onderzoek. Veel recent onderzoek werpt een nieuw licht op onderwerpen zoals tekens van de effecten van het broeikaseffect. Het gaat vaak om zeer complexe processen. Hier volgen enkele samenvattingen van recent verschenen stukken (de samenvattingen zijn afkomstig van de redactie van Nature)

Predicted reduction in basal melt rates of an Antarctic ice shelf in a warmer climate.
Floating ice shelves are vulnerable to climate change at both their upper and lower surfaces. The extent to which the apparently air-temperature-related retreat of some northerly Antarctic Peninsula ice shelves presages the demise of their much larger, more southerly, counterparts is not known, but air-temperature effects are unlikely to be important in the near future.
Oceanographic measurements from beneath the most massive of these southerly ice shelves - the Filchner-Ronne Ice Shelf - have confirmed that dense sea water resulting from sea-ice formation north of the ice shelf flows into the sub-ice-shelf cavity. This relatively warm so-called High Salinity Shelf Water (HSSW) is responsible for the net melting at the ice shelfs base. Here the author presents temperature measurements, from the same sub-ice-shelf cavity, which show a strong seasonality in the inflow of HSSW. This seasonality results from intense wintertime production of sea

57
NET WERK
778-779
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

ice, and the author argues that the seasonal springtime warming can be used as an analogue for climate warming.
For the present mode of oceanographic circulation, the implication is that warmer winters (a climate warming, leading to lower rates of sea-ice formation), would cause a reduction in the flux of HSSW beneath the ice shelf. The resultant cooling in the sub-ice cavity would lead, in turn, to a reduction in the total melting at the ice shelfs base. A moderate warming of the climate could thus lead to a basal thickening of the Filchner-Ronne Ice Shelf, perhaps increasing its longevity.
K.W. Nicholls (Letter to Nature) 31 July 1997 Vol 388, No 6641 p. 460

To understand the impact of a future Earth which may be warmer
3/4 than now, geologists look to records of warmer times in the past - often the last interglacial period, around 120,000 years ago. But a better match to today's conditions might be found in a period around 400,000 years ago, an earlier interglacial known as stage 11, when Earth's orbital parameters were closer to those of the present day. Stage, 11 was an unusual period, with severe climate change and, at its peak, exceptionally warm temperatures.
William R Howard, A warm future in the past. Nature vol. 388, (1997) 418-419.

Recent subsidence of the northern Suez canal (Scientific Correspondence) D.J. Stanley & G.A. Goodfriend 24 July 1997 Vol 388, No 6640
Dit artikel is in NRC op 4 augustus als volgt door G. Beekman samengevat: Onderzoekers van het Smithsonian Institute en het Carnegie Institute, beide in Washington, hebben gevonden dat het noordoostelijke deel van de Nijldelta al duizenden jaren met zeer constante snelheid ten opzichte van de zeespiegel daalt. Dit gebeurt bovendien in een veel sneller tempo dan de absolute stijging van de zeespiegel. Dit deel van de Nijldelta ligt momenteel nog maar één meter boven het niveau van de Middellandse Zee, waardoor het noordelijke deel van het Suezkanaal en de hieraan gelegen havensteden Port Said en Port Foead (waar in totaal bijna een half miljoen mensen wonen) zich in een bijzonder kwetsbare situatie bevinden. De twee onderzoekers hebben de daling van dit gebied afgeleid uit de sedimenten in een 49 meter lange boorkern die afkomstig was van een punt ten zuidoosten van Port Foead. Met behulp van massaspectrometrie werd de ouderdom van de sedimenten bepaald, terwijl uit de gevonden fossielen tevens de waterdiepte ten tijde van de afzetting werd afgeleid. De sedimentlaag blijkt tussen 45 meter diepte (6500 jaar geleden) en 14 meter diepte

(950 jaar geleden) in een opmerkelijk constant tempo te zijn gegroeid. Bij de bovenste 14 meter was dit niet het geval, waarschijnlijk als gevolg van verstoringen door baggerwerkzaamheden tijdens de aanleg van de oostelijke zijtak van het Suezkanaal in de jaren zeventig en tachtig. Uit de analyses volgt dat de bodem waarop de sedimenten zijn afgezet in de afgelopen 8500 jaar met een snelheid van gemiddeld 4 mm per jaar ten opzichte van de zeespiegel is gedaald. Dat gebeurt dus in een opmerkelijk sneller tempo dan de absolute zeespiegelstijging in dit gebied, die door andere onderzoekers wordt geschat op ongeveer 1,0 tot 1,5 mm per jaar. De totale relatieve zeespiegelstijging langs de delta komt daarmee op minstens 5 mm per jaar. Analyses van waterhoogtemetingen in Port Said in de periode 1923-1946 hadden al eerder gewezen op een relatieve zeespiegelstijging van 4,8 mm per jaar. Nu het grootste deel van deze stijging het gevolg blijkt te zijn van al millennia voortgaande bodemdaling, kan natuurlijk moeilijk worden volgehouden dat de zeespiegelstijging in dit gebied een duidelijk teken is van een door de mens versterkt broeikaseffect.

4/5

Natuur- en milieuchronologie Nederland

Henny van der Windt en Nigel Harle zijn de auteurs van een in handzaam formaat uitgegeven chronologie van Nederlandse natuur- en milieugebeurtenissen. Zij vatten dit boekje als volgt samen: Het rapport geeft een chronologisch overzicht van de gebeurtenissen in Nederland op het vlak van natuur en milieu. Het is opgesteld naar aanleiding van een vraag van het Centre national d'études et de documentation sur l'écologie et sa culture (C.E.D.E.C). Het Franse instituut zal de hier gepresenteerde gegevens verwerken in een publikatie over de geschiedenis van de natuur- en milieu problematiek in West-Europa. De keuze voor de Engelse taal, de chronologische ordening en de periode 1814-1995 komen voort uit de wensen van het C.E.D.E.C. Vanwege de beperkte tijd voor deze studie zijn vooral gemakkelijk toegankelijke, secundaire bronnen geraadpleegd. Slecht gedocumenteerde onderdelen van de natuur- en milieugeschiedenis, zoals acties en incidenten voor 1970 blijven dus goeddeels buiten beeld. Daarentegen krijgen institutionele aspecten, zoals de wetgeving en de organisaties veel aandacht. In het algemeen worden alleen direct relevante, grote, invloedrijke en/of unieke zaken vermeld. Aan de orde komen alle nieuwe wetten en de belangrijkste beleidsplannen op het gebied van natuur en milieu. Bovendien worden gezaghebbende of karakteristieke personen, geschriften en instanties uit de. Nederlandse natuur- en milieubeschermingsbeweging behandeld. Ondanks de beperkingen van deze studie is het beeld duidelijk. Ook de negentiende eeuw kende milieuproblemen en aan het eind van deze eeuw ontstonden de eerste milieu- en natuurbeschermingsorganisaties en -wetten. Daarna nam het aantal instanties dat zich met natuur bezig hield gestaag toe. Tussen 1930 en 1950 groeide de natuurbeschermingsbeweging sterk, mede als gevolg van de ontginningen, de opkomst van de planologie en de ontwikkelingen in de landbouw. Na 1970, toen het milieuprobleem maatschappelijk werd erkend, was er sprake van een stormachtige groei van het aantal milieuorganisaties, acties en nota's. Bovendien radicaliseerde de milieubeweging, vooral rond het thema kernenergie. Ook werden de analyses steeds wetenschappelijker. De verhoogde activiteit van particuliere organisaties en overheid duurde tot 1995 voort. Dit leidde tot meer verfijnde regelgeving en nauwkeuriger doelstellingen, maar ook tot steeds preciezere overzichten over de achteruitgang van de natuur- en milieukwaliteit. De Biologiewinkel van de Rijksuniversiteit Groningen heeft dit rapport uitgegeven om te voldoen aan de groeiende behoefte onder historici, milieu- en natuurbeschermers, milieukundigen en beleidmakers aan een historisch overzicht van de milieuproblematiek in Nederland.

Windt, H. van der, en Harle, N., **Environmental chronology of the Netherlands**, (Biologie Winkel RUG 1997). Rapport 45. 71 blz. ISBN 90-36- 0742-0. *f* 12,50 plus portokosten

Te bestellen bij de Biologie Winkel van de Rijksuniversiteit Groningen, Postbus 14, 9750 AA Haren

5/6

Het Biologisch Reveil

Vanaf 11 juni jongstleden is in het Zoölogisch Museum van de Universiteit van Amsterdam de permanente tentoonstelling rond het Heimansdiorama te zien.
'Het Biologisch Reveil' vormt de toelichting op, en de toegang tot, het diorama dat in 1996 ter nagedachtenis aan E. Heimans werd ingericht. Het laat een duinlandschap zien, met al zijn flora en fauna. Het werd opgesteld door Paul Louis Steenhuizen, preparateur van Artis en eerste vogelfotograaf in Nederland. Foto's van Steenhuizen zijn op de tentoonstelling aanwezig. De foto's droegen bij aan de algemene belangstelling voor natuur die rond de eeuwwisseling opbloeide.

4/5
57
NET WERK
780-781
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Het Biologisch Reveil, waarin de onderwijzers Eli Heimans en Jac. P. Thijsse een belangrijke rol speelden. Met vele publicaties (o.a. de Verkade-albums) en moderne onderwijsmethoden propageerden Heimans en Thijsse de 'natuursport'. De nieuwe term betekende een aansporing om erop uit te trekken en de natuur uit eigen waarneming en ervaring te leren kennen. Achter deze aansporing staat de overtuiging dat belangstelling voor de levende natuur bijdraagt aan, in de woorden van die tijd, verheffing van mens en maatschappij. Daarom verwijst de tentoonstelling ook naar de Plantage, de buurt van Artis, de Hortus en de Universiteit waar men zich in onderlinge wisselwerking inzette voor het populariseren van biologie.
De tentoonstelling 'Het Biologisch Reveil' is permanent te zien in het Zoologisch Museum
Plantage Middenlaan 53,
Amsterdam (publieksingang: Aquariumgebouw via Artis).
Voor inlichtingen: 020-5256619.

Hugo de Vries herdenkingen

Er is komend jaar ruimschoots de gelegenheid om meer te weten te komen over het belang van Hugo de Vries (1848-1935) voor de biologie, de evolutieleer en de genetica.
voorjaar-zomer: tentoonstelling 'Hugo de Vries, de Nederlandse Darwin' Universiteitsmuseum De Agnietenkapel, Oudezijds Voorburgwal 231, Amsterdam.
Inlichtingen: mw. drs. A.M.Th. Schilder, Universiteitsmuseum De Agnietenkapel, Oudezijds Voorburgwal 231, 1012 EZ Amsterdam
tel: 020-5253339.
zomer-najaar: tentoonstelling 'Hugo de Vries en de Hortus Botanicus'. Hortus Botanicus Amsterdam.
Inlichtingen: drs. ing. W.N.J. Ursem, Hortus Botanicus Plantage Middenlaan 2,1018 DO Amsterdam, tel: 020-6259021.

27 maart: Symposium Hugo de Vries 1848-1935, ter gelegenheid van zijn 150e geboortejaar. Plaats: Koninklijk Instituut voor de Tropen, Mauritskade 63, Amsterdam.
Inlichtingen: dr. E Bouman, Faculteit der Biologie, Universiteit van Amsterdam, Kruislaan 318,
1098 SM Amsterdam,
tel: 020-5257842,
fax: 0205257662,
E-mail: bouman@bio.uva.nl.

57
NET WERK
782-783
6
7
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Haeckel posthuum beschuldigd van fraude

Ernst Haeckel (1834-1919) staat bekend als de uitvinder van de term "Oekologie", waardoor hij haast onvermijdelijk in elke geschiedenis van de ecologie besproken wordt. In deel I van zijn Generelle Morphologie der Organismen (1866) hanteert hij de term voor het eerst. Een definitie voor de nieuwe wetenschap komt pas in deel II. Later heeft hij de definitie nog een paar keer bijgeschaafd. Het belang van Haeckel voor de geschiedenis van de ecologie komt echter niet van zijn uitwerking van ecologie als wetenschap, maar van zijn biogenetische grondwet. Theunissen en Visser geven het ontstaan van deze grondwet bij Haeckel als volgt weer: 'Er bestond namelijk een causale samenhang tussen ontogenie en fylogenie: het individuele, embryonale ontwikkelingsproces was een verkorte en versnelde herhaling van de fylogenie, de evolutionaire ontwikkeling van de stam waartoe het organisme behoorde.' (De wetten van het leven, Baarn 1996, blz. 153). De fylogenetische morfologie was in de negentiende eeuw voor veel onderzoekers een aantrekkelijk denkkader. Hoe wankel dit denkkader was heeft een recent onderzoek van de Britse embryoloog Michael Richardson aangetoond. Hij ging met medewerkers terug naar de soorten embryo's die door Haeckel oorspronkelijk zijn bestudeerd. Niet ver van de Utrechtse werkplek van Theunissen en Visser, in de collectie van het Nederlandse Instituut voor Ontwikkelingsbiologie in Utrecht, ligt een groot deel van het materiaal dat voor een dergelijke studie nodig is. Het artikel van Richardson e.a. in Anatomy and Embriology, 1997;196: 91-106, ook besproken door Bart Meijer van Putten in NRC van 30 augustus j.l., laat zien dat de gelijkvormigheid van embryo's vooral vast te stellen valt in de tekeningen waarmee Haeckel zijn werk illustreerde en dat de tekeningen vooral vertekeningen zijn. De verbazingwekkende vormovereenkomsten waarvan de tijdgenoten van Haeckel zo onder de indruk waren blijken op 'wishful thinking' gebaseerd te zijn. 'Bij het vergelijken van tientallen diersoorten in dezelfde embryonale fase, stelden Richardson en zijn medewerkers vast dat er zowel grote vorm- als maatverschillen zijn. In de illustraties van Haeckel is geen schaal aangegeven en zijn alle embryo's op ongeveer dezelfde grote getekend. Voor buitenstaanders (maar misschien niet voor wetenschapssociologen) is het verbazingwekkende dat pas nu het onderzoek van Haeckel is overgedaan. Was de wetenschappelijke autoriteit van Haeckel zo groot dat de wetenschappelijke gemeenschap het niet nodig heeft

geacht zich met zijn bronnen te bemoeien? Als de uitgangspunten van Haeckel hersenschimmen blijken te zijn, moet dan de biogenetische grondwet belanden in de prullenmand van de wetenschapsgeschiedenis? Het startschot voor de discussie is gegeven.

De introductie van onze cultuurplanten

Onlangs verscheen de publikatie De introductie van onze cultuurplanten en hun begeleiders, van het Neolithicum tot 1500 AD, onder redactie van A.C. Zeven. Het boek vormt het eerste overzicht over dit onderwerp in Nederland. Het kan worden besteld door overmaking van *f* 35.- op girorekening 1178669 van de Vereniging voor Landbouwgeschiedenis te Wageningen. Het boek biedt een overzicht van de introductie van cultuurgewassen. In het inleidende hoofdstuk geeft Zeven een overzicht van de factoren die introductie en eventueel weer verdwijnen van gewassen bepalen en van de naamgeving van gewassen. Vervolgens behandelt C.C. Bakels de cultuurgewassen van de Nederlandse prehistorie, vanaf het Neolithicum (ca 5400 v. C.) tot de komst van de Romeinen. De Romeinse tijd wordt behandeld door J.P. Pals.

De introductie van cultuurgewassen in de Middeleeuwen wordt behandeld door H. van Haaster. Dit hoofdstuk beslaat ongeveer de helft van het boek. Elk afzonderlijk hoofdstuk bevat een literatuuroverzicht. De publikatie als geheel wordt ontsloten door een index op botanisch-wetenschappelijke plantennamen.

A.C. Zeven (red.), C.C. Bakels, H van Haaster & J.P. Pals (1997). De introductie van onze cultuurplanten en hun begeleiders, van het Neolithicum tot 1500 AD. Vereniging voor Landbouwgeschiedenis, Wageningen, 107 blz. ISBN 90-8005223-X.

Nadere inlichtingen en aanvraag van recensie-exemplaren: J. Renes, DLO-Staring Centrum, Postbus 125,6700 AC Wageningen.

Tijdschrift voor Zeegeschiedenis

Visstand en visvangst in het verleden

Op 27 oktober 1995 werd door Net Werk de studiedag 'Visstand en visvangst in het verleden' georganiseerd. De teksten van drie van de op deze dag gehouden lezingen, aangevuld met een artikel van een van de deelnemers die dag, zijn onlangs verschenen in het Tijdschrift voor Zeegeschiedenis. Het betreft de volgende artikelen:

57

NET WERK

784-785

contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Jaap Kerkhoven 'De visserijhistorie op zoek naar ecologische crises',
Joke Ubbens 'Noorse kabeljouwvissers en Nederlandse kooplieden. Vistechnieken, vangstresultaten en de afzetmarkt voor stokvis in de zeventiende eeuw'
Florike Egmond 'De 'Gulden Berg' van Holland: haring in de zestiende eeuw'
Bart Ibelings 'De middeleeuwse visstapel te Naarden. Een bronbespreking met economisch-politieke en ecologische kanten'.

Bovenstaand tijdschrift kunt u nabestellen. Daartoe maakt u een bedrag van *f* 30 - (tijdschrift plus verzendkosten) over op gironummer 390150 ten name van de penningmeester van de Nederlandse Vereniging voor Zeegeschiedenis te Oegstgeest, onder vermelding van Tijdschrift voor Zeegeschiedenis 1997 nummer 1. Het tijdschrift wordt u dan zo spoedig mogelijk toegezonden.

Vis uit de grond

Voor de laatste keer is een tentoonstelling t/m 26 oktober 1997 te zien in het Rijksmuseum voor Scheepsvaartarcheologie voor de verhuizing naar Lelystad. De tentoonstelling 'Vis uit de grond' presenteert archeologische vondsten met betrekking tot vis, visvangst en visconsumptie. Daarnaast kan men zien hoe een bepaalde soort er uitzag, waar ze voorkwam en hoe ze werd verhandeld.
Rijksmuseum voor Scheepsvaartarcheologie,
Vossenmeerdijk 21,
Ketelhaven Dronten.
Tel: 0321-313287
Entree volwassenen: f 3,50 kinderen f 1,50.

Bestrijding van epidemieën in de Middeleeuwen

Voor het projekt 'Mittelälterliche Seuchenbekämpfung' van de DFG (de Duitse instelling voor onderzoek) is projektleider dr. Kay Peter Jankrift op zoek naar Nederlandse bronnen. De gegevens worden ingevoerd in een database over voornamelijk pest en lepra en de bestrijding ervan in steden.
Inlichtingen:
Dr. K.P. Jankrift, Institut für Vergleichende Städtegeschichte
Syndikatsplatz 415
48143 Münster Duitsland

Asbestchronologie

In een recent in Scientific American verschenen artikel, geven J.E. Alleman en B.T. Mossman een overzicht van de geschiedenis van asbest Het verhaal begint in de oudheid,

maar de meest relevante gebeurtenissen hebben plaats gevonden in de 19e en 20e eeuw.

Alleman, J.E. en B.T. Mossman, 'Asbestos revisited', **Scientific American**, jrg. 277 (1997) 1, 54-57.

Once considered safe enough to use in toothpaste, this unique substance has intrigued people for more than 2,000 years

Lee, D.H.K. en I.J. Selikoff, 'Historical Background to the Asbestos Problem.', Environmental Research, jrg. 18 (1979, April) 2, 300-314.

Lenglet, R, L'affaire de l'amiante, (Paris: Editions La Découverte, 1996).

Murray, R, Asbestos: a Chronology of its Origins and Health Effects, **British Journal of Industrial Medicine**, jrg. 47 (1990),361-365.

The emotionalised subject of asbestos is treated in chronological terms: how the "magic mineral" known in ancient times in Europe and Asia became in the late nineteenth century an important industrial resource of particular interest to the navies of the world; and how its malign effects gradually became apparent during the present century. The media have made asbestos a notorious villain, but it still has properties and applications useful to society if they are properly controlled in the same way as other industrial hazards. One important application is the manufacture of asbestos cement pipes which are a convenient and cheap method of providing water supplies and sewage disposal for developing countries. An appeal is made for prudence and not hysteria in relation to the use of mineral fibres of all types.

Sellers, C.C. **Hazards of the job: from industrial disease to environmental health science**, (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1997), xv, 331 blz.

Selikoff, I. J., 'Asbestos Disease in the United States 1918-1975', **Revue Française des Maladies Respiratoires**, jrg. 4 (1976) Suppl. 2 La pathologie de l'asbestos / Pathology of asbestos - Médecine 4: Proceedings of Symposium International sur l'Asbeste, Rouen, France, 27-28 octobre 1975, 7-24.

The author recalls the important stages of the history of asbestos between 1918 and 1975 in the United States. For approximately 25 years, only the pneumoconiosis due to asbestos was taken into account. The risk of cancer appeared subsequently. The cancers are represented significatively by bronchial and especially pleural cancers. The modes of contamination by asbestos vary. The author defines the different conditions of this contamination. A brief, intense exposure to asbestos can be as dangerous as prolonged contact. Little is known about dose-response relationships. Among the carcinogenic factors, tobacco plays an important role. Urgent action must be taken in order to reduce the risk in both professional and non-professional areas.

Weller, M. P. I., 'Asbestos and Cancer: History and Public Policy (Letter to the editor).', **British Journal of Industrial Medicine**, jrg. 49 (1992 January) 1, 70-72.

57

NET WERK

786-787

contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Call for papers
4e Internationale Conferentie

Stedengeschiedenis Venetië 3-5 september 1998

De ontwikkeling van gemeentelijke nutsbedrijven is van groot belang geweest voor de geschiedenis van hygiëne en milieu. Tijdens de 4e internationale conferentie voor stedengeschiedenis is een sessie gewijd aan deze geschiedenis.

Municipal services and employees in the 19th and 20th centuries

De coördinatoren voor deze sessie hebben een uitgebreide uitleg hierover gegeven, waarvan hier een uittreksel volgt.

"We would like to integrate recent findings surrounding several themes and discuss the transformations of municipal administrations/local governments throughout the course of the nineteenth and twentieth centuries by analyzing the various strategies adopted to manage local problems, to organize public services, and to respond to the many demands made of them. For our purposes, municipalities will be considered as entities possessing a certain amount of political autonomy, rather than simple administrative bodies, responding to the directives of a centralized state.

"To what extent were municipalities the source of unprecedented policies, of previously unknown managerial strategies?

Beyond elected officials, who were the other actors present on the local scene and in municipal government and playing a role in the process of their development?"

We propose the following themes to be among the objects of debate :

- The evolution of services / the service workforce
- Municipal emloyees
- Issues surrounding public policy
- The public service, service to the public

As for practical concerns, those intending to present papers should send a single page (400-500 words) proposal to workshop organizers before November 1, 1997 (see their addresses below). Responses will be given at the beginning of January. Those chosen to present should have their papers ready around

May 1, 1998. Papers should be 15 pages long, 420 words per page including notes, or 2500 characters in all. One copy should be sent to workshop organizers, the other to conference coordinator Donatella Calabi. Papers will be distributed in advance to workshop participants. A preliminary report of 8 to 10 minutes will be made to provide a framework for all papers and the issues they raise. To maximize the time allocated to discussion, we presume that me participants will have read all papers in advance; consequently, each author will be allocated 8 to 10 minutes to review the important points of his or her paper. We hope that presenters will use this time to situate their papers with regard to others, which, in our opinion, will ensure that the meeting will be the most productive for its participants and its audience.

Pierre-Yves Saunier
Centre National de la Recherche Scientifique, département d'histoire
10 rue Nicolaï
C.P. 6128, succursale Centre-ville
F- 69007 Lyon
e-mail: saunier@sunlyon3.univ-lyon3.fr
Michele Dagenais
Université de Montreal
Montreal, Quebec Canada H3C 3J7
e-mail: dagenam@ere.umontreal.ca
Registration: before January 1998: Gilda Zaffagnini, NEXA/Venezia, fax 00-39-41-5285041.

Signalementen

Environment and History (jaargang 3, juni 1997 nummer 2) heeft een themanummer uitgebracht onder de titel Ecological Visionaries / Ecologised Visions. De redacteuren zijn S. Ravi Rajan en Peter Taylor.
Inhoudsopgave:

Editorial S. Ravi Rajan and Peter Taylor, 127 Yrjö Haila, Wilderness' and the Multiple layers of Environmental Thought, 129-147
Helen Denham, The Cunning of Unreason and Nature's Revolt: Max Horkheimer and William Leiss on the Domination of Nature, 149-175
Marilia Coutinho, Ecological Metaphors and Environmental Rhetoric: An Analysis of The Ecologist and Our Common Future, 177-195
Debora Hammond, Ecology and Ideology in the General Systems Community, 197-207
Mark Glen Madison, 'Potatoes Made of Oil': Eugene and Howard Odum and the Origins and Limits of American Agroecology, 209-238
Commentary, Peter Taylor, The Politics of the Conservation of Nature, 239-243
S. Ravi RajanThe Ends of Environmental History: Some Questions, 245-252

57
NET WERK
788-789
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Indonesian Environmental History Newsletter, June 1997, is uit met daarin o.a. de volgende artikelen:
R.D. Hill, 'The historica1 geography of agriculture in Southeast Asia', 9-10.
R. Jordaan, 'Ecological factors in the transfer of the seat of government from Central to East Java in the tenth century', 1-7.
L. de Leon-Bolinao, 'Philippine environmental history', 13-14.
J.M. Otto, 'The history of environmental law in Indonesia', 11-13.

Bakker, C., 'Archeologie versus het milieu?', **Spiegel Historiael** jrg. 32 (1997) 7/8, pp. 327-329.
Boaz, N. T. , **Eco Homo. How the Human Being emerged from the cataclysmic history of the Earth**, (New York: Basic Books, 1997), ISBN 0-465-01803-3. $ 25.-.
Boeking, S. **Ecologists and environmental politics: a history of contemporary ecology**, (New Haven: Yale University Press, c 1997), xiv, 271 blz.
Boer, D.E.H., E.H.P. Cordfunke en H. Sarfatij (red.) **Holland en het water in de Middeleeuwen. Strijd tegen het water en gebruik van het water**, (Hilversum: Verloren, 1997), ISBN 90-6550-259-9, 157 blz. f 29,-.
Collinson, H. (ed.) **Green Guerrillas: Environmental Conflicts and lnitiatives in Latin America and the Caribbean -A Reader**, (New York: Monthly Review Press, 1996), ISBN 0-85345-980-0, 250 blz. $19.00 (paper).
Dirkx, G.H.P.,, **....ende men sal van een erve ende goeds niet meer dan een trop schaepe holden...; Historische begrazing van gemeenschappelijke weidegronden in Gelderland en Overijssel** (Wageningen: DLO-Staring Centrum 1997) Rapport 499. ISSN 0927-4499. 126 blz.
De lange termijn effecten van begrazing in het natuurbeheer kunnen moeilijk worden voorspeld uit lopende begrazingsexperimenten, omdat die nog te kort duren. Daarom is onderzocht of de historische ecologie hier uitkomst biedt. Het onderzoek richtte zich op de archieven van marken in Gelderland en Overijssel Deze markearchieven bleken waardevolle informatie te bevatten over de begrazing van bos en veld en over de veranderingen in de begroeiing die dat veroorzaakte. Van de begrazingsdruk kon een globale indicatie gegeven worden. Om meer zicht te krijgen in de begrazingsdruk en eventuele veranderingen daarin is onderzoek aan andere bronnen nodig.
Ferretti, E. **Cutting across the lands: an annotated bibliography on natural resource management and community development in lndonesia, the Philippines and Malaysia**, (Ithaca: Cornell University, 1997) South East Asia Program Publications, nr. 16.

Hallewas, D. P., G. H. Scheepstra en P. J . Woltering (red.) **Dynamisch landschap. Archeologie en geologie van het Nederlands Kustgebied**, (1997), ISBN 90-2302-31732, 176 blz. f 55.-.
Kiby, U. **Bäder und Badekultur in Orient und Okzident; Antike bis Spätbarock**, (Köln: DuMont, 1995) DuMont Dokumente, ISBN 3-7701-2205-4,320 blz.
Knecht-van Eekelen, A. de, 'Boekbespreking van P.A. Koolmees, Symbolen van openbare hygiëne. Gemeentelijke slachthuizen in Nederland 1795-1940 (Rotterdam 1997)', **Gewina**, jrg. 20 (1997) 3, pp. 154-156.
Pattullo, P., **Last Resorts: The Cost of Tourism in the Caribbean**, (New York: Monthly Review Press, 1996), ISBN 085345-977-0, xiii + 220 blz. $19.00 (paper).
Reid, A. (ed.), **Indonesian heritage: early modern history**, (Singapore: Didier Millet and Grolier International, 1996).
Rhodes, R , **Deadly feasts: trading the secrets of a terrifying new plague**, (New York: Simon & Schuster, 1997). $ 24.
Seed, P., **Ceremonies of Possession: Europe's Conquest of the New World**, 1492-1640, (Cambridge / New York: Cambridge University Press, 1995), ISBN 0-521-49748-5/0-521-49757-4, xviii + 199 blz. $49.95 (cloth) $19.95 (paper).
Stichting RAAP en MIKO Milieutechniek, **Richtlijn gecombineerd verkennend archeologisch en milieutechnisch bodemonderzoek gemeente Maastricht**, (Amsterdam / Maastricht: Bowagemi i.s.m. stichting RAAP, 1995).
Walzer Leavitt, J. **Typhoid Mary: Captive to the Publics Health**, (Boston: Beacon Press, c1996), ISBN 0-8070-2102-4./ 0-8070-2103-2, 331 blz. $25.00/ $14.00.

27e Cursus
Geschiedenis der Geneeskunde

Specialisten/specialismen en hygiene/voeding

Programma 1997-1998
Plaats: Faculteit der Geneeskunde
VU Van der Boechorststraat 7
1081 BT Amsterdam
De voordracht over malaria 'vindt plaats in het kader van de Wellcome lectures.
18 oktober 1997 drs. Alice Juch, Specialisten. Hun belangen en bevoegdheid, 1890-1920
1 november 1997 dr. Jan Masereeuw, Uit de geschiedenis van de orthopedie
- de behandeling van ruggengraatverkrommingen
- bijdragen uit de Nederlanden in de jaren 1650-1900
- Hendrik van Deventer (1651-1724) en Voorburg

57
NET WERK
790-791
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

15 november 1997 dr. Frank G. Huisman, Concurrenten of bondgenoten? De relatie tussen apothekers en de farmaceutische industrie, 1880-1940
29 november 1997 dr. Peter J. Koehler, De ontwikkeling van de neurologie in Nederland in relatie tot de omringende landen
17 januari 1998 dr. Mary Dobson, Oxford (Wellcome lecture)
- Malaria: past, present end future
- Mars fever. - the history of malaria in the English marshes
31 januari 1998 dr. Peter Koolmees, Veterinairen en openbare hygiëne: vleeskeuring en abattoirs in Nederland, 1875-1940
21 februari 1998 drs. Nel Knols, Pasteurisering van de openbare hygiëne in Nederland: bacteriologie, buiktyfus en melkkeuring, 1890-1925
14 maart 1998 dr. Adel P. den Hertog, Maatschappelijke aspecten van de Nederlandse volksvoeding 1850- 1950: de moeizame weg van onder- naar overvoeding
28 maart 1998 EXCURSIE

De cursusochtenden beginnen om 10.30 uur; vanaf 10.00 uur koffie
De cursuskosten blijven gehandhaafd op f 250,-. Over de op het programma aangekondigde excursie in maart 1998 zal tijdens de cursus nadere informatie volgen. U kunt zich voor de cursus opgegeven door inzending (graag voor eind september) van uw persoonsgegevens en een verklaring over uw deelname aan de cursus en overmaking van het cursusgeld op postgiro 11.35.214 t.n.v. de Stichting Historia Medicinae te Amstelveen. (N.B. Inschrijvingen worden niet bevestigd).
Aanmelden en inlichtingen:
Vakgroep Metamedica, sectie Medische Geschiedenis
Van der Boechorststraat 7,
1081 BT Amsterdam
tijdelijke locatie in de Medische Faculteit (kamer J 175)
tel.: 020-4448218,
fax: 020-4448256

Watertorens in Utrecht

13 september t/m 16 november 1997
In stadsbeeld en dorpsgezicht nemen ze markante plaatsen in: de watertorens. Op vele plaatsen staan watertorens er evenzo imposant bij als kerktorens. In Nederland zijn meer dan 250 watertorens gebouwd: de eerste in 1856, de laatste in 1970. Althans: torens ten behoeve van drinkwatervoorziening. Want voor andere doeleinden werden al eerder watertorens gebouwd: voor de watervoorraad van stoomlocomotieven bijvoorbeeld. Inmiddels zijn er nog maar zo'n 200 watertorens in Nederland over, waarvan overigens slechts de helft nog in functie is voor de drinkwatervoorziening.

De tentoonstelling ‘Watertorens in Nederland’ gaat nader in op de geschiedenis van deze bijzondere bouwwerken. Daarnaast wordt aandacht besteed aan de functie van watertorens. De oudste Nederlandse watertoren dateert uit de zeventiende eeuw, maar die heeft niets te maken met drinkwater. Het gaat om een (nog ten dele bewaard gebleven) watertoren in de tuin van paleis Soestdijk. Die toren werd gebruikt om druk te zetten op de fonteinen in de paleistuin en als waterreservoir. Daarmee zijn twee hoofdfuncties van watertorens aangegeven: opslag van water en, volgens het principe van de wet van de communicerende vaten, druk op de leiding. Uiteraard wordt daar in de tentoonstelling nader op ingegaan. Overigens wordt op de expositie ook aandacht besteed aan andere aspecten, zoals constructie van watertorens, architectonische ontwikkeling en, in algemener zin, aan waterwinning, -distributie enzovoort. Het Waterleidingmuseum is gevestigd in Utrechts oudste watertoren, die dateert uit 1895. Behalve als museum is die toren nog in functie voor de drinkwatervoorziening van de Utrechtse binnenstad.
Het Waterleidingmuseum is gelegen aan de Lauwerhof 29 te Utrecht (bij Breedstraat en Predikherenkerkhof).
Informatie: 030 - 2487211
Correspondentieadres: Postbus 40205, 3504 AA Utrecht

Openingstijden: Van 1 april t/m 16 november: dinsdag t/m vrijdag en op zondag van 13.30-17.00 uur zaterdag van 11.00-16.00 uur maandag gesloten. Rest van het jaar: woensdag van 13.30-17.00 uur. Groepen: op afspraak ook op andere tijden (afspreken met dhr. L. Pieterson, tel. 030-2487211) Toegangsprijzen: Volwassenen p.p. *f* 2,50. Kinderen (tot 11 jaar); groepen en 65+pas p.p. *f* 1,25, MJK, CJP en donateurs: gratis. Gratis toegankelijk op 13 september momumentendag. Met een beetje geluk heeft dit nummer u nog voor die dag bereikt. U kunt een bezoek aan het Waterleidingmuseum combineren met een tochtje naar het uniek gelegen voormalig pompstation te Soestduinen (Van Weerden Poelmanweg 2). In dat fraaie, monumentale pand bevindt zich de dependance van het Waterleidingmuseum. Men treft er onder meer imposante Dieselmotoren aan, die voor de gelegenheid in werking worden gesteld. Tevens is daar de indrukwekkende Jugendstil bibliotheekkast te zien, die afkomstig is uit het kantoor van de verzekeringsmaatschappij ‘De Utrecht’. (Dat pand moest wijken voor de bouw van Hoog Catharijne). Ter gelegenheid van Open Monumentendag zijn het Waterleidingmuseum te Utrecht en het Voormalige Pompstation te Soestduinen van 10.00 t/m 17.00 uur geopend.

57

NET WERK

792-793

contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

58

NET WERK

794-795

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Verspreiden of incasseren

Stichting Net Werk draait op enthousiasme en een heel klein beetje geld. De stichting heeft een zeer liberaal abonnementen-beleid en zweert bij de slogan 'Verspreiden is belangrijker dan incasseren'. Die gedachte is onverkort van kracht. Om de financiële basis van Net Werk niettemin gezond te houden hebben we besloten een acceptgiro bij te sluiten.

Als u 25 gulden overmaakt noteren wij u als 'betalend abonnee'. Door 50 gulden te storten kunt u de status 'steunabonnee' verwerven. Onze dank gaat uit naar de trouwe lezers, die met hun regelmatige bijdragen de verspreiding van Net Werk hebben bevorderd en naar allen die de voortzetting van Net Werk in 1998 ondersteunen.

Nog een woordje voor de abonnees van Net Werk die ook het Tijdschrift voor Ecologische Geschiedenis (TvEG) ontvangen. Bij de feestelijke start van het TvEG is eenmalig de mogelijkheid geboden om een gecombineerd abonnement te nemen. Voor 1998 dient u zich afzonderlijk te abonneren op Net Werk en op het Tijdschrift voor Ecologische Geschiedenis. De redacties van Net Werk en het TvEG blijven samenwerken. Nummer 3 van het TvEG biedt opnieuw een gevarieerd beeld van de ecologische geschiedenis in Nederland en Vlaanderen.

In nummer 59 van Net Werk o.a. een bibliografie over de voorgeschiedenis van de Club van Rome en boekbesprekingen. Wij ontvangen graag nieuws, informatie en korte stukken over alle mogelijke onderwerpen op het gebied van de geschiedenis van hygiëne en milieu.
Net Werk redactie (Myriam Daru) Winselerhof 56 5625 LZ Eindhoven tel. 040-2423814 fax 040-2480794 e-mail mdaru@iaehv.nl

2/3

Ecologische en economische geschiedenis

21 november 1997
Studiedag Belgische Vereniging voor Sociaal-Economische Geschiedenis in samenwerking met de Vereniging voor Ecologische Geschiedenis

De Belgische Vereniging voor Sociaal-economische geschiedenis organiseert een studiedag die zal plaatsvinden op vrijdag 21 november 1997. Het thema van de studiedag luidt: 'Ecologische en economische geschiedenis' .

Programma
Plaats: Universiteit Gent Faculteit Letteren en Wijsbegeerte
Blandijnberg, 2 9000 Gent
lokaal 410, vierde verdieping
Voormiddag:
voorzitter: Hugo Soly (VUB)
9.30u Ontvangst
9.45u Jan-Luiten van Zanden (Universiteit Utrecht): 'Economische ontwikkeling en de markt voor natuur en milieu: bestaat er een groene Kuznets-curve?'.
10.15u Claire Billen (ULB): 'Les paysages industriels aux yeux des contemporains au 19ème siècle.'
10.45u Koffie
11.00u Geert Van Paemel (KUL/KU Nijmegen): 'De natuur als model. Ecologische en biologische motieven in het economisch denken rond 1900.'
11.30u Discussie

12.15u Maaltijd

Namiddag:
voorzitter: Claude Bruneel (UCL)
14.00u Isabelle Parmentier (UCL): 'Pollution et comptabilités urbaines au XVIIIème siècle à Ath, Charleroi et Nivelles'.
14.30u Bruno Blondé (UFSIA/FWO): 'De duurzaamheid van consumptiegoederen en de (consumer revolution' (17de-18de eeuw)'.
15.00u Koffie
15.15u Pierre-Alain Tassier (Algemeen Rijksarchief): 'Forêts et propriétaires forestiers en Belgique 1840-1940.'
15.35u Discussie
16.20u Erik Thoen (RUG): Slotbemerkingen
16.30u Algemene Vergadering van de Belgische Vereniging voor Sociaal-Economische Geschiedenis
Aanmelding liefst voor 10 november te bezorgen aan E. Vanhaute, penningmeester van de BVSEG, RUG, vakgroep Nieuwste Geschiedenis, Blandijnberg 2, 9000 Gent, onder vermelding van het volgende: naam / voornaam, zal wel/niet aan de maaltijd deelnemen op vrijdagmiddag 21 november 1997 en stort de som van 300 Bf op rekeningnummer 0012584263-65 van de Belgische Vereniging voor Sociaaleconomische Geschiedenis.

Stad en gezondheid

Een conferentie in de schaduw van Diana
De jaarlijkse conferentie van de Society for the Social History of Medicine, gecombineerd met de tweede bijeenkomst van het Internationaal netwerk voor de geschiedenis van de openbare gezondheid (INHPH) vond dit jaar van 4 tot en met 7 september plaats in Liverpool. Heel het openbare leven werd die week in Engeland beheerst door de rouw om Diana, Princess of Wales. Zelfs een wetenschappelijke bijeenkomst als deze kon niet doorgaan zonder de lezingen een halve ochtend tijdens de begrafenisplechtigheden te staken. Alle Britse deelnemers trachtten de massapsychologische verschijnselen die de gebeurtenissen rondom de dood van Diana in Groot Brittannië begeleidden te interpreteren, maar allen waren zij verrast door de irrationaliteit en de omvang van de reacties. Sommigen zagen wat er gebeurde als een epidemie van massahysterie en een reden om weer eens over mentale gezondheid en massaverschijnselen na te denken in de marge van het congres. Het was niet geheel toevallig dat dit congres in Liverpool plaats vond. Het Liverpoolse gemeentebestuur heeft van het jaar 1997 een vieringsjaar gemaakt voor 150 jaar openbare gezondheid in de stad en historici van de universiteit waren betrokken bij de voorbereidingen.
De conferentie vond plaats op een steenworp afstand van het met gelden van de Europese Unie gerenoveerde museumkwartier langs de Mersey, waar ook het museum of Liverpool life is gevestigd in een oud havenpand. Dit museum geeft een beeld van de vaak erbarmelijke levensomstandigheden van de plaatselijke bevolking. De tentoonstelling Liverpool 1847-1997, A healthy place to live? is een van de evenementen die dit thema belicht. Centraal in de viering staat de figuur van William Henry Duncan, de eerste inspecteur voor de gemeentelijk georganiseerde gezondheidszorg in Liverpool. Hij is beter bekend dan andere Liverpoolse gezondheidspioniers uit zijn tijd, zoals James Newlands die als stadsingenieur zorgde voor de rioleringsinfrastructuur en Thomas French, die als Inspector of Nuisances zich inzette om de hygiënische omstandigheden in de stad te verbeteren. De achtergronden van hun werk en de veranderingen tijdens hun leven en daarna zijn op toegankelijke wijze verbeeld in de tentoonstelling die door financiële verwikkelingen weleens een meer permanente status zou kunnen krijgen dan oorspronkelijk was bedoeld. Liverpool is niet de eerste stad die haar hygiënische geschiedenis in een toeristische stadswandeling heeft omgezet. Wel is de route uitgebreider dan soortgelijke attracties en behoort het goed verzorgde en rijkelijk geïllustreerde begeleidende gidsje tot de betere in zijn genre. Een van de twee auteurs, professor John Ashton, is de enthousiaste en veelzijdige directeur van de gemeentelijke gezondheidsdienst van Liverpool. Hij zet zich met veel energie in voor het behoud van de erfenis van Liverpools bewogen hygiënisch- en milieuhistorisch verleden. Hij was de drijvende kracht achter de tentoonstelling en heeft ook de conferentie mede mogelijk gemaakt.

58
NET WERK
796-797
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Het heden verbinden met het verleden: dit was een van de thema's van de conferentie. De enige Nederlandse spreker die in het programma was opgenomen, Carel Tenhaeff, manifesteerde zich dan ook - overigens als niet-historicus - tijdens een sessie die gewijd was aan hedendaagse projecten voor de verbetering van de openbare gezondheid en de milieuhygiëne. Het aantal Nederlandse participanten viel tegen, terwijl sommige deelnemers de moeite hadden genomen de halve wereld te doorkruisen om aanwezig te zijn.
De geografische veelzijdigheid van de deelname vond ook haar uitdrukking in een op de eerste dag gehouden sessie over nationalisme en internationalisme. In deze sessie kwamen het reilen en zeilen van internationale organisaties en hun eigen interne politieke strubbelingen aan de orde. Zoals te verwachten viel, kregen onderwerpen waarin de gezondheidsgeschiedenis van het Verenigd Koninkrijk centraal stond een prominente plaats in het programma: circa 40 % van de voordrachten bleken een Brits onderwerp te behandelen. 'Liverpool als havenstad geconfronteerd met de toe- en doorstroom van immigranten en de eigen problematiek van de verspreiding van epidemieën kwam ruimschoots onder de aandacht, maar het is de organisatie niet gelukt een vergelijkend historisch tintje aan deze voordrachten te geven. Het had voor de hand gelegen om de vergelijking met andere havensteden aan te gaan: dit is jammer genoeg niet gebeurd. Ondanks de gemiste kansen kwamen bij nagenoeg universele thema's zoals cholera, pest of tuberculose vergelijkende beschouwingen tot stand op sessies die zich bezig hielden met de verstorende effecten van deze ziektes op de maatschappij en de bestrijding ervan in verschillende landen. Wat ook wel lukte, was het ter discussie stellen van een aantal gangbare meningen over onderwerpen als de effecten van de industriele revolutie op de gezondheid, de gezondheidsverschillen tussen stad en platteland of de achtergrond van de activiteiten van watermaatschappijen in de vorige eeuw. Door de aanwezigheid van deelnemers en sprekers van buiten Europa, maar ook vooral van landen die ooit onderworpen zijn geweest aan koloniale overheersing, brak hier en daar een anders gekleurde kijk op gezondheidsgeschiedenis door, ondanks de toch sterke Europese tint van de conferentie: centrum tegenover periferie, gezondheid en ras, immigranten en verschoppelingen waren het onderwerp van een aantal bijdragen. Het door sommigen als modieus ervaren onderwerp 'gender' is op deze conferentie ondervertegenwoordigd gebleven, met slechts één expliciet aan dit thema gewijde bijdrage. De verschillende invloeden op en van de mentaliteit omtrent gezondheid en ziekte waren niet alleen het onderwerp van een sessie waarin taal en attitudes uitdrukkelijk ter discussie stonden maar zijdelings ook in tal van andere sessies. Taalanalyse en representatie zijn in het internationaal medisch-historisch debat veel nadrukkelijker aanwezig dan in de Nederlandse medisch-historische gemeenschap. Door de bank genomen was deze conferentie een geslaagde poging om 'marginale historici' bij elkaar te brengen. Met marginaal bedoel ik dat zij zich in meerderheid binnen de gevestigde academische orde bezig houden met historische thema's die door collega's als marginale onderwerpen worden bestempeld. Het gaat in feite in veel gevallen om specialisten die hoogstaand werk leveren en historische terra incognita verkennen. Om hun isolement te doorbreken is enkele jaren geleden een netwerk voor de geschiedenis van de openbare gezondheid in het leven geroepen, waarvan het secretariaat actief betrokken was bij de organisatie van deze conferentie, samen met de Society for the Social History of Medicine.
Secretariaat INHPH
Marie C. Nelson tel: +46 13-284465;
e-mail: marne@tema.liu.se
Yvonne Blixt tel +46 13-282091;
e-mail:yvobl@tema.liu.se
INHPH Department of Health and Society Linköping University
S- 581 83 Linköping Sweden
fax: +46 13-28 29 95
Het staat nog niet vast hoe de bijdragen verwerkt gaan worden als publicaties. Voor degene onder de lezers die op het World Wide Web zijn aangesloten, verspreidt het International Network for the History op Public Health informatie op haar home page:
http://www.tema.liu.se/inhph/
Daar is bijvoorbeeld het overzicht aanwezig van adressen, onderzoek en publicaties van de leden.
(Myriam Daru)

58
NET WERK
798-799
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

De vreselijkste aller harpijen

Willibrord Rutten is aan de Landbouw Universiteit te Wageningen op 7 november 1997 gepromoveerd op het onderwerp 'Pokkenepidemieën en pokkenbestrijding in Nederland in de achttiende en negentiende eeuw'. Hij heeft in een vroeg stadium van zijn onderzoek tijdens een Net Werk bijeenkomst een lezing gehouden over pokkenepidemieën en pokkenbestrijding. Zijn uitleg maakte benieuwd naar de resultaten. Trouwe luisteraars van de OVT rubriek van de VPRO op zondagochtend hebben al tijdens een interview en korte inleiding op zijn proefschrift kunnen horen. Bij

HES Uitegevers is de commerciële uitgave van zijn dissertatie verschenen: 'De vreselijkste aller harpijen: Pokkenepidemieën en pokkenbestrijding in Nederland in de achttiende en negentiende eeuw: een sociaal-historische en historisch-demografische studie. XVI, 558 blz. Illustraties: 6 kaarten, 98 grafieken, tabellen en diagrammen Genaaid, gebrocheerd. ISBN: 90 6194.368 blz. f 49,50
Eeuwenlang stonden de pokken in de schaduw van andere plagen, maar rond 1800 werden ze volksvijand nummer één. De ontdekking van het pokkenvaccin leverde een belangrijk wapen in de strijd tegen deze plaag. Grootscheepse inentingscampagnes gingen van start om de pokken te bestrijden, desnoods onder dwang. Dit leidde tot heftige politieke en religieuze discussies.
In deze studie wordt voor het eerst systematisch onderzocht hoe de opmars van de pokkenvaccinatie in Nederland in zijn werk is gegaan, wie de initiatiefnemers waren, wat hun drijfveren waren en welke hindernissen ze moesten overwinnen. Ook wordt aandacht besteed aan de reakties van godsdienstige groeperingen op een medische ingreep die net zo omstreden was als gentherapie nu. De pokkenbestrijding bleek succesvol: de pokken werden als eerste epidemie bedwongen. In hoeverre dit het begin van het einde betekende van epidemieën als belangrijkste sterftefactor zal eveneens aan de orde komen. Willibrord Rutten (1955) is historicus, verbonden aan het Sociaal Historisch Centrum te Maastricht. Hij publiceerde over agrarische, demografische en sociale aspecten van de regionale geschiedenis van Limburg.

Vissen in veenmeren

Petra van Dam zal haàr dissertatie, getiteld 'Vissen in veenmeren. De sluisvisserij bij de Spaarndamsedijk en de ecologische transformatie in Rijnland, 1440-1530' verdedigen op 25 november.
Plaats en tijd: Groot Auditorium van het Academiegebouw van de Rijksuniversiteit Leiden, Rapenburg 73, Leiden, om 14.15 precies.

De veelzijdigheid van de mens-dier relatie

Het lag voor de hand dat Gewina (het Genootschap voor de Geschiedenis der Geneeskunde, Wiskunde Natuurwetenschappen en Techniek) op zijn najaarsbijeenkomst op 4 oktober (Werelddierendag) dit thema op de agenda zou zetten. Aldus gebeurde in het Rijksarchief in Noord-Brabant in Den Bosch. De verbouwde citadel waarin het Rijksarchief is gevestigd is een locatie die blijft boeien.

58
NET WERK
800-801
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

8/9

Jo Swabe, die van plan is in december te promoveren over de relatie mens-dier aan de Universiteit van Amsterdam, zette de dag in een algemeen kader. Zij poneerde dat de domesticatie van dieren, die het technisch en economisch potentieel van mensen verruimde, tegelijk een nauwelijks terug te draaien afhankelijkheid heeft teweeggebracht en een epidemiologische tijdsbom betekent. Historisch gezien spande haar betoog een zeer ruime periode, zodat de luisteraar wel enige twijfel kreeg over de generalisaties die zij naar voren bracht. Het begrip veterinair regime bleef dan ook vooralsnog zweverig. Wellicht zal de dissertatie enige precisering brengen.
Bij de tweede spreker, *dr. J.A.A.M. Biemans*, stond de bron - Jacob van Maerlants 'Der Nature Bloem' - centraal en was juist de theoretische uitwerking beperkt. De even realistische beschrijving van uit eigen ervaring, uit de tweede hand en via mythes bekende dieren en monsters is bij Van Maerlant een frappant gegeven waar wel meer over te zeggen was geweest.
Drs. A.H.H.M. Mathijsen beschreef een bijzonder aspect van domesticatie: de wijze waarop de Japanse machthebbers gebruik maakten van de veterinaire kennis van de op Desjima verblijvende Nederlanders om Japanse paarderassen naar eigen inzicht te verbeteren, zonder veel daarvoor te hoeven toe te geven of betalen.
De bijdrage van *R. Strikwerda* ging verder in op de context van de in Japan geïntroduceerde literatuur: de in de 18e eeuw verspreide Nederlandse huismans-literatuur, door de inleider als volksdiergeneeskunde omschreven, die tot diep in de 19e eeuw nog de basis vormde voor de diergeneeskunde. Deze ontwikkelde zich in het kielzog van de humane geneeskunde en heeft zelfs nog in onze tijd gedeeltelijk het karakter van derivaat-wetenschap.
De voordracht van *Amanda Kluveld* introduceerde heel andere invalshoeken: zij liet zien hoe weerstand tegen de vivisectie bij empirische wetenschappers aan het begin van de eeuw afgedaan werd als overgevoelige, sentimentele, vrouwelijke weerstand tegen de noodzaak van het manhaftig en gedecideerd opofferen van dierenlevens in dienst van hogere wetenschappelijke doelen en de redding van mensenlevens.
Niet voor niets was de lezing van *Peter Koolmees* over slachthuizen - het thema van zijn promotie - als laatste geplaatst. Gelukkig waren de dia' s die zijn betoog illustreerden in zwart-wit, anders waren zij misschien net teveel geweest voor de gevoelens van tenminste een deel van het publiek. Koolmees volgde grotendeels het betoog van zijn dissertatie die de plaats van het slachten binnen het hygiënisch denken en doen aan de orde stelt en in een onthullend hoofdstuk laat zien hoe

9/10

de polemiek over het rituele slachten al in het interbellum en tijdens de oorlog gekleurd is geweest door racisme.

Amsterdam de schone stad

De werkgroep Stedengeschiedenis organiseert regelmatig bijeenkomsten, dit najaar over 'Architecten en stedenbouwers in de negentiende eeuw' (24 oktober in het Academiegebouw te Utrecht). Een van de bijdragen had een uitgesproken milieuhistorisch onderwerp: de verversing van de Amsterdamse grachten en de organisatie van de daarvoor verantwoordelijke diensten.
Ida Jager ging tijdens de bijeenkomst in op 'W.A. Froger en het dag-in-dag-uit in Amsterdam'. In 1849 belastte de Amsterdamse Commissie van Geneeskundig Toevoorzicht de genieofficier Willem Anthonie Froger (1812-1883) met een onderzoek naar de 'erbarmelijke gezondheidstoestand' in de hoofdstad. Froger bundelde zijn bevindingen in 'Eene geregelde waterververscing der stadsgrachten', waarin hij voorstelde om het water voor de verversing uit het oostelijke IJ en via de stadsgrachten te lozen in het westelijke IJ. Dezelfde F roger werd in 1853 benoemd tot inspecteur der Publieke Werken van Amsterdam. In die functie ontpopte hij zich als een man van het geschreven woord. Na drie jaar inspecteurschap had hij zo'n 15.000 pagina's rapporten, aanbevelingen en inlichtingen geproduceerd. Het meest curieuze onderdeel van dat oeuvre is een lijvig inspectierapport dat de geschiedenis in zou gaan als 'Het rapport betreffende het (dis)functioneren der Totale Publieke Werken'. Zijn aanbevelingen werden niet allemaal overgenomen, maar het rapport fungeerde jarenlang als aanjager voor verbeteringen om de stad van haar negatieve imago te ontdoen. Het was immers een catalogus van de kwalen van de bouwkundige substantie: pas met het opheffen ervan zou de werkelijkheid het imago van de schone stad kunnen benaderen. Het rapport was een scherpe profielschets waarin de stad ongegeneerd werd blootgelegd en wezenlijk ontdaan van haar fotogenieke uiterlijk. Uit hoofde van zijn functie ontwierp Froger gebouwen, maar hij mengde zich niet in de architectuurdebatten van zijn tijd; dit in tegenstelling tot Rose, die zich in Rotterdam met wisselend succes inzette voor waterverversing en stadsuitbreiding. Na zijn carrière in Rotterdam werd Rose Rijksbouwmeester. Hetty Berens hield op dezelfde bijeenkomst een voordracht over Rose als stedenbouwkundige.

58
NET WERK
802-803
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Oproep voor de inventarisatie van medisch-historisch onderzoek

Het Huizinga Instituut (UvA), onderzoeksschool op het terrein van de cultuurgeschiedenis, heeft het initiatief genomen het thans lopende medisch-historisch onderzoek in Nederland in kaart te brengen. Het Huizinga Instituut (Groningen) werkt daartoe samen met het Rudolf Agricola Instituut en de onderzoekschool Wetenschap, Techniek, Maatschappij en Cultuur (WTMC).
Een dergelijke inventarisatie is nodig en nuttig. Traditioneel heeft het onderzoek zich altijd sterk gericht op de geschiedenis van de medische wetenschap. Daarin is de laatste twee decennia sterk verandering gekomen, hetgeen onder meer tot gevolg heeft gehad dat de discipline niet meer uitsluitend door medici wordt beoefend. Tegenwoordig begeven ook historici, sociologen, antropologen en anderen zich op het terrein. Dit heeft in allerlei opzichten tot veranderingen geleid. Doordat het perspectief op de medische geschiedenis een wijziging onderging, veranderde ook het brongebruik en de aard van het historisch betoog. Verder wordt tegenwoordig niet langer uitsluitend de ontwikkeling van het geleerde medische denken beschreven, maar is er ook aandacht voor de organisatiewijze en de financiering van de gezondheidszorg, voor para-medische beroepen en de interactie op de 'medische markt' en voor de patiënt. Dat laatste betekent onder meer dat men zich is gaan afvragen hoe pijn en ziekte in het verleden werden ervaren, welke strategieën werden aangewend om beide te voorkomen of te bestrijden, hoe het consultatiepatroon in geval van ziekte er uitzag, en welke gevolgen dat weer had voor de verhoudingen in de gezondheidszorg. Inzichten en concepten, ontleend aan andere disciplines dan de geneeskunde hebben het mogelijk gemaakt door te dringen in een geheel nieuwe wereld, hetgeen een aanzienlijke verrijking van ons historisch inzicht betekent. Deze verrijking heeft echter ook een prijs: terwijl de medische geschiedenis als discipline vroeger makkelijk herkenbaar was (haar object was de' medische wetenschap en ze werd beoefend aan medische faculteiten), is dat tegenwoordig veel minder het geval. Onderzoekers van diverse pluimage voeren onderzoek uit naar de hierboven vermelde thema' s.
Een en ander heeft tot gevolg dat het onderzoek dreigt te versnipperen en, erger, dat onderzoekers die met soortgelijke thema's bezig zijn niet van elkaars bestaan weten. Aan deze situatie willen de drie bovengenoemde instituten een eind maken. Eerst wordt middels een inventa-

risatie het thans lopend onderzoek in kaart gebracht, waarna het aldus ontstane bestand bewaard en up-to-date zal worden gehouden door het Huizinga Instituut. De inventarisatie heeft primair een dienstverlenend doel. Doordat de resultaten van de inventarisatie voor iedere geinteresseerde ter inzage zijn, worden de diverse medisch-historische onderzoekers in de gelegenheid gesteld met elkaar in contact te treden, informatie uit te wisselen of samen te werken. Mogelijk leidt de inventarisatie tevens tot een bezinning op aard en richting van het vak, waaruit toekomstige onderzoekers inspiratie en nieuwe onderzoeksthema' s zouden kunnen putten.
Om die reden wordt vooralsnog een ruime opvatting van 'medische geschiedenis' gehanteerd. Het omvat niet alleen de geschiedenis van de geneeskunde als wetenschap, maar ook die van het medisch beroep, de organisatie en financiering van de gezondheidszorg, de demografische gevolgen van (epidemische) ziekte, kwakzalverij en alternatieve geneeskunde, psychiatrie, de beleving van het lichaam en van ziekte en pijn door de patiënt, etc. Het gaat, met andere woorden, om het hele complex van voorstellingen en handelingen rond gezondheid en ziekte in het verleden.
De bevindingen van de inventarisatie zullen worden ondergebracht in een database in Amsterdam, waar ze voor iedereen raadpleegbaar zijn. Om het bestand zijn waarde te laten behouden zal het periodiek worden geactualiseerd. Wie daarvoor belangstelling heeft kan het bestand - na afronding van de inventarisatie - op diskette toegestuurd krijgen.
Degene die medisch-historisch onderzoek verricht maar tot nog toe geen enquête-formulier ontving wordt vriendelijk verzocht contact op te nemen met ondergetekende, waarna zo snel mogelijk een inventarisatie-formulier zal worden toegestuurd.

De inventarisatie wordt uitgevoerd door Dr Frank Huisman
Rijksuniversiteit Groningen
Instituut voor Geschiedenis
Postbus 716,
9700 AS Groningen
Tel.: 050-363 6117
E-mail: f.g.huisman@let.rug.nl
Huizinga Instituut
Prof.dr. M. Gijswijt-Hofstra, contactpersoon voor medische geschiedenis
Drs P.J. Koopman, secretaris
Spuistraat 134 1012 YB Amsterdam

El Niño Een selectieve bibliografie

De laatste tijd duikt El Niño geregeld op in de pers. Een veelheid van klimatologische verschijnselen wordt terecht of onterecht in verband gebracht met El Niño, al sinds vorige eeuw. Onderzoek over dit fenomeen heeft al een omvangrijke literatuur veroorzaakt, zodat de geïnteresseerde leek behoefte krijgt aan een handleiding bij het kiezen van achtergrondliteratuur.
Gaston R. Demarée, onderzoeker aan het Koninklijk Meteorologisch Instituut te Brussel (Ringlaan 3, B - 1180 Brussel, België) heeft voor Net Werk een beknopte bibliografie samengesteld over het ENSO verschijnsel (ENSO - El Niño / Southern Oscillation). Hij heeft praktisch alle titels onder ogen gehad en op waarde kunnen schatten. Over El Niño zijn vele pseudo-wetenschappelijke teksten verschenen en de hulp van een kenner was zeer welkom.

Aceituno, P. (1988) On the Functioning of the Southern Oscillation in the South American Sector. Part I: Surface Climate. **Monthly Weather Review**, 116, p. 505-524. Part 11: Upper-Air Circulation. **Journal of Climate**, 2, p.341-355.
Aceituno, P. (1992) El Niño, the Southern Oscillation, and ENSO: Confusing Names for a Complex Ocean-Atmosphere Interaction. **Bulletin American Meteorological Society**, 73, 4, p. 483-485 (also: **La Météorologie**, 8e série, n° 3, sept. 1993, p. 44-47).
Allan, R.J. (1989) ENSO and Climate Fluctuations in Australasia. In: T.H. Donnelly and R.J. Wasson (Eds) **Climanz III Proceedings of the Third Symposium on the Late Quaternary Climatic History of Australiasia, Melbourne University, 28-29 November 1987**, p. 49-61.
Allan, R.J. (1993) Historical Fluctuations in ENSO and Teleconnection Structure since 1879: Near-Global Patterns. **Quaternary Australasia Papers** 11/1. Meeting held at Monash University, 2-4 December 1992, p. 17-27.
Allan, R., Lindesay, J. en Parker, D. (1996) **El Niño, Southern Oscillation & Climatic Variability.** CSIRO, Australia, 405 p.
Allan, R.J., Nicholls, N., Jones, P.D. en Butterworth, 1.J. (1991) A further extension of the Tahiti-Darwin SOI, early ENSO events and Darwin pressure. **Journal of Climate**, Vol. 4, No. 7, p. 743-749.
Andrade, J.S., Jr., Wainer, I., Mendes Filho, J. en Moreira, J.E. (1995) Self-organized criticallity in the El Niño Southern Oscillation. **Physica A** 215, p. 331-338.
Anonymous (1991) **Report of the Workshop on ENSO and Climatic Change**. United Nations Environment Programme, Environmental & Societal Impacts Group of the National Center for Atmospheric Research. Bangkok, Thailand, 4-7 November 1991, 28 p.

58
NET WERK
804-805
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Anonymous (1994) **El Niño and Climate Prediction. Reports to the Nation on Our Changing Planet**. UCAR, Boulder, 24 p.
Berlage, H.P., Jr. (1966) **The Southern Oscillation and World Weather**. Mededelingen en Verhandelingen 88, Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut, Staatsdrukkerij- en Uitgeversbedrijf, 's-Gravenhage, 152 p.
Bliss, E.W. (1925) The Nile Flood and World Weather. **Memoirs of the Royal Meteorological Society**, Vol. 1, No. 5, p. 79-85.
Bradley, R.S., Diaz, H.F., Kiladis, G.N. en Eischeid, J.K. (1987) ENSO signal in continental precipitation records. **Nature**, Vol. 327, p. 497-50l.
Cole, J.E., Fairbanks, R.G. en Shen, G.T. (1993) Recent Variability in the Southern Oscillation: Isotopic Results from a Tarawa Atoll Coral. **Science**, Vol. 260, p. 1790-1793.
Diaz, H.F. en Markgraf, V. (Eds.) (1992) **El Niño, Historical and Paleoclimatic Aspects of the Southern Oscillation**. Cambridge University Press, Cambridge, 476 p.
Diaz, H.F. en Pulwarty, R.S. (1994) An analysis of the time scales of variability in centuries long ENSO-sensitive records in the last 1000 years. **Climatic Change**, 26, p. 317-342.
Druffel, E.R.M. en Griffin, S. (1993) Large Variations of Surface Ocean Radiocarbon: Evidence of Circulation Changes in the Southwestern Pacific. **Journal of Geophysical Research**, Vol. 98, No. C11, p. 20,249-20,259.
Dunbar, R.B., Wellington, G.M., Colgan, M.W. en Glynn, P.W. (1994) Eastern Pacific sea surface temperature since 1600 A.D.: The $d^{18}O$ record of climate variability in Galápagos corals. **Paleocenography**, 9, p. 291-315.
Eltahir, E.A.B. (1996) El Niño and the natural variability in the flow of the Nile River. **Water Resources Research**, Vol. 32, No. 1, p. 131-137.
Enfield, D.B. (1989) El Niño, Past and Present. **Reviews of Geophysics**, 27, p. 159-187.
Enfield, D.B. en Cid, Luis S. (1991) Low-Frequency Changes in El Niño-Southern Oscillation. **Journal of Climate**, Vol. 4, No. 12, p. 1137-1146.
Evans, J.L. en Allan, R.J. (1992) El Niño/Southern Oscillation Modification to the Structure of the Monsoon and Tropical Cyclone Activity in the Australasian Region. **International Journal of Climatology**, Vol. 12, p. 611-623.
Fraedrich, K. en Müller, K. (1992) Climate Anomalies in Europe Associated with ENSO Extremes. **International Journal of Climatology**, Vol. 12, p. 25-31.

58
NET WERK
806-807
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Glantz, M.H. (1984) Floods, Fires, and Famine: Is El Niño to Blame? **Oceanus**, 27(2), p. 14-19.
Glantz, M.H. (1996) **Currents of change. El Niño's impact on climate and society.** Cambridge University Press, 194 p.
Glantz, M.H., Katz, R.W. en Nicholls, N. (Eds.) (1991) **Teleconnections linking worldwide climate anomalies - scientific basis and societal impact**. Cambridge University Press, Cambridge, 535 p.
Grove, R. (1997) **The East India Company, the Australians and the El Niño; colonial scientists and the emerge of an awareness of global teleconnections**. Discussion paper 231, Department Economic History, Australian National University, Canberra.
Hamilton, K. en Garcia, R.R. (1986) El Niño/Southern Oscillation Events and Their Associated Midlatitude Teleconnections 1531-1841. **Bulletin American Meteorological Society**, Vol. 67, No. 11, p. 1354-1361.
Hocquenghem, A.-M. en Ortlieb, L. (1992) Eventos El Niño y lluvias anormales en la costa del Peru: siglos XVI-XIX. **Bull. Inst. fr. études Andine**s, 22, 1, p. 197-278.
Janowiak, J .E. (1988) An Investigation of Interannual Rainfall Variability in Africa. **Journal of Climate**, Vol. 1, No. 3, p. 240-255.
Jones, Ph. (1996) A la recherche du temps perdu. **Nature**, 381, p. 375376.
Kahya, E. en Dracup, J.A. (1993) U.S. Streamflow Patterns in Relation to the El Niño/Southern Oscillation. **Water Resources Research**, Vol. 29, No. 8, p. 24912501.
Kane, R.P. (1990) Periodicities and ENSO relationship of Rainfall in different Regions of India. **Revista Brasiliera de Meteorologia**, Vol. 5(2), p. 417-430.
Kiladis, G.N. en Diaz, H.F. (1986) An Analysis of the 1877-78 ENSO Episode and Comparison with 1982-83. **Monthly Weather Review**, Vol. 114, p. 1035-1047.
Lindesay, J .A. (1988) South African Rainfall, the Southern Oscillation and a Southern Hemisphere semiannual Cycle. **Journal of Climatology**, Vol. 8, p. 17-30.
Lindesay, J.A. and Vogel, C.H. (1990) Historical Evidence for Southern Oscillation - Southern African Rainfall Relationships. **International Journal of Climatology**, Vol. 10, p. 679-689.
Liu, Y. en Ding, Y. (1992) Influence of El Niño on Weather and Climate in China. **Acta Meteorologica Sinica**, Vol. 6, No. 1, p. 117-131.
Macharé, J. en Ortlieb, L. (1993) Registros del fenómeno El Niño en el Peru. **Bull. Inst. fr. études**

Andines,22, 1, p. 35-52.
Meggers, B. (1994) Archeological Evidence for the impact of mega Niño events on Amazonia during the past two millenia. **Climatic Change,** 28, p. 321-338.
Nicholls, N. (1988) More on Early ENSOs: Evidence from Australian Documentary Sources. Bulletin of the American Mete**orological Society**, Vol. 69) No. 1, p. 4-6.
Nicholls, N. (1988) El Niño Southern Oscillation Impact Prediction. **Bulletin of the American Meteorological Society**, Vol. 69, No. 2) p. 173-176.
Nicholls, N. (1989) How old is ENSO. An Editorial Essay. **Climatic Change**, 14, p. 111-115.
Nicholls, N. (1991) The El Niño / Southern Oscillation and Australian vegetation. **Vegetatio**, 91, p. 23-36.
Nicholls, N. (1995) All-India Summer Monsoon Rainfall and Sea Surface Temperatures around Northern Australia and Indonesia. **Journal of Climate**, Vol. 8, p. 14631467.
Ogallo, L.J., Janowiak, J.E. en Halpert, M.S. (1988) Teleconnection between Seasonal Rainfall over East Africa and Global Sea Surface Temperature Anomalies. **Journal of the Meteorological Society of Japan**, Vol. 66, No. 6, p. 807-821.
Ortlieb, L. en Macharé, J. (Eds.) (1992) **Paleo-ENSO Records international symposium. Extended abstracts. Volume prepared for the International Symposium on Former ENSO phenomena in western South America: Records of El Niño events** - organized by ORSTOM & Instituto Geofísico del Peru. Lima 4-7 March 1992. ORSTOMCONCYTEC, Lima, 333 p.
Ortlieb, L. en Macharé, J. (1993) Former El Niño events: records from western South America. **Global and Planetary Change**, 7, p. 181-202.
Philander, S.G. (1990) El Niño, La Niña, and the Southern Oscillation. **International Geophysics Series**, Vol. 46, Academic Press, 293 p.
Quinn, W.H., Zopf, D.O., Short, K.S. en Kuo Yang, R.T.W. (1978) Historical trends and statistics of the Southern Oscillation, El Niño) and Indonesian droughts. **Fishery Bulletin**, Vol. 76, No. 3, p. 663678.
Quinn, W.H. en Neal, V.T. (1983) Long-term variations in the Southern Oscillation, El Niño and Chilean subtropical rainfall. **Fishery Bulletin**, Vol. 81) No. 2, p. 363374.
Quinn, W.H.) Neal, V.T. en Santiago E. Antunez de Mayolo (1987) El Niño Occurrences Over the Past Four and a Half Centuries. **Journal of Geophysical Research**, Vol. 92) No. C13, p. 14,449-14,461.
Rasmusson, E.M. en Carpenter, T.H. (1982) Variations in Tropical Sea Surface Temperature and Surface Wind Fields Associated with the Southern Oscillation / El Niño. **Monthly Weather Review**, Vol. 110, p. 354-384.
Rasmusson, E.M. (1985) El Niño and Variations in Climate. **American Scientist**, Vol. 73, p. 168177.
Rasmusson, E.M. , Wang, X. en Ropelewski) C.F. (1990) The biennial component of ENSO variability. **Journal of Marine Systems**, 1, p. 71-96.
Rebert, J.P. en Donguy, J.R. (1988) The Southern Oscillation Index Since 1882. **Intergovernmental Oceanographic Commission technical series. Time series of ocean measurements**, Volume 4, Unesco, p. 49-53.
Ropelewski, C.F. en Halpert, M.S, (1987) Global and Regional Scale Precipitation Patterns Associated with the El Niño/Southern Oscillation. **Monthly Weather Review**, Vol 115, No. 8, p. 1606-1626.
Ropelewski, C.F. en Jones, P.D. (1987) An extension of the Tahiti Darwin Southern Oscillation Index. **Monthly Weather Review**, Vol. 115, p. 2161-2165.
Ropelewski, C.F. en Halpert, M.S. (1989) Precipitation Patterns Associated with the High Index Phase of the Southern Oscillation. **Journal of Climate**, Vol. 2, p. 268-283.
Schove, D.J. en Berlage, H.P. (1965) Pressure Anomalies in the Indian Ocean Area, 1796-1960. **Pure Appl Geophysics**, 61, p. 219-231.
Seleshi Yilma, Demarée, G.R. en Vannitsem, S. (1992) Statistical Analysis of Long-Term Monthly and Annual Ethiopian Precipitation Series. In: Ye Duzheng et al. (Eds.) **Proceedings of the International Workshop on Climate Variabilities (JWCV), Beijing, China, July 13-17, 1992**. China Meteorological Press, 1993, p. 80-92.
Seleshi Yilma en Demarée, G.R. (1995) Rainfall variability in the Ethiopian and Eritrean Highlands and its links with the Southern Oscillation Index. **Journal of Biogeography**, 22, p. 945-952.
Sotelo, Rómulo Jordán (1986) The ecological and economic impacts of the El Niño Phenomenon in the South-East Pacific. In: **El Niño Phenomenon and Fluctuations of Climate**, WMO-No. 649. World Meteorological Organization, Geneva, p. 18-34.
Stahle, O.W. en Cleaveland, M.K. (1992) Reconstruction and Analysis of Spring Rainfall over the Southeastern U.S. for the Past 1000 Years. **Bulletin of the American Meteorological Society**, Vol.

58
NET WERK
808-809
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

73, No. 12, p. 1947-1961.
Stahle, O.W. en Cleaveland, M.K. (1993) Southern Oscillation Extremes Reconstructed from Tree Rings of the Sierra Madre Occidental and Southern Great Plains. **Journal of Climate**, Vol. 6, No. 1, p. 129-140.
Trenberth, K.E. (1984) Signal versus Noise in the Southern Oscillation. **Monthly Weather Review**, Vol. 112, No. 2, p. 326-332.
Trenberth, K.E. (1984) On the Evolution of the Southern Oscillation. **Monthly Weather Review**, Vol. 115, No. 12, p. 30783096.
Trenberth, K.E. (1996) El Niño Definition. **Clivar Exchanges**, Volume 1, No. 3, p. 6-8.
Troup, A.J. (1965). The 'southern oscillation' . **Quarterly Journal of the Royal Meteorological Society**, 91, p. 490-506.
Tziperman, E., Stone, L., Cane, M.A. and Jarosh, H. (1994) El Niño Chaos: Overlapping of Resonances Between the Seasonal Cycle and the Pacific Ocean Atmosphere Oscillator. **Science**, Vol. 264, p. 72-74.
Vallis, G.K. (1986) El Niño: A Chaotic Dynamical System? **Science**, Vol. 232, p. 243-245.
Walker, G.T. en Bliss, E.W. (1932) **World Weather V**. Memoirs of the Royal Meteorological Society, 4, No. 36, p. 53-84.
Wang, S. (1992) Reconstruction of El Niño Event Chronology for the last 600 Year Period. **Acta Meteorologica Sinica**, Vol. 6, No. 1, p.47-57.
Wang, X.L. en Ropelewski, C.F. (1995) An Assessment of ENSO Scale Secular Variability. **Journal of Climate**, Vol. 8, No. 6, p. 15841599.
Whetton, P., Adamson, D. en Williams, M. (1990) Rainfall and river flow variability in Africa, Australia and East Asia linked to El Niño - Southern Oscillation events. **Geological Society of Australia Symposium Proceedings**, 1, p. 71-82.
Whetton, P. en Rutherford, I. (1994) Historical ENSO Teleconnections in the Eastern Hemisphere. **Climatic Change**, 28, p. 221-253.
Whetton, P., Allan, R. en Rutherford, I. (1996) Historical ENSO Teleconnections in the Eastern Hemisphere: Comparison with latest El Niño series of Quinn. **Climatic Change**, 32, p. 103-109.
Woolhiser, O.A. en Keefer, T.O. (1993) Southern Oscillation Effects on Daily Precipitation in the Southwestern United States. **Water Resources Research** 29, No. 4, p. 1287-1295.
Wright, P.B. (1984) Relationships between Indices of the Southern Oscillation. **Monthly Weather Review**, Vol. 112, p. 1913-1919.
Wright, P.B. (1989) Homogenized long-period Southern Oscillation Indices. **International Journal of Climatology**, Vol. 9, p. 33-54.
Zhang, X., Song, J. en Zhao, Z. (1989) The Southern Oscillation Reconstruction and Drought/Flood in China. **Acta Mäeorologica Sinica**, Vol. 3, No. 3, p. 290-301.

18
19

58

NET WERK

810-811

contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

59
NET WERK
812-813
contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Historische waarden en ruimtelijke dynamiek in het Groene Hart van Nederland

Eind november 1997 verscheen Het Groene Hart. Een Hollands Cultuurlandschap, een boek geschreven door Guus Borger (hoogleraar historische geografie), Adriaan Hartsen (onderzoeker) en Paul Vesters (beleidsmedewerker Nationaal Contact Monumenten) met medewerking van Frits Horsten. Zij brengen daarmee de cultuurhistorische waarde en de aantrekkelijkheid van de overblijfselen van eeuwenlange landschappelijke transformaties onder de aandacht van een breder publiek. Prof. dr. Guus Borger adviseert de minister van VROM namens het Platform Landschap en Cultuur over de mogelijkheden die het Groene Hart heeft om op een duurzame wijze het gebied te ontsluiten en tegelijk de levende geschiedenis van het landschap voor de komende generaties te behouden.
Op 4 januari was tijdens het VARA programma Vroege Vogels een door hem becommentarieerde wandeling te beluisteren. Bij Kamerik stond hij stil bij het door mensen voor weidevogels geschikt gemaakte landschap van de veenontginningen. De traditie om bij nieuw land namen van verre gebieden en steden van het oude land te gebruiken vinden we in Holland in de middeleeuwen met namen als Kamerik of Portengen die naar het verre Frankrijk wijzen of naar het mythische Pays de Cocagne (Kockengen). Nog vandaag de dag geven onregelmatigheden in het patroon van sloten aan hoe de individuele ontginner aan de algemene ontginningsstructuur uitdrukking gaf. Bij het Woerdens Verlaat is de oude waterscheiding nog zichtbaar tussen de hoogheemraadschappen van Woerden en Amstelland, ook nadat zij met elkaar fysiek werden verbonden.Bezoekers van het gebied moeten leren de subtiele verschillen te zien en te waarderen. Een van de mogelijkheden is het scheppen van verbindingszones en het realiseren van de ontsluiting van het agrarisch gebied voor bezoekers zoals wandelaars en fietsers. Bij de laatste is het probleem van herriemakende of natuurvernielende tweewielers wel aanwezig, daar stond Borger vooralsnog niet bij stil. Bij de Meije is met de uit de 11e eeuw stammende kade nog een ontwikkelingspotentie voor de recreatie aanwezig. Opmerkelijk is de nauwkeurige landmeting die al in de 11e eeuw uitgevoerd kon worden, halverwege tussen Meije en Oude Rijn, een halvering die aan de oude kade haar kronkels heeft gegeven. Een goed aangelegd voetpad tussen Woerden en Zwammerdam zou de

wandelaar de mogelijkheid geven lijfelijk dergelijke eigenaardigheden van de bewoningsgeschiedenis te beleven. Landschappelijke kenmerken zoals door droogmakerijen veroorzaakte hoogteverschillen tot 3 meter (zoals bij Nieuwkoop) zijn alleen voor de zich langzaam en bedachtzaam verplaatsende recreant goed waar te nemen. Pas dan valt er van de subtiele verscheidenheid van
2 het landschap te genieten.
3 Hoeveel is een dergelijk genot ons waard? Wat heeft de huidige samenleving over om dit genot voor de toekomst zeker te stellen? De vraag die Borger aan het einde van zijn wandeling stelde moet in de komende jaren (en in beginsel al in de komende maanden) een antwoord krijgen. Deze becommentarieerde wandeling nuanceerde het al te statisch-beeld dat de vele in het boek geplaatste foto's oproepen. Op deze foto's komen sporadisch mensen en dieren in fotogenieke composities voor. Auto's zijn nauwelijks te zien, op recreatieplassen komt bijna geen zeilboot voor. Kortom een idyllisch landschap zonder enig spoor van de bedreigingen waaraan dit gebied is blootgesteld. Deze bedreigingen komen uiteraard in de tekst aan bod. Het is begrijpelijk dat de auteurs juist de verscheidenheid en de verstilde schoonheid hebben willen benadrukken, maar de selectie van foto's geeft de kritische lezer een ongemakkelijk gevoel. Zou de esthetiek nog steeds zo overheersend zijn bij monumentenzorg en landschapsbehoud?

Het Groene Hart. Een Hollands cultuurlandschap, door Guus Borger, Adriaan Haartsen en Paul Vesters, m.m.v. Frits Horsten, 22 x 28 cm, genaaid gebrocheerd, rijk geïllustreerd in kleur en zwart/wit. (Utrecht: Matrijs 1997) ISBN 90 5345 1099, *f* 39,95. Het boek is verkrijgbaar bij de boekhandel.

Promotie Adrie de Kraker

Op 10 november 1997 promoveerde Adrie de Kraker op een onderzoek naar de ontwikkeling van het landschap in de Vier Ambachten en het Land van Saeftinghe tussen 1488 en 1609. Om te verklaren waardoor het mogelijk was dat in een tijdsbestek van nog geen tien jaar een compleet landschap ten prooi viel aan de golven heeft hij een groot aantal verschillende ontwikkelingen met elkaar in verband gebracht. Een centrale rol hierin spelen de krachten van de natuur in combinatie met het oorlogsgeweld en het falend dijkbeheer. Het onderzoek begint waar het monumentale werk 'De Vier Ambachten en het Land ven Saaftinge in de Middeleeuwen' van Mw. Gottschalk stopt (1205-1488).

59
NET WERK
814-815
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

A.M.J. de Kraker, **Landschap uit balans. De invloed van de natuur, de economie en de politiek op de ontwikkeling van het landschap in de Vier Ambachten en het Land van Saeftinghe tussen 1488 en 1609**. (Utrecht: Uitgeverij Matrijs 1997) Tel: 030 2343148 ISBN 90-5345105-6

Milieu-economische geschiedenis?

De Belgische Vereniging voor Sociaal-economische Geschiedenis heeft op haar studiedag 21 november j.l. gekozen voor een multidisciplinaire benadering. Voor Erik Thoen die zich naast economische en landbouwgeschiedenis steeds
3 meer op het terrein van de ecologische geschiedenis begeeft (onder
4 meer als hoofdredacteur van het Tijdschrift voor Ecologische Geschiedenis), was de keuze voor de hand liggend.

Ook de eerste spreker, *Jan-Luiten van Zanden*, bewoog zich als medeauteur van de Groene geschiedenis van Nederland op bekend terrein. Hij ging uit van reeds uitgevoerd econometrisch onderzoek over de relatie economie-milieu, in het bijzonder de omgekeerde U-kurve. Volgens deze hypothese neemt in de armste landen de milieuaantasting evenredig toe met het inkomen, maar voorbij een bepaald punt vindt er een omkering plaats, zodat bij de rijkste landen uiteindelijk een relatieflaag niveau van milieuaantasting zich voordoet. De vraag die hij stelde was of de omgekeerde U-kurve - bekend als de groene Kuznets-kurve- voor Nederland aantoonbaar is en hoe daarbij de relatie tussen milieuvervuiling en economische groei te duiden is. Hierbij doen zich diverse methodologische moeilijkheden voor die te complex zijn om in dit korte verslag uit te leggen. Wel kan een aantal stellingen van Van Zanden samengevat worden. Hij gaat ervan uit dat een schoon milieu in principe een collectief goed is, te beïnvloeden door overheidsingrijpen. Een schoon milieu en natuurwaarden ontstaan door een vraag. Aan die vraag kan voldaan worden via de markt en via overheidsbeleid. De vraag laat zich tenminste voor een deel uitdrukken in het aantal leden van milieu-organisaties (en proto-milieu-organisaties zoals de beweging van de hygiënisten in de negentiende eeuw). Het verband tussen de groei van de vraag naar natuur en de groei van het inkomen per hoofd van de bevolking laat zich aan de hand van die getallen aantonen. In een dergelijke optiek zijn natuur en een schoon milieu luxe consumptiegoederen. Het ontstaan ervan via de markt is echter beperkt. Via de overheid zijn er twee middelen

om druk uit te oefenen: collectieve acties en stemgedrag. Collectieve acties hebben echter te lijden onder het dilemma dat grote diffuse groepen moeilijk te organiseren zijn en dat hun belangen in de democratische processen slecht te behartigen zijn. De milieubeweging moet zich daarom steeds meer toespitsen op een effectieve vertaling van die vraag en het onderhandelen in de richting van de produktie van schoon milieu en waardevolle natuur. De tegenstelling tussen welvaart en schoon milieu blijft bestaan, maar een beïnvloeding van het handelen van de overheid is wel mogelijk. Het is niet de economische groei die automatisch leidt tot een schoner milieu, maar de mate van invloed via een effectieve organisatie van de vraag.

De tweede spreekster, *Claire Billen*, richtte zich om te beginnen op de consumptie van via kunst 'gemedieerde' natuur. In de 19e eeuw zijn in België emblematische natuurbeelden ontstaan zoals de kust, de Kempen, de Maasvallei en de Ardennen. In eerste instantie zag men de industrie als een verschijnsel dat zich geografisch binnen perken liet houden. Industrie werd aanvaardbaar gemaakt door esthetisering. Toen de industrie veel diffuser werd en zich over het hele Belgische territorium verspreidde, kwamen groepen wetenschappers en intellectuelen (maar ook industriëlen) in het geweer ter bescherming van natuur- en cultuurlandschappen en monumenten. Het verdedigen van landschappen was ook een politieke kwestie: landschap is collectieve schoonheid voor eenieder in de maatschappij en dient dan als groot gemeen goed verdedigd te worden. Aan het begin van de twintigste eeuw ontstaat dan een geografische omkering van de 19e eeuwse situatie: het is de natuur die geografisch in precies begrenste natuurgebieden 'gelocaliseerd' is, terwijl de industrie zich meester heeft gemaakt van het territorium. De industrie heeft gezegevierd.

De ideologische relatie van natuurkennis en economische theorie was wat moeilijker te illustreren voor de derde spreker, *Geert van Paemel*. Weliswaar hebben theoretici van de economie herhaaldelijk gebruik gemaakt van biologische metaforen, maar deze zijn nauwelijks in praktisch bruikbare modellen vertaald. Biologie en in het bijzonder evolutie hebben voornamelijk gediend als legitimatie van economische verschijnselen als concurrentie en economische agressie (survival of the fittest) of andersom juist als legitimatie van collectivisering (de samenwerking in dienst van de overleving van een soort). Metaforen zijn een uitdrukking van ideologische consensus.

4/5

59

NET WERK

816-817

contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Isabelle Parmentier heeft aan de hand van de stadsrekeningen van Ath, Charleroi en Nivelles de stadsreiniging en de ophaal van stadsvuil in de 18e eeuw gereconstrueerd. Dezelfde variëteit die in Nederland te zien is valt ook in België vast te stellen: soms werd de vuilophaal verpacht, elders of in andere perioden is er sprake van direkte gemeentelijke bemoeienis. Politieke onrust verstoorde de continuïteit van de regelingen en de inkomsten en uitgaven schommelden. In Nivelles was sprake van een 'leidingmeester' die moest toezien op de toestand van watertoevoer. In het midden van de achttiende eeuw werd een bijdrage in de kosten verwacht van de burgers. Zoals elders was in de drie steden de handhaving van de controle tegen vervuiling zwak.

Bruno Blondé gebruikte boedelbeschrijvingen als bronnen om na te gaan welke ontwikkelingen zich hebben voorgedaan in het consumptiepatroon van duurzame goederen. In de 17e eeuw stelt hij een omslag vast. Tafelgoed werd van mindere kwaliteit, behangpapier verving goudlederen behangsel, goedkopere stoffen namen de plaats in van lakenstoffen. Dit betekende dat er een bredere markt kwam voor minder duurzame consumptiegoederen. Mode kreeg een toenemende invloed bij de inkoop. In de 18e eeuw laten de boedelbeschrijving een toenemende sociale kloof zien en tegelijk 'dalende' konsumptiegoederen: de aanschaf in minder gegoede kringen van soorten goederen die daarvoor slechts bij rijkere gezinnen te zien waren. Voorwerpen kregen een kortere levenscyclus. Door zijn gebruik van bronnen heeft Blondé zich niet beziggehouden met de aanbodkant. Hier ligt nog een ruim terrein voor toekomstig onderzoek.

5/6

Pierre-Alain Tassier kon als laatste spreker niet aanwezig zijn op de bijeenkomst. Claire Billen presenteerde zijn onderzoek namens de afwezige. Tassier heeft de bosgeschiedenis in België tussen 1840 en 1940 bestudeerd. Een van de problemen was het schatten van oppervlakten aan de hand van partijdige bronnen. Er is in elk geval geen eenduidig beeld van toenemende ontbossing vast te stellen. Naast ontbossing heeft ook herbebossing plaatsgevonden, weliswaar voornamelijk naaldbossen. Tassier verzet zich tegen de polariteit landbouw/bos. De grote veranderingen zijn in het bosbeheer gekomen met de verkorting van rooicycli. Privatisering van bos heeft niet per definitie roofbouw betekend. Een van de discussiepunten is de vraag of Willem I wel of geen belangstelling heeft gehad voor bosbouw. Het feit dat hij grote bosarealen aan de

Société Cénérale verkocht betekent niet per se gebrek aan belangstelling: de verkoop vond plaats onder de voorwaarde dat de SG wel 'iets met de bossen ging doen'. Er kunnen ook misverstanden ontstaan over bescherming. Bossen die bescherming genoten als jachtbossen waren er ten behoeve van het wild en ten nadele van jonge aanplant, dat door het wild werd aangetast. Wel heeft de jacht betekend dat bosareaal gehandhaafd werd als er bedreiging was van rooiing om landbouwgrond uit te breiden in een periode dat hout door goedkope import geen goede investering was. Staatsbosbeheer kreeg pas aan het einde van de negentiende eeuw een beduidende invloed, in navolging van de bosbouwvernieuwing in andere Europese landen. Deze ontwikkeling werd weer bedreigd door de economische crisis in het interbellum. De geschiedenis van het bos is vol tegenstrijdigheden: verwaarlozing van het bos -en dus terugkeer naar een 'natuurlijker' toestand- kan juist gepaard gaan met grotere dreiging voor bosareaal, als de grond met een andere bestemming meer rendement oplevert.

De hier beknopt weergegeven voordrachten zullen een plaats krijgen in komende nummers van het Tijdschrift voor Ecologische Geschiedenis.

Tijdschrift voor Ecologische Geschiedenis

Net op het nippertje is nummer 1 van het Tijdschrift voor Ecologische Geschiedenis nog in het jaar 1997 verschenen. Het tweede nummer van 1997 (verspreiding: 1e kwartaal van 1998) is in de maak. De meeste bijdragen aan de hierboven besproken Gentse studiedag zullen in de komende nummers worden opgenomen.
Inhoud van nr. 1 jaargang 2/1997:

K.A.W Leenders, Landschapsgeschiedenis van het Gastels Laag, 2-10.
Johan Braeckman, God als almachtige horlogemaker. Over Bernhard Nieuwentyts natuurtheologie, 11-17.
Bruno Blondé, Steenwegen, transportkosten, tijdsbesef, economische ontwikkeling en verkeerscongestie in de eeuw van de Verlichting. Het voorbeeld van de Brabantse steenwegen, 1827.
Gaston Demarée, 'De grote droge nevel' van 1783 in de Zuidelijke Nederlanden: een historisch-klimatologische studie, 27-35.
K.J.W., Oosthoek, Watervervuiling in de Groningse veenkoloniën 1850-1980, 36-42.
Recensies, 43-46.

Abonnement individueel *f* 25.-, instellingen *f* 50.- Administratie & abonnementen: TvEG, Groot-Brittanniëlaan 43, B-9000 Gent.
Tel. 00-32-9 223 70 65
Fax 00-32-9 223 97 38.

59
NET WERK
818-819
6
7
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Maakbaar Nederland

Stichting Maatschappijgeschiedenis Conferentie 1999

Nederland kent een lange traditie van ingrijpen, zowel in de ruimte als in de maatschappelijke verhoudingen. Het Nederlandse landschap is een cultuurlandschap dat de optelsom vormt van een eeuwenlang proces van menselijk ingrijpen. Ontginning, bedijking, bebouwing en voortdurende aanpassing aan gewijzigde omstandigheden gaven vorm aan het Nederlandse grondgebied. Het landschap kan gezien worden als tamelijk gepland. Al in een vroeg stadium was in veel gevallen de overheid betrokken bij de ontwikkeling van het landschap. Ontginning van veengebieden en heidevelden, inpoldering en de aanleg van wegen, de bouw van een muur om een stad of de realisatie van een stedelijke uitbreiding vond veelal plaats op initiatief van de overheid.
De hoge bevolkingsdichtheid, resulterend in een geringe onderlinge afstand tussen de Nederlanders, was wellicht van invloed op pogingen ook de samenleving te plannen. Het basisvoedsel werd in (westelijk) Nederland al in de zestiende eeuw van elders aangevoerd. Nederlanders stierven niet in hongersnoden. Het rationeel-wetenschappelijke wereldbeeld werd al in de Republiek dominant. Verzekeren en het daarbij behorende berekenen van risico's was in de Republiek wijder verbreid dan elders.
De stormachtige technische, industriële, en politieke ontwikkelingen van de negentiende en de twintigste eeuw werden in Nederland nauwlettend gevolgd en ingevoerd wanneer dat rendabel leek, maar ook vrijwel altijd zonder storm.
De ontginning van de Limburgse mijnen, bijvoorbeeld, werd door de nationale overheid planmatig ter hand genomen teneinde de sociale spanningen te vermijden waarom buitenlandse mijnbekkens berucht waren. Tussen de jaren 1910 en 1970 werd in Nederland een van, 's werelds meest omvattende verzorgingsstaten opgebouwd.
Toen het in de jaren zestig duidelijk was dat Nederland een zachte landing had gemaakt in het industriële en postkoloniale tijdperk, werd in Nederland met groot enthousiasme de maakbaarheid van nieuwe sociale relaties onderzocht. Zelfs van de maakbaarheid van internationale politieke verhoudingen betonen Nederlanders zich relatief warm voorstanders: van de Volkerenbond, via de VN en Europese instellingen tot ontwikkelingshulp.
Tussen deze vormen van maakbaarheid bestaan uiteraard verbanden. Deels zijn die bewust, zoals in het geval van de Limburgse mijnen. Stadsuitbreidingen werden soms

mede ontworpen om sociale verhoudingen te sturen. Stemmen gingen op om de sociale samenstelling van de pioniersbevolking bij de inrichting van de polders in de voormalige Zuiderzee te plannen. Interessanter zijn wellicht nog de onbedoelde gevolgen. Wat voor invloed had een inpoldering of een uitgebreid stelsel van armenzorg, niet alleen op de sociale verhoudingen maar ook op het denken over de maakbaarheid van Nederland? Op 28 mei 1999 organiseert de Stichting Maatschappijgeschiedenis een conferentie over Maakbaar Nederland. Doel van de conferentie is om te bezien of er overeenkomsten zijn tussen de ideeën over maakbaarheid en de scheppende praktijken in deze zo uiteenlopende velden. Binnen de conferentie is er ruimte voor bijdragen over de ontwikkeling van maakbaarheid op een van deze terreinen, maar onze nieuwsgierigheid gaat vooral uit naar bijdragen die meer dan één veld van maatschappelijke aktiviteit bestrijken. De Stichting Maatschappijgeschiedenis organiseert elke twee jaar een conferentie over een breed historisch thema waarbij vertegenwoordigers van verschillende disciplines bijeen worden gebracht. Auteurs die een bijdrage aan de conferentie willen geven wordt gevraagd vóór 1 juni 1998 een voorstel op een A-4tje in te dienen bij het secretariaat van de Stichting Maatschappijgeschiedenis, t.n.v. Henk Kleijer, SISWO, Plantage Muidergracht 4, 1018 TV Amsterdam, tel. 020-5270647, of, via e-mail.Kleijer@siswo.uva.nl

Voorgeschiedenis van de Club van Rome

Deze biblio-chronologie is samengesteld door dr. Ernst Homburg ten behoeve van zijn colleges milieugeschiedenis aan de Universiteit Maastricht en door de redactie voor Net Werk aangepast.

1798 T.R. Malthus, **An essay on the principle of population as it affects the future improvements of mankind**, reprint 1926

1862 J. Liebig, 7e druk **Agrikulturchemie**: nadruk op begrip roofbouw in de landbouw.

1871/9 discussie in Engeland en Duitsland over steenkoolvoorraden.

1877 F. Grashof, **Über die Wandlungen des Arbeitsvermögens im Haushalt des Natur und der Gewerbe** (Berlin 1877).

1885 R. Clausius, **Über die Energievorräte der Natur und ihre Verwertung zum Nutzen der Menschheit** (Bonn 1885).

1893 R Nusse, **Die Kohlenvorräte der europäischen Staaten, insbesondere Deutschlands, und deren Erschöpfung** (Berlin 1893).

59

NET WERK

820-821

contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

1898 W. Crookes, address voor British Association for the Advancement of Science (over bevolkingsgroei vs. voedselproduktie).

1901 F. Fischer, **Die Brennstoffe Deutschlands und der übrigen Länder der Erde und die Kohlennot** (Braunschweig 1901).

1908 oproep Theodore Roosevelt

1910 G. Pinchot, **The fight for conservation** (Doubleday, Page & Co.: New York 1910).

1912 J. von Jonstorf gaat in op ijzerertsvoorraden in een leerboek.

1913 P. Kukuk en L. Mintrop, 'Die Kohlenvorräte des rechtsrheinischwestfälischen Industriereviers' **Glückauf** 43 (1913),1-13.

1913 12. Internationale Geologencongres te Toronto was aan de wereldsteenkolenvoorraden gewijd.

1919 M. Dolivo-Dobrowolski, 'Über die Grenzen der Kraftübertragung mittels Wechselströmen', **Elektrotechnische Zeitschrift** 40 (191), 1-4.

1922 United States Geological Survey waarschuwt dat er nog slechts voor 20 jaar olie is.

1925 S.A. Arrhenius, **Chemistry of Modern Life** (Chapman & Hall: London 1925). Hierin hfdst. XV: Housekeeping with the treasures of nature. (lees pp. v-xii en 267-276).

1926 A. Faber, **Welterdölwirtschaft** (1926).

1926 J.B. Cabell, **The silver stallion** (Robert M. McBride & Co.: New York 1926) .

1927 E. Verviers, **Economische aspecten der vloeibare brandstoffen. Petroleum - kolendestillatie - kolentransformatie** (Instituut voor Universele Staatkunde: Oisterwijk 1927).

1939 H.H. Bennen, **Soil Conservation** (McGraw-Hill 1939).

1941 Conservation of Renewable Resources.

1946 **Journal of Soil and Water Conservation**, jrg. 1.

1948 E. de Vries, **De aarde betaalt: De rijkdommen der aarde en hun betekenis voor de wereldhuishouding en de politiek** (Den Haag 1948).

1949 W. Vogt, **Road to Survival** (London 1948) (1951 al 6e druk): ecologisch boek, vooral bodemuitputting door de mens en wereldvoedselprobleem.

1950 W. Vogt, **Die Erde rächt sich** (Neurenberg 1950). Nederlandse uitgave o.d.t. **De laatste kans der mensheid** (Amsterdam/Antwerpen 1950).

1951 E.S. Zimmerman, **World resources and industries** (2e druk, New York 1951).

1952 U.S. President's Materials Policy Commission, **Resources for freedom**, 5 vols., Washington D.C. 1952 .

1956 William L. Thomas jr. (red.), **Man's Role in Changing the Face of Earth** (Chicago 1956).
1957 H. Brown, J. Bonner en J. Weir, **The next hundred years** (Viking Press: New York 1957).
1959 H.J. Barnen, **Malthusianism and conservation - their role as origins of the doctrine of increasing scarcity of natural resources**, Resources for the Future, reprint no. 12, Washington D.C. 1959.
1959 C. van Rijsinge, **Mens, bodem en voeding** (J.M. Meulenhoff: Amsterdam 1959): ecologisch besef klinkt hierin door.
1961 O.C. Herfindahl, **What is conservation?**, Resources for the Future, reprint no. 30, Washington D.C. 1961.
1962 M.K. Hubbert, **Energy resources**, NAS/NRC, Washington O.C. 1962.
1962 P. Weiss, **Renewable resources**, NAS/NRC, Washington D.C. 1962.
1962 Rachel Carson, **Silent spring** (Boston/London). In 1963 in het Nederlands o.d.t. **Dode lente** (Amsterdam)
1963 H.J. Barnett en C. Morse, **Scarcity and growth, Resources for the Future**, Johns Hopkins UP: Baltimore
1963. 1964 J. I. Rodale, **Our poisoned Earth and Sky** (Emmaus, Penn. 1964).
1965 H.L. Lewis, **With every breath you take** (New York 1965). Over luchtvervuiling.
1966 K. Boulding, **Human value: on the spaceship earth** (National Council of Churches of Christ in thc U.S.A.: New York 1966).
1966 K. Boulding, 'The economics of the coming spaceship Earth', in: H. Jarren ed., **Environmental quality in a growing economy** Johns Hopkins Press: Baltimore 1966).
1966 P.T. Flawn, **Mineral resources** (Rand McNally: Chicago 1966).
1967 H.J. Barnett, 'The myth of our vanishing resources', **Trans. Social Sciences** 6- Modern Society, June 1967, 7-10.
1967 L. White, 'The Historical Roots of Our Ecological Crisis', **Science** 155 (1967),1203-1207.
1967 C.J. Briejèr, **Zilveren sluiers en verborgen gevaren. Chemische preparaten die het leven bedreigen** (Leiden).
1968 F. Polak, **Prognostica** (Kluwer: Deventer /Antwerpen 1968).
4/13-9-68 Unesco-Conferentie over de Biosfeer te Parijs. Zie: **Wereldwijde zorg over en voor de biosfeer. Verslag van de Nederlandse delegatie naar de Intergouvernementele conferentie over de wetenschappelijke basis voor rationeel gebruik en bescherming der hulpbronnen der biosfeer** (Den Haag, november 1968).
1968 W. Hibbard, 'Mineral resources: Challenge or threat', **Science** 160 (1968), 143-150.
1969 [Committee on the Resources and Man, NAS/NRC USA], **Resources and Man** (W.H. Freeman & Co.: San Francisco 1969). (zeer uitvoerige studie naar uitputting grondstoffen e.d.)
1970 H.E. Landsberg, 'Man-Made Climatic Changes', **Science** 170 (1970), 1265-1274.
1977 E. Cornish, **The study of the future** (World Future Studies: Washington 1977).
1984 E. Kroker, 'Diskussionen um die Steinkohlenvorräte des Ruhrreviers in der ersten Hälfte des 20. Jahrhundert', in: **Energie in der Geschichte** (Düsseldorf 1984), 96-104.
1981 J.W.M. van Doorn en F.A. van Vught (red.), **Nederland op zoek naar zijn toekomst** (Het Spectrum: Utrecht / Antwerpen 1981).
1992 H.-L. Dienel, **Herrschaft über die Natur? Naturvorstellungen deutscher Ingenieure 1871-1914** (GNT-Verlag: Stuttgart 1992), m.n. 95-101, 150-153.

59
NET WERK
822-823
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Signalementen

Het tijdschrift **Environment and History** jaargang 3 Oktober 1997 nr. 3 is verschenen. Richard Grove bepaalt als hoofdredacteur het gezicht van het blad en maakt daarbij gebruik van zijn uitgebreid netwerk, waardoor het tijdschrift zeer internationaal van karakter is, maar ook de thematiek gevarieerd blijft. Het review-artikel van Melissa Leach and Cathy Green over sekse en milieugeschiedenis laat zien dat er al een uitgebreide literatuur bestaat en dat sekse daadwerkelijk van invloed is op de wijze waarop met het milieu wordt omgesprongen. Inhoud:

Georgina H. Endfield en Sarah L. O'Hara Conflicts over Water in the 'Little Drought Age' in Central Mexico, 255-272.
Vinita Damodaran, Environment, Ethnicity end History in Chotanagpur, 1850-1970, 273-298.
Jane Carruthers, Lessons from South Africa: War and Wildlife Protection in the Southern Sudan, 1917-1921, 299-321.
P. C. Baumann, Historical Evidence on the Incidence and Role of Common Property Regimes in the Indian Himalayas 323-342.
Melissa Leach en Cathy Green, Gender end Environmental History: From Representation of Women and Nature to Gender Analysis of Ecology and Politics, 343-370.

Peggy Harper, The Kwag-hir and the People of Tiv: a Note on Dramatised History. Telling and Constructions of Nature among the Tiv of Central Nigeria, 371-376.

Het tijdschrift **Journal for the History of Medicine and Allied Sciences**, jrg 52 nummer 1, heeft een speciale aflevering gepubliceerd over het begin van de bacteriologie en de reactie op nieuwe' theorieën met o.a de volgende artikelen:

N.J. Tomes, Introduction to special issue on rethinking the reception of the germ theory of disease: comparative perspectives, 7-16

N.J. Tomes, American attitudes toward the germ theory of disease: Phyllis Allen Richmond revisited, 17-50

TM. Romano, The cattle plague of 1865 and the reception of "the germ theory" in mid-Victorian Britain 51-80

M.P. Sutphen, Not what, but where: bubonic plague and the reception of germ theories in Hong Kong and Calcutta, 1894-1897, 81-113.

B.J. Andrews, Tuberculosis and the assimilation of germ theory in China, 1895-1937,114-157.

Indonesian Environmental History Newsletter nummer 10, december 1997 is een themanummer over irrigatie.

Aart Schrevel, Irrigation in Indonesia: a concise literature review, 1-11.

Wim Ravesteijn, Irrigation and the colonial state in Java, 1832-1942, 12-15.

G. de jager, Water distribution and canal design in Indonesian irrigation systems, 15-16.

Overige signalementen

1922-1997, 75 jaar advisering over natuur, bos en landschap. Geschiedenis van de Raad voor het Natuurbeheer en zijn voorgangers: de jachtraad, de Bosbouwvoorlichtingsraad, de Natuurbeschermingsraad. Tevens jaarverslag 1996, (Utrecht: Raad voor het Natuurbeheer, 1996).

Barquet N., 'Smallpox: the triumph over the most terrible of the ministers of death. **Ann. Intern. Med.** jrg .127 (1997) 8, pp. 635-642.

Bayerl, G., N. Fuchsloch en T. Meyer (eds.) **Umweltgeschichte. Methoden, Themen, Potentiale** (Münster / New York: Waxmann, 1996) Cottbuser Studien ZUf Geschichte von Technik, Arbeit und Umwelt, nr. 1, ISBN 3-89325-448-X, 344 blz. DM 49,90.

Bode, W. en M. von Hohnhorst, Waldwende. **Vom Försterwald zum Naturwald**, (München: C. H. Beek, 1995, ISBN 3-406-37414-X.

59
NET WERK
824-825
11/12
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Boomgaard, P., 'Ten geleide: mens en natuur in Indonesië, een ecologische geschiedenis 1500-heden', **Spiegel Historiael**, jrg. 32 (l997) pp. 414-417.

Boomgaard, P., F. Colombijn en D. Henley (eds.) **Paper landscapes** (Leiden: KITLV, 1997) Verhandelingen van het KITLV, nr. 178, ISBN 90-6718-124-2, 425 blz. *f* 60,-.

Broeke, P. W. van de, 'Turfwinning en zoutwinning langs de Noordzeekust. Een verbond sinds de IJzertijd?', **Tijdschrift voor waterstaatsgeschiedenis**, jrg. 5 (1996), pp. 48-59. Louwe Kooimans, L. P., 'Paleo-ecologie van het rivierengebied. Het prehistorische landschap als referentiekader voor natuurontwikkeling?', **Landschap**, (1997) 3, pp. 147-158.

Maanen, R. H. C., 'Een mislukte uitwatering van het Culemborgse gemene land op de Lek in het begin van de achttiende eeuw', **De drie steden. Regionaal-historisch tijdschrift voor Tiel Buren en Culemborg**, jrg. 17 (1996) 4, pp.79-87.

Meyer, W. B., **Human impact on the earth**, (Cambridge etc: Cambridge University Press, 1996, ISBN 0-521-55847-6.

Mooney G., 'A tissue of the most flagrant anomalies: smallpox vaccination and the centralization of sanitary administration in nineteenth-cenrury London'. **Med. Hist.** jrg. 41(1997) 3, pp. 261-290.

Ogle, M., All The Modern Conveniences. American Household Plumbing, 1840-1890, (Johns Hopkins University Press, 1996) The Johns Hopkins Studies in the History of Technology, ISBN 0-8018-5227-7 (hardcover), 232 blz. $42.00.

Packard RM., 'Malaria dreams: postwar visions of health and development in the Third World'. **Med. Anthropol.**, jrg.17(1997) 3, pp. 279-296.

Packard, R.M., Rethinking health, development, and malaria: historicizing a cultural model in international health. Med. Anthropol., jrg. 17 (1997) 3, pp.181-194.

Proctor, RN., 'The Nazi war on tobacco: ideology, evidence, and possible cancer consequences'. **Bull. Hist. Med.** jrg. 71 (1997) 3, pp. 435488.

Proctor, R.N., Cigarette smoking and health promotion in Nazi Germany. **Jnl. Epidemiol. Community Health**, jrg. 51 (1997) 2, pp. 208-210.

Reiche, L. **Die Luftverschmutzung in Deutschen Städten zwischen 1880 und 1910 im Spiegel ausgewählter Zeitschriften und Monographien**, (Münster / New York: Waxmann, 1997) Cottbuser Studien zur Geschichte von Technik, Arbeit und Umwelt, nr. 3, ISBN 3-89325-471-4.

Sieferle, R P., **Rückblick auf die Natur. Eine Geschichte des Menschen und seiner Umwelt** (Neuwied: Luchterhand, 1997, ISBN 3-630-87993.

Tuin, J. D. van, 'Studies naar het ontstaan van stormvloeden in Nederland. Een beknopt historisch overzicht tot 1980, met bibliografische aantekeningen', **Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis**, jrg. 5 (1997) pp. 1-10.

Ven, G. P. van de, 'Turfwinning in Laag Nederland in de Middeleeuwen. Een inleiding op het thema de geologische geschiedenis van het kustgebied', **Tijdschrift voor waterstaatsgeschiedenis**, jrg. 5 (1996) pp. 42-47.

Verstegen, W., 'Het einde van de groene revolutie', **Amsterdamse Boekengids Interdisciplinair**, (December 1997) 12, pp. 10-15.

Zeven, A. C. (red.) **De introductie van onze cultuurplanten en hun begeleiders, Van het Neolithicum tot 1500 AD** (Wageningen: Vereniging voor Landbouwgeschiedenis,). *f* 35.- (leden 30.-) storten op giro 25696601178669 ten name van de Vereniging voor Landbouwgeschiedenis.

Bijeenkomsten

Geschiedenis van hygiëne en milieu op de European social Science History Conference

Amsterdam 5-7 maart 1998

De ESSHC vond in 1996 plaats in Noordwijk en was een succes. De organisatoren kozen voor de conferentie dit jaar Amsterdam als standplaats. De vele sessies zullen plaatsvinden in het vergadercentrum van de RAI.
Geschiedenis van hygiëne en milieu is als thema ook aanwezig, maar verspreid over een aantal sessies. Hier volgt een overzicht:

K-2 Waste, sewage and technology I. Moderator Ola Wetterberg. Commentator: Chris Hamlin
-Ola Wetterberg, Garbage in the cities or the choice between Canalisation oder Abfuhr in Göthenburg 18601930.
-Erland Maråld, Urban and rural areas: from recycling to the exploitation of resources.
-Marie C. Nelson, Jan-Olof Drangert en Hans Nilsson, Why did they become pipe-bound cities?

K-3 Waste, sewage and technology II. Moderator Ola Wetterberg. Commentator: Chris Hamlin.
-Jean-Pierre Goubert, A comparative study of the evolution of sanitation in two capital cities: Paris and Algiers (1830).

59
NET WERK
826-827
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

-Myriam Dam, Drinking water treatment by ozone in the Netherlands: the innovation that had to wait
-Simone Neri Serneri, Water resources, urbanization and industrialization in Italy (1890-1940).

In sessie S-3, '18th and 19th century urban government' is een bijdrage opgenomen die aansluit bij de hierboven vermelde sessie.
-Carlo Pezzoli, A city, cholera and the aqueduct: the face of Turin between 1830 and 1860.

K-2 Waste, sewage and technology III. Moderator Ola Wetterberg. Commentator: Chris Hamlin.
-Tapio S. Katko, Evolution of water supply and sanitation in Finland from the mid-1800s till 2000.
-Lati Pitkä-Kangas, In deep brown waters: the Swedish and Scandinavian experience of environmentalism and environmental engineering 1945-1975.
-Jon MöIler, A geographical analysis of urban regions and their infrasystem solutions over time.

Sessie B-6, Epidemics, epidemiology and culture. Chair: Margaret Pelling behandelt vooral actuele problemen van ziekte en vaccinatie.

Sessie C-6 The epidemiological and sanitary transition, chair Frans van Poppel, commentator Gerry Kearns, gaat in op de demografische en culturele aspecten van epidemieën en gezondheid.

Sessie D-10 is helemaal gewijd aan pokken in oost en west.

Een bijdrage in sessie S-11 (Joerg Baten) verbindt klimaatgeschiedenis, graanproduktie en voeding in Zuid-Duitsland in de 18e eeuw.

De kosten van deze conferentie zijn gelukkig veel lager dan bij de vorige: *f* 150.- voor 3 dagen en *f* 30.- per warme lunch. Voor meer informatie: European social Science History Conference 1998, IISG, Cruquiusweg 31,
1019 AT Amsterdam.
Tel. 020-6685866,
Fax 0206654181,
E-maiI.ESSHC@iisg.nl

XIIth International Economic History Conference, Sevilla

augustus 1998

Environmental History: An emerging Synthesis?

Op een van de sessies van de 12e internationale conferentie voor economische geschiedenis is het de bedoeling milieugeschiedenis uitgebreid aan de orde te laten komen. De organisatoren vatten hun uitgangspunten als volgt samen: 'Worldwide interest in environmental history is increasing and in recent years many successful books on this subject have been published. Nevertheless, the body of historical research on which these books are based has been rather narrow. We are eager to stimulate additional

research in this field in order to answer fundamental questions on the history of the relationship between mankind and the natural environment. What have been the effects during the last few centuries of the spread of industry and scientific agriculture and forestry over the world? What were the importance and relevance of early environmental groups? What were the social, political, economic and intellectual factors that influenced pressure on the environment? What role have aesthetic and ethical viewpoints had in making environmental policy? With regard to our thinking about environmental problems, should the environmental pessimism of the 1970s be considered outdated?'
Vijf hoofdthema's komen aan de orde:
1. Methodological and theoretical aspects of environmental history.
2. The impact of agriculture and forestry on land.
3. Industrialization and its consequences for land, air and water.
4. Water use and the fate of streams and bodies of water.
5. Social and Demographic Aspects of Environmental Issues.

Voor meer informatie: Mr. Sakari Virtanen , University of Oulu Research and Development Centre of Kajaani, P.O. Box 51, 87101 Kajaani, Finland
email: sakari.virtanen@oulu.fi
telephone: +358 8 632 4858)
fax: +358 8 632 4865)

Symposium Hugo de Vries 1848-1998'

27 maart 1998
Koninklijk Instituut voor de Tropen, Mauritskade 63, Amsterdam.
Georganiseerd door de Faculteit der Biologie van de Universiteit van Amsterdam, in samenwerking met de Nederlandse Genetische Vereniging, de Koninklijke Nederlandse Botanische Vereniging en het Genootschap ter Bevordering van Natuur-, Genees- en Heelkunde. Dagvoorzitter prof.dr. Nanne Nanninga. Sprekers: prof. dr. Jaap Franse, prof.dr. Stephen Jay Gould, prof.dr. Piet de Rooy, drs. Erik Zevenhuizen, prof.dr Herman van den Ende, dr. Ben Theunissen, dr. Marga Coesel-Wouda, prof.dr. Ursula W. Goodenough.
Deelnemerskosten: *f* 40.-, studenten *f* 15.-, lunch *f* 20,-, symposiumbundel *f* 25.- (te verschijnen als speciale aflevering van het tijdschrift **Acta Botanica**, einde 1998)
Aanmelding per e-mail: bericht sturen naar hdv@bio.llva.nl
Correspondentie: Symposium Hugo de Vries 1848-1998, Universiteit van Amsterdam, Antwoordnummer 3521, 1000 RA Amsterdam
(op de enveloppe links aangeven: Code 106, Bureau Faculteit der Biologie, Kruislaan 318, 1098 SM Amsterdam). Contactpersoon: dr. F. Bouman 020-5257842, e-mail bouman@bio.uva.nl.

59
NET WERK
828-829
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Tentoonstellingen Hugo de Vries, de Nederlandse Darwin

27 maart t/m 29 mei 1998
Universiteitsmuseum De Agnietenkapel, Oudezijds voorburgwal 231, Amsterdam
Toegang *f* 3,50.
Maandag t/m vrijdag 9.00-17.00; in het museumweekend 18-19 april 14.00-17.00 uur, gesloten op Goede Vrijdag en vrijdag na Hemelvaart

De evolutie van de evolutiegedachte

27 maart t/m 29 mei 1998
Universiteitsbibliotheek, Singel 425, Amsterdam,
tel. 020-5252143,
e-mail herweijer@uba.llva.nl

Hugo de Vries en de Hortus Botanicus

27 maart t/m 29 mei 1998
Hortus Botanicus Amsterdam, Plantage Middenlaan 2a, Amsterdam,
tel. 020-6259021.

60
NET WERK
830-831
contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Watermaand in Utrecht

Onder het motto 'April: museummaand in het Waterleidingmuseum' vindt in het Waterleidingmuseum te Utrecht een aantal activiteiten plaats die zeer de moeite waard zijn. Thema: 'Utrecht en Water'. Het museum speelt daarmee in op het 75-jarig jubileum van de Vereniging Oud Utrecht, dat onder hetzelfde thema plaatsvindt. Expositie 'Utrecht en Water'. Vanaf 4 april is in het Waterleidingmuseum de tentoonstelling 'Utrecht en Water' te zien. De expositie biedt een keur aan tekeningen, prenten en foto's waarvan een groot aantal nooit eerder is gepresenteerd. De oudste stukken dateren uit de zeventiende eeuw. De tentoonstelling 'Utrecht en Water' is opgebouwd aan de hand van thema's als 'Water voor sier en plezier'; 'Water als vervoermiddel'; 'Water als levensbron'; etc.

Excursie

Op zaterdag 18 april organiseert het Waterleidingmuseum een exclusieve excursie. Deze bestaat uit een rondleiding door het museum met aansluitend een bezoek aan de dependance van het bijzonder fraaie voormalige pompstation te Soestduinen. Onder deskundige leiding wordt tevens een bezoek gebracht aan het nieuwe pompstation. Daar wordt tekst en uitleg gegeven over waterwinning, -zuivering, -distributie etc. De reis naar Soestduinen en terug vindt plaats per old-timerbus.

Ochtendexcursie: 9.00-13.00 uur;
middagexcursie: 12.00-16.00 uur.
Bijdrage in de onkosten: *f* 15,-
(inbegrepen: koffie/frisdrank, entree, rondleiding en vervoer).
Reserveren is noodzakelijk:
Joke van den Boomgaard,
tel. 030 - 2487307
Het aantal deelnemers is beperkt.

Nocturne

Een andere exclusieve activiteit is de Nocturne, die eveneens plaatsvindt in de aparte entourage van het pompstation te Soestduinen. Bij kaarslicht en onder het genot van een glas wijn wordt een bijzonder programma aangeboden dat uiteraard ook te maken heeft met het thema 'Utrecht en Water'. Als eerste gastspreker treedt aan dhr. drs. P.A.C. Beelaerts van Blokland, voormalig commissaris van de Koningin in de provincie Utrecht, met een causerie 'Water in Utrecht'. Tweede spreker is Prof.dr. P. 't Hart, auteur van onder meer het boek 'Utrecht en de cholera'. Hij heeft het tijdens de Nocturne over 'Water en vuil in Utrecht'. Bovendien treedt het Brederode Consort op. Kortom: succes verzekerd. De Nocturne vindt plaats op dinsdag 21 april 1998 om 20.00 uur in het voor-

malige pompstation, Van Weerden Poelmanweg 2 te Soestduinen. Het gebouw ligt op 5 minuten loopafstand van het station Soestduinen, stoptrein Utrecht-Amersfoort. Prijs: f 25,- (inclusief wijn). Reserveren bij
Joke van den Boomgaard,
tel. 030 - 2487307.

Stadswandelingen

In het kader van 'April museummaand in het Waterleidingmuseum' worden twee wandelingen in de oude binnenstad van Utrecht georganiseerd. De eerste, uitgebreide wandeling op zaterdag 11 april kunt u helaas, door de datum van verschijning van dit Net Werk nummer, niet meer meemaken, maar de 2e misschien wel. De tweede beperkte wandeling wordt op zaterdag 25 april gehouden en start eveneens om 13.30 uur vanaf het Waterleidingmuseum; duur ongeveer anderhalf uur. Gids is de bekende stadsarcheoloog Tarq Hoekstra.

Algemene informatie

Adres: Lauwerhof 29 Utrecht (bij Breedstraat en Predikherenkerkhof)
Openingstijden: In het seizoen (van 4 april tot 15 november) is het museum geopend op: dinsdag t/m vrijdag en op zondag van 13.30-17.00 uur en op zaterdag van 11.00-16.00 uur. Buiten het seizoen zijn we op woensdag open van 13.30-17.00 uur. Groepen kunnen op afspraak ook buiten de normale openingstijden terecht: de heer L.Pieterson, telefoon 030 - 2487211. Toegangsprijzen: volwassenen *f* 2,50, kinderen tot 11 jaar, 65 plus en groepen (p.p.) *f* 1,25. Houders van een CJP of Museumjaarkaart hebben gratis toegang. Correspondentieadres: Postbus 40205, 3504 AA Utrecht.
Nog meer wetenswaardigheden over water in Utrecht zijn te vinden in:
J. van den Boomgaard-Manschot, R.N.S. Emons, J.A.L. de Meyere (eds.), **Water, lekker nat. Drinkwatervoorziening in de provincie Utrecht**. Utrecht, N.V. Waterleidingbedrijf Midden-Nederland 1997. ISBN 90-400-9997-9.

Milieugeschiedenis en (neo) kolonialisme

Grove, R.H., **Ecology, Climate and Empire. Colonialism and global environmental history 1400-1940** (Cambridgc: White Horse Press,1997). ISBN 1-874267-19-7, 237 blz. £.41.95.
Richard Grove onderzoekt al geruime tijd de effecten van koloniale ingrepen op het milieu, maar veel van zijn bijdragen zijn verspreid in artikelen en bundels. Ecology, climate and Empire brengt een zestal van deze bijdragen bijeen: over de evolutie van het koloniale betoog over ontbossing en klimaatverandering tussen 1500 en 1940, het natuurbehoud in de eilanden St Helena, Mauritius en in west India tussen 1660-1854, Schotse zendelingen in Zuid-Afrika, hun denkwereld en hun invloed op het natuurbehoud tussen 1820 en 1900, de wetenschappelijke ontdekking van de klimatologische effecten van El Niño door koloniale onderzoekers tussen 1770 en 1930, de conflicten tussen stamhoofden en koloniale natuurbeschermers in West-Afrika tussen 1870 en 1916. Het laatste hoofdstuk bevat een synthese over koloniale natuurbescherming, ecologische hegemonie en de weerstand van door koloniale machten onderdrukte volkeren.
Grove concentreert zijn onderzoek op het Britse kolonialisme. In zijn inleiding geeft hij aan dat de tropische koloniën de plek waren waar wetenschappers zich voor het eerst bewust werden van de snelle verwoestingen die mensen en in het bijzonder westerse kolonisatoren konden veroorzaken in de natuurlijke omgeving. Een van de verdiensten van Grove is dat hij aangetoond heeft welke essentiële rol de bestudering van tropische eilanden in dit bewustwordingsproces heeft gespeeld. Daarnaast heeft de belangstelling van regeerders voor ontbossing in gekoloniseerde gebieden en haar gevolgen geleid tot het leggen van wetenschappelijke c.q. causale verbanden tussen ontbossing en klimaat en tot strategieën en maatregelen voor de bescherming van bossen. Alhoewel de achterliggende belangen economisch en politiek zijn geweest, neemt dit niet weg dat zich onder de koloniale ambtenaren mensen bevonden die zich als milieubeschermers opstelden. Het mag dan wel een ironie van de geschiedenis heten dat de wortels van de moderne milieubeweging voor een deel te vinden zijn in de onderdrukking van volkeren door koloniale machten. In een dergelijke context is het dan ook niet zo verbazend dat plaatselijke traditionele machthebbers zich weleens verzet hebben tegen koloniale ingrepen die milieubeschermende maatregelen inhielden. Het onderstreept ook dat wij het huidige verzet tegen natuurvernieling in tropische gebieden niet als een verlengde van een traditioneel antikolonialistisch verzet mogen zien. De complexiteit van dit facet van de koloniale geschiedenis laat zich illustreren door de verwikkelingen rond de grote Afrikaanse natuurparken en de tweeduidigheid van de beschermende maatregelen. De logica van het lokale verzet tegen een jachtverbod heeft alles te maken met de wijze waarop de koloniale jacht zich weinig van de lokale behoeften en spelregels aantrok evenmin als de latere maatregelen die ingegeven waren door de bedreiging van diersoorten.

60
NET WERK
832-833
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

MacKenzie, J.M., **The Empire of Nature: hunting, conservation and British Imperialism** (Manchester/New York: Manchester University Press, oorspronkelijke editie 1988, paperback herdruk 1997), ISBN 0-7190-5227-0.
Het is bijzonder opportuun dat naast het boek van Grove het oorspronkelijk in 1988 verschenen boek van MacKenzie over de Britse koloniale jacht nu in paperback herdrukt is en daardoor voor een groot publiek toegankelijk is gemaakt. Dit boek is nog steeds een van de belangrijke referenties voor onderzoekers van de Britse koloniale milieugeschiedenis. MacKenzie beperkte zich bij zijn onderzoek niet tot voor de hand liggende koloniale bronnen. Hij bestudeerde ook schilderijen om meer te begrijpen van de houding van jagers ten opzichte van hun prooi. En hij keek daarbij naar de jacht in Engeland voordat hij de koloniale jacht onder de loep nam.

Griffiths, T. en L. Robin (eds.) **Ecology and Empire: The Environmental History of Settler Societies** (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1997).

4/5

'Ecology and Empire examines the relationship between the expansion of empire and the environmental experience of the extra-European world. For the first time it moves the debate beyond the North American frontier by comparing the experience of settler societies in Australia, South Africa and Latin America. From Australian water management and the crisis of deforestation in Latin America, to beef farming in the Transvaal, this topical book provides a broad comparative historical approach to the impact of human kind on the ecological systems on which settler societies base their livelihood.'
Docenten die cursussen verzorgen voor groepen van tenminste 12 studenten kunnen met de uitgeverij contact opnemen voor een proefexemplaar: Katy Lockwood, Marketing Department, Edinburgh University Press, 22, George Square, Edinburgh EH8 9LF
Tel. +44 (0) 131 6504223
Fax. +44 (0) 131 6620053
Email: Katy.Lockwood@ed.ac.uk
Web: http:// www.ed.ac.uk/~eup

Huizendveld, F., **'Die ostafrikanische Schweiz'. Plantages, planters en plattelandsontwikkeling in West-Usambara, Oost-Afrika, ca. 1870-1930** (Hilversum: Verloren, 1997) NWPR, nr. 7, ISBN 90-6550-556-3, XX + 523 blz. NLG 89.-/BLF 1780.
Vanaf het laatste decennium van de 19e eeuw trokken de eerste Duitse zendelingen en missionarissen West-Usambara in om er zich te vestigen. Dit steil uit de omringende vlakte verrijzende beboste berggebied, dat

60
NET WERK
834-835
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

hen zo aan de Alpen deed denken, ligt iets ten zuiden van de evenaar in het noordoosten van het huidige Tanzania. In de 19e eeuw vormde dit gebied de kern van het Afrikaanse Sambaa-koninkrijk. De Duitse machtsovername tussen 1891 en 1895 maakte een einde aan dit koninkrijk. In hoog tempo trachtte de Europese kolonisator er een koloniaalkapitalistische landbouwsector te realiseren. De activiteiten van de verschillende Europese groepen - zendelingen, missionarissen, bestuurders, plantageleiders, kolonisten - hadden een diepgaande invloed op de richting waarin, en de snelheid waarmee zowel lokale culturele en sociaal-economische als demografische, agrarische en ecologische structuren zich in deze vroeg-koloniale tijd omwikkelden. Vanuit verschillende themavelden beschrijft Frans Huizendveld de vroeg-koloniale maatschappij van Duits Oost-Afrika, waarbij zowel de Afrikaanse agrarische omwikkelingen als de ontwikkelingen binnen de koloniaal Europese agrarische sector onder de loep worden genomen. Huijzendveld laat zien hoe het 'geweld' van de koloniale economische ontsluiting van West-Usambara leidde tot een ernstige ontwrichting van de traditionele Afrikaanse samenlevingsstructuren en de basis legde voor de grote agrarische, ecologische en demografische problemen die dit berggebied tot op de dag van vandaag kenmerken.

Boomgaard, P., F. Colombijn en D. Henley (eds.) **Paper landscapes**, (Leiden: KITLV, 1997) Verhandelingen van het KITLV, nr 178, ISBN 90-6718-]242, 425 blz. *f* 60,

5/6

Deze bundel bevat de herziene tekst van de lezingen gehouden op het international symposium 'Man and Environment in Indonesia, 1500-1950', in juni 1996 in Leiden georganiseerd door EDEN (Ecology, Demography and Economy in Nusantara). De onderwerpen zijn divers, maar laten zien dat de milieugeschiedenis van Zuid-oost Azië in de laatste tien jaar grote vooruitgang heeft geboekt. Zoals Peter Boomgaard terecht in zijn inleiding opmerkt, zijn er wel pioniers geweest, maar twee of drie onderzoekers zijn nog geen discipline. Veel van het nieuwe onderzoek is een herlezen van soms al veel gebruikte bronnen en secundair materiaal. Een mooi voorbeeld van het herlezen van bronnen is het gebruik van reeksen, dendrologische gegevens die al in de jaren dertig van deze eeuw zijn verzameld en die kunnen bijdragen tot een herinterpretatie van de effecten van El Niño. De relatie tussen demografische groei en de biologische omgeving krijgt bijzondere aandacht, maar evenzeer de mentaliteiten, de geloven en de normen, en de wijze waarop zij bijdragen tot de veranderingen die mensen aanbrengen in hun na-

tuurlijke omgeving. De voorlopige conclusies zijn dat er geen eenduidig patroon is van milieuverstoring, maar dat er ook herstel plaats vindt, zowel langs een natuurlijke weg alsook door mensenhanden. Deze verzameling van onderzoeksverslagen maakt nieuwsgierig naar de toekomstige ontwikkelingen van de discipline en de samenwerking tussen disciplines. Een vraag die zich laat stellen is bijvoorbeeld de uitwerking van levensstijlen in de Westerse wereld (veranderende mode, veranderende voeding, veranderende mobiliteit) op de vraag en vervolgens op de flora en fauna en het landschap in Nusantara. Modegeschiedenis bijvoorbeeld is nog maar zelden bedreven door een milieuhistorische bril, terwijl de door mode gestuwde vraag zeker diepe sporen heeft achtergelaten (zo was het lot van de paradijsvogels - die massaal gedood werden om westerse mode te dienen - aanleiding tot de eerste internationale bundeling van krachten voor de vogelbescherming.

De Sahel

25 jaar na de grote droogte

conferentie 13 mei 1998

The Sahel - 25 years after the great drought. Assessing Progress - Setting a New Agenda. A Conference of the Royal Geographical Society (with the Institute of British Geographers) Wednesday 13th May 1998 It is time to reassess the nature and direction of research into the African Sahels problems. This region is frequently viewed as a microcosm for the 'African crisis', and indeed the Sahel was devastated by the major droughts and resultant food shortages of the 1970's. Since that time, the international research and donor community has redoubled its efforts to understand and provide solutions to human and environmental disasters and persistent poverty, and to comprehend the Sahel's dynamic - and successful - economic and social adaptations.

Two sets of questions arise: Firstly, in retrospect, have the most important issues been addressed by the research and policy community? Have the links between research and practice been too weak in the past?

Secondly, in prospect, will new research methods and paradigms be more effective? Is it helpful to contest established views on development trajectories, environmental change, international aid transfers, and political models? Should more attention be paid to institutions and politics, such as for land tenure, decentralisation, macro-policies, and community participation ?

This meeting brings together prominent European and African experts from different research traditions to reconsider Sahelian research priorities.

Chair: Dr. Camilla Toulmin, Drylands Programme, International Institute for Environment and Development, London and Edinburgh.

Is the Sahel prepared to meet the challenges of the 21st Century? Dr Gaoussou Traore: Institut du Sahel, Bamako, Mali

The years of drought, Dr Mike Hulme, Climatic Research Unit, School of Environmental Science, University of East Anglia

Social change and adaptation, Prof. Claude Raynaut, directeur de recherche, CNRS (Equipe Sociétés, santé, développement). Université de Bordeaux II. France

Resource Limitations in Sahelian Agriculture. Dr. Van Keulen or Dr. Groot. AB-DLO. Wageningen Agricultural University, The Netherlands

Sahelian farmers and adaptation (Prof.) Mike Mortimore, consultant and research fellow, Cambridge University

Sahelian pastoral systems, Dr. Brigite Thebaud. private consultant. Copenhagen. Denmark

The transition to a full market economy; regional trends Jean-Marie Cour. Club du Sahel. OECD. Paris

The papers are destined for publication. Royal Geographical Society. Kensington Gore. London SW7 2AR. UK

A one-day conference convened by Prof. Andrew Warren (Department of Geography, UCL awarren@geog.ucl.ac.uk) and Simon Batterbury (Department of Geography & Earth Sciences, Brunei University, Department of Geography. University of Colorado. USA) Campus Box 260, University of Colorado, Boulder CO 80309-0260 USA

tel. 303492 5388 fax. 303492 7501

email batterbu@spot.colorado.edu

Info: Alison Glazebrook a.glazebrook@rgs.org or see the web site (The web site has the registration form) http://www.Colorado.edu/geography/projects/rgs98.html

African environments past and present

Oxford 5-8 Juli 1999

Convenors: William Beinart and Richard Grove The Journal of Southern African Studies is organising a conference on African environments, past and present, 5-8 July 1999 in Oxford. The geographic focus is nor restricted to southern

60
NET WERK
836-837
6/7
7/8
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Africa and we would welcome contributions on other parts of the continent, as well as papers which explore comparative contexts and wider international linkages. A rich body of research which examines the interaction between social and environmental change is accumulating. The conference is designed to stimulate dialogue between different approaches and disciplines, following some productive recent encounters. Historians and social scientists of Africa are increasingly focusing their attention on environmental change and regulation; one purpose of the conference will be to draw together some of this work. But we hope also to engage with natural scientists both in discussions of the history of their disciplines, which have been so important in building an understanding of environmental change in Africa, and in an effort to keep pace with rapid scientific developments and their impact on policy. Natural scientists in turn might find value in approaches which seek to be sensitive to African practice and the political implications of environmental controls. With reference to specific issues and areas there is often a good deal of common ground. It is important to explore this, not only in order to understand environmental change, but because access to and conservation of natural resources remain critical questions for African people and governments.

Reinheid

Het tijdschrift Paedagogica Historica (Paedagogica Historica. International Journal of the History of Education XXXIII. 1997.3, ISSN 0030-9230) heeft een nummer uitgebracht met als hoofdthema Reinheid. Editor: Myriam Dam

Myriam Dam, Introduction. 761-764

Hans-Christian Harten, Pädagogik und Eugenik im 'rassenhygienischen' Diskurs von 1933, 765-800

Irene Maver, Children and the quest for purity in the nineteenth Century Scottish city, 801-824

Paul Weindling, Purity and the epidemic danger in German occupied Poland during the First World War, 825-832.

Ulrich Koppitz & Wolfgang Woelk, Die Desinfektionsmaschinerie, 833-860

Mark A. Cheetham, Recent rhetorics of purity in the visual arts. Infection, dissemination, genealogy, 861-880

Voor meer informatie:
Annie Luwaert-Lambrecht,
Paedagogica Historica,
Universiteit Gent,
H. Dunantlaan 1, B-9000 Gent
tel 00 32 9 2646377,
fax 00 32 9 264 64 83,
Annie.Lambrecht@mg.ac.be

60
NET WERK
838-839
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Economie en ecologie

Op dinsdag 3 en woensdag 4 maart 1998 heeft de Vlaamse geschiedkundige kring in samenwerking met de Vereniging voor Ecologische Geschiedenis te Gent een colloquium georganiseerd over de spanning tussen economie en ecologie.

Op **dinsdagavond** werd de avondzitting geopend door Herman Balthazar, Provinciegouverneur Oost-Vlaanderen. Sprekers waren:

Eric Vanhaute (Universiteit Gent, Nieuwste Geschiedenis) Van Malthus tot Rio. Retoriek rond economie en ecologie.

Jozef Maton (Universiteit Gent - Ontwikkelingseconomie) De weerslag van de voorziene ontwikkeling van de Derde Wereld op de ecologie van de mens. Armoede, bevolking, tewerkstelling en voedselvoorziening op mondiaal vlak.

Johan Braeckman (Universiteit Gent Wijsbegeerte en moraalwetenschappen) De 'tragedy of the commons' als spanningsveld tussen economie en ecologie.

Op **woensdag** 4 maart werden de lezingen gevolgd door een discussie tussen de sprekers en een panel van mensen 'van het veld': Herman Deroo (Ere-directeur Sidmar NV), Guy Quintelier (Milieufilosoof), Renaat Tijskens (Eredirecteur Belgische Boerenbond), Frank Van Sevencoten (Administrateur-Generaal Vlaamse Milieumaatschappij)

Voormiddagzitting: historische benadering van economie en ecologie; voorzitter: Peter Renard.

Erik Thoen (Universiteit Gent - Middeleeuwse Geschiedenis) De relatie tussen economie en ecologie in historisch perspectief enkele beschouwingen.

Jan Bieleman (Landhouwuniversiteit Wageningen - Agrarische Geschiedenis) Landbouw en milieu, een eeuwig spanningsveld.

Jan-Luiten van Zanden (Universiteit Utrecht - Economische Geschiedenis) Is economische groei zonder milieuaantasting mogelijk?

Namiddagzitting: actuele spanningsvelden tussen economie en ecologie, voorzitster: Misjoe Verleyen.

Jelle Vervloet (Landbouwuniversiteit Wageningen - Historische Geografie) De innige relatie tussen economie en ecologie gezien door een historisch-landschappelijke bril.

Eckhart Kuijcken (Universiteit Gent - Biologie) De relatie economie-ecologie: van roofbouw tot duurzame ontwikkeling?

Isabelle Larmuseau (Universiteit Gent -Milieurecht) Over ecologische en economische paradijzen en kerkhoven. Zijn ecologie en economie zo onverzoenbaar als steeds wordt beweerd?

Aviel Verbruggen (UFSIA - Economie) De druk van de industriële samenleving op het milieu.

Pieter Saey (Universiteit Gent - Menselijke Geografie) Slotbeschouwingen.

Bosgeschiedenis

Conferentie in Florence

18-23 mei 1998

International Conference History and forest resources. During the last few years forest history has dedicated increasing attention to the evolution of the forest environment in relation to social and-economic development. However, aspects such as the need for wood and its market, farming and cattle breeding, the evolution of forest techniques, had quite different effects on forest ecosystems according to processes, systems and practices involved in these activities. It is therefore necessary to give more attention to the scale of the investigations. Local scale, up to individual woods, allows the use of different sources (written documents, iconography, material evidences, oral interviews, etc.), but it should be possible to integrate different investigation levels, considering also general problems. In this way the historical analyses of environmental, social and political factors influencing the forest - in time and space - will contribute more effectively to the management and development of forest resources.
International Union of Forestry Research, Accademia Italiana Di Scienze Forestali.
Organisation: Dr. Mauro Agnoletti, Chairman, IUFRO, S6.07.02
Istituto di Assestamento e Tecnologia Forestale, Università di Firenze,
Via San Bonaventura 13,
50145, Firenze. .
tel + 55 + 3023140-30231276
fax + 55 + 3 1 9179
e-mail: agnoletti@cesit1.unifi.it
Secr.: Mrs. Giovanna Puccioni,
Accademia Italiana di Scienze Forestali
Piazza Edison 11, 50133 Firenze.
tel. + 55 + 570348
fax + 55 + 575724
Friday we will go to the castle of Gargonza (XIIIc.), located 69 km south of Florence on the western hills of the Valdichiana valley, in the province of Arezzo. We will present a project for a management plan which takes into account the historical value of the landscape, the evolution of the forest vegetation, and the social and economic situation.
Saturday: other sessions or a visit to the forest and the Abbey of Vallombrosa, where the first Italian school of forestry was founded in 1869, and there are still the botanic gardens.

60
NET WERK
840-841
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Ecologische geschiedenis van Schotland

Jan- Willem Oosthoek, als postgraduate student in Schotland werkzaam, geeft een overzicht van recente ontwikkelingen van de ecologische geschiedenis van Schotland.
Schotland behoort tot een van de dunst bevolkte gebieden in noordwest Europa. Het afwisselende landschap van eilanden, hooglanden en laaglanden, doorsneden door meanderende beken en langgerekte lochs, lijkt voor velen ongerept. Toch is Schotland niet zo ongerept als het ruwe en lege landschap doet vermoeden. Het is gedurende duizenden jaren gevormd door een samenspel tussen mens en natuur. Hierdoor zijn de oorspronkelijke bossen allang verdwenen en is het heuvelland sinds lang het domein van grazende schapen. Hoe dit allemaal zo heeft kunnen komen is al decennia lang een belangrijk discussiepunt voor geografen, biologen en archeologen. Recent hebben zich ook historici in dit debat over de ontwikkeling van het Schotse landschap gemengd. Een bibliografisch overzicht van ecologisch historische thema's in Schotland volgt hier.
Bossen nemen al sinds de vorige eeuw een voorname plaats in binnen discussies over de invloed van de mens op het Schotse landschap en de natuur. In 1886 publiceerden Macadam en Kemp over houtskool gestookte ijzersmelterijen in Schotland gedurende de 18e eeuw. Zij legden een direct verband tussen het gebruik van houtskool en ontbossing in de Highlands. Deze conclusie is overgenomen en gepopulariseerd door de geoloog Cadell in zijn Story of the Forth (Cadell 1913) en de Zooloog James Ritchie, die in de jaren twintig een boek over de invloed van menselijke activiteit op de fauna in Schotland publiceerde (Ritchie 1921). In jaren veertig en vijftig werden deze ideeën verder uitgewerkt en verspreid door de invloedrijke bioloog Frank Fraser Dading (Dading 1949, 1968). Rond diezelfde tijd brengen de bosbouwkundigen Steven en Carlisle de overblijfselen van oude Scots pine bossen onder de aandacht van landschapshistorici en bosbouwkundigen (Steven 1951; Steven & Carlisle 1959).
In de jaren zestig en zeventig wordt Schotland het terrein voor phytologen en archeologen met een speciale belangstelling voor ecologische aspecten van menselijke bewoning. Dit resulteert in 1982 in de publicatie van een boek met de gewaagde titel Scotland's environment during the last 30.000 years (Price 1983). Maar het zou tot begin jaren negentig duren voordat er meer studies op het gebied van landgebruik, bosgeschiedenis en over ethische aspecten van natuurbescherming en -behoud in Schotland beschikbaar kwamen (Bachell 1991; Dickson 1993; Smout

1991). Een goed overzicht van recente thema's binnen 'environmental history' in Schotland is te vinden in het boekje Scotland since prehistory (Smout 1993). Deze bundel is de neerslag van de eerste conferentie georganiseerd door het 'Institute for Environmental History', gevestigd aan de Universiteit van Sr. Andrews. Dit instituut staat onder leiding van Professor T.C. Smout en houdt zich hoofdzakelijk bezig met de invloed van de mens op het Schotse landschap. Het instituut heeft een belangrijke coördinerende taak binnen het ecologisch-historisch onderzoek in Schotland en publiceerde de afgelopen jaren bundels met artikelen op het gebied van bodemgebruik, 'field systems' en bosgeschiedenis (Foster & Smout 1994; Smout 1997). Vooral dit laatste aspect is, zoals we eerder zagen, een belangrijk thema binnen
11/12 het ecologisch-historisch onderzoek in en van Schotland. Dat klinkt paradoxaal voor een land zo weinig bebost als Schotland. Toch spelen bossen in het bewustzijn van de Schotten een grote rol omdat er een notie bestaat dat heel Schotland ooit bedekt is geweest door een enorm woud, de zogeheten 'Great Forest of Caledon'. Dit woud is een mythische weerspiegeling van een verloren Hof van Eden, de paradijselijke toestand voordat Schotland beroofd werd van zijn natuurlijke rijkdom door buitenstaanders, niet in de laatste plaats door de Engelsen. De vraag of er ooit een groot Caledonisch Woud is geweest, is belangrijk voor historici in Schotland. Recent onderzoek heeft aangetoond dat er ooit veel meer bos in Schotland is geweest dan vandaag de dag, maar dat het Caledonisch woud echt op een mythe berust (Rackham 1993; Breeze 1993). Daarnaast doet de herbebossing van Schotland veel stof op waaien. De vraag is hoe dat aangepakt moet worden en of het huidige cultuurlandschap door het planten van bossen niet vernietigd dreigt te worden.
Zoals hiervoor reeds opgemerkt begonnen de discussies hierover al in de 19e eeuw. Zij vonden voorlopig hun hoogtepunt in de publicatie van Anderson's magistrale studie A history of Scottish forestry in de jaren zestig (Anderson 1967). Met dit werk heeft Anderson geprobeerd een allesomvattende geschiedenis van de Schotse bossen en bosbouw te schrijven. Helaas is het werk van Anderson soms te weinig kritisch en te veel geschreven vanuit zijn eigen bosbouwachtergrond (Anderson was Professor in bosbouw aan de Universiteit van Edinburgh).
In de jaren zeventig en tachtig wordt door onderzoek van o.a Peterken en Rackham het concept van de 'ancient woodlands' geïntroduceerd (Peterken 1981; Rackham 1993). Dit onderzoek heeft duidelijk gemaakt dat er nog steeds bossen met een leeftijd van meer dan 200 jaar bestaan in Schotland.

60
NET WERK
842-843
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Aan het begin van de jaren negentig komen bossen echt onder de aandacht van historici door werk van o.a. Dickson, Smout en Tipping (Dickson] 993; Smout 1993; Tipping 1993). Spoedig volgen er meer studies en in april 1995 wordt er zelfs een conferentie over bosgeschiedenis georganiseerd. Het resultaat van deze conferentie was de oprichting van de 'Scottish Woodland history Discussion Group' en de publicatie van een boekje met de titel Scottish woodland history (Smout 1997). De bijdragen in dit boekje zijn gebaseerd op de papers die tijdens de conferentie zijn gepresenteerd. De bundel is een eerste overzicht van de stand van recent onderzoek op het gebied van Schotse bosgeschiedenis; een synthese is het allerminst.
Een eerste poging tot synthese is het werk van Smout en Watson dat binnenkort zal verschijnen en dat de geschiedenis van bossen, bosbouw en -beheer in Schotland van 1600 tot 1900 behandelt. De 20e eeuw valt hier buiten omdat naar deze periode nog weinig onderzoek is verricht.
Een studie die niet direct de geschiedenis van 20e eeuwse Schotse bossen
12/13 tot onderwerp heeft maar wel goede aanzetten geeft voor vervolgonderzoek is Mackay's studie Scotland's rural land use agencies (Mackay 1995). Het behandelt de geschiedenis en effectiviteit van de Forestry Commission, de Nature Conservancy Council en de Countryside Commission.
Op dit moment wordt onderzoek uitgevoerd dat een direct vervolg vormt op de hiervoor genoemde studies omdat het de ontwikkelingen in de 20e eeuw behandelt en het beleid van de Forestry Commission (het Britse Staats Bosbeheer) in Schotland centraal stelt. Sinds de oprichting van de Forestry Commission in 1919 is haar beleid voortdurend onderhevig geweest aan verandering als gevolg van sociale en economische omwikkelingen, alsmede vanwege nieuwe inzichten op het gebied van bosbouw (Edlin 1969; Ryle 1969; Pringle 1994). Een analyse van deze sociale en technologische veranderingen is een fundamenteel onderdeel van het huidige onderzoek. Het zal meer inzicht verschaffen in de vraag hoe sociale en economische ontwikkelingen het milieubeleid van een overheidsinstelling beïnvloeden en welke effecten dat heeft op de natuur zelf. Voorgaande is bedoeld als verkenning van het ecologisch historisch onderzoek in Schotland. Veel aspecten kunnen hier, in dit korte bestek, helaas niet aan bod komen omdat ecologische geschiedenis zo'n wijd terrein bestrijkt. Het mag duidelijk zijn dat bosgeschiedenis op dit moment de speerpunt binnen het ecologisch historisch onderzoek in Schotland vormt. In de toekomst zullen zeker andere thema's aan bod komen die nu nog onderbelicht zijn.

Literatuur

Anderson, M.L., **A history of Scottish forestry** (2 vols.; London, 1967)

Bachell, A. (ed.), **Highland landuse: Four historical and Conservation perpectives** (NCCS; Inverness, 1991)

Breeze, David J., The Great Myth of Caledon, In: Smout, T.C., **Scottish woodland history** (Edinburgh, 1997)

Dickson, J.H., 'Scottish woodlands: their ancient past and precarious future', **Botanical Journal of Scotland**, 26 (I 993)

Edlin, Herbert L., 'The Forestry Commission in Scotland, 1919-1969', **The Scottish geographical magazine**, 85 (I 969), 84-95

Dading, F. Fraser & Boyd, M., **The Highlands and islands**. (Revised edition; London & Glasgow, 1969)

Dading, F. Fraser, 'History of the Scottish forests', **The Scottish geographical magazine**, 65 (1949), 132- 137

Foster, S. & Smout, T.C., **The history of soil and field systems** (Aberdeen, 1994)

Mackay, Donald, **Scotland's Rural land use agencies** (Aberdeen, 1995)

Mackenzie, John M., **Empires of nature and the nature of empires. Imperialism Scotland and the environment** (East Linton, 1997)

Perry, M.L. & SIater, T.R. (eds.), **The making of the Scottish countryside** (London 1980)

Peterken, G.F., **Woodland conservation and management** (Londen & New York 1981)

Price, R J., **Scotlands environment during the last 30.000 years** (Edinburgh, 1983)

Pringle, Douglas, **The first 75 years. A brief account of the Forestry Commission, 1919-1994** (Edinburgh, 1994)

Rackham, Oliver, **Trees & Woodland in the British Landscape. The complete story of Britain's trees, woods & Hedgerows** (Revised Edition; London, 1993)

Ritchie, J, **The influence of man in animal life in Scotland** (Cambridge, 1920)

Ryle, George, **Forest service. The first forty-five years of the Forestry Commission of Great Britain** (New Abbot, 1969)

Smout, T.C. (ed.), **Scotland since Prehistory. Natural change & human impact** (Aberdeen, 1993)

Smout, T.C., The highlands and the roots of green consciousness, 1750-1990, **Proceedings of the British Academy**, 76 (1990), 237-63

Smout, T.C. (ed.), Scottish woodland history (Edinburgh, 1997)

Steven, H.M., The forests and forestry of Scotland, **The Scottish geographical magazine**, 67 (1951), 10-123

Steven, H.M. & Carlisle, A., The native pinewoods of Scotland (Edinburgh & London, 1959)

Tipping, R., 'A "History of the Scottish forests' revisited", **Reforesting Scotland**, 8 (1993) 16-21, 9 (1993), 18-21

Voor meer informatie:
Jan-Willem Oosthoek, postgraduate onderzoeker, University of Stirling, University of Stirling Faculty of Arts, Department of History, Stirling FK9 4LA, Scotland, UK
e-mail: k.j.w.oosthoek@stir.ac.uk

60
NET WERK
844-845
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Werk in uitvoering

De belangstelling van Herbert van Hoogdalem gaat uit naar de ontwikkeling van theorie en techniek van klimaatinstallaties; de technische, medische en economische argumentatie die de toepassing ervan stimuleerden dan wel tegenhielden. Op dit moment bestudeert hij vroeg 19e eeuwse handboeken (engels, duits, frans) op dit gebied. Uiteindelijk is hij vooral geïnteresseerd in de vraag in welke gebouwtypen de ontwikkeling het vroegst c.q. het snelst is geweest en welke invloed ervan op het ontwerp van gevels en plattegronden is uitgegaan (en vice-versa).

Herbert van Hoogdalem
Wielmakersteeg 96,
2311 JZ Leiden
tel 071-5124061
fax 015-2781028

Medische geografie

De informatie over deze in januari gehouden conferentie kwam te laat, maar de samenvatting maakt nieuwsgierig. Daarom volgt hier toch een samenvatting.
The *Geography of Health* and the *History and Philosophy of Geography* research groups have convened a half-day at the Royal Geographical Society, with the Institute of British Geographers Annual Conference, 5th-8th January 1998 - Kingston/Guildford, England. Medical geography, as a holistic 'tradition' concerned with health and place intersecting numerous disciplinary boundaries, has undergone tremendous change in its history. Drawing together the concerns of numerous environmental health specialities, this tradition has fostered the collaboration of geographers and their medical counterparts in the promotion of western health models across the globe. From earliest articulations in ancient Greece, medical geography has relied upon, and contributed to, acclimatization studies, colonial medicine, tropical medicine, Public health surveillance and so on. As such, it has been involved in attempts to improve the health and sanitization of 'othered' environments through the extension of national administrative power. The aim of this session was to foster a critical understanding of

medico-geographic ideas, and to reassess the historical, and contemporary, impact of medical geography, particularly in the light of repeated assertions of its 'apolitical' or 'objective' nature. Given the revival of interest in Western medicine's role different imperial projects, and in the colonization of the human body, it is time to consider the place of medical geographers trained in the US and in Europe in advancing these goals. This session endeavoured to reconsider the articulation of medico-geographic knowledge as a political activity of the state.
Inlichtingen: Professor Graham Moon, University of Portsmouth School of Social and Historical Studies Milldam, Burnaby Road, Portsmouth POl 3AS, England
e-mail Graham.Moon@port.ac.uk
of Tim.Brown@port.ac.uk

Voorstelling en consumptie van ruimte

Aan de Rice University, vond 19-22 maart 1998 een conferentie plaats waarin getracht werd de mentaliteitsaspecten van de ruimte te verbinden met geografische geschiedenis. De geschiedenis van tourisme raakt daarbij de milieugeschiedenis.
The conference explored how people in the nineteenth century thought about, represented, and made use of space. How did ideas about space and its mappings reflect and contribute to notions of self, of travel, or relations with others? How were class and gender relations expressed through space? How did relations to physical space contribute to ideas about race and nation? Aspects of physical space as it was figured in nineteenth-century Britain and America or on responses to these figurations from the larger world. Areas of interest: the social dimensions of spatial analysis and representation; charting the history of tourism; maps and mapping; domestic locations and dislocations; real and imagined topographies; identities of place; foreignness; consuming cultures; tourism, eating, and shopping.
Professor Helena Michie
Department of English-MS 30
Rice University, 6100 Main St.
Houston, Texas 770051892
tel: 713-5274840
fax: 713-2855991
email: michie@rice.edu

60
NET WERK
846-847
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

61

NET WERK

848-849

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Congressen en lezingen

Milieugeschiedenis op de European Social Science Conference: Water in Scandinavië

Het thema milieugeschiedenis heeft bij de European Social Science Conference van maart 1998 zijn invulling voornamelijk gekregen door bijdragen over afval en water. De Scandinavische landen waren sterk vertegenwoordigd. Onderzoek over hygiëne en milieu speelt zich nog altijd af in de marge van een congres zoals ESSHC, maar wat aan onderzoek gedaan wordt bevestigt het internationale karakter van het negentiende-eeuwse hygiënisme. Een Duitse chemicus, Alexander Müller, was vanaf 1856 in dienst van de Zweedse Koninklijke Landbouwacademie en ontwikkelde een techniek voor het verwerken van fecaliën tot droge mest (poudrette). Dit onderwerp bleef hoog op de agenda van de Academie. Tussen 1882 en 1899 ontwikkelde de Zweedse chemicus Lars Frederik Nilson diverse technieken van afvalverwerking. Hij maakte studiereizen door Duitsland om zich op de hoogte te stellen van de meest actuele procédé's. Rond 1920 waren er in Zweden circa 20 gemeenten met recycling fabrieken voor afval.

In Gothenburg is de verwerking van fecaliën tot poudrette industrieel ter hand genomen door een ondernemer in 1868, enkele jaren voordat Liernur hetzelfde in Dordrecht deed. Net als in Nederland bleek de mestwaarde in de praktijk sterk af te wijken van de laboratorium resultaten, wardoor de inkomsten veel lager uitvielen dan de oorspronkelijke berekeningen. Ook in Zweden verlaagde de toenemende toevoeging van water de mestwaarde van de verzamelde stoffen. Toch kon in 1890 de verkoop van verwerkte fecaliën nog meer dan 40 % van de kosten van de stadsreiniging dekken en werd dit argument nog gehanteerd om de installatie van water-closets uit te stellen. De internationale discussie werd in Gothenburg op de voet gevolgd door Elias Heyman, stadsarts en hoogleraar in de hygiëne. Het pneumatische Liernur-systeem was in Zweden bekend. In 1877 promoveert zelfs een zekere Curt Wallis op dat systeem. In Gothenburg was de discussie over stadsreiniging en riolering een integraal deel van de discussie over de hervormingen van het gemeentebestuur.

61
NET WERK
850-851
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

2/3

De Zweedse gemeentewet heeft in 1865 de plaatselijke autoriteiten veel meer autonomie toegekend dan zij voorheen hadden, niet in de laatste plaats voor wat betreft het innen van gemeentelijke belastingen. De hervormers werden echter van twee kanten tegengewerkt: het regionale bestuur en de huiseigenaren die de regulering van afvalverzameling zagen als een inbreuk op hun rechten. Voor een redelijk rendement van de poudrettefabriek was echter regulering een voorwaarde. Het uiteindelijk in 1881 bereikte compromis was zeer beperkt: de gemeente zou alleen de verzameling en verwerking van afval bevorderen. Huiseigenaren moesten ervoor zorgen dat afval verwerkt kon worden, maar bleven vrij omtrent het hoe en wanneer.
De discussie over gemeentelijke dienst versus privé-onderneming werd in 1882 afgesloten met het oprichten van een gemeentelijke dienst, maar niet als een monopolie. De gemeente ging later wel een derde van de totale kosten betalen, voornamelijk doordat het armere deel van de bevolking minder of niet kon bijdragen. Ondertussen werd nog steeds een aanzienlijk deel van het afval door boeren uit de omgeving opgehaald. Door de concurrentie van privé ondernemers verloor de gemeente juist klandizie, in het bijzonder in het centrum waar de kosten-baten verhoudingen veel gunstiger waren. Uiteindelijk ging de gemeente over tot het instellen van een verplichte ophaaldienst, zeer tegen de zin van eigenaren die het recht op eigen afval betwistten. Een nieuwe poudrettefabriek was in 1918 voltooid maar zij sloot haar deuren al in 1927 omdat het aanbod zowel in kwantiteit als in kwaliteit was afgenomen, inmiddels riolering was gelegd en kunstmest in prijs was gezakt. Tegenover de nieuwe technologieën voor het dumpen en vernietigen van afval bleek op dat moment recycling duur, onhandig en ouderwets. Volgens Ola Wetterberg is er ook sprake van een mentaliteitsomslag: de verantwoordelijkheid voor het afval werd bij huiseigenaren vervangen door het betalen voor een dienst, de gemeentelijke overheid stelde economische belangen boven haar publieke verantwoordelijkheid, voor de huishoudens was hygiëne synoniem geworden met netheid en onzichtbaarheid van afval.
Hygiënistische propaganda werkte volgens hem ook contra-produktief door te hoge verwachtingen te wekken over de winstgevendheid van de verkoop van de verwerkte afval.
De Fin Tapio Katko gaf een overzicht van de ontwikkelingen van water- en rioleringssystemen in zijn land. Finland beschikt over veel water, maar de kwaliteit ervan als drinkwater is wisselend. Traditioneel en tot in de jaren vijftig van deze eeuw was er eer kleine groep wichelroedelopers professioneel werkzaam met het zoeken naar waterbronnen met behulp van wilgetakken. De wilgetakken waren deel van de folklore, maar de ervaring en kennis die de wichelroedelopers hadden van de bodem en de vegetatie was de voorwaarde voor hun langdurig succes. Kenmerkend voor de watersystemen van Finland was lange tijd het gebruik van hout voor allerlei infrastructuren, waaronder buizen. De noodzaak voor gecentraliseerde systemen kwam pas aan het einde van de negentiende eeuw naar voren in de dichtbevolkte delen van het land. Helsinki kreeg in 1876 waterleidingen, oorspronkelijk aangelegd door een particuliere maatschappij, maar na korte tijd overgenomen door de gemeente.
In de landelijke delen van het land bundelde de bevolking haar krachten in watercoöperaties. Finland kende speciale onafhankelijke water-rechtbanken die in het huidige systeem zijn blijven bestaan.
De bouw van watertorens is in Finland in vergelijking met vele andere landen laat begonnen: de eerste kwam er in 1911 te St. Michel in het oosten van het land. De eerste waterzuiveringsinstallaties werden in Lahti en Helsinki in 1910 gebouwd, biologische zuivering is in 1932 voor het eerst toegepast. De latere verspreiding van waterzuiveringssystemen verliep echter vrij snel. De economische situatie van Finland verbeterde in snel tempo. Tussen 1860 en 1985 groeide het Finse BNP sneller dan in Zweden of de VS. De ontwikkelingen in de waterhuishouding kwam in de jaren vijftig in een stroomversnelling, toen de vervuiling van de houtindustrie teruggedrongen moest worden en een centrale vereniging van waterlichamen ontstond. Vervuiling betekende ook dat de beslissing om oppervlaktewater als basis te gebruiken voor de drinkwatervoorziening, die in de jaren twintig was genomen, verregaande gevolgen had: om het hoofd te bieden aan de vervuiling, moesten nieuwe en dure technieken ingezet worden. Gespecialiseerd onderwijs is langzaam op gang gekomen. De eerste leerstoel voor gezondheidstechniek is in 1967 aan de TU Helsinki opgericht.

3/4

Lezing door Jim Mason

The significance of animals for Western culture

Op 5 mei j.l. heeft de Amerikaanse publicist Jim Mason een lezing gegeven aan de universiteit van Gent . Daarin gaf hij een (kort) historisch overzicht van de mens/dier relatie geven, en zijn standpunt verduidelijkte dat, tengevolge van het ontstaan van de landbouw, mensen vervreemd zijn geraakt van de natuur, i.c. van dieren. Waarden als

dominantie, controle en hiërarchie, aldus Mason, werden de grondwaarden van de landbouwcultuur, wat aanleiding gaf tot het ontstaan van “the myth of human supremacy”. Behalve vervreemding van de levende natuur heeft het wereldbeeld dat uit de landbouwcultuur is voortgevloeid ook de onderdrukking bevorderd van bepaalde sociale groepen die beschouwd werden als ‘dichter bij de natuur staand’.

Jim Mason is auteur van o.a. “An Unnatural Order: Uncovering the Roots of our Domination of Nature and Each other” (Simon & Schuster, 1993 en Continuum Publ., 1997)

4/5

Materializing Cultures: Science, Technology, and Medicine in Global Context

mei 1998

Afgelopen mei vond een interdisciplinaire conferentie plaats in Stanford met veel relevante thema’s voor de milieu- en hygiënegeschiedenis. Hier volgt een presentatie.

For the past four centuries, technological, scientific, and medical practices have played an integral role in all manner of cultural encounters. The industrial and agricultural systems of the French and British empires were continually subject to contestation and reshaping by colonized people. The spread and treatment of disease in these empires was accompanied by constant struggles over the definition of personhood and power. Scientific knowledge, meanwhile, was a central theme in negotiated representations of ‘the West’ and ‘Asia.’ Science, technology, and medicine are even more central to cultural encounters in the post-colonial world, whether these encounters be structured around development projects, the extraction of natural resources, or other forms of exchange.

This conference explores the myriad ways in which science, technology, and medicine both shape and are shaped in the course of cultural - and especially colonial - encounters. Six panels will explore the following themes:

- the ways in which medical and technological practices simultaneously create boundaries between ethnic groups or nations, and function as means for the transgression of such boundaries
- the dynamics between the display value and the functionality of technologies in colonial contexts
- how the tensions between the modern material practices of colonizers and the local knowledge of colonized people are manifested in production processes
- the ways in which translations, circulations, and exchanges of science and technology constitute the representations through which the communities of ‘the West’ and ‘Asia’ are imagined
- the ways in which scientific practices shape colonial and post-colonial notions of state and nation
- how the spread and treatment of disease helps to constitute the complex processes of identity formation in colonial contexts.

http://shc.stanford.edu/shc/1997-1998/97-98workshops/empires.html or
email spritch@leland.stanford.edu.

Het thema van de conferentie was nogal breed, maar een aantal bijdragen was wel direct relevant voor de geschiedenis van hygiëne en milieu:

Biology Recapitulates Ecology: Disease, Space, and Ethnic Identity in Late Imperial China Marta Hanson, University of California - San Diego

The Big Project in French Colonial Development: Science and Authority in the Massive Irrigation Works of the French Soudan, 1918-46 Richard Roberts, Stanford University

Transnational Science: Views of Genomics from Sites Outside Euro-America Joan Fujimura, Stanford University

Big Science in India: Nation and Landscape Itty Abraham, Social Science Research Council

Cookie-Cutter Epidemics, CutOut Patients? The Reception of Laboratory Medicine in Hong Kong, Calcutta and Cape Town, 1894-1903 Molly Sutphen, University of California - San Francisco

Bij een dergelijk ambitieuze opzet, blijft het de vraag of het lukt verder te komen dan de disciplines naast elkaar te zetten. Bij elke sessie was een commentator uitgenodigd. Maar of daarmee een echte synthese ontstaan is zal blijken wanneer de proceedings verschijnen.

5/6

4/5
61
NET WERK
852-853
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Milieu- en techniekgeschiedenis ontmoetten elkaar

12-14 juni 1998 Gesellschaft für Technikgeschichte e.V. 7. jaarvergadering Bieler Höhe, Gaschurn/Partenen - Vorarlberg / Oostenrijk

1. Perceptie van de omgeving
Stefanie Geissler, Wahrnehmung und Bewertung von Umweltveränderungen im 19. Jahrhundert
Thomas Zeller, Die Landschaft der Umweltgeschichte

2. Definities van de natuur en natuurmanipulatie
-Marcus Popplow, Die Harmonisierung des Verhältnisses von Natur und Mechanik um 1600
-Joachim Radkau, Agrargeschichte als Geschichte der Raubwirtschaft? Die Liebig-Kontroverse und die Dialektik zwischen Naturerkenntnis und Natur-Manipulation

3. Milieugeschiedenis en politieke praktijk
-Norman Fuchsloch, Potentiale und Probleme der Anwendung prognostischer Methoden wie Technikfolgenabschätzung, Ökobilanzierung oder Produktlinienanalyse in der Technik- und Umweltgeschichte
-Matthias Heymann, Problemorientierte Geschichtsforschung am Beispiel der Geschichte der Luftverschmutzung seit 1945

4. Aktoren in de milieugeschiedenis
-Frank Uekötter, Die Schnittstelle von technischem und juristischem Wissen als Kernproblem der Umweltgeschichte. Eine Neuinterpretation des Scheiterns der Rauchdebatte
-Wolfgang König, Ingenieure, Heimatclub und Alpenschutz. Positionen zum Bau von Bergbahnen in der Schweiz um die Jahrhundertwende

5. Behoud en verandering van traditionele leefmilieus
-Barbara Schmucki, 'Straßen für die Stadt. Jetzt muß gehandelt werden!' Geschichte des städtischen Raums seit dem Zweiten Weltkrieg
-Barbara Orland, Alpenmilch - Umwelt, Wirtschaft und Technik der alpenländischen Milchwirtschaft in historischer Perspektive

6. Effekten en bijverschijnselen van techniek
-Martina Kaup, Das Oderbruch - die Urbarmachung einer Landschaft im Spannungsfeld zwischen Staatraison und Widerstand
-Jürgen Büschenfeld, Gewässerbelastung durch die Kaliindustrie um 1900 - Eingrenzungsversuche und Grenzwertfindung im Rahmen eines "entgrenzten" Konfliktfeldes

6/7

61

NET WERK

854-855

contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Milieugeschiedenis en wereldgeschiedenis 1500-2000

22 juni - 24 juli 1998
Een select aantal (circa 25) Amerikaanse of in de VS docerende wetenschappers zal van 22 juni t/m 24 juli 1998 deelnemen aan een zomer workshop op de University of California, Santa Cruz.

Hier volgt een deel van de aankondiging: The purpose of the Summer Institute on "Environmental History and World History, 1500-2000" is to bring together leading environmental and world historians in an effort to locate the transformation of the environment since 1500 in a global perspective.

Explicitly comparative and interregional in approach, the Institute seeks to raise large scale questions about the ways in which environmental changes since 1500 may be cumulatively linked to human actions.

The approach is keyed to the large-scale transformations in the world economy and state capabilities which begin around 1500. The aim is not to develop a historical narrative that will cover the whole world, but to encourage broad understandings.

Faculty:
Michael P. Adas, Rutgers University
Mark Cioc, University of California, Santa Cruz
Ben Crow, University of California, Santa Cruz
Richard H. Grove, Australian National University
Kenneth Pomeranz, University of California, Irvine
John F. Richards, Duke University
S. Ravi Rajan, University of California, Santa Cruz
David G. Sweet, University of California, Santa Cruz
Helen Wheatley, Seattle University
World History Institute c/o Edmund Burke, III
Merrill College, University of California
Santa Cruz CA 95064
Tel.: 408-459-3753/ 408/459-2287, Fax: 408-459-3125
E-mail: wldhist@hum.ucsc.edu
Sponsored by the University of California, Santa Cruz, the Summer Institute is supported by a major grant from the National Endowment for the Humanities (an independent agency).
Journal of Southern African Studies/St Antony's conference on African environments, past and present

7/8

Geschiedenis van de openbare gezondheid

Conferentie in september 1999
De opvolger van de Liverpool conferentie van afgelopen september, waarover in een eerder nummer van Net Werk is bericht, zal plaatsvinden in zonniger streken. Als organisator heeft zich gemeld professor Esteban Rodriguez-Ocaña van de universiteit van Granada in Spanje. De plaats van de bijeenkomst zal zijn Almuñecar, op de Andalusische kust, ten zuiden van Granada en zo'n 110 km ten oosten van Malaga. De voorlopige datum is 2-5 september 1999.

International Network for the history of hospitals

De geschiedenis van ziekenhuizen beleeft sinds enkele jaren een opleving. Een nieuw netwerk voor de geschiedenis van ziekenhuizen kon bijna niet uitblijven. Dr. Keir Waddington heeft de coördinatie op zich genomen. De eerste goede voornemens zijn:
- een bestand van onderzoekers en hun projekten
- regelmatig bijgehouden deelnemerslijsten
- een nieuwbrief
-regelmatige conferenties, workshops en seminars onder de auspiciën van het netwerk
-het opstellen van een lijst van bronnen

Belangstellenden kunnen zich wenden tot Keir Waddington
Centre for Medical and Dental Education, Robin Brook Centre
St Bartholomew Hospital
West Smithfield, London, EC1 7B
Groot-Brittannië
E-mail: k.waddington@mmds.qmw.ac.uk

Message from America

Sinds 1 januari verblijf ik (Petra van Dam) op het Amerikaanse continent met een zogenaamde Talent-beurs van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (N.W.O.) om mij gedurende acht maanden te oriënteren op de ecologische geschiedenis. Wat zijn drie goede redenen voor zo'n verblijf?
Ten eerste, milieugeschiedenis kent in Amerika een veel langere traditie en is derhalve veel verder ontwikkeld dan in Europa. De 'American Society for Environmental History' bestaat al zo'n twintig jaar. Het biedt een belangrijk forum via het grote, tweejaarlijkse congres en het respectabele tijdschrift *Environmental History Review*. Sommige universiteiten hebben zelfs al een

61
NET WERK
856-857
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

'environmental history' programma. Ten tweede, hoewel men zich vooral met het eigen land bezighoudt, richten enkele belangrijke individuen de blik verder en werken aan de grondslagen voor de ecologische geschiedenis van het oudere, Westerse verleden in Europa of van andere werelddelen. Mijn onderzoek betreft de ecologische transformatie in de Nederlanden in de overgang van middeleeuwen naar nieuwe tijd, circa 1350-1600, met bijzondere aandacht voor de samenhang van veranderingen in het landschap en de productiewijze. Onderwerpen daarbij zijn ondermeer waterhuishouding, visserij en turfwinning.
Klassieke namen voor ecologische transformatie, revolutie en verwante begrippen voor Amerika zijn
Carolyn Merchant, *The Death of Nature. Women, ecology and the scientific revolution* 1980
Alfred Crosby, *Ecological imperialism: the biological expansion of Europe, 900-1900* 1986
Donald Worster, *The Ends of the Earth: perspectives on modern environmental history* 1988
William Cronon, *Changes in the land. Indians, colonists, and the ecology of New England 1983; Nature's metropolis: Chicago and the Great West* 1991
De recente trend in de ecologische geschiedenis in Amerika wijst enerzijds in de richting van steeds meer aandacht voor het denken over natuur, de plaats van de mens als 'natuurvormende' factor en verwante concepten. Anderzijds treedt verbreding van het veld op. Men past de ecologische-revolutie modellen van de kolonisten van het eerste uur toe op nieuwe gebieden en andere perioden. De recente bundel opstellen geredigeerd door Cronon is een voorbeeld van het eerste (*Uncommon ground. Rethinking the human place in nature* 1995). Ook Crosby maakt een dergelijke evolutie door gezien zijn laatste werk dat net in paperback verscheen (*The measure of reality. Quantification and western society, 1250-1600* 1997). Elinor Melville behoort tot de specialisten voor Latijns-Amerika en wijst bij de toepassing van Crosby's these over de vereuropeanisering van de fauna en flora in de Nieuwe Wereld op het belang van de confrontatie met een reeds bestaande cultuur (*A Plague of Sheep. Environmental consequences of the conquest of Mexico* 1994). Op vele 'moderne' milieuproblemen in de Klassieke Oudheid wijst Donald Hughes (*Pan's Travail: environmental problems of the ancient Greeks and Romans* 1994).
William TeBrake was een van de eersten die naar middeleeuws Europa expandeerden. Door zijn werk maakte ik tijdens het schrijven van mijn doctoraal scriptie kennis met het fenomeen ecologische geschiedenis (*Medieval Frontier. Culture and ecology in Rijnland*

1985). Richard Hoffmann publiceerde onlangs een eerste overzicht van zijn onderzoek naar de visserij in middeleeuws Europa, waarin de invloed van de mens op de habitat van de diverse soorten een belangrijke plaats inneemt en hij is bezig dit in een boek verder uit te werken ('Economic development and aquatic ecosystems in medieval Europe' in: *American Historical Review* 101, 3, 631-669).
Aan York University, Toronto, geeft Hoffmann een degelijke overzichtscursus van de ecologische geschiedenis van de middeleeuwen en moderne tijd (tot 1800). In januari heb ik daarvan de vruchten mogen plukken en daartoe behoorde ook uitvoerige discussies over mijn onlangs afgeronde promotieonderzoek. Daarna ben ik verhuisd naar Princeton om een semester mee te draaien met de seminars 'Animals and Human Society' onder leiding van de mediëvist William C. Jordan en de 'Environmental History Reading Group', voorgezeten door de Americanist William Howarth. Zulke seminars zijn een soort werkcolleges op postdoctoraal niveau waaraan onderzoekers uit heel Amerika en ook enige buitenlanders deelnemen. Het te presenteren artikel of hoofdstuk wordt van te voren door alle deelnemers gelezen en vervolgens een tot twee uur ter discussie gesteld; een heel stimulerende ervaring.

Verder ben ik begonnen met een nieuw onderzoek waarin de Hollandse 'wetlands' vergeleken worden met de Engelse waarvoor de rijke bibliotheek vele bronnen biedt. Natuurlijk heb ik mijn onderzoek ook elders via lezingen gepresenteerd, ondermeer in een ecologische sessie van het grote middeleeuwen congres in Kalamazoo, Michigan.
De laatste goede reden om naar Amerika te gaan: het is groen. Amerika heeft nog ruimte en (bijna) wilde natuur. In zo'n omgeving lijkt het vanzelfsprekender om de wederkerige relatie mens-natuur expliciet in je geschiedbetrachting op te nemen, dan in Europa. Princeton University is in zekere zin symbolisch. Hoewel de campus binnen twee uur treinen van New York af ligt, staat hij bekend als een van de groenste van Amerika. De weinige gebouwen in romantische neo-stijlen liggen verscholen in een groot park dat bevolkt is met talloze eekhoorns en enkele reeënfamilies. Vanuit mijn slaapkamer aan de rand van de campus heb ik zelfs uitzicht op een meertje, waar een overpopulatie aan lawaaierige, maar vriendelijke bruin-zwarte ganzen ervoor zorgt dat ik mijn wekker niet nodig heb. De ivoren toren in ecouitvoering? Het is wel eens prettig een half jaartje geen vreemde eend in de bijt te zijn.
Petra van Dam; email:
Petravd@phoenix.princeton.edu

61
NET WERK
858-859
contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

10 Van Dam promoveerde in 1997 op
11 het proefschrift *Vissen in veenmeren. De sluisvisserij bij de Spaarndamse dijk en de ecologische transformatie in Rijnland, 1440-1530* dat in de herfst van 1998 in druk verschijnt bij uitgeverij Verloren, Hilversum. Zij treedt per 1 september 1998 als postdoctoraal onderzoeker in dienst van N.W.O., verbonden aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Nieuw internet tijdschrift over de geschiedenis van de openbare gezondheid?

Het secretariaat van het internationale netwerk voor de geschiedenis van de openbare gezondheid bekijkt momenteel de mogelijkheid om een wetenschappelijk tijdschrift (met alle klassieke kenmerken van dien zoals een referentensysteem en een internationale redactieraad) op te zetten op de home page van het netwerk.

Klimaatreconstructie

Michael Mann en Raymond Badley hebben in Nature (23 april) en in Science (24 april) de resultaten gepubliceerd van het door hen (en anderen) uitgevoerde klimaathistorisch onderzoek. Zij gebruikten naast schriftelijke bronnen 'proxy indicators' voor klimatische variaties zoals dendrologische gegevens (jaarringen), analyses van boorkernen in ijs, bodemslib van meren en koraal. Het bijzondere van hun onderzoek is de verfijning van hun statistische methodes (die het overigens moeilijk maakt voor niet-statistici hun resultaten onder de loep te nemen). Interessant voor de huidige discussie is onder andere het effect van vulkaanuitbarstingen en van de zonne-intensiteit op het klimaat, oftewel de vraag of het mogelijk is de invloed van menselijk ingrijpen te onderscheiden van het effect van natuurlijke gebeurtenissen. Met de resultaten van Mann en Bradley is de discussie nog lang niet gesloten, maar het wordt wel steeds moeilijker te ontkennen dat de twintigste eeuw de warmste was tot nu toe.

Signalementen

Baxter, J. O., **Dividing New Mexico's Waters, 1700-1912**, University of New Mexico Press, 1997) ISBN 0826317472, $24.95.

Best, D., "Use and abuse in Australian environmental history", **History Today**, jrg. 47 (1997) 10, pp. 9-11.

Blomberg, W., "Norway: water and class in nineteenth-century psychiatry. Department of Criminology, University of Oslo, **Norway. Hit. Psychiatry**, jrg. 8 (1997) June, pp. 231-42.

Bosch, A. en W. van der Ham **Twee eeuwen Rijkswaterstaat, 1798-1998**, (Zaltbommel: Europese Bibliotheek, 1998) ISBN 90-288-6518-7, *f* 59,90.

Bouw, C. en R. Oldenziel, red., **Schoon genoeg. Huisvrouwen en huishoudtechnologie in Nederland, 1898-1998**, (Nijmegen: SUN, 1998) ISBN 90-6168-625-3. *f* 39,50.

Carr, E., **Wilderness by Design : Landscape Architecture and the National Park Service**, University of Nebraska Press, 1998) ISBN 080321491X. $45.00.

Cone, J. en S. Ridlington, red., **Northwest Salmon Crisis : A Documentary History**,: Oregon State University Press, 1996) ISBN 0870713906. $29.95.

Dann, K. en G. Mitman, "Exploring the borders of environmental history and the history of ecology", **Journal of the History of Biology**, jrg. 30 (1997) 2, pp. 291-302.

Dargavel, J., **Fashioning Australia's Forests** (Oxford: Oxford University Press, 1996) ISBN 019553526X. $35.00.

Duivenvoorden, A., **In de Maas verdiept. Een regionaal geografische verkenning van bron tot bron**, (Amsterdam: NIVON, 1997).

Fijalkow, Y., "Territorialisation du risque sanitaire et statistique démographique: les "immeubles tuberculeux" de l'ilôt insalubre Saint-Gervais (1894-1930)", **Ann. Demogr. Hist.** (1996) pp. 45-60.

Fluit, T. van der, "Bibliografie Nederlands waterstaatsgeschiedenis. Overzicht van literatuur betreffende de Nederlandse waterstaatsgeschiedenis verschenen in 1996 (met aanvullingen uit 1995)", **Tijdschrift voor waterstaatsgeschiedenis**, jrg. 6 (1997) pp. 62-67.

Freeman, M., "Whichwood forest, Oxfordshire: an episode of its recent environmental history", **Agricultural History Review**, jrg. 45 (1997) 2, pp. 137-148.

Frey, M., **Der reinliche Bürger : Entstehung und Verbreitung bürgerlicher Tugenden in Deutschland, 1760-1860** (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1997) ISBN 3-525-35782-6. DM 78.-.

61

NET WERK

860-861

contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Gijswijt-Hofstra, M. en R. van Daalen, red., **Gezond en wel. Vrouwen en de zorg voor gezondheid in de twintigste eeuw**, (Amsterdam: Amsterdam University Press, 1998) ISBN 90-5356-283-4.

Giovannini, C., **Risanare le città. L'utopia igienista di fine Ottocento** (Milano, 1996).

Gorman, H., "Manufacturing brownfields: the case of Neville Island, Pennsylvania", **Technology and Culture**, jrg. 38 (1997) July, pp. 539-574.

Hildebrand, T., red. , **Umweltgeschichte: eine Geschichte neben dem Menschen?** (Zürich: Chronos Verlag, 1997) .

Judd, R. W., **Common Lands, Common People : The Origins of Conservation in Northern New England**, Harvard Univ Pr, 1997) ISBN 067414581X. $35.00.

Katko, T., **Evolution of water supply in Finland from the mid-1800s to 2000**, (Helsinki: FIWA, 1997).

Kline, B., **First Along the River : A Brief History of the U.S. Environmental Movement** (Acada Books, 1997) ISBN 0965502902. $15.95.

Knoop, A. en K. Schuiringa, **Door allen voor allen. Een kleine geschiedenis van het kruiswerk in Nederland**, (Arnhem: Nederlands Openlucht Museum, 1998) ISBN 90-70300-18-4.

Koller, B., "Wo gute und schlechte Luft sich scheiden": Die Entwicklung hygienischer Wohnstandards und deren sozialpolitische Brisanz Ende des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts.", **Med. Ges. Gesch.**, jrg. 14 (1996) pp. 121-42.

Kurlansky, M., **Cod : A Biography of the Fish That Changed the World**, Walker & Co, 1997) ISBN 0802713262, $21.00.

Lear, L., **Rachel Carson**, (Harmondsworth: Penguin, 1998) ISBN 0-7139-9236-0. ca *f* 99,10.

Lisa, Y., **The discourse of public health in Lyon** (PhD University of Maryland College Park, 1997).

Lônecke, R. en I. Spieker, red., **Reinliche Leiber, schmutzige Geschäfte. Reinlichkeitsvorstellungen in zwei Jahrhunderten**, (Göttingen: Wallstein Verlag, 1996) ISBN 3-89244-206-1. DM 38.-.

Mason, J., **An unnatural order: uncovering the roots of our domination of Nature and each other** (Continuum Publishing, 1997) ISBN 0-8264-1028-6. $ 17.95.

Nast, S. E., **A history of archaeological tree-ring dating: 1914-1945** (PhD, Tucson: The University of Arizona, 1997).

O'Malley, M. E., **Plumbing the body politic: a political ecology of water and waste in Berlin, 1850-1880** (PhD, Berkeley: University of California, 1997).

Porteous, J. D., **Environmental aesthetics. Ideas, politics and planning**, (London: Routledge, 1996) ISBN 0-415-13770-5.
Prak, N.L. , "Eine Erfindung kam zu spät. Abwasserentsorgung in Holland im 19. Jahrhundert", in **Distanzierte Verstrickungen. Die ambivalente Bildung soziologisch Forschender an ihren Gegenstand. Festschrift für Peter Gleichmann zum 65. Geburtstag**. Barlösius, E., E. Kürsat-Ahleers en H.-P. Waldhoff red. (Berlin: Sigma, 1997) pp. 203-209.
Proctor, R., "Wilhelm C. Hueper: pioneer of environmental carcinogenesis.", **Abh. Gesch. Med. Naturwiss**. jrg. 81 (1997) pp. 290-305.
Pyne, S., **Vestal fire. An environmental history, told through fire, of Europe and Europe's encounter with the world** (1997) *f* 87,40.
Quammen, **D., Het lied van de dodo. Eilandbiogeografie in een eeuw van extincties**, (vertaling van 'The song of the dodo', Simon and Schuster 1996 ; Atlas, 1998) *f* 79,90.
Ravesteijn, W., **De zegenrijke heeren der wateren. Irrigatie en staat op Java, 1832-1942** (Dissertatie TU Delft: Delft University Press, 1997). ISBN 90 407 1462 2. *f* 95.-
Richardson, B. C. en D. Lowenthal, **Economy and Environment in the Caribbean : Barbados and the Windwards in the Late 1800s** (University Press of Florida, 1998) ISBN 0813015391. $49.95.
Rollins, W. H., **A Greener Vision of Home : Cultural Politics and Environmental Reform in the German Heimatschutz Movement, 1904-1918** (University of Michigan Press, 1997) ISBN 0472108093. $54.50.
Saberwal, V. K., **Pastoral politics: bureaucratic agendas and conservation policy in Himalachal Pradesh, India 1865-1944** (PhD Yale University, 1997).
Schilder, M. en M. Lebouille, red., **De evolutie de baas. Oude en nieuwe visies op soortvorming en gentechnologie** (Amsterdam: UAP, 1998) *f* 24,95.
Sheail, J., "Environmental history: a challenge for the local historian", **Archives: the journal of the British Records Association**, jrg. 97 (1997) , pp. 157-169.
Thurkow, A. J., 'Droogmakerijen in Nederland tot 1800: een onzeker avontuur', **Geografie**, jrg. 6 (1997) 6, pp. 28-32.
Towner, J. en D. Hardy, 'An historical geography of recreation and tourism in the Western World 1540-1940', **Planning perspectives: an international journal of history, planning and the environment**, jrg. 12 (1997) 3, pp. 369-370.

61
NET WERK
862-863
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Turner, M., 'Economy, environment and environmental history: case notes from agriculture', **Rural History: economy, society, culture**, jrg. 8 (1997) 1, pp. 124-140.
Vera, F., **Metaforen voor de wildernis: eik, hazelaar, rund, paard**, (Den Haag: Ministerie voor Landbouw, Natuurbehoud en Visserij, 1997) ISBN 90-9010975-7.
Visser, R. de, **Een halve eeuw landschapsbouw. Het landschap van de landinrichting** (Blauwdruk, 1997) ISBN 90 75271 04 2.
Vries, H. de, **O Wies! 't Is hier zo mooi. Hugo de Vries in Amerika. Een keuze uit zijn brieven en reisboeken**, Zevenhuizen, E. red. (Amsterdam: UAP, 1998) *f* 45.-.
Wetterberg, O. en G. Axelsson, **Smutsguld och dödlig hot. Renhållning och återvinning i Göteborg 1864-1930**, (Göteborg: Göteborgs Rennhållningsverk/Chalmers tesniska högskola, 1996) .
Wiegand, J., 'Radfahren und gesundheit um 1900: das Beispiel der deutschsprachigen Diskussion', **Marbrug. Schrift Med. gesch.**, jrg. 36 (1997) pp. 1-145.
Women and geography study group, **Feminist geographies. Explorations in diversity and difference**, (London: Longman, 1997) ISBN 0-582-24636-9.

Retoriek en milieu

Waddell, C., red., **Landmark essays on rhetoric and the environment.** (New York: Lawrence Erlbaum Associates, 1998) 239 pp. ISBN 1-880393-28-X. *f* 78,76.

Onderzoek van de retoriek (het 'discours' of het betoog) van bewegingen en in het bijzonder van de milieubeweging en haar tegenstanders is in Nederland niet zo ver ontwikkeld als in de Verenigde Staten. Een voorbeeld is de verzameling van essays die Craig Waddell heeft gepubliceerd onder de titel 'Landmark essays on rhetoric and the environment'. Alhoewel de onderwerpen, de politieke verwikkelingen en het taalgebruik specifiek Amerikaans zijn, werkt een dergelijk voorbeeld wel inspirerend. Het zou juist interessant kunnen zijn om te onderzoeken of het poldermodel een eigen vorm van retoriek heeft voortgebracht en of de Nederlandse milieuretoriek zich sterk onderscheidt van de Amerikaanse (en van andere Europese). En of er telkens dezelfde retorische truuks worden uitgehaald om bepaalde milieu-onderwerpen op de agenda - of van de agenda - te krijgen en pressie uit te oefenen. Het gaat hierbij natuurlijk niet alleen om de retoriek zelf, maar ook om de wijze waarop retoriek gebruikt wordt in maatschappelijke en politieke processen.

In zijn inleiding stelt Waddell een lijst op van mogelijke onderwerpen voor toekomstig onderzoek en op plaats 3 komen 'international and cross-cultural studies'. Welke onderzoekschool in Nederland zou zich hierop willen werpen?

Een ander interdisciplinair onderzoeksveld dat Waddell noemt is de studie van visueel/grafische middelen in de (geschiedenis van) milieucommunicatie, weer een gebied waar ook in Nederland nog maar weinig van bekend is. Te denken valt behalve aan foto's en illustraties bijvoorbeeld aan kaarten, diagrammen, in beeld gebrachte statistiek, naast tekst en als zelfstandige boodschap. Onderzoek van de visuele retoriek in verband met milieu en hygiëne is nog schaarser dan tekstanalyse.

Activiteiten van VVM

Vereniging van Milieukundigen
Wie zich niet alleen wil richten op de geschiedenis van het milieu maar ook kijkt naar de toekomst kan terecht bij verschillende bijeenkomsten die de Vereniging van Milieukundigen organiseert, bijvoorbeeld de bijeenkomst 'Voorspellen of achterblijven' in Hoogbrabant, Utrecht, op 10 september 1998, 13.30-18.00.

Voor meer informatie over de activiteiten van de VVM:
Marie-Thérèse Karssemaker
Postbus 2195
5202 CD Den Bosch
Tel. 073-6215985
fax 073-621 69 85
e-mail vvm@wxs.nl

Kopij voor nummer 62

Er is altijd ruimte voor bijdragen van lezers: nieuws, signalementen van nieuwe literatuur, opinies of verslagen. Wel kort en bondig om in de formule van Net Werk te passen.

Deadline: 14 augustus. 1998

61
NET WERK
864-865
contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

62

NET WERK

866-867

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Redaktioneel

Dit nummer van Net Werk heeft lang op zich laten wachten. Als compensatie is het aantal pagina's groter dan gebruikelijk. Deze keer veel aandacht voor de geschiedenis van water. In nummer 63 komen theoretische aspecten van de geschiedenis van hygiëne en milieu aan de orde, in het bijzonder de relatie daartussen.

Poging tot herstart van een Europese vereniging voor milieugeschiedenis

Op de onlangs gehouden conferentie voor stedengeschiedenis te Venetië heeft Christoph Bernhardt, die de organisatie van de sessie over milieugeschiedenis op zich had genomen, een kleine vergadering bij elkaar geroepen. Hij wilde hiermee proberen opnieuw leven in te blazen in een Europees netwerk van milieuhistorici.
Milieugeschiedenis krijgt tegenwoordig wel een sessie toegekend op conferenties. Dit was het geval bij de ESSH conferentie in maart, bij de chaotisch verlopen conferentie voor economische geschiedenis die eerst zou plaats vinden in Sevilla en uiteindelijk in afgeslankte vorm in Madrid plaatsvond en nu weer in Venetië bij de conferentie voor stedengeschiedenis, Daar werd ook bekend dat de volgende conferentie in Berlijn ook open stond voor een milieuhistorische sessie.

Daarmee is niet gezegd dat milieugeschiedenis als academisch vak een florissante toekomst tegemoet gaat. Diverse bekende milieuhistorici bekleden een leerstoel met een andere invulling en bedrijven milieugeschiedenis als een eigen invulling van een ander specialisme. Dat betekent dat het vak als zodanig het risico loopt te verdwijnen zodra zij elders benoemd worden of gepensioneerd raken.
De status van hygiënegeschiedenis is nog onduidelijker. In dit nummer vindt u een stuk over de First International Conference on the History of Occupational Health and Environmental Prevention. Bij dit onderwerp zijn milieu en hygiene betrokken, maar deze onderwerpen zijn veel ruimer dan bij een dergelijke conferentie naar voren komt. Voor medisch-historici is de geschiedenis van hygiëne slechts een klein subthema.
Het zou dus wel nodig zijn een forum te hebben voor de geschiedenis van het milieu, van milieuhygiëne en van hygiëne, drie gebieden die met elkaar vervlochten zijn en die telkens in de marge van andere aandachtsgebieden zullen blijven als niets gebeurt.
Wellicht kan de wetenschapsgeschiedenis inspiratie brengen over de wijze waarop beginnende disciplines zich een plaats onder de wetenschappelijke zon hebben weten te veroveren.

Verder zijn er jonge en enthousiaste wetenschappers nodig die de kar ook organisatorisch zouden willen trekken. Makkelijk zal het niet zijn. Jan-Willem Oosthoek, die de eerste stappen heeft gezet voor het opzetten van een home page over milieugeschiedenis, merkt het al. Voor continuïteit en middelen ter ondersteuning van een dergelijke onderneming is een structurele plek in de academische gemeenschap nodig, en juist die moet nog worden veroverd.
Myriam Daru

Congressen en lezingen

'Nature's Nation' Reconsidered: American Concepts of Nature from Wonder to Ecological Crisis

Call for papers
European Association for American Studies Conference 2000
April 14-17, 2000 Graz, Austria

Today's advanced understanding of nature calls for a drastic re-conceptualization of traditional ideas about our relation to the natural environment. At the beginning of a new millennium an adequate understanding of 'nature' will be of utmost importance, and an investigation into the dominant ideas and attitudes of a nation and culture powerful enough to change that environment on a global scale would seem highly appropriate. A host of historical, socio-political and economical as well as cultural, literary, and psychological approaches can be applied to the theme in an attempt to understand the place and function of nature in American history (and the history of American self-definition) as well as the current manifestations of a new interest in nature in various areas of American culture and society. Lectures and workshops could thus inquire into the powerful impact the idea of nature had on American society and culture in the past, but also into the creative ("utopian") potential it still has in contemporary conceptualizations of alternative or different lives (and life styles). They could explore the multitude of myths and concepts relating to 'nature' and 'America' (European and American projections, Jeffersonian ideals and agrarian myths from the early republic to the New Deal, from pastoral self-confinement to the dynamics of westward expansion), conservation movements (the establishment of national parks and natural museums), nature writing, the representation of nature in literature, the arts, photography and film. They could also deal with Native American natural religion and its echoes in contemporary mainstream and (ethnic) counter-culture(s), with ecological movements in politics and the arts, with eco-feminism; or with the various manifestations of 'artificial' nature in plastic or in cyberspace.
Proposals for parallel/dialogue lectures should be submitted to the EAAS delegate of your national/regional American Studies Association, with copies to the EAAS President, Heinz Ickstadt, by January 31, 1999.
Proposals for workshop topics (and organizers) should be submitted to the EAAS delegate of your national/regional American Studies Association, with copies to the EAAS Secretary, Walter Hölbling, by January 31, 1999.
This Call for Papers and more recent information on the conference will be available on the web site of the EAAS at:
<http://www.let.uu.nl/eaas/eaas2000.htm>.
For more information, contact:
Jaap Verheul
History Department
Universiteit Utrecht
Kromme Nieuwegracht 66
3512 HL Utrecht
tel. +31 30 253 6034
fax. +31 30 253 6391
email Jaap.Verheul@let.uu.nl

62
NET WERK
868-869
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Gendered Landscapes: An Interdisciplinary Exploration of Past Place and Space

May 29 -June 1, 1999
The Nittany Lion Inn
The Pennsylvania State University
State College, Pennsylvania

The goal of the first Gendered Landscapes conference is to convene scholars from the many disciplines who study and are inspired by issues of gender and landscape history. This unique conference offers an opportunity for participants to establish new standards for communication across disciplinary and cultural boundaries. The conference theme allows for a broadly based, widely interpreted discussion regarding the cultural meanings of the spaces in which we have lived and worked.

Who should attend
Geographers; sociologists; historians of architecture, art, and the environment; anthropologists; public and urban historians; landscape architects; scholars in American Studies and Women's Studies; and others.
For complete details and up-to-date information, please visit the Web site at: http://www.outreach.psu.edu/C&I/GenderedLandscapes/

Landscape and Memory: oral history and the environment

Brighton, England.Submission deadline: 1 November, 1998.
Date of conference: May 15-16, 1999

Themes: Memory and place, protest, green lifestyles, heritage, oral history and development
Proposals should be sent to: Steve Hussey, History Department, Essex University, Colchester CO4 3SQ, England Proposals must be received before 1 November 1998
Email enquiries to Steve Hussey (husss@essex.ac.uk), Joanna Bornat (bornat@open.ac.uk) or Al Thomson(a.s.thomson@sussex.ac.uk)

4/5

Understanding the historical landscape in its environmental setting'

University of St. Andrews, Institute for Environmental History Annual Conference' Location: Scottish Natural Heritage Countryside Centre, Battleby, Perthshire, Scotland, UK.
Date: Tuesday, 22 September 1998

The landscape is many things: a work place for farmers and foresters, a playground for urban people, a thing of beautytreasured by everyone, a living space for plants, insects and animals. It is also part of our historic heritage, shaped by people who have left their traces upon it, nor merely dotted with archaeological sites, but often so richly full of field systems,shielings, dykes etc. as to constitute an "historical landscape" itself. The purpose of this one-day symposium is to explore the interfaces between archaeological and modern forms of landuse,including forestry, farming, recreation and nature conservation, in the context of landscape. Do we all know what archaeologists want? Does the archaeologist know? How can the problems be solved? How do archaeologists study the landscape? Is this of any value to anyone else? The programme is designed to address these problems both directly and obliquely.

Programme:
Roger Mercer, RCAHMS. "The archaeologist and the landscape: a changing understanding of the problem of recording".
Lesley Macinnes, Historic Scotland. "Historic Scotland: a strategy for the historic landscape in the 21st century".
Rebecca Hughes, Scottish Natural Heritage. " Scottish Natural Heritage: A strategy for the Natural Heritage landscape in the 21st century".
Jean Balfour. "Pressure points: Farmers, foresters and archaeologists".

62
NET WERK
870-871
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Lynn Dyson Bruce and Jack Stevenson. "RCAHMS: the historical landscape assessment project and other work".
Caroline Earwood. "Forest Enterprise: Heritage and environmental data capture in Wales".
Hugh Ingram and Richard Hingley. "Trying to understand peat bogs".
Alan Hampson and Chris Smout. "Trying to understand woods".
Plenary discussion: "Ambitions, suspicions; partnership and problems".
Enquiries: Mrs. M. Richards, University of St. Andrews, Institute for Environmental History, St John's House, SouthStreet, St. Andrews, Fife KY16 9QW, Scotland. Tel. 01334 476161 (International: +44 1334 476161)

Symposium'Woodlands - Past, Present and Future'

Location: University of Stirling
Date: Saturday, 21 November 1998

Programme:
Fiona Watson, University of Stirling. "Woodland history, 1500-1700".
John Fowler, Freelance writer. "In search of Steven and Carlisle".

5/6

Peter Quelch, Forestry Authority. "Upland wood pasture".
Mairi Stewart, Perthshire Native Woods. "Woodland history of Loch Tayside, 1650-1850".
Ian Simpson, University of Stirling. "Woodlands and Landscape".
John Hunt, Millennium Forests for Scotland. "Millennium Forests for Scotland".
Syd House, Forestry authority. Native woodlands in Loch Lomondside: an overview".
Phil Radcliffe, Environmental consultant. "A vision for our Native Woods".
Enquiries: L. Corbett. Forth naturalist and Historian, University of Stirling, Stirling FK9 4LA. Tel. 01259 215091(International: +44 1259 215091).

Oproep

The "Bulletin of the Environmental Studies Association of Canada / Le Bulletin de l'Association Canadienne des Etudes Environnementales" invites submissions of an informational nature to its next newsletter. We especially invite announcements of events, upcoming conferences, calls for papers, recent and impending publications, and so on, of relevance to any aspect of environmental scholarship.
The Environmental Studies Association of Canada / L'Association Canadienne des Etudes Environnementales (ESAC/ACEE) is an association of scholars and researchers involved in all areas of environmental research, scholarship, theory and practice. Among other things, ESAC/ACEE sponsors meetings

and conferences, of which the next, on "Science, Technology and the Rise of Nature" (co-sponsored by the Society for the Social Studies of Science), will be held from Oct. 28 to Nov. 1, 1998 in Halifax, Nova Scotia. For information, see the conference web site at http://plant.mta.ca/~ssss/. For information on the Association, see http://www.yorku.ca/faculty/academic/meisner/esac.
Electronic submissions to the Bulletin can be sent in either English or French (or, preferably, both) by email to: ai@yorku.ca
Please include the word "ESAC" in the Subject line. Attachments should be in Word for Windows or in text format. Regular mail submissions should be sent to: ESAC Newsletter Editor, c/o Faculty of Environmental Studies, 3rd Floor, Lumbers Building, York University, 4700 Keele Street, Toronto, Ontario, M3J 1P3, Canada.

Nieuwe reeks over milieugeschiedenis

Auteurs gezocht

The Ohio University Press has recently launched a Series in Ecology and History. This series will publish important regional and subregional studies which speak to broad nonspecialist audiences and are appropriate for adoption in survey courses in global and comparative environmental history as well as in surveys of regional and/or national histories.
Under the editorship of Associate Professor James L.A. Webb, Jr. of Colby College, the Series in Ecology and History will focus on publishing the best of the emerging literature on the environmental history of the wider world.
The Inaugural Volume The inaugural volume in the Ohio University Press Series in Ecology and History is the paperback edition of Conrad Totman's The Green Archipelago: Forestry in Preindustrial Japan, a widely acclaimed study of Japan's environmental policies over the centuries.
Professor Totman raises the critical question of how Japan' steeply mountainous woodland has remained biologically healthy despite centuries of intensive exploitation by a dense human population that has always been dependent on wood and other forest products. Mindful that in global terms this has been a rare outcome, and one that bears directly on Japan's recent experience as an affluent, industrial society, Totman examines the causes, forms, and effects of forest use and management in Japan during the millenium to 1870. He focuses mainly on the centuries after 1600 when the Japanese found themselves driven by their own excesses into programs of woodland protection and regenerative forestry.
The Ohio University Press would like to sollicit manuscripts in environmental history for consideration for publication. Prospective authors are invited to submit a prospectus to James Webb, the general editor, at the Department of History, Colby College, Waterville, Maine 04901 USA (email: jlwebb@colby.edu) or to Gillian Berchowitz, Acquisitions Editor, The Ohio University Press, Scott Quadrangle, Athens, Ohio 45701 USA
email: berchowi@oak.cats.ohiou.edu.

62
NET WERK
872-873
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Culture and Environmentalism

Conference 3rd-5th July 1998
Faculty of Humanities
Bath Spa University College
The Association for the Study of Literature and Environment.

Bij deze conferentie was een groot aantal sessies,waarvan enkele met een ecologisch-historisch thema:
Een selectie van de papers voor deze conferentie
Sylvia Bowerbank (McMaster University, Ontario) 'The Study of Nature: Ecological Dialogues for LateEighteenth-Century Children'
Jennifer Ann Dickinson (University of Virginia) "These fearful wastes of forests and water': Nineteenth-Century British Naturalists' Constructions of the Amazon Ecocritical History:
Erica Fudge (Bath Spa University College) 'Seeing All Their Insides: Francis Bacon and the Reclamation of a Lost World'
Elspeth Graham (Liverpool John Moores University) 'Environmental Criticism and Seventeenth Century Studies'
Bruce Carlson (University of Tampere, Finland) 'Ecological Transitions in Edmund Spenser's Later Pastoral'
John Mackenzie (Lancaster University) 'Imperialist Texts and the Environment'
Stefania Gallini (University of Milan) 'Environmental History in fieri: a comparative analysis of Spanish, Italian, British and North American Approaches'
Claire Cohen (Brunel University) 'Parish Maps: an expression of community awareness of the environment

First International Conference on the History of Occupational and Environmental Prevention

Rome, 4-6 oktober 1998
Pontificia Universitas Urbaniana

Voor de eerste keer is een internationale conferentie georganiseerd met als thema de geschiedenis van arbeidshygiëne en de preventie van beroepsziektes. De organisatoren wilden kennelijk indruk maken met

de hoeveelheid sprekers die zij hebben weten samen te brengen in de pauselijke universiteit van Rome. De lijst van papers die hier volgt is daarom ook slechts een kleine selectie uit het gebodene. Wie het complete programma wil lezen, kan contact opnemen met de redactie van Net Werk. Opvallend is overigens de zeer geringe aanwezigheid van Nederlandse thema's. Een inleiding over Samuel Senior Coronel vormde de enige bijdrage met een Nederlands perspectief.

Introductory session

The ethical foundations of occupational and environmental prevention: an historical overview, Berlinguer G.

Occupational and environmental health prevention pioneers

Samuel Senior Soronel, a 19th century hygienist and pioneer in preventive health care, Weel, A.N.H.

Focusing Bernardino Ramazzini's contribution to occupational and environmental prevention through the concept mapping approach, Franco G., Paita L.

Designing environment for health (architectural, social, and economic issues)

Pollution and environmental health prevention in ancient Rome, Di Porto A.

Public hygiene and disease prevention policies of the Turin municipality in the 19th century, Nonnis Vigilante S.

The links between health and environment: the emergence of an ecological perspective, Pearse W.

Historical perspectives of occupational and environmental hazard prevention

Benzene: an historical perspective of response in relation to knowledge of toxicity, Infante P.

Historical consideration on prevention of health risks from pesticides in Japan, Matsushita T., Hashiguchi K.

Historical perspectives of occupational and environmental hazard prevention

Social determinants of successful intervention; silicosis control in the Vermont granite industry, 1938-1960, Rosenberg B., Levenstein C.

Evolving concepts in the environmental etiopathogenesis of cancer: role of infectious diseases and perspectives for primary and secondary prevention, Tomao S., Mozzicafredi A., Romiti A.

The history of occupational prevention: story of benzene , Forni A.

Plenary Session

Research and exposure regulations in a historical occupational prevention perspective, Knave B.

Environmental impact of uranium mining in the Navajo nation (1947-1966) a case of human experimentation, Moure-Eraso R.

62

8/9

NET WERK

874-875

contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

9/10

Historical perspectives of occupational and environmental policy and regulations

More than one century seeking for unhealthy industries, Bockberti G.

The public hygiene code of Agostino Bertani, Fara G. M., Melino C.

Lessons learned three centuries of occupational health laws, Feitshans I.

Historical analysis of legal regulations for occupational prevention in Germany, Luczak H.

Risk communication a brief historical review of shifting context and meaning, Lum, M.R.

Special session: historical perspectives on the prevention of occupational zoonoses

Occupational diseases connected with animal industry: a historical overview, Mantovani A., Marahelli R., Battelli G, Baldelli R., Musti M.

The involvement of the world health organization veterinary public health in occupational health, Seimenis A.

Evolution of the italian legislation of occupational zoonoses, Ghinzelli M., Loli Piccolomini L.

Biological risk assessment in animal husbandry and abattoirs. A multidisciplinary approach: historical perspectives of the last twenty years , Benvenuti F., Gancellotti F.M.

Diversen:

Industrial processes, environmental pollution and risk of cancer, Bulgheroni P., Bulgheroni A.

The technological approach ln risk assessment: historical aspects, Carlo-Stella N.

Prohibiting polluting discharges in ancient Roman law: smoke, Di Porto A., Gagliardi L.

The health effects of mining and milling chrysotile asbestos. The experience of the batangero asbestos mine in Italy, Magnani C., Silvestri S., Galisti R., Bruno C.

The antitubercular movement in Italy between phylantropy and public intervention (1900-1940), Molinari A.

Industrial hygiene and occupational health in 20th century Germany, especially the GDR in the 1950s, Moser G.

Work accidents and occupational diseases among fire fighters: an epidemiological study one hundred years ago, Figà Talamanca I.

Mining and milling chrysotile asbestos: the history of Balangero asbestos mine in Italy, Silvestri S, Magnani C., Galisti R., Bruno L.

Beyond the plague. Environmental hygiene and air pollution in Venice 1200-1900 , Stolberg M.

The history of carbon black production and history of prevention in carbon black industry in Poland, Tanzilli P., Vinci E.

62
NET WERK
876-877
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Gender, technologie en milieu

Tijdens de studiedag 'Techniek in het huishouden' te Utrecht op 24 september j.l., georganiseerd door het Centrum Vrouwen en exacte vakken is door ondergetekende een lezing gehouden met de titel 'Waterwerk'. In deze lezing is de nadruk gelegd op de raakvlakken van het huishouden en de ontwikkelingen van de waterinfrastructuur. Beslissingen over watersystemen worden meestal niet genomen als gevolg van behoeften afkomstig van de alledaagse activiteiten binnen het huishouden maar hebben wel ingrijpende uitwerkingen op de wijze waarop huishoudens met water omgaan. Dat wil zeggen vooral voor vrouwen die de gevolgen van die beslissingen lijfelijk moeten dragen, vooral als zij meer spierkracht, tijd en moeite moeten steken in handelingen die door een beter aangepaste technologie anders hadden kunnen uitzien, onder andere in tijden van technische crises, wanneer de bevoorrading van water in kwantitatief of kwalitatief opzicht tekort schiet. Dit is tijdens de lezing geïllustreerd aan de hand van een aantal processen die de Nederlandse watersystemen hebben doorgemaakt: de disciplinering (temming) , mechanisering, medicalisering, chemisering, domesticering (het binnenshuis halen van activiteiten die zich daarvoor buitenshuis afspeelden) en individualisering van water. Bij de behoeften van huishoudens horen ook behoeften die verbonden zijn met symbolische en emotionele handelingen. Anthropologen hebben herhaaldelijk gewezen op mislukkingen van te technisch opgezette (ontwikkelings)projecten die hiermee geen rekening hielden en vrouwen confronteerden met handelingen die zij niet wensten uit te voeren. Maar ook in de westerse maatschappijen zorgden de scheppers van technische oplossingen voor waterproblemen.
Bij het project TIN 20, dat moet leiden tot een voortzetting van de reeks over de geschiedenis van de techniek in Nederland in de twintgste eeuw, komen de aspecten gender en milieu hier en daar aan de orde, maar niet op de wijze waarop zij hier zijn voorgesteld. In de voorbereidende fase is sprake van gender en water, maar dan om vast te stellen dat de waterstaatscultuur bol zit van mannelijke waarden. Gender komt verder naar voren in het onderdeel over huishoudtechnologie. Milieu komt ter sprake bij het onderdeel over de ontwikkeling van de chemische industrie. Het zou jammer zijn als bij deze reeks de kans gemist zou worden deze nogal lineaire benadering aan te vullen met stukken over de interactie van de verschillende maatschappelijk, culturele en technologische processen
(Myriam Daru)

10/11

Veranderingen in wasgewoonten en de introductie van synthetische wasmiddelen in Nederland. 1890-1970

11/12

Een aantal jaren geleden moesten we tijdens een besloten symposium over de geschiedenis van de was, gesponsord door Procter and Gamble, vaststellen dat er veel te veel gesteund moest worden op buitenlandse literatuur. Procter en Gamble had een sociologe gevraagd om een historisch overzicht en Nederlandse gegevens ontbraken bijna geheel. Historiografisch onderzoek (M. Daru m.m.v. H. Lakmaker) over de geschiedenis van het huishoudelijk werk bevestigde in 1993 het tekort aan goed onderbouwde Nederlandse studies. De situatie is aan het veranderen. Over enkele jaren zal het mogelijk zijn de ontwikkelingen in Nederland bij comparatief onderzoek te betrekken. Het onderzoek van Frank van der Most, waarvan hier een samenvatting volgt, is verricht in het kader van het TIN 20 projekt. Samen met een promotie-onderzoek over de wasgewoonten van Nederlandse huisvrouwen aan het Belle van Zuylen Instituut, draagt deze studie bij tot de kennis van de geschiedenis van de was.
De wasgewoonten van de Nederlandse huisvrouw zijn in de jaren vijftig en zestig van de twintigste eeuw ingrijpend gewijzigd. Hoewel zich voor die tijd in beperkte kringen ook enige veranderingen hebben voorgedaan, werd de was in de eerste helft van deze eeuw op met de negentiende eeuw vergelijkbare wijze gedaan. In de jaren vijftig en zestig deden zich drie ontwikkelingen voor in samenhang waarmee de wasgewoonten zijn veranderd. Wasmachines en met name volautomatische wasmachines raakten op grote schaal verspreid, synthetische gezinswasmiddelen deden hun intrede en veroverden de markt van wasmiddelen en ten derde was textiel op basis van kunstvezels in opkomst. Hoe de wasgewoonten van eind jaren '60 verschilden van die van rond 1950 is in grote lijnen in kaart gebracht, maar hoe die veranderingen in de loop der tijd hun intrede deden, staat nog open voor nader onderzoek.
De tekst gaat uitgebreid in op de ontwikkeling van de eerste synthetische 'zepen' en de introductie van deze stoffen in achtereenvolgens de textielindustrieën de consumentenmarkt. Voor Nederland is een case uitgewerkt van de introductie in de jaren direct na de Tweede Wereldoorlog van een door Shell ontwikkelde synthetische 'zeep' genaamd Teepol. Hoewel Teepol niet aansloeg bij de Nederlandse zeepfabrikanten en met name Unilever,

11/12

was een belangrijk gevolg van het contact tussen Shell, dat de zeep- en wasmiddelenindustrie zich genoodzaakt zag zich op de ontwikkeling van chemisch-wetenschappelijke kennis van (synthetische) wasmiddelen te oriënteren. Synthetische wasmiddelen werden in de na-oorlogse decennia voortdurend complexer van samenstelling en konden functies vervullen die voorheen door verschillende middelen naast elkaar werden vervuld (denk aan water ontharden, wassen, bleken, inweken van zowel witte als bontewas)
Een belangrijke conclusie is verder dat de locatie van voor het wassen benodigde kennis is verplaatst van de wassende huisvrouw naar de laboratoria en ontwikkelingsafdelingen van wasmiddelen en wasmachinefabrikanten. Tegelijkertijd veranderde de aard van de benodigde kennis van 'traditioneel' naar wetenschappelijke chemische (voor wasmiddelen) en werktuigbouwkundige (voor wasmachines). Voor huisvrouwen was het van belang dat zij hun kennis van de verschillende stappen van het wasproces en de te gebruiken middelen (soda, zachte zeep, harde zeep, bleekmiddelen, stijfselmiddelen, waterontharders, vlekkenmiddelen) inwisselden voor productkennis van de vele soorten en merken totaalwasmiddelen en wasmachines.
Frank van der Most

Vierde internationale conferentie voor stedengeschiedenis

Venetië
3 -6 september 1998

Een conferentie over stedengeschiedenis in een stad als Venetië is a priori al een aantrekkelijk vooruitzicht. Bovendien was het mogelijk een individueel programma samen te stellen met een groot aantal papers met milieu en/of hygiëne als centraal thema of met een aanverwante inhoud, want sommige relevante papers waren niet terecht gekomen in de sessie 'Urban environmental problems'.
Hier volgt een korte samenvatting van een aantal van deze papers . In Net Werk 63 komen papers aan de orde die hoofdzakelijk betrekking hebben op luchtvervuiling en ruimtelijke ordening.

Urszula Sowina

Aqueductor. Qui était-il dans la ville médiévale?
Poolse middeleeuwse bronnen melden de aanwezigheid van een aqueductor. Sommige historici hebben hierin het bewijs gezien van de aanwezigheid van waterleidingsnetwerken in de middeleeuwse steden van Polen. Een dergelijk bewijs is er wel in de 16e eeuw met de uitdrukkelijke melding van leidingen, aangelegd door een acqueductor. In teksten die de technische uitvoering van het werk van de acqueductor niet preciseren, blijft het onzeker of het gaat om het transporteren van water of om het aanleggen van drinkwaterwerken in welke vorm dan ook. In het geval van steden met een uitgebreide biernijverheid is de aanwezigheid van een systeem dat de aanvoer van water van blijvende kwaliteit verzekerd zou hebben geloofwaardiger, maar niet a priori bewezen. Wat wel bekend is, is het bestaan van watertorens in Poolse steden in de 14e eeuw, met daarbij behorende mechanische installaties. In de 16e eeuw waren de watermeesters belast met complexe en dure werkzaamheden en droegen zij soms de titel van canalium magister. Soms waren zij oorspronkelijk loodgieters of dakdekkers. Zij genoten een vrij hoge status en zelfstandigheid.

Rossica Pannova

The water supply system in medieval Bulgarian settlements
Aan het einde van de 7e eeuw werd de Bulgaarse staat opgericht met Pliska als hoofdstad. In de negende eeuw werd de hoofdstad tijdens de oorlog met de Byzantijnen verwoest en in twintig jaar herbouwd. Naast de uitgebreide verdedigingswerken was een goede waterbevoorrading een vereiste voor het uitoefenen van de macht door de khans, die hun nomadische leefstijl ingeruild hadden voor een vaste residentie. Zij maakten voor een deel gebruik van in de oudheid aangelegde waterleidingen. Daarnaast was er een systeem voor de opvang van regenwater in grote waterreservoirs. Binnen de stad was een netwerk van klei- en loden pijpen voor schoon water en gemetselde riolen voor de afvoer van afvalwater. De stad was gebouwd op een heuvelflank en kon daardoor gebruik maken van het natuurlijke verval voor haar watersysteem. Na de 9e eeuw, tijdens de Byzantijnse overheersing, werd de hoofdstad Pliska haar rol ontnomen als symbool van de heidense overheersing. Het watersysteem raakte toen in verval. Na 150 jaar Byzantijnse overheersing werd in 1186 de Bulgaarse staat hersteld. Als nieuwe hoofdstad koos men voor Turnovo.
In tegenstelling tot de netwerken gebouwd door de centralistische machthebbers in de vroege middeleeuwen was de waterbevoorrading gebaseerd op putten en regenwaterbakken. Putten waren onderdeel van de verdedigingswerken. Er is in die tijd geen sprake meer van een netwerk van leidingen. Afvalwater vloeide in tegenstelling tot de eerdere periode door de straten. De geschiedenis van de Bulgaarse hoofdsteden is een voorbeeld van de wijze waarop het watersysteem de staats- en stadsorganisatie weerspiegelt.

62
NET WERK
878-879
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

62
NET WERK
880-881
14
15
contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Daniela Bertoletti
Francesca Carlino
Cristinas Troilo
Water supplying and removal in Genoa
De havenstad Genua heeft gebruik kunnen maken van het door de Romeinen aangelegde aquaduct tot in de 9e eeuw de groei van de stad om andere oplossingen vroeg. Verschillende strategieën zijn toen gevolgd om de burgers van drinkwater te voorzien, in het bijzonder de bouw van speciale muren, diane genoemd, om water naar verswaterreservoirs te voeren. Rond 1200 is een nieuw aquaduct gebouwd. Het stadsbestuur had de controle over drinkwater in handen, met een uitvoerige regelgeving en regelmatige inspecties ter handhaving daarvan. De distributie van water was duidelijk onderworpen aan de heersende maatschappelijke hiërarchie: de oligarchie werd met waterleidingen voorzien tot in de huizen, het volk moest naar de fonteinen. Watertekorten leidden in de 17e eeuw tot het zoeken naar nieuwe bronnen en het verlengen van de toevoerleidingen. Pas in de tweede helft van de negentiende eeuw is de traditionele watervoorziening structureel veranderd.
De afvoer van vuil water in Genua is sterk bepaald door de topografie van de stad en de aanwezigheid daarbinnen van beken. In de loop der tijden is een ondergronds netwerk ontstaan. De exacte samenstelling van dit netwerk is niet bekend, de auteurs hanteren hierover een aantal werkhypothesen. De hygiënische situatie was midden negentiende eeuw voldoende alarmerend en de "gezondheidskwestie" voldoende actueel om de ingenieurs Bizot en Gauthier de opdracht te geven de situatie te inventariseren en oplossingen aan te dragen. De daadwerkelijk uitgevoerde oplossingen waren halfslachtig en voldeden niet. De stank in de stad en in de haven was in het derde kwart van de negentiende eeuw zodanig dat het gebruik van syfons per decreet werd opgelegd. Zuivering van het Genuese afvalwater is echter pas in een zeer recent verleden werkelijkheid geworden.

Derek Keene
Issues of water in medieval London, to c. 1300
Als het ging om water in de dertiende eeuw, stonden voor het Londense stadsbestuur de belangen van handel en visserij en de doorstroming van water voorop. Waterverkopers voorzagen de burgers die het konden betalen van vers water, de rest was aangewezen op het vuile oppervlakte water van de Thems en stadsbeken en ook putten. Door eb en vloed werd een flink deel van het in de rivier gegooide vuil weggespoeld, maar lang niet alles. Kennis over het aantal en de locatie van putten is zeer onvolledig. Wel is bekend dat zij zich vaak in de nabijheid van zinkputten bevonden. Voorschriften hierover lijken meer betrekking te hebben op het gevaar van zinkwater voor funderingen dan voor verontreiniging. Bronnen geven een beeld van het gevaar van water in al zijn gedaanten, maar daarnaast ook van water als vermaak.
In de tweede helft van de dertiende eeuw was het drinkwaterprobleem van de stad (inmiddels gegroeid tot boven de 50.000 inwoners) zo nijpend dat een netwerk van drinkwaterleidingen tot stand kwam. Sommige kloosters beschikten over eigen leidingen. Het beheer kwam in handen van door de bevolking van hun wijk gekozen vrijwilligers, de 'wardens of the conduits' . Het drinkwaterleidingennetwerk kan echter slechts een fractie van de bevolking hebben voorzien van bruikbaar drinkwater. De rest bleef aangewezen op minder veilig water. Pas in de zeventiende eeuw, toen de bevolking de 100.000 was gepasseerd, kwam er een radikale vernieuwing van het drinkwaternetwerk, met gebruik van mechanische middelen (pompen).

Christoph Bernhardt
Zeitgenössische Kontroversen über die Umweltfolgen der Oberreinkorrektion im 19. Jahrhundert
Tussen 1817 en 1876 werd een der groten waterbouwkundige werken van de Duitse geschiedenis uitgevoerd: de normalisering van de Rijn tussen Basel en Worms. De vaak optredende overstromingen, maar ook gezondheidsbedreigingen die men aan de Rijn toeschreef (de verspreiding van epidemieën) speelden hierin een rol. De werken vonden plaats onder veel protest. Dorpsbewoners protesteerden tegen verlies aan grond en vertrouwden niet op het voorkomen van overstromingen die de nieuwe kunstmatige loop van de rivier volgens haar bedenkers zou brengen. Tegenover de risico's zoals zij die kenden kwamen nieuwe onbekende risico's. Ook van de kant van bestuurders kwamen bezwaren. Een van de tegenstanders van de nieuwe werken was de Pruis Johan Albert Eytelwein, die de gevolgen van reguleringswerken van de Oder had leren kennen en dezelfde gevolgen voor de Rijn vreesde. In het jaar 1825 kwamen de controversen in een stroomversnelling. In dat jaar publiceerde de in Mannheim wonende Nederlander Van der Wijck een brochure met een reeks bezwaren. De Pruissische autoriteiten (onder wier gezag de Rheinprovinz viel) verzamelden in 1826 een reeks argumenten tegen het voornemen van de staten van Beieren en Baden. Een daarvan was de invloed van de werken op het grondwaterpeil. Verder vreesde men de verplaatsing

van overstromingen naar het eigen gebied. De stad Speyer protesteerde tegen de gevolgen voor haar ligging aan de Rijn. De verschillende protesten leidden tot verdere onderhandelingen en uiteindelijk tot compromissen. Politieke en juridische overwegingen verzachtten de Pruissische bezwaren. In de loop van de onderhandelingen veranderden ook de risico-inschattingen. Achteraf kan gezegd worden dat uiteindelijk op basis van het uitgewerkte 'succesmodel' zeer ingrijpende maatregelen zijn genomen met een zeer onvolledige kennis van de mogelijke gevolgen.

Isabel Freitas Botelho Cardoso
The water in Portuguese medieval towns
De Portugese middeleeuwse steden kenden drinkwaterleidingssystemen. De eigenaren konden verschillen: de koning, de stedelijke overheid of de burgers. De leidingen bevonden zich soms aan de oppervlakte, soms begraven. Daarnaast bleef er een variëteit aan middelen ter verkrijging van drinkwater, inclusief waterdragers. Belangrijk bij zowel dorpen als steden waren de openbare fonteinen. Watereigendom en -consumptie waren veelal geregeld in gedetailleerde contracten. Voor de aansluiting van hun huizen op het hoofdnet moesten de burgers zelf zorgen. Daarboven dienden zij hand- en spandiensten te verlenen voor het onderhoud van het waterstelsel. De bouw van de waterleidingen was in gedetailleerde bouwverordeningen geregeld. Naast de buisleidingen bleven ook goten bestaan, die beschermd moesten worden. De bescherming had vaak zwaar te leiden onder het doen en laten van burgers. Ter controle werd een stedelijke amtenaar aangesteld, genaamd almotacé. Deze had zelfs een beperkte rechtsprekende bevoegdheid, verleend door de koning. Daarnaast bestond er ook een systeem van pachten van de boete-inning. De almotacé's zelf handelden niet altijd correct, er zijn gevallen van dubieuze praktijken bekend. Voor het onderhoud waren opzichters werkzaam, die verantwoording moesten afleggen bij het stadsbestuur, de heer of de koning. Bij het uitvoeren van controles konden zij zich laten begeleiden door een notaris.Zij werden betaald uit middelen van het stadsbestuur en de geheven stedelijke accijnzen. Fonteinen waren belangrijke elementen van de openbare ruimte. Elke fontein was toegewezen aan bepaalde functies, zoals watervoorziening voor stadsbewoners, voor paarden, voor lastdieren of voor reizigers. De kwaliteit van de fonteinen bepaalde goeddeels de kwaliteit van de openbare ruimte. Een verwaarloosde fontein had meteen gevolgen voor de reputatie van een buurt. Handhaving van de waterkwaliteite van fonteinen was moeilijk. De bronnen melden veelvuldige overtredingen. Getracht werd de handhaving te versterken door 1/3 van de boete toe te kennen aan de aanmelder van de overtreding. De groei van steden betekende een toenemende druk op het drinkwatersysteem. In de 15e eeuw is zelfs sprake van een crisis doordat de toename van waterdragers en watermolens leidde tot schaarste van lastdieren.

Josianne Teyssot
Les problèmes d'eau dans une petite ville française au Moyen Âge
De stad Riom in de Auvergne bestond waarschijnlijk al vóór de Romeinse bezetting en bleef daarna ook haar regionaal belang behouden. In de middeleeuwen waren putten de voornaamste bron van drinkwater. Een beek was kunstmatig omgeleid om molens ten behoeve van de nijverheid te laten werken maar diende niet voor de drinkwatervoorziening. De stad werd vanaf einde 13e eeuw verder van drinkwater voorzien via een leiding. Het aftappen werd via een contract met de eigenaar van de bron, een klooster, geregeld. Naast putten konden de bewoners voortaan ook het water van fonteinen gebruiken. Een fonteinmeester onderhield de voorzieningen. De oorspronkelijk in baksteen gemetselde leidingen werden geleidelijk vervangen door natuurstenen metselwerk. In het midden van de 19e eeuw liet het gemeentebestuur gietijzeren leidingen leggen.
In bronnen vindt men eveneens vanaf de 13e eeuw diverse aanwijzingen voor de aanwezigheid van gegraven riolen. Materiële sporen hiervan zijn nog altijd aanwezig. Het tracé van deze riolen wijst erop dat zij oorpronkelijk moesten zorgen voor de afvoer van overtollig water en pas in tweede instantie gebruikt zijn om vuil water uit de huishoudens te laten wegspoelen.

Vitale Zanchettin
The Acqua Vergine and the urbanization of Tridente. Rome, 1450-1600
Het Acqua Virgo aquaduct, gebouwd door Agrippa, was in de 6e eeuw te beschadigd door de barbaarse invallen om nog bruikbaar te zijn voor Rome. Pausen dachten al aan een herstel in de 8e eeuw, maar pas in de 15e eeuw is er sprake van een gedeeltelijke restauratie. In de 16e eeuw ondernam Pius V grote herstelwerkzaamheden als een prestige project. Dit infrastructurele werk was een onderdeel van de grootse pauselijke stedebouwkundig werken. Gezondheidsmotieven waren er echter ook, aangezien de opeenhoping van water in 1566 in verband werd gebracht met een epidemie die 4000 mensen trof. Het gemeentebestuur financierde

62
NET WERK
882-883
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

een deel van de werken. Zij hoopte de kosten te kunnen dragen door het verpachten van aansluitingen. De hoofdleiding liep over het gebied van arme stadsdelen om water te verzorgen in rijkere wijken. De auteur benadrukt de symbolische functie van water in de stedelijke gemeenschap. De bouw van een fontein zoals de Mozesfontein doot Sixtus V onderstreept dit.

Signalementen

De dissertatie van Petra van Dam, Vissen in veenmeren, verschijnt als deel 34 van in de reeks 'Hollandse Studiën' als uitgave van de Historische Vereniging Holland i.s.m. uitgeverij Verloren. Offici^ële aanbieding van het boek: 24 oktober 1998 in het monumentale gebouw van het, Hoogheemraadschap van Rijnland te Leiden met lezingen van Petra van Dam over aar dissertatie en van Bart Ibelings over het middeleeuwse vogelleven in het graafschap Holland.
Nadere inlichtingen bij Ad van der Zee 036-5327601 of brouwer.zee@wxs.nl.
De meeste hieronder genoemde dissertaties zijn via UMI verkrijgbaar. Sinds kort biedt dit bedrijf ook de mogelijkheid dissertaties als PDF bestanden vanaf haar site op internet 'online' op de eigen harde schijf te halen en op een veilige pagina te betalen (met credit card). De binnengehaalde bestanden zijn een identiek met de documenten op microfiches en kunnen dan op de eigen printer worden afgedrukt, mits men beschikt over het programma Adobe Acrobat, dat ook via internet gratis te krijgen is. Met hetzelfde programma is ook het document op het scherm te lezen.

Benda-Beckmann, F. von e. a., 'Legal complexity, ecological sustainability and social (in)security in Indonesia: an AU Wageningen/ EU Rotterdam research project', **Indonesian Environmental History Newsletter**, (June 1998) 11, pp. 2-14.

Berg, W. G. T., **125 jaar Gemeente Reiniging Delft**, (Delft: Meinema, 1998). *f* 29,90.

Bott, D. M., **Mains, drains and strains: the emergence of urban water and waste systems in the United States**, University of Illinois (Urbana-Champaign: 1997).

Borger, G. J., 'Natuur, landschap en water. Nut en noodzaak voor de toekomst, kansen en bedreigingen voor het heden', **De Stad en het Water, Jaarcongres 1997 Dordrecht** (Vereniging Stadswerk, 1998), pp.38-43.

Borger, G. J., 'Das Newwerck bey Coldenbuttell. Die hygrologischen Folgen der Abdammung der Treen im Jahr 1570', Festschrift für Michael Müller-Wille, (Wachholtz: Neumünster, 1998) **Studien zur Archeologie des Ostseeraumes**, pp. 91-110.

Borger, G., 'Ruit Hora. Het landschap als geheugen', in: Feddes, F., R. Nerngreen, S. Jansen e. a. (eds.) **Oorden van onthouding. Nieuwe natuur in verstedelijkend Nederland**, (Rotterdam: NAi uitgevers, 1998), pp. 95-98.

Bucht, E., **Public parks in Sweden, 1860-1960: the planning and design discourse**, PhD Sveriges Lantbruksuniversitet (1997).

Buisman, J., **Duizend jaar weer, wind en water in de Lage Landen, deel 3 1450-1575**, (Franeker: Van Wijnen, 1988), ISBN 90 5194 142 0, 808 blz. *f* 69,90. (Derde lijvige deel van de reeks, met relatief veel aandacht voor milieuhistorische aspecten.)

Buiter, H., M. Jansen en K. Volkers , **Het Griftpark. Proeftuin voor bodemsanering,** (Utrecht: Projectbureau sanering Griftpark, 1998).

Burgi, M., **Veränderungen in der Nutzung und Bewirtschaftung des Waldes und seiner Eigenschaften als Habitat am Beispiel der öffentlichen Waldungen im Zürcher Unter- und Weinland,** Eidgenössische Technische Hochschule Zürich (1997).

Cianci, M. H., **Public health nursing during the Great Depression: The Maryland experience**, PhD George Mason University (1998).

Connolly, M. J., **Public health in 1920s Colorado: health to match its valleys**, PhD University of Kansas (1997).

Corson, M. W., **Hazardscapes in reunified Germany (power plants, industrial facilities, military bases),** PHD University of South Carolina (1997).

Dewey, S. H., **'Don't breathe the air': air pollution and the evolution of environmental policy and politics in the United States, 1945-1970**, PhD Rice University (1997).

Dirkx, G. H. P., **'Hackfort in het Gelderse landschap', Hackfort. Huis en landgoed,** (Utrecht: Stichting Matrijs, 1998), pp. 13-47, 219-223.

Ertsen, M., 'Water distribution in Java: a revision of a traditional perspective', **Indonesian Environmental History Newsletter**, (June 1998) 11, pp. 17.

Evans, S. D., **The green republic: a conservation history of Costa Rica, 1838-1996,** PhD University of Kansas (1997).

Feddes, F., R. Herngreen, S. Jansen e. a. **Oorden van onthouding. Nieuwe natuur in verstedelijkend Nederland,** (Rotterdam: NAi Uitgevers, 1998).

Foster, K. R., M. F. Jenkins en A. Coxe Toogood, 'The Philadelphia yellow fever epidemic of 1793',

NET WERK 62
884-885
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort
18/19

62
NET WERK
886-887
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Scientific American, jrg. 279 (1998) 2, pp. 68-73.

Gaumer, B., **Le service de santé de la ville de Montréal de la mise sur pied au démantèlement,1865-1975,** PhD Université de Montréal (Canada) (1997).

Giedion, S. **Geschichte des Bades,** H. Ritter en S. von Moos (essays) (Hamburg: Europäische Verlagsanstalt, 1998), ISBN 3 434 50433 8. Herdruk van een deel uit 'Die Herrschaft der Mechanisierung. Ein Beitrag zur anonymen Geschichte'.

Haefs, M., **Die Rolle des Sports in der Konstitutionshygiene - Das Beispiel Ferdinand Hueppe,** Dissertatie Universiteit van Düsseldorf (Düsseldorf: 1997).

Hau, M. G., **The social meanings of the beautiful body: popular hygienic culture in Germany, 1890-1930,** PhD The University of Iowa (1997).

Hellrigel, M. A., **The quest to be 'modern': the adoption of electric light, heat, and power technology in small-town America, 1883-1929,** PHD Case Western Reserve University (1997).

Hendrikx, J.A. , **De ontginning van Nederland,** (Utrecht: Uitgeverij Matrijs, 1998), ISBN 90 53451250. *f* 39.95.

Hoppe, K. A., **Lords of the fly: environmental images, colonial science and social engineering in British East African sleeping sickness control, 1903-1963,** PhD Boston University (1997).

Jankovic, V., **Meteors under scrutiny: private, public, and professional weather in Britain, 1660-1800,** PhD University of Notre Dame (1998).

Jutte, R., G. B. Risse en J. Woodward (red.) **Culture, knowledge and healing: historical perspectives of homeopathic medicine in Europe and North America,** ISBN 0-9527045-7-9, xiv+338 blz. GBP 29.95 hardback.

Köppitz, U. en J. Vögele, 'Über Umwelt - und Gesundheitsschutz in historischer Perspektive', Kals, E. (ed.) **Umwelt und Gesundheit: Die Verbindung ökologischer und gesundheitlicher Ansätze**, (Weinheim: Psychologie Verlags Union, 1998), pp. 7-19, ISBN 33-621-27397-2.

Küster, H. **Geschichte des Waldes von der Urzeit bis zur Gegenwart,** (München: C.H. Beck, 1998), ISBN 3-406-44058-4, 267 blz. DM 58.-.

Labisch, A., 'History of Public Health - History in Public Health: looking back and looking forward', **Social History of Medicine**, jrg. 11 (1998), pp. 1-13.

Labisch, A. en J. Vögele, 'Stadt und Gesundheit. Anmerkungen zur neureren sozial- und medizin-historischen Diskussion in Deutschland', **Archiv für Sozialgeschichte,** jrg. 37 (1997), pp. 181-209.

Lagaaij, A. en G. Verbong, **Kerntechniek in Nederland, 1945-1974,** ('s-Gravenhage/Eindhoven: KIVI afd. Kerntechniek/Stichting Historie der Techniek, 1998), ISBN 90-73331-19-6.

Langenberg, J. H., A. Schuurman e. a. (red.) **Modes in het milieudebat,** (Den Haag: SDU Uitgevers, 1998), ISBN 90 399 1480 X. *f* 54,50.

Lustig, A. J., **The creation and uses of horticulture in Britain and France in the nineteenth century,** PhD University of California, Berkeley (1997).

Mccally, D. P., **The Everglades: an environmental biography,** PHD University of California, Berkeley (1997).

McCarthy, J., 'Institutions governing forest use: Gunung Leuser, Aceh', **Indonesian Environmental History Newsletter,** (June 1998) 11, pp. 16.

Mcdowell, N., **The sixteenth-century German plague text and its role in early modern medical discourse,** PhD University of Pennsylvania (998).

Mehos, D. C., **Science displayed: nation and nature at the Amsterdam Zoo, 'Artis',** PhD University of Pennsylvania (1997).

Niemeyer, H. E., 'People and environement in the Jakarta region, 1600-1800', **Indonesian Environmental History Newsletter,** (June 1998) 11, pp. 15.

O'Malley, M. E., **Plumbing the body politic: a political ecology of water and waste in Berlin, 1850-1880,** PhD University of California, Berkeley (1997).

Petrina, E., **The impact of the Rockefeller Foundation on Romanian scientific development, 1920-1939,** PhD Cornell University (1997).

Rommelspacher, T., 'Zwischen Heimatschutz und Umweltprotest, Konflikte um Natur, Umwelt und Technik in der BRD 1945-65', **Forum Geschichtskultur, Information**, (Essen.: 1998) 1, pp. 22-29.

Schwinning, P., Die erste Choleraepidemie in Deutschland 1831. **Dr. Karl Heinrich Ebermaier - Beobachtungen und Resultate anlässlich seines Berlin- und Magdeburgaufenthaltes vom 6. Oktober bis 11. November infolge der Entsendung rheinischer Ärtzte zum praktischen Studium der Choleraseuche,** Dissertatie, Medische Fakulteit, Universiteit van Düsseldorf (Düsseldorf: 1997).

Sfraga, M. P., **Distant vistas: Bradford Washburn, expeditionary science and landscape, 1930-1960,** PhD University of Alaska (Fairbanks :1997).

Soluri, J., **Landscape and livelihood: an agroecological history of export banana growing in Honduras,1870-1975,** PhD The

University of Michigan (1998).
Vandeveer, S. D., **Normative force: the state, transnational norms, and international environmental regimes,** PhD University of Maryland College Park (1997).
Vögele, J., 'Demographie, Epidmiologie und Medizingeschichte, Paul. N. en Schlich. T. (eds.) **Medizingeschichte: Aufgaben - Probleme - Perspektiven,** (Frankfurt a. M./New York: 1998), pp. 292-310.
———, 'Urbanization, infant mortality and publich health in Imperial Germany', Corsini, C. A. en P. P. Viazzo (red.) **The decline of infant and child mortality. the European experience: 1750-1990**, (Den Haag: UNICEF, 1997), pp. 109-127.
Warren, C., **The silenced epidemic: a social history of lead poisoning in the United States since 1900,** PhD Brandeis University (1997).
Watts, S. , **Epidemics and history. Disease, power and imperialism,** (New Haven/London: Yale UP, 1997), ISBN 0-300-07015-2.
Weyer-Von Schoutlz, M., '"Die Gesundheitsverhëltnisse sind durchaus normal."Gesundheit und Krankheit in Hilden zwischen der Mitte des 19. Jahrhunderts und dem Ersten Weltkrieg', **Stadt und Gesundheit: Zur Entwicklung des Gesundheitswesens in Hilden**, (Hilden: 1998) Hildener Museumshefte, nr. 7, pp. 37-71.
———, 'Gefahren für Gesundheit und Leben. Konzepte und Probleme städtischer Daseinsvorsorge am Beispiel von Wasserversorgung und Abwasserentsorgung', **Geschichte lernen. Geschichtsunterricht heute**, jrg. 63 (1998), pp. 34-40.
———, '"Hygiène et Assainissement des Villes" Zur wissenschaftlichen Begründung der "Stadthygiene" des 19. Jahrhunderts und deren Konsequenzen', **Berichte zur Wissenschaftsgeschichte,** (1998).
Williams, J. C. **Energy and the Making of Modern California,** (Akron: University of Akron Press, 1997) Series on Technology and the Environment, ISBN 1-884836-15,1-884836-16-X, xviii + 465 blz. $49.95 (geb), $24.95 (pb.).
Worth Estes, J. en B. G. Smith (red.) **A melancholy scene of devastation: the public response to the 1793 Philadelphia yellow fever epidemic** (Philadelphia: Science History Publications,).
Yarkony, L., **The discourse of public health in Lyon,1848-1914**, PhD University of Maryland College Park (1997).
Young, C. C., **The development of wildlife biology in America: maintaining nature on the Kaibab plateau,** PhD University Of Minnesota (1997).

62
NET WERK
888-889
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Public Health and Social Justice in the Age of Chadwick Britain, 1800-1854

Christopher Hamlin
University of Notre Dame

Christopher Hamlin, auteur van 'A Science of Purity' staat bekend als een autoriteit op het gebied van de geschiedenis van hygiëne. Wanneer een nieuw boek van zijn hand verschijnt, kunnen we verwachten dat hij ons nieuwe inzichten zal brengen, op heel eigen wijze geformuleerd. In zijn laatste boek durft hij het aan om de klassieke en steeds herhaalde geschiedenis van Edwin Chadwick als pionier van de gezondheidstechniek in Groot-Brittannië te relativeren en opnieuw te interpreteren.

The 1830s and 1840s are the formative years of modern public health in Britain, when the poor law bureaucrat Edwin Chadwick conceived his vision of public health through public works and began the campaign for the construction of the kinds of water and sewerage works that ultimately became the standard components of urban infrastructure throughout the developed world. This book first explores that vision and campaign against the backdrop of the great 'condition-of-England' questions of the period, of what rights and expectations working people could justifiably have in regard to political participation, food, shelter and conditions of work. It examines the ways Chadwick's sanitarianism fit the political needs of the much-hated Poor Law Commission and of Whig and Tory governments, each seeking some antidote to revolutionary Charitism. It then reviews the Chadwickians' efforts to solve the host of problems they met in trying to implement the sanitary idea: of what responsibilities central and local units of government, and private contractors, were to have; of how townspeople could be persuaded to embark on untried public technologies; of where the new public health experts were to come from; and of how elegant technical designs were to be fitted to the unique social, political and geographic circumstances of individual towns.

Rejecting the view that Chadwick's program was a simple response to an obvious urban problem Professor Hamlin argues that at the time a 'public health' focusing narrowly on sanitary public works represented a retreat of public medicine from involvement with the great social issues of the Industrial Revolution. In exploring the views of medical men who were critical of Chadwick, Hamlin suggests the parameters of a public health that might have been, in which concern for health and well-being becomes the foun-

dation of a public medicine that is a principal guarantor of social justice. This book offers modern public health professionals elements of a forgotten professional heritage that might be useful in responding to the bewildering range of health problems we now confront.
Contents
Introduction;
1. Health as money;
2. A political medicine;
3. Prelude to the Sanitary Report, 1833-1838;
4. The making of the Sanitary Report, 1839-1842;
5. The Sanitary Report;
6. Chadwick's evidence: the local reports;
7. Sanitation triumphant: the health of towns commission, 1843-1845;
8. The politics of public health, 1841-1848;
9. Selling sanitation: The inspectors and the local authorities, 1848-1854; 10. Lost in the pipes;
Conclusion; Bibliography.
Cambridge Studies in the History of Medicine 1998 228 x 152 mm 364 pp. 7 half-tones. Hardback £ 40.00 , ISBN 0 521 58363 2

62
NET WERK
890-891
contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

63
NET WERK
892-893
contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Redactioneel

European Environmental History Abstracts: een herstart?

In de e-mail lijst van H-ASEH (de Amerikaanse vereniging van milieu-historici) stond afgelopen december de volgende oproep:

Dear ASEH friends,

For some time from the late 80's to the early 90's there existed an "European Environmental History Newsletter". It had to be abandoned, because the staff running the Newsletter wasn't supported any more by its home university. A small group of German, Austrian and Swiss scholars is now willing to attempt a fresh start with the issue of "European Environmental History Abstracts". In this view we are looking for scholars in Spain, Italy, England, the Slavonic Countries who would be able and willing to join the editorial board. There will be a start-up meeting in Stuttgart from April 23 to 25 sponsored by the Breuninger Foundation. Who is going to join the group? Please e-mail any responses to: christian.pfister@hist.unibe.ch

Best wishes,
Chris Pfister
University of Bern

Ik reageerde onmiddellijk per e-mail.
Het antwoord van Christian Pfister was als volgt:

Liebe Miriam Daru
Eigentlich wuerde ich Sie gerne gleich einladen. Aber da die Plaetze knapp sind und wir noch nicht wissen, wer alles kommen wird, setze ich Sie vorerst weit oben auf die Warteliste. Halten Sie sich die Zeit vom 23.-25. April vorsorglich frei.
Sie werden auf jeden Fall von uns hoeren.
Vielen Dank fuer Ihr Interesse
Christian Pfister

Nou ja. We gaan zonder tam-tam door met onze Dutch Environmental History Abstracts (beter bekend als Net Werk). In tegenstelling tot de 'European Environmental Newsletter' is Net Werk immers continu sinds 1986 verschenen.

Environmentally yours, Myriam Daru

Net Werk/VU Symposium

Beyond natural local ecosystems: long-distance trading in fish and wood in the Netherlands, 1300-1700
VU Amsterdam 8 april 1999

Programma

Dagvoorzitter: Prof.dr. C.A. Davids

9.30 Zaal open

10.00 Prof.Dr. R.C. Hoffmann (York University, Toronto, Canada), 'Frontier Fishing for Medieval Consumers: Hering, Stockfish, Sardines, Hake, Tuna'.

10.50 Prof.dr. L. Hacquebord (Arctisch Centrum, Groningen), 'Four Centuries Whaling in Spitsbergen and its impact on the Arctic Ecosystem' [voorlopige toezegging].

11.45 Discussie. Inleiding door de referent, Dr. W. Verstegen (Vrije Universiteit, Amsterdam).

12.30 Lunch

13.30 Dr.ir. D. de Vries, (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist), 'Timber in Late Medieval Roofs'.

14.20 Drs. M. Manders (Nederlands Instituut voor Scheeps- en onderwaterarcheologie, Lelystad), 'Wood, Barrels and Trade. Analytical Prospects of a Sixteenth Century Shipwreck Assemblage'.

15.10 Discussie. Inleiding door de referent, Dr. H. van Zon (Rijksuniversiteit Groningen).

16.00 Afsluiting door de dagvoorzitter, Prof.Dr. C.A. Davids (Vrije Universiteit, Amsterdam).

Aanmelding

Het symposium 'Beyond local ecosystems: long-distance trading in fish and wood in the Netherlands, 1300-1700' wordt gehouden op de Vrije Universiteit te Amsterdam (station Amsterdam Zuid/WTC) onder auspiciën van het zwaartepunt Ecologische Geschiedenis van het Leerstoelgebied Economische en Sociale Geschiedenis en de Stichting Netwerk voor de geschiedenis van Hygiëne en Milieu. De voertalen zijn Engels en Duits. Zaalnummer en verdere details volgen na half februari als het zalenrooster bekend is. Er zal een bijdrage van circa f 15,- worden gevraagd voor de inwendige verzorging. Vanwege de beperkte ruimte worden deelnemers toegelaten in volgorde van aanmelding. Opgave en informatie, graag per email, bij: Petra van Dam, svlinder@bart.nl; tel. 071-5224421; VU, Geschiedenis, De Boelelaan 1105, 1081 HV Amsterdam.

63

NET WERK

894-895

contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Beyond natural local ecosystems

Inleiding
Dr. Petra J.E.M. van Dam

Over de invloed van lange afstandshandel op lokale ecologische systemen elders zijn vanuit het moderne wereldperspektief vele vragen te stellen, maar wat houdt dat in voor de vroegmoderne tijd? In de zestiende en zeventiende eeuw trad nog geen afname op van tropisch regenwoud, wel veranderde de opbouw van de Duitse en Skandinavische bossen sterk onder invloed van de toenemende vraag naar constructiehout. De vraag naar hout van elders ontstond in de Duitse steden al vanaf 1300, zodra de nabij gelegen houtbestanden waren uitgeput of omgezet in landbouwareaal. De vraag uit het vroeg bosloze West-Nederland voegde zich naadloos in het opkomende handelssysteem. Ook in de natte ecosystemen werd het menselijk ingrijpen al vanaf de hoge middeleeuwen merkbaar. Bekend is het leegvissen van de grote (Alpen)meren in Europa en de structurele afname van migrerende vissoorten als zalm en forel in de bovenlopen van de rivieren.

Hout

West-Nederland moest al vroeg een basale grondstof als hout in grote hoeveelheden importeren omdat de eigen voorraden van nature schaars waren en men deze al rond het jaar 1100 grotendeels had opgemaakt. In de late middeleeuwen werd hout geïmporteerd via de houtmarkt van Deventer uit de Oost-Nederlandse gebieden en aangrenzende gebieden in Duitsland. Via de Rijn bereikte hout uit zuidelijker Duitse streken in grote vlotten de stad Dordrecht, die een deel verwerkte maar ook veel doorvoerde naar ondermeer Amsterdam. Vanaf de vijftiende eeuw kwam daar bij de houtstroom uit Skandinavië en de Noord-Duitse en Baltische kustgebieden over zee. De Hollandse vraag naar hout was vooral gericht op bouw- en constructiehout, nauwelijks op brandhout omdat de grote voorraden turf hierin tot in de achttiende eeuw voldoende voorzagen. Eerst in de steden en daarna op het platteland werd een deel van het bouwhout weliswaar vervangen door baksteen vanaf circa 1450, maar hout bleef in grote hoeveelheden nodig voor uiteenlopende toepassingen als gebouwen, schepen, infrastructuur (bruggen, wegen, sluizen) en voor veel voorwerpen in het huishouden en beroepsleven (meubels, eetgerei, emballage, gereedschap).
Wat betreft het patroon van vraag en aanbod voor hout is natuurlijk de algemene bevolkingstoename vanaf het begin van de zestiende eeuw wezenlijk. Voorts is belangrijk dat al de verschillende toepassingen geheel eigen eisen aan het hout stelden. Dit laatste onderwerp zal op het symposium specifiek aan

63
NET WERK
896-897
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

de orde worden gesteld. Dragende constructies van huizen, schepen, bruggen en sluizen waren meestal van eikenhout gemaakt, dat waarschijnlijk al vanaf 1100 uit het oosten moest komen. Eikenhout, in het bijzonder het zogenaamde
4 klaphout, was ook nodig voor de fa-
5 bricage van tonnen voor de verpakking van (natte) goederen. Veel van de kleinere consumentengoederen, maar ook specifieke bouwelementen als paalfunderingen, oeverbeschoeiingen, vlechtwanden en hekwerken konden echter best worden vervaardigd worden met zachte houtsoorten zoals wilg, els en hazelaar. Zij bezaten juist die eigenschappen waardoor ze goed te bewerken waren met specifieke technieken zoals draaien en snijden, waardoor ze effectief, bijvoorbeeld taai en buigzaam waren, of bestand tegen wind en water (bezems, hekken, sluizen). Zulke zachte houtsoorten werden in het westen zeker tot 1500 nog in de venen commercieel geproduceerd. In de oostelijke Nederlanden bleven lokale hakhout plantages nog van belang. Vanaf de vijftiende eeuw is de import van zacht hout uit Skandinavië sterk opgekomen (grenen, dennen) en het is niet onmogelijk dat die import de inheemse productie heeft verminderd.
De ligging en het karakter van het houtproducerende ecosysteem zijn wezenlijk voor het karakter van het houtaanbod. Het lijkt opmerkelijk dat al vrij vroeg in de Nederlanden hout betrokken werd van gebieden die vrij ver stroomopwaarts in het Rijndal lagen, zoals het Zwarte Woud aan het einde van de dertiende eeuw. Bereikbaarheid over water was echter een eerste voorwaarde voor houttransport, omdat transport over land zo moeilijk en duur was. Welke percelen binnen een bosgebied verhandeld werden en hoe intensief een heel gebied werd gebruikt hing ook weer af van gebiedsspecifieke kenmerken, zoals het plaatselijke reliëf, en de infrastructuur zoals vlotbare beekjes. Grondsoort, klimaat en hoogteligging waren de factoren die bepaalden waar welke houtsoort voorkwam. Het seizoen tenslotte gaf aan wanneer het hout gekapt en getransporteerd kon worden en oefende daarmee invloed uit op het seizoensritme van de handel.

Vis

Wat betreft de vraag naar vis was natuurlijk ook de algemene stijging van de bevolkingsomvang relevant. Voorts is een verandering in het patroon van vraag en aanbod belangrijk. Deze hing sterk samen met de ontwikkeling van nieuwe vangst- en conserveringstechnieken. Vis behoorde in onze streken tot de natuurlijke produkten die in overvloed aanwezig waren en werd van oudsher geëxporteerd. Aanvankelijk beperkte men zich tot de vis in binnen- en kustwateren. Vanaf circa 1400 vond de expansie naar diepe zeeën plaats, hetgeen maandenlange expeditie en steeds geavanceerdere en grotere schepen vereiste. Elk waterig ecosysteem en elke vis vereist andere vangsttechnieken door ondermeer de stromingen engrondsoorten, en het leefpatroon van de vis ('grazers' leven op de bodem, roofvissen hoger, planktoneters nog hoger). Ook stelt iedere vis andere eisen aan de conserveringstechnieken vanwege zijn specifieke eigenschappen. Vette vissen zijn geschikt om te roken, magere vissen kunnen ook worden gedroogd aan de
5 wind, andere worden ingezouten.
6 In Noordwest-Europa trok men in de daarvoor gunstige seizoenen juist die relatief koude aquatische ecosystemen in waar rijke populaties voorkwamen van relatief weinig vissoorten, zoals haring. Haring was onder andere door zijn hoge vetgehalte zowel geschikt voor inzouten (kaken) als voor roken. Zo werd dit visje, vaak verpakt in houten tonnen, een ideaal goed voor de lange afstandshandel. Haring behoorde dan ook tot de eerste vissoorten die ver landinwaarts werden vervoerd. Deze handel kende na de laatmiddeleeuwse en vroegmoderne vernieuwingen een scherpe stijging, zoals ook uit opgravingen blijkt. De plankton etende walvis kon qua populatiegrootte de vergelijking met haring natuurlijk niet doorstaan, hetgeen hem al vroeg zeer kwetsbaar maakte. De walvisjagers moesten al snel zeer ver van huis om nog walvissen te vinden, een eerste symptoom van het leegvissen van de wereldzeeën.

'Beyond local ecosystems'

Uiteraard zijn er over handel nog vele andere relevante vragen te stellen. Deze hoop ik in te kaderen in de hoofdvraag die ik op deze dag aan de orde stel: hoe beïnvloedde de opkomst van lange afstandshandel de ingrepen van de mens in het natuurlijk milieu, en in het bijzonder in ecosystemen die ver weg van de consument/klant/gebruiker lagen ? De houtwinning en visvangst binnen Europa leidden al vroeg tot schaarste. In sommige gevallen liep dit uit op kaalslag en uitputting. De Lünenburger Heide is bijvoorbeeld ontstaan door de ongedisciplineerde, hoge houtconsumptie van de Lünenburger zoutmijnen. Het overzicht van de Nederlandse bosgeschiedenis van Buis toont continue bosverwoesting en series mislukte pogingen tot bosherstel tot in de achttiende eeuw. Migrerende zoetwatervissen als forel, zalm en steur verdwenen vanaf het jaar 1000 uit de bovenlopen van de rivieren als gevolg van de aanleg van dammen voor (graan)watermolens. Maar in veel andere gevallen leidde de toenemende schaarste tot vergaande beheersmaatregelen ter

63
NET WERK
898-899
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

instandhouding van de natuurlijke voorraden, tot het punt dat er van menselijke productie sprake was. Of moeten we hier van duurzaam beheer spreken.
Voor bos is dit fenomeen het meest bekend, voor Duitsland bijvoorbeeld uit het negentiende-eeuwse overzichtswerk van Hausrath, en recenter opnieuw uit studies van Ebeling, Padberg en Schubert, de laatste vanuit een expliciet ecologisch- historische visie. 'Natuurlijke' bossen waren in de middeleeuwen allang niet meer aanwezig, omdat het vee dat sinds eeuwen vrij in het bos rondscharrelde het meeste bos tot open, parkachtig landschap had teruggebracht. Vanaf ongeveer 1300 ondernamen diverse Duitse steden initiatieven tot het exploiteren van het bos, strikt gericht op de houtproductie. Hiertoe behoorden naast allerlei beschermingsmaatregelen tegen mensen en vee onder andere ook de kunst van het produceren van zaaigoed en het bevorderen van groeivormen die tegemoet kwamen aan de vraag. Tegen de zestiende eeuw hadden veel lokale heren in
6/7 Duitsland dit voorbeeld gevolgd en streefden zij naar gesloten, samenhangende productiebossen. In deze bossen behoorde alle bomen tot dezelfde leeftijdsgroep en de soortenrijkdom was aanmerkelijk afgenomen ten gunste van de eik. Het is de vraag in hoeverre bosbezitters langs de Baltische kusten op hun beurt dit bosbouwbeleid volgden toen in de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw de houthandel zich daarheen verlegden. Op het Deense eiland Fynen werden in de zeventiende eeuw eiken krom getrokken om kromhouten voor de scheepsbouw te produceren. In Nederland is bosbouw gericht op de productie van hoogstammig hout, voor de negentiende eeuw nauwelijks van de grond gekomen, hoewel in 1515 bij Breda al het eerste boomzaad voor grove den uit Neurenberg werd ingekocht en ingezaaid.
Ten aanzien van vis deed zich iets vergelijkbaars voor, vooral in Midden-Europa. Al rond 1500 zijn maatregelen bekend voor de bescherming van de visstand in de Alpenmeren. In de Donau werd vis uitgezet omdat er niet meer genoeg te vangen was. Voor het beheer van de 'wilde' vis hadden de Habsburgers zelfs een specifieke functionaris in dienst, de `Fischmeister'. Deze bemoeienis met het natuurlijk milieu viel echter in het niet bij de grootschalige viskwekerij die Hoffmann beschrijft voor dezelfde periode in Midden-Europa en Frankrijk. Het hoogtepunt van de bouw van vijvers voor karperkweek in Tsjechië lag tussen 1450 en 1550 met als resultaat 26.000 vijvers die tezamen duizenden hectaren grond innamen. Uit kweekhandleidingen blijkt dat de vijvers in het najaar voor de vorst intrad werden geleegd, de oogst verkocht en de kleine vissen, het 'zaaigoed' voor het volgende jaar, in diepe poelen vorstvrij opgeslagen. Ook in Nederland nam de zoetwatervis af , hier als gevolg van het inpolderen van de veenmeren (droogmakerijen), voorheen vruchtbare paai- en 'graas'gronden. Het Nederlandse antwoord op het ontstane relatieve tekort aan vis was het opvoeren van de export van zeevis. Deze optie leidde pas in onze twintigste eeuw voor de wereldzeeën tot het effect leidde dat al eerder voor de afgesloten ecosystemen van de Europese meren zichtbaar was. De moderne 'karpervijvers' heten 'aquacultures' (voor de kweek van zeevis) en er liggen al grote complexen voor de kust van Azië.
Het opzetten van productiebossen en visvijvers zijn in ecologische zin vergelijkbare ingrepen in het natuurlijk milieu. De menselijk ingrepen resulteerden in kunstmatig in stand gehouden ecosystemen. De uitkomsten zijn verwant: afname van de soortenrijkdom (biodiversiteit) en homogene leeftijdsstructuur. Was (en is) er een alternatief? Wat in ecologische zin in onze ogen verarming betekende, hield in economische zin voor de tijdgenoten grote verrijking in. De gronden ingenomen door productiebossen en visvijvers kregen dankzij de op-
7/8 komst van de lange afstandshandel veel meer waarde dan voorheen.
De ecologische geschiedenis van de vroegmoderne tijd is een nog vrijwel onontgonnen gebied in Nederland. Het symposium dat op donderdag 8 april 1999 wordt gehouden over de vraag hoe de lange afstandshandel lokale ecologische systemen elders in vroegmodern Europa beïnvloedde is bedoeld als een verkenning van een onderwerp dat juist voor de ecologische geschiedenis van Nederland bij uitstek relevant is. De dag is ingedeeld in twee blokken: 's ochtends twee lezingen over vis, 's middags twee over hout, begeleid door discussies die ingeleid worden door referenten. Door twee handelsgoederen te vergelijken die een respectabele geschiedenis van lange afstandshandel kennen, is het mogelijk om een ingang te vinden naar wat grotere denklijnen.

Literatuur

H.A.H. Boelmans Kranenburg , 'Visserij van de Noordnederlanders', G. Asaer e.a. (red.), **Maritieme Geschiedenis der Nederlanden I** (Bussum 1976), 185-294.
J. Buis, **Historia Forestis. Nederlandse bosgeschiedenis** 2 delen (Wageningen 1985).
P.J.E.M. van Dam, **Vissen in veenmeren. De sluisvisserij tussen Haarlem en Amsterdam en de ecologische transformatie in Rijnland, 1440-1530** (Hilversum 1998).
D. Ebeling, 'Rohstofferschliessung

im Europäischen Handelssystem der Frühen Neuzeit am Beispiel des Rheinisch-Niederländische Holzhandels im 17./18. Jahrhundert', **Rheinische Vierteljahrsblätter,** 52 (1988), 150-170.
H. Hausrath, **Geschichte des deutschen Waldbaus van seinen Anfängen bis 1850** (Freiburg 1982).
H. Hitzbleck, **Die Bedeutung des Fisches für die Ernährungswirtschaft Mitteleuropas in vorindustrieller Zeit unter besonderer Berücksichtigung Niedersachsens** (Göttingen 1971).
R.C. Hoffmann, 'Economic development and aquatic ecsosystems in medieval Europe', **American Historical Review** 101, 3, 631-660.
H. Janse, **Houten kappen in Nederland 1000-1940. Bouwtechniek in Nederland** 2 (Delft 1989).
J. Kerkhoven, 'De visserijhistorie op zoek naar ecologische crises', **Tijdschrift voor Zeegeschiedenis** 16, 1 (1997), 5-717.
J. Leinenga en L. Hacquebord, 'De ecologie van de Groenlandse walvis in relatie tot walvisvaart en klimaatveranderingen in de zeventiende en achttiende eeuw.', **Tijdschrift voor Geschiedenis** 107, 3 (1994), 415-438.
A. Lentacker, W. van Neer en Jean Plumier, 'Historical and archaeozoological data on water management and fishing during medieval and post-medieval times at Namur (Belgium)', G. de Boe en F. Verhaeghe, **Environment and subsistence in Medieval Europe. Papers of the 'Medieval Europe Brugge 1997' conference vol. 9** (Zellik 1997) 83-94.
C. Lesger, 'Lange-termijn processen en de betekenis van politieke factoren in de Nederlandse houthandel ten tijde van de Republiek', **Economisch en Sociaal Historisch Jaarboek** 55 (1992), 105-141.
M. North, The export of timber and timber by-products from the Baltic to Western Europe in the sixteenth and seventeenth centuries', M. North e.a. (red.), **The Baltic as a Trade Road. Timber trade in the Baltic area: competition between steam and sails VII Baltic seminar in Kotka 10.-12.8.1998** (Kymenlaakso 1989), 3-16.
B. Padberg, **Die Oase aus Stein. Humanökologische Aspekte des Lebens in mittelalterlichen Städten** (Berlijn 1996).
E. Schubert, 'Der Wald: wirtschaftliche Grundlage der spätmittelalterlichen Stadt', B. Herrmann (red.) **Mensch und Umwelt im Mittelalter** (Frankfurt/M. 1989), 257-276.
L.A. van Prooije, 'Dordrecht als centrum van de Rijnse houthandel in de 17e en 18e eeuw', **Economisch en Sociaal Historisch Jaarboek** 55 (1992) 143-158.

63
NET WERK
900-901
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Venetië

4e internationale conferentie voor stedengeschiedenis 3-5 september 1998 (vervolg)

In nummer 62 van Net Werk is al een aantal samenvattingen van milieu- en hygiënehistorische bijdragen opgenomen. De hoeveelheid en de kwaliteit van de bijdragen laat de merkwaardige situatie zien waarin zich de geschiedenis van hygiëne op dit moment bevindt. Keer op keer komen er review artikelen die verkondigen dat milieugeschiedenis een discipline in opkomt is, maar nog steeds heeft de discipline geen academische wortels kunnen schieten. Nog steeds bedrijven de meeste onderzoekers die in Venetië een bijdrage hebben geleverd het vak in de marge van de gevestigde geschiedenis en moeten zij de tijd en de middelen hiervoor bijelkaar zien te sprokkelen. Zijn milieuhistorici te zachtmoedig om een plaats onder de zon te veroveren ?

Lucie Laurian

Social factors in urban environmental policies: the case of the first modern waste management program in Paris, France

De snelle groei van de Parijse bevolking in de 19e eeuw verergerde de afvalproblemen van de stad. De problematisering van afval moet echter gezien worden tegen de achtergrond van de veranderende perceptie van de bedreiging.

Klachten over afval maakten deel uit van klachten over de levensomstandigheden in de hoofdstad. Het onder controle krijgen van afvalverzameling en -verwerking was een gezamenlijk belang van het gekozen bestuur, hygiënisten en demografen. De waarneming van het gebrek aan stedelijke hygiëne is in het Parijs van de 19e eeuw meer afhankelijk van de perceptie van bevolkingsdichtheid dan van bevolkingsgroei. De opheffing van het overlast door de opeenhoping van vuil in de dicht bewoonde wijken was in de ogen van de autoriteiten slechts mogelijk met medewerking van de bevolking en door een wijziging van haar gedrag. Dat betekende het op poten zetten van een aantal campagnes. Weerstand tegen deze campagnes en de uitvoering van de nieuwe afvalstrategieën was vrij groot. Bij de bevolking voor wie de nieuwe organisatie een dwang betekende om tegelijk dezelfde handelingen op gezette tijden uit te voeren. Bij de eigenaren, verantwoordelijk voor het dragen van de kosten en het onderhoud van gesloten vuilnisbakken. Bij de voddenrapers, die van een groot deel van hun inkomsten werden beroofd. Autoriteiten, de meeste hygiënisten en demografen zagen de nieuwe organisatie als rationeel en gestoeld op wetenschappelijke gegevens en de weerstand hiertegen als irrationeel. Voor een minderheid van hygiënis-

ten was echter de oplossing gelegen in het veranderen van de sociale misstanden in de arbeiderswijken die de voorwaarden voor hygiënische misstanden vormden. Voor alle verantwoordelijken, inclusief de gezondheidstechnici, was het reinigen van Parijs een moreel vraagstuk en hoorde vuil buiten de waarneming te geraken om geen afbreuk te doen aan de schoonheid van de stad (in alle zinnen des woords).

Denis Bocquet

Les ingénieurs municipaux à Rome 1870-1925

De ontwikkeling van de organisatie van gemeentelijke ingenieurs in Rome tussen 1870-1925 staat voortdurend in het teken van de spanning tussen de centrale en de hoofdstedelijke overheden.
In 1870 is de positie van Rome als hoofdstad van de nieuwe Italiaanse staat nog jong. Al snel stelt een progressief gemeenteraadslid een nieuwe organisatie voor, waarbij de diensten voor openbare werken onder de politieke verantwoordelijkheid van een wethouder (assessore) komen te staan. Maar de problemen met de stroomregulering van de Tiber geven bijna onmiddellijk een reden aan de centrale overheid om de controle over dit belangrijk onderdeel van de taak van de gemeentelijke diensten voor haar rekening te nemen. De gemeentelijke technische diensten houden ondergeschikte taken. Dit scenario speelt zich nog eens af bij de ontwikkeling van een stedebouwkundig master-plan voor Rome vanaf 1883. Tegelijkertijd blijkt de plaatselijke politiek (in het bijzonder de -gekozen- burgemeester) eveneens voorstander van het aantrekken van deskundigen afkomstig van buiten de gemeentelijke organisatie. Door deze politieke en organisatorische ontwikkelingen bleef het in Rome moeilijk om een coherente politiek van ruimtelijke ordening te voeren.

Verena Winiwarter

Where did all the waters go? The introduction of sewage in urban settlements

Verena Winiwarter stoelt haar analyse op het ecologisch concept van natuurlijke cycli. Zij stelt dat er twee natuurlijke cycli doorbroken moesten worden om ondergrondse rioleringsstelsels in te voeren in steden:
- de nutriënten cyclus die stedelijke consumenten en rurale producenten met elkaar verbindt via menselijke en dierlijke uitwerpselen en
- de water cyclus die de neerslag met grondwater verbindt.

Deze twee cycli werden in de tweede helft van de negentiende eeuw doorbroken.
Een groot aantal redenen voor de invoering van rioleringsstelsels kan gevonden worden in de literatuur, maar de gegeven redenen zijn onvolledig. De culturele waarde van vuil en de houding van de stedelijke bevolking ten opzichte van menselijke excreta heeft te weinig aandacht gekregen (deze bewering van Winiwarter is niet nieuw, het werk van Alain Corbin was ook hierop gericht). De veranderingen van de stedelijke ruimte die verbonden zijn met de opkomst van nieuwe vormen van vervoer en met de verhoging van woningdichtheid horen ook in de analyse van de opkomst van rioleringsstelsels, evenals de verandering in de perceptie van mest, van gunstig voor de landbouw tot bron van viezigheid en ziekte. De opkomst van kunstmest maakte de omslag mogelijk. De verbintenis van landbouw en stad kon daarmee losser worden. Winiwarter geeft in haar bijdrage echter geen inzicht in de ontwikkeling van systemen die niet gebonden waren aan netwerkinfrastructuren, zoals tonnenstelsels en septic tanks.

N. Goddard, J. Sheail

Victorian sanitary reform. Where were the innovators?

Goddard en Sheail stellen dat de innovatie op het gebied van riolering niet zoals zo vaak wordt aangenomen plaats vond in de meest geïndustrialiseerde en dichtst bevolkte centra. Wat gebeurde is dat juist de kleinere steden met bedreigde rivieren de voorhoede vormden. Zij laten dit zien aan de hand van het geval van Croydon. Het is daarbij belangrijk niet alleen uit te gaan van de belangrijke teksten en wetten van de hygiënistische revolutie van Edwin Chadwick, maar van de wijze waarop de wetten en verordeningen in de praktijk zijn gebracht. Een norm als het dwingend vaststellen van een gezondheidscommissie in districten waar een mortaliteit van 23 pro 1000 heerste werkte bijvoorbeeld niet voor de meest ongezonde steden die zich in uitgebreide districten bevonden met veel gunstigere omstandigheden. Croydon was een van de eerste steden met een gezondheidscommissie. Opvallend is dat in die stad onder leiding van James Fenton plannen ontstonden voor een algeheel en simultaan op te zetten systeem van waternetwerken, zowel voor drink- als voor afvalwater. De drinkwatervoorziening was in 1851 compleet, het rioleringssysteem twee jaar later. Verontrustend was wel dat de mortaliteit juist toenam direct na de voltooiing van het drinkwaternetwerk, in het bijzonder door epidemieën die door drinkwater werden verspreid. De kwaliteit van het aangelegde netwerk van buizen met een kleine doorsnee was onvoldoende. Deze mislukking leidde tot het naar huis sturen van Chadwick in 1854. De weerstand tegen de aanleg van de drinkwaterleiding en de riolering was hevig en werd herhaaldelijk voor de rechter

63
NET WERK
902-903
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

uitgevochten. De grootste tegenstanders waren de eigenaren van molens die zich verzetten tegen de afname van het watervolume in de rivier, de verzilting die zij meenden vast te stellen door de instroom van rioleringsvocht en de vermindering van de visstand door watervervuiling. De gezondheidscommissie die verantwoordelijk was voor de kwaliteit van het water zag zich wel gedwongen tot het nemen van maatregelen maar de gezondheidstechniek was nog niet voldoende gevorderd om afdoende resultaten te boeken. De gekozen technologie was de aanleg van vloeivelden, daar de chemische zuivering van water niet voldeed.
Opmerkelijk is dat het opzetten van gezondheidscommissies (local boards of health) met een duidelijke verantwoordelijkheid juist veel obstructie door middel van veelvuldige processen aanmoedigde, omdat zij makkelijk aansprakelijk gesteld konden worden. In 1861 stelde een nieuwe wet de plaatselijke overheden verantwoordelijk voor het zuiveren van afvalwater. De ervaring in Croydon leerde dat vloeivelden hiervoor de meest voor de hand liggende oplossing waren, maar dat de plaatselijke overheid slechts onder grote druk tot aanleg overging. De oppervlakte van vloeivelden nam toe, maar in 1875 toonde een enquête aan dat bijna de helft van de gemeenten met rioolstelsels hun afvalwater in rivieren of de zee loosden. 'Droge' systemen (zoals tonnenstelsels) werden vooral toegepast in de dichtbevolkte centra van noord west, noord oost en midden Engeland. Door toenemende uitbreiding van steden en behoefte aan bouwland kwamen vloeivelden onder druk te staan en probeerden uitvinders nieuwe chemische processen toe te passen. De onbruikbaarheid van de produkten voor de landbouw bleef lang een hindernis. Concluderend kan gesteld worden dat de wetgeving niet op een eenduidige wijze geleid heeft tot verbetering. In sommige gevallen heeft zij juist de risico's voor de plaatselijke overheden vergroot en hen kopschuw gemaakt.

Simone Neri Serneri
Industrial pollution and urbanisation. Ancient and new industrial areas in the early 20th century Italy
De Italiaanse staat nam in 1889 een wet aan die ongezonde industrieën in categorieën verdeelde. De ene categorie moest buiten de bebouwde kom terecht komen, de tweede mocht, mits 'de nodige maatregelen' werden getroffen, binnen de bebouwde kom neergezet worden. De uitgangspunten waren dat er een strikte scheiding tussen stad en platteland zou bestaan en dat het ruimtelijk isoleren van een schadelijke industrie de schadelijke invloeden zou beperken. De aan de rand van steden geplaatste fabrieken werden echter al vlug omringd door de oprukkende steden, zodat sommige herhaaldelijk moesten verkassen. Ook bleken machtige industrieën in staat de politiek voldoende te beïnvloeden en de bepalingen van de wet naar hun hand te zetten. De slachtoffers van de wet waren voornamelijk kleine ambachtelijke nijverheden die hun traditionele stedelijke vestigingen moesten verlaten. Het gevolg van de wet was ook dat landelijke gebieden de last moesten dragen van de vestiging van in de stad ongewenste industrieën. In feite ontstonden door de wet gebieden met een onduidelijke karakter en vervaagden de grenzen van de stadsranden. Het isolementbeleid mislukte. Geografisch kwamen kwetsbare gebieden onder druk te staan, in het bijzonder valleien. Rivieren die eerder als energiebronnen dienden veranderden in open riolen. Economische en infrastructurele ontwikkelingen in de jaren dertig volgden een eigen dynamiek en maakten het voor de overheid moeizaam om de industrie te isoleren en helder zoneren, ondanks het feit dat in die jaren de stedenbouwers overgingen tot het ontwikkelen van masterplannen en zoneringsplannen. In de fascistische tijd kwamen echter regionale industriële concentraties. Concentratie leidde echter niet tot de beheersing van de milieueffecten. Regelgeving over afval was aanwezig maar bood tal van ontsnappingsmogelijkheden. De beschermende maatregelen hebben ook in Italië averechtse effecten gehad.

Geneviève Massard
Dire le désagrément. Les citadins face à la pollution urbaine, dans la France du XIXe siècle
Geneviève Massard stelt dat het nieuwe van de milieuproblematiek in de Franse steden in de negentiende eeuw niet komt door de vervuiling - die was er al langer en was al langer bekend - maar in de officialisering ervan in een belangrijk dekreet. Dit dekreet uit 1810 schreef voor dat de departementale raad voor hygiëne en gezondheid bij een aanvraag voor het oprichten van een fabriek of werkplaats een zogeheten enquête de commodo vel incommodo diende uit te voeren om de bevolking te raadplegen. Ondernemingen werden verdeeld in gevaarlijk en storend (incommodes). De uiteindelijke toestemming kwam van de Raad van State, maar de prefecten en de burgemeester zorgden voor de uitvoering van de enquête, waarbij ook een technisch onderzoek plaats vond binnen de betreffende gemeente. Het doel was niet om een - anachronistisch uitgedrukt - milieubeleid te voeren, maar om industriëlen te beschermen tegen klachten die in het vervolg van hun activiteiten zouden kunnen

63
NET WERK
904-905
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

63
NET WERK
906-907
contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

ontstaan. In de loop van de eeuw namen de klachten toe. Tussen 1870 en 1890 kwam het in meer dan een derde van de aanvragen tot klachten. Desondanks werden
13 vergunningen slechts zelden geweigerd. In feite dienden de ondernemers hun aanvragen bijna altijd in
14 nadat zij hun zaak gestart hadden. Vaak werd de enquête pas gestart na klachten van de omgeving. Alhoewel sluiting weinig voorkwam, lukte het wel in een niet onaanzienlijk aantal gevallen om aanpassingen te forceren. De opgestelde rapporten en de binnengekomen klachten vormen een waardevolle bron voor de Franse milieugeschiedenis. Daaruit is bijvoorbeeld vast te stellen hoe lang de overtuiging dat uitwasemingen de oorzaak zijn van ziektes stand heeft gehouden ondanks de opkomst van de bacteriologie. In 1908 kon men nog in een en dezelfde klacht zowel een verwijzing vinden naar microben als naar de gezondheid schadende effecten van onaangename geuren. Vanaf 1850 namen de klachten over herrie toe. Deze klachten werden na 1900 in toenemende mate door de overheid ernstig genomen, ook al beschouwde men geluidshinder niet als een hygiënisch probleem. Duidelijk is het conflict tussen verstedelijking en industrialisering. Negentiende-eeuwse stedelingen gingen uit van hun stedelijke omgeving als zijnde gezond en weerden de hinder van de industrie, echter steeds uitgaande van de aantasting van het eigen woongenot, zonder kritiek op wat wij nu milieuoverlast zouden noemen.

Sabine Barles,
André Guillerme

Environnement et révolution industrielle : le sol urbain en France au XIXe siècle

Bodem en ondergrond spelen een belangrijke rol in de industriële revolutie. Een van de kenmerken van de pre-industriële stad is haar oppervlakte: vochtig, modderig, met veel organische materie. Veel sporen van ijzer zijn aanwezig in de bovenste lagen van de bodem. Afval maakt deel uit van de economie en draagt bij tot de inkomsten, afval is ook een bron van gevaar. De XIXe eeuw brengt circulatie (van water, van lucht), afdichting en scheiding van elementen, sanering en verplaatsing van schadelijke activiteiten. Wateraanvoer is in eerste instantie bedoeld voor het schoonmaken van de openbare ruimte: in 1830 is 70 000 m^3 van de beschikbare 90 000 m^3 water in gebruik voor dit doel. Water is eerst schaars en duur: voor fecaliën geeft men de voorkeur aan putten. Straatprofielen veranderen: vanaf 1810 kent Parijs trottoirs. De straten krijgen steeds meer een waterondoorlatend wegdek. Door minder infiltratie ontvangen de putten te weinig nieuw water en gaat de kwaliteit van het putwater achteruit. De samenstelling van de bovenste grondlagen verandert. De hoeveelheid organisch en mineraal afval dat zich met de modder mengt neemt snel toe (tot 1884 kwam in Parijs het keukenafval terecht op straat). Tegelijkertijd wordt het stadvuil voor de landbouw steeds minder waard. De XIXe eeuw kampt met de spanning tussen de wil tot sanering van de openbare ruimte en de wens om de tradi-
14 tionele economische en ecologische
15 cycli in stand te houden. Nieuw technologische oplossingen worden gezocht. Een door de geologie van de omgeving van Parijs bepaalde oplossing is die van de artesische putten, niet alleen voor het onttrekken van water aan het aquifer, maar ook voor het ondergronds injecteren van vloeibare afval. Individuele burgers maken massaal gebruik van zinkputten die in Parijs pas in 1904 verboden worden. De injectie van mest in de bodem is geen succes: als alternatief komen om Parijs heen de vloeivelden (6 ha in 1869, 2.700 ha in 1899), in de overtuiging dat de bodem als een reuze filter werkt en dat die techniek veilig is. De verstoring van bodem en waterlopen brengt echter wel endemieën te weeg, o.a. paludisme. Met de wet de commodo vel incommodo dient vanaf 1810 als een instrument voor het reguleren van de lokatie van industrieën, maar ondanks de latere verfijning werkt de wet onvolkomen en raakt de bodem steeds meer bezwangerd met allerhande onreinheden. Tijdens de hele XIXe eeuw is de ondergrond gezien als oplossing voor het kwijtraken van zware verontreiniging door metalen en reststoffen van de steenkool- en petrochemische industrie. De resten van de industriële revolutie en de argumenten die gebruikt werden confronteren ons nu steeds meer met de vraag hoe het onttrekken van grondstoffen aan de bodem en het toevoegen van reststoffen zich verhoudt tot een duurzame ontwikkeling.

Elfi Bendikat

Environmental problems caused by traffic and transport. Diagnoses, public opinion and public interventions. The example of Berlin and Paris, 1900-1930s

Tot 1906 was Frankrijk de grootste automobiel producent. Daarna werd het door andere landen ingehaald, maar de automobielindustrie bleef in de Parijse banlieue een economische factor van grote betekenis, wat de laksheid van de Parijse autoriteiten ten opzichte van maatregelen tegen overlast en gezondheidsschadelijke effecten ten minste voor een deel zou kunnen verklaren. De intensiteit van het gemotoriseerde verkeer groeide in Parijs aanvankelijk veel sneller

dan in Berlijn. In 1929 schatten Berlijnse stedebouwkundige het gemotoriseerde verkeer in hun stad op een derde van dat van Parijs. Luchtvervuiling werd in de periode 1900-1930 echter ook veroorzaakt door treinen en stoomboten (in Parijs). Alhoewel de analyse van emissies aan het begin van de eeuw in Duitsland begon, waren de onderzochte stoffen beperkt tot steenkool en haar derivaten. Pas na 1925 richtten zich de analyses op de uitstootgassen van automobielen en vrachtverkeer, alhoewel al in 1907 tijdens het internationale congres voor hygiëne te Berlijn de toxiciteit van die gassen vaststond. De ontwikkeling van de toxicologie van koolmonoxide begon voor de Eerste Wereldoorlog, maar een goed inzicht is pas na het
15 midden van de jaren twintig opge-
16 treden. Meting en analyse van geluidsoverlast was een veel moeilijker probleem, vanwege de technische problemen voor de ontwikkeling van de juiste parameters, de goede instrumenten en de psychosomatische effecten. Pas aan het einde van de jaren dertig tekende zich een consensus af in de wetenschappelijke gemeenschap. Onderzoek over straatstof begon in Parijs aan het einde van de jaren 1870 en kort daarop in Berlijn. In 1905 plaatste het Duitse gezondheidsministerie meetpunten in de Berlijnse straten. Het onderzoek concentreerde zich aanvankelijk op hoeveelheden.

Pas in de jaren 20 kwamen hierbij ook chemische analyses die toen al een significante loodaanwezigheid aangaven. Weerstand tegen diverse vormen van milieuoverlast door verkeer was al aanwezig aan het begin van de eeuw, toen verenigingen tegen geluidshinder en stofhinder ontstonden. Deze verenigingen hadden echter weinig invloed. Ook winkeliersverenigingen lieten van zich horen over hinder door verkeer, maar zonder succes. Het bewandelen van de juridische weg tegen verkeershinder maakte weinig kans. Meer invloed lijken gezondheidstechnische beroepsverbanden te hebben gehad die vanuit hun professionele context als een soort lobby functioneerden. Voorbeelden hiervan zijn de Société Française des Urbanistes en de Deutsche Verein für Gesundheitspflege en de Verein für Wasser-, Boden und Gesundheitspflege. Merkwaardig in de Franse context is de aanvankelijke deelname van de Société pour la protection des paysages français en de Touring Club (te vergelijken met een elitaire ANWB). Bij het grote publiek is eerder een reactie te merken via het verhuisgedrag dan via politieke druk. Over het algemeen is er eerder sprake van gewenning dan van afwijzing. Technische verbeteringen hebben in de periode 1900-1930 bijgedragen tot minder milieu- en hygiëne overlast per vehikel, maar de elektrische

63
NET WERK
908-909
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

auto die wel technisch mogelijk was en een reële hygiënische verbetering zou hebben gebracht is nooit van de grond gekomen. Overheden concentreerden hun interventies op infrastructurele werken en op toenemende controle op het verkeer, waarbij de toename van de verkeersdrukte telkens als onvermijdbaar uitgangsgegeven bleef.

D. Papaioannou
L. Sapounaki
Policies for cleaner air: the air pollution nuisance in Athens
Partijpolitiek overheerst de recente geschiedenis van de pogingen om de Atheense luchtvervuiling te beteugelen. De eerste metingen in de jaren zestig kwamen door privé initiatief (van de internationaal bekende planoloog Doxiadis). Het meteorologisch instituut verrichtte in 1967 de eerste SO_2 metingen. In de periode 1967-1975 namen de concentraties van SO_2 enorm toe.
Diverse groeperingen organiseerden
16 zich tegen de luchtvervuiling. Zelfs
17 de internationale gemeenschap (UNESCO) mengde zich in de discussie. De protesten richtten zich hoofdzakelijk tegen de industrie, alhoewel de cruciale rol van het verkeer in de emissies erkend werd. Propagandistisch gebruik en interpretatie van metingsgegevens door verschillende partijen, ook door milieugroeperingen, veroorzaakte onder het publiek wantrouwen ten opzichte van resultaten van wetenschappelijk onderzoek. De conservatieve regering negeerde volledig de gezondheidsgevaren van de luchtvervuiling. In de twee jaar voorafgaande aan de algemene verkiezingen initieerde de regering dan toch enkele maatregelen om emissies te verminderen, voornamelijk gericht op districten waar industrie gevestigd is maar zich ook een grote hoeveelheid kiezers bevinden. Het aantal auto's groeide inmiddels gestaag zonder dat er wezenlijke veranderingen kwamen om de verkeersemissies te reduceren. In 1980 werden zelfs dieselmotoren aanvaard als regel voor taxis. Steeds vaker moesten noodmaatregelen toegepast worden als het luchtvervuilingsniveau de spuigaten uitliep. Na de machtsovername van de socialistische partij in 1981 veranderde de officiële houding radicaal, maar de socialisten maakten overtrokken beloftes. De socialistische milieuminister verliet de regering en de partij nadat het hem niet gelukt was de door hem voorgestelde structurele maatregelen door te zetten. Terwijl de industrie geleidelijk nieuwe technieken introduceerde die haar relatieve aandel in de luchtvervuiling verminderden, bleven ook in de jaren tachtig de structurele maatregelen tegen het woekerende verkeer uit. In de Europese hoofdstad met waarschijnlijk het hoogste niveau aan luchtvervuiling door verkeer,

bleven de burgers onveranderd de voorkeur geven aan het dagelijks gebruik van auto's. Het is nog nooit gelukt een groene partij van enige betekenis van de grond te krijgen. Het was de druk van de Europese Unie die tot maatregelen dwong, maar de inmiddels conservatieve regering heeft telkens bij de Europese instanties onderhandeld om respijt te krijgen. Inmiddels is het ministerie voor milieu opgeheven en een onderdeel van het ministerie van openbare werken geworden.

Tijdschrift voor Ecologische Geschiedenis: de toekomst

Van het Tijdschrift voor Ecologische Geschiedenis is een 'tussennummer uitgekomen' om jaargang 1997 af te ronden. Er is een principe akkoord gesloten met een uitgeverij die wil zorgen voor betere, snellere en efficiëntere service naar de lezers toe. Hiermee moet het Tijdschrift voor Ecologische Geschiedenis de definitieve stap zetten naar professionaliteit. Het zal zijn volledige eigenheid behouden en de onafhankelijkheid van de redactie wordt geenszins aangetast. Wel wordt die met enkele mensen uitgebreid.

Het aanbod van het aantal pagina's per jaar blijft identiek (ca 75 op dit groot formaat en 8 à 10 artikelen). Ook aan de lay-out zal niets veranderen. Alleen wordt om praktische redenen overgeschakeld op een jaarboek, in plaats van twee zesmaandelijkse fascicules.
Het eerstvolgende jaarboek moet op vrij korte termijn uitkomen wat overigens logisch is omdat het gaat om de volledige jaargang 1998. Dit zal een speciaal en uitzonderlijk volumineus promotienummer worden van de hernieuwde vormgeving . Genoemd jaarboek zal volledig handelen over de relatie tussen 'economie' en 'ecologie' vooral in historisch perspectief maar ook met veel verwijzingen naar 'vandaag'. Het zal de uitgave bevatten van twee interdisciplinaire colloquia die de Vereniging voor Ecologische Geschiedenis over dit thema organiseerde. Diverse vermaarde wetenschappers en professoren uit Vlaanderen, Nederland en Wallonië hebben eraan meegewerkt. Het wordt een primeur voor de Nederlandstalige ecologische geschiedenis.

Overgangsnummer van TvEG verschenen

Het overgangsnummer van TvEG bevat één uitvoerig artikel over de produktie van gaslicht in Vlaanderen tussen 1824 en 1914. Het kwam tot stand op een voor het Tijdschrift ongewone manier en werd (eenmalig) gesponsord door het Vlaamse Ministerie van Wetenschap en Technologie. Vandaar ook dat de Vlaamse Minister-president Van den Brande een kort woord vooraf schreef.
Het nummer bevat bij uitzondering geen recensies. In de toekomst zal in het jaarboek zeker opnieuw worden gestreefd naar een evenwicht tussen diverse artikelen die zo veel mogelijk aspecten van de relatie tussen mens en natuur aan bod laten komen.

Royen, H. J. L., "De productie van gaslicht in Vlaanderen, 1824-1914", **Tijdschrift Voor Ecologische Geschiedenis**, jrg. 2: 2 (1997) pp. 6-29.

63
NET WERK
910-911
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Symposium Inventing for the Environment

Het Lemelson Center at the Smithsonian Institution's National Museum of American History heeft op 7 November een reeks evenementen afgesloten met een innoverend symposium waar de interactie tussen geschiedenis, technologie en milieu centraal stond.
Historians, practitioners, students, policy makers, and interested members of the public discuss historical and current ideas about technologies designed to benefit the environment. Topics include the environment and health, industrial ecology, alternative energy sources, the built environment, and the 'greening' of cities.
Keynote speaker was Richard White, Professor of History, Stanford University

Sessies
- How do innovations in architecture and city planning shape the environment?
- What is the relationship among technological innovation, public health, and the environment?
- How are the principles of industrial ecology and the use of alternative energy sources applied to benefit the environment?
- What role does innovation in landscape, park, and zoo design play in urban environments?

De afsluiting werd verzorgd door de bekende milieuhistoricus Roderick Nash, Professor Emeritus of History, University of California at Santa Barbara.

Symposium 'Poep en welbevinden'

Op 11 december 1998 vond aan de UvA een symposium plaats over pop, welbevinden en cultuur, georganiseerd door Sjaak van der Geest, als cultureel antropoloog verbonden aan de Sectie Medische Antropologie van het Antropologisch-Sociologisch Centrum van de Universiteit van Amsterdam en redacteur van Medische Antropo-

logie.
In een volgend nummer van Net Werk willen we meer in detail aandacht schenken aan dit symposium, met samenvattingen van de lezingen.
Hieronder de lezingen;
tussen [] staan de referenten.
Ankie Frantzen & Johan Post: Wel en wee van de publieke plee. het voorbeeld van Kumasi Ghana [Jos van der Klei]
Cynti Visker: Human excreta in Bamako [Wim Hoogbergen]
Leo Ligthart: Beelden van een menselijke behoefte (Diapresentatie)
Leo Lighthart: 'To be clean or not to be clean'. Medical anthropological aspects of cleanliness and encopresis [Michael Elias]
Sjaak van der Geest: Het toilet van de oudere. Over respect, intimiteit en vuil in Ghana. [Geert Mommersteeg]
AMMA Student Research Group: Defecation cross-culturally [Preti Kirbat]
Rachel Lea: Vile and low or real and true. Excretion in sickness and in health [Ria Reis]

Ingebed - werelden van gezondheidszorg 1500-2000

Op zaterdag 12 december j.l. vond in het Museum Boerhaave te Leiden de zevende jaarlijkse studiedag van het Historisch Platform plaats, deze keer geheel gewijd aan de gezondheidszorg.
Gezondheidszorg bevindt zich niet in een vacuüm, maar is sociaal ingebed. Ieder mens kent ziekte uit ervaring. Rondom gezondheidszorg spelen vaak fundamentele vraagstukken, verband houdende met geboorte, ziekte en sterven. Omdat dit vraagstukken zijn die ons allen raken is gezondheidszorg van oudsher een maatschappelijk terrein met sterke sociaal-culturele en morele dimensies. In de gezondheidszorg is in alle tijden veel inventiviteit met betrekking tot zorg en behandeling aan de dag gelegd. Een steeds verdere professionalisering en vertechnologisering van geneeskunde en gezondheidszorg alsmede een voortdurend stringenter wordende wet- en regelgeving, waarbinnen in de moderne tijd geopereerd moet worden, hebben niet kunnen voorkomen dat de veelheid van visies en vormen binnen het gezondheidszorgdomein welhaast onbegrensd lijkt.

63
NET WERK
912-913
19/20
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Tijdens deze conferentie werd aan verschillende 'werelden' van geneeskunde en gezondheidszorg nader aandacht besteed. Een zestal sprekers heeft recent historisch onderzoek naar de relaties tussen gezondheidszorg en spiritualiteit, gezondheidszorg en recht en gezondheidszorg en economie gepresenteerd. In drie sessies van elk twee voordrachten werd aan de hand van pakkende voorbeelden een vergelijking gemaakt tussen de genoemde relatiepatronen in de vroeg- moderne en de laat- moderne tijd. Hierbij stonden ideeën over zorg en over vormen van genezend handelen centraal. In de loop van de conferentie passeerden vele uitingen van macht en machteloosheid ten aanzien van ziekten de revue. Medisch-historica Godelieve van Heteren leidde de studiedag in.

De voordrachten:
Frank Huisman, Tussen zorg en disciplinering. Medische armenzorg in de vroeg- moderne tijd.
Amanda Kluveld, Duivelse zielsverkrachters versus slappe verwijfde poezen. Vrouwen en religiositeit in het Nederlandse anti-vivisectionisme rond 1900.
Pieter Spierenburg, Rechtspraak en lijken. Recht en gezondheidszorg in de 17e en de 18e eeuw.
Loes Kater, Ontwikkelingen rond het 'recht' op de goede dood tussen 1960 en 1990
Sylvia Verhulst, Hier maeckt de vrouw gesont; siet, daer de mannen dwalen. Geneeskundige 'huishoudkunde' en zelfhulp in de vroeg- moderne tijd
Godelieve van Heteren, Dood, leven, productielijnen: gezondheidszorg in het publieke debat in Nederland van 1940 tot 2000.

Duurzaamheidscolleges aan de RUG

In 1998 werd in het kader van de Milieuprijsvraag Hoger Onderwijs een aanmoedigingsprijs toegekend aan een inzending vanuit de Faculteit Letteren van de Rijksuniversiteit Groningen. Als besteding van deze prijs wordt een collegereeks over Duurzaamheid georganiseerd dat voor alle studenten toegankelijk is. De bedoeling is, een verdieping van het begrip duurzaamheid te verkrijgen door een belichting vanuit uiteenlopende disciplines.
De collegeserie ziet er als volgt uit:
Inleiding, docent: prof.dr. L. Hacquebord (RUG) . Datum: 24 maart 1999
Ideologische/mentale/normatieve/antropologische aspecten, docent: dr J.J. Boersema (VROM/RUL) Datum: 31 maart 1999
Historische aspecten, zoals maatschappelijke ontwikkelingen i.v.m. gebruik van hulpbronnen,

regelgevingen die van een duurzaamheidsgedachte uitgingen, ideeën over eindigheid en oneindigheid van materiële hulpbronnen (hout, kolen, olie). Docent: dr H. van Zon (RUG). Datum: 7 april 1999

Archeologische aspecten, bespreken van de vraag of in de prehistorie vormen van duurzaam gebruik van hulpbronnen (incl. de aarde) zijn voorgekomen, aandacht besteden aan blijvende sporen in het landschap van prehistorische activiteiten. Docent: drs J. Koolen (RUL) Datum: 14 april 1999

Milieukundige aspecten, praktische begrenzingen, aandacht voor (her)ontwerpende elementen, sociaal-dynamische consequenties (structuren, regelgeving). Docent: prof.dr A.J. M. Schoot Uiterkamp (RUG). Datum: 21 april 1999

Economische aspecten, zoals de vraag of het energiegebruik de centrale factor in een duurzame economie is. Docent: prof.dr C.J. Jepma (RUG) (gevraagd). Datum: 28 april 1999

Landgebruik en duurzaamheid. Docent: prof.dr P. Kooij (RUG). Datum: 12 mei 1999

Biologische aspecten ecosystemen (stabiel, dynamisch, climactisch). Docent: dr H. van der Windt (RUG). Datum: 19 mei 1999

Duurzaamheid in de literatuur. Docent: dr H.F. van den Berg (RUG). Datum: 26 mei 1999

De reeks wordt afgesloten met een voordracht van een politiek verantwoordelijke, die perspectieven, conclusies en vragen (kunnen we iets met het begrip, jaagt de politiek een hersenschim na, kunnen echte keuzes worden gemaakt) zal behandelen. Docent: drs. J.P. Pronk, minister van VROM en oud-minister van Ontwikkelingssamenwerking. Datum: 9 juni 1999

De colleges zullen tijdens het derde trimester op woensdagmiddag van 15-17 uur worden gegeven, d.w.z. de tien onderdelen uitgesmeerd over 10 colleges van twee uur.

Antieke geneeskunde

Het werkgezelschap Antieke geneeskunde organiseert op vrijdag 26 maart een bijeenkomst. Begintijd 14.15
Plaats: Centraal Faciliteitengebouw, Universiteit Leiden, Cleveringaplaats 1, Leiden. Voordrachten:
J.G.W. Gispen: Bronnen voor Oud-Egyptische Medische Geschiedenis
Anton van Hooff: De antieke arts en de dood

63
NET WERK
914-915
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Steden in de Oudheid

Op woensdag 14 april 1999 organiseert de werkgroep Stedengeschiedenis een studiedag getiteld 'Steden in de Oudheid'. De bijeenkomst heeft plaats in het Academiegebouw van de Universiteit van Utrecht, Domplein 29, zaal 8. De studiedag is gratis voor eenieder toegankelijk. Informatie kan worden ingewonnen bij Jan van den Noort (010-4366014)

21
22

Dagvoorzitter: prof.dr. H.W. Pleket (onder voorbehoud)
10.30 - 16.30
Bert Nijboer (Gronings Instituut voor Archeologie), 'Opkomst van stad en markt in Midden-Italië, 700 tot 300 v.Chr.'
Gemma Jansen (beleidsmedewerker Archeologie Provincie Limburg), 'Hygiëne in de Romeinse wereld' (zie inleiding hieronder)
Herman Roozenbeek (Koninklijke Landmacht, sectie Militaire Geschiedenis), 'Handel en wandel in Ephese'
Peter van Minnen (Rijksuniversiteit Groningen), 'Transformaties in Egyptische steden in de late oudheid'
Gemma Jansen, Hygiëne in de Romeinse wereld
Over hygiëne bij de Romeinen bestaan twee visies. De vele aquaducten, die vers water aanvoerden, de grote thermencomplexen waar men dagelijks een bad nam en de riolen die urine en fecaliën snel de stad uit leidden pleiten, voor een hoog hygiënisch besef. Teksten van Romeinse auteurs leveren een ander beeld op. Hierin worden overbevolkte flats, een vervuilde rivier de Tiber en lijken op straat ten tonele gevoerd. Volgens de archeoloog Gemma Jansen schetsen beide visies maar een half beeld. De aquaducten etc. zijn slechts een voorwaarde voor hygiëne. Bij nader onderzoek blijkt, dat het aangevoerde water gebruikt wordt voor het laten werken van tal van fonteinen, maar niet voor een verbetering van de hygiëne. Ook de teksten van de Romeinse auteurs spreken slechts de halve waarheid: onder hen bevinden zich een groot aantal satire-dichters, die vaak overdrijven om hun 'pointe' te maken.
Spreekster bereidt een breed onderzoek voor naar hygiëne in de Romeinse wereld. Voor dit onderzoek zal een aantal aspecten van de Romeinse stad opnieuw worden bekeken. De onderzoeksopzet wordt geïllustreerd aan de hand van de vraag: 'Droeg het installeren van toiletten in woonhuizen van de Romeinse stad Pompeii bij tot een betere hygiëne?'

History and Environment: European expansion's impact

5 t/m 9 april 1999
The Atlantic History Centre promotes an international seminar on the subject of History and Environment: European expansion's impact. Subjects for discussion: Paradise's vision, Science and the search for Noah's Ark, History and environment in the area of European expansion, Sugar and environment, Environmental history of the Atlantic Islands.
Information:
CEHA,
Rua dos Ferreiros 165,
9000-Funchal, Madeira.
Tel. 35191-229635
Fax 35191-230341
e-mail
aviera@mail.telepac.pt
alviera@madinfo.pt

Landscapes of memory

15-16 mei 1999
Landscapes of memory: Oral history and environment, Brighton (UK)
An interdisciplinary, international conference which will explore the relationships between memory and place and the contested meanings of diverse human and physical landscapes.

The proposed conference themes are as follows:
Memory and Place (place & identities, tradition & change, urban & rural, ownership & contested meanings, gender & cultural differences, 'coming in' & staying put)
Protest (political / environmental movements, conservation & change, disputes & confrontations, rights & boundaries, contested accounts of arrival & ownership)
Green Lifestyles (creating new societies & communities, buildings & camp sites, conflicting lifestyles, alternative ecologies, retreats & revolutions)
Heritage (preserving the past, creating traditions, collecting & archiving, museums & exhibitions, public and participatory histories of place)
Oral History and Development (using traditional knowledges in development, oral history for change, urban & rural, 'North' & 'South')
The conference which will include the wide range of media in which memories of place are represented and explored. Conference activities will include local tours and regional exhibitions.
Steve Hussey, History Department, Essex University, Colchester, CO4 3SQ, England. Email enquiries to Steve Hussey (husss@essex.ac.uk), Joanna Bornat (bornat@open.ac.uk) or Al Thomson (a.s.thomson@sussex.ac.uk).

63
NET WERK
916-917
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Water in History

Aberystwyth 9th-11th of July, 1999
A Conference entitled 'Water in History: Global Perspectives on Politics, Economy and Culture' will be held at the University of Wales, Aberystwyth on the 9th-11th of July, 1999.

Themes identified at this stage include:
Water, public health and concepts of purity
Pollution and the environment
International or internal political conflicts over water resources, and historical perspectives on organised resistance to dam projects
The funding, politics, and social history of large dams
Water engineering and its cultural meaning
The social and economic history of water resources
Water and concepts of landscape
Other related topics will also be considered.
Owen Roberts,
Water History Project,
Department of History and Welsh History, Hugh Owen Building,
Penglais, Aberystwyth
e-mail ogr997@aber.ac.uk

Nature, Society and History

Long Term Dynamics of Social Metabolism. International Conference September, 30th, - October, 2nd, 1999 Vienna, Austria

Scientific Committee: Marina Fischer-Kowalski, IFF Vienna, Austria; Rolf-Peter Sieferle, Mannheim University, Germany; Eugene Rosa, Washington State University, USA

Symposia topics and chairs
1. Population and Health:
What are the different dynamics of population growth in different cultures? Are there universal tendencies in demography? Are people becoming more healthy? Are there new risks for infections due to changing conditions for microorganisms?
Invited Chairs: Alfred Crosby, N.N.
2. Cities and Settlements:
Are there historical tendencies of living conditions in towns as e.g. sanitation, water supply, garbage disposal, transport? How will transport and communication infrastructure shape future settlement patterns?
Invited Chairs: Paul Brunner and Clemens Zimmermann
3. Traditions in Coping with Nature:
Are the historically new patterns of

industrial metabolism based upon in particular cultural traditions in the relationship with nature? Does the 'industrial society' represent a specific 'Western way of life'? Which other patterns have historically evolved? What does this mean for sustainable development?
Chairs: Aromar Revi and Thomas Macho

4. Risk, Crises and Continuities: What were the crises and continuities most important for the economic or ecological transition of the past 200 years? How did material flow and risk management change over time? Which major ecological, economic or social crises will be the most significant for the future?
Invited Chairs: Mary Douglas and Christian Pfister
5. Using and Shaping the Land: What is the relationship between land use and social metabolism? How did societies in the past use and shape the land? What are the ecological impacts of globalization especially since the time of discoveries? What is the relation between land use and global change?
Invited Chairs: William Cronon and Bill Turner II
6. Energetic and Material Metabolism: What happened in the transformation from the solar to the fossil-fuel society? How did the material metabolism change over the past 200 years? What are the technological and economic implications of changes in material and energy use? How will our energetic and material future look like?
Chairs: Joan Martinez-Alier and Carlo Jaeger

The conference will be hosted by the Institute for Interdisciplinary Studies of Austrian Universities, IFF, Social Ecology, Vienna, Austria
E-mail: barbara.smetschka@univie.ac.at
Further information: http://www.univie.ac.at/iffsocec

Questioning natural spaces and their aesthetic appreciation

A joint session of the Canadian Society for the Study of European Ideas, the Canadian Society for Aesthetics, and Society for Philosophy and Geography at the Congress of Humanities and Social Sciences to be held at Université de Sherbrooke, Québec, Canada, June 3 and 4, 1999.
Given recent poststructuralist and postmodernist analyses of our conceptions of our world, to what extent, and in what way, does it make sense to speak of nature as a referent? This question poses itself concretely in environmental aesthetics for, in this context, we need to ask ourselves whether it makes any sense to speak of appreciation of natural spaces for themselves ('disinterestedly') if we are limited to the 'intertextual play of signifiers.' In other words, are we caught in a mere play of projections, or is there some access left to something like 'autonomous nature'?
Dr. Thomas Heyd, Department of Philosophy, University of Victoria, Victoria, British Columbia, V8W 3P4, Canada. Fax 250 - 721 7511. E-mail: theyd@uvvm.uvic.ca. Tel. 250 - 381 2239.

NET WERK 63
918-919
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

The Health of Nations

De samenleving als medisch ontleedbaar object in menswetenschap, cultuur en politiek in Nederland en België, 1860-1914
Het colloquium (Leuven, 19 november 1999) wil vanuit een ideeënhistorisch perspectief bestuderen hoe een medische kijk op de samenleving tijdens de tweede helft van de negentiende eeuw in een groeiend aantal domeinen van menswetenschap, cultuur en politiek ingang vond. De herkomst, draagwijdte, de eventuele evolutie, de grenzen en de implicaties van deze klinische houding zullen worden onderzocht. De lezingen kunnen betrekking hebben op de intellectuele constructie van de medisch ontleedbare samenleving in wetenschap en cultuur (geneeskunde, sociologie, politieke theorie, economie, historische cultuurkritiek en literatuur), maar ook op het meer praktijkgerichte discours over de preventieve zorg om de gezondheid van maatschappelijke groepen (de bevolking in het algemeen, de arbeider, het kind, de vrouw) en over de diagnose en behandeling van zogenaamd zieke groepen (geesteszieken, criminelen, vreemde rassen). Hierbij staat de vraag centraal in hoever het gebruik van biologische en medische metaforen - die al dan niet een parallel vonden in de ontwikkeling van de geneeskunde zelf- ook daadwerkelijk een andere visie op de samenleving impliceerde en nieuwe politieke problemen en oplossingen op de agenda bracht. De bijdragen tot het colloquium hebben zoveel mogelijk betrekking op zowel de Nederlandse als de Belgische situatie.
Voorstellen tot lezingen (750-1000 woorden, Nederlandstalig of Franstalig) kunnen worden ingediend tot 15 februari 1999.
Inlichtingen: Henk de Smaele Henk.desmaele@arts.kuleuven.ac.be; 0032 (0)16324969)
of Kaat Wils Kaat.Wils@arts.kuleuven.ac.be; 0032 (0)16324971)
departement Geschiedenis, KU Leuven, Blijde Inkomststraat 21/5, B-3000 Leuven.
Het colloquium wordt georganiseerd door de professoren Emiel Lamberts, Jo Tollebeek, Geert Vanpaemel, en door Henk de Smaele en Kaat Wils.

The healthy Life, People, Perceptions, Politics

Joint Conference of the EAHMH and the INHPH Almuñécar, Granada (Spain) 2-5 September, 1999

The European Association for the History of Medicine and Health (EAHMH) and the International Network for the History of Public Health (INHPH) announce their next major Conference to be held from 2nd to 5th September 1999 in Almuñécar (Granada), Spain.
The general subject of the Conference is The Healthy Life: People, Perceptions and Politics. This meeting is intended to explore the complexity of historical conditions that mould human actions linked to health. We would like to focus on the interrelationship of people and authorities, the confrontation of cultures and ideologies, and the lay-expert divide in a field where medical theories and practices occupy a privileged but not exclusive space. Although contemporary and Western European issues are currently well represented in EAHMH and INHPH, we would like to encourage the submission of papers dealing with other parts of Europe and with non-European, non-Christian, non-contemporary issues.

Venue
The conference will be hosted by the Centro Mediterráneo of the University of Granada at its quarters in Almuñécar, situated on the Mediterranean coast of Andalusia, south of Granada and 110 km east of Malaga. The easiest mode of transportation to the conference from outside Spain is by plane to the international airport of Malaga, which may be reached by direct flights from most countries, or to the national airport of Granada, via Madrid or Barcelona. A shuttle bus service will be provided at a specified time in the evening on Wednesday, September 1 and in the morning or early afternoon on Sunday, September 5 from and to both neighbouring airports. Regular bus lines also run from Madrid, Granada and Malaga to Almuñécar.
Provisional Programme
The program will consist of three and a half days of plenary sessions (each about two hours in length) and parallel sessions (one or two hours in length), plus an optional half-day visit to Alhambra. Sessions are planned dealing with: "Concepts and Definitions" (philosophy, history, cultures of health), "Science, Medicine and Public Health" (the boundaries of medical professions; the goals of medicine; the science of health; is public health a science?), "How to Measure a Healthy Life?", "Demands for Health" (negotiating between people and authority), "Health as an Industrial Complex", "Protection of Health" (protection and security; health insurance; state regulation); "Private and Public in Public Health". Room must be left for discussion in all sessions. Other sessions will be arranged on at least one afternoon from the proposals received. A POSTER SESSION is also planned.
Invited Speakers
To open the conference, Paul Weindling (Oxford), will speak on "The Origin of Health Indicators and Local Studies in the between-the-wars Period" and Andreu Segura (Barcelona) on "The Mirage of Health". Prof. Esther Fischer-Homberger (Bern) will give the customary evening lecture.
Prof. Esteban Rodríguez Ocaña
Historia de la Ciencia Facultad de Medicina, Universidad de Granada
E-18071 Granada Fax: + 34 958 246 116; erodrig@goliat.ugr.es
Registration
Registration will be open between mid-January and end of June 1999. The application form will be circulated together with a full programme. The registration fee will be 20000 ptas (75 ECU) for those who register before the first of May 1999 and 25000 ptas (93 ECU) for those who register after that date. The registration fee covers the shuttle from and to one of the neighbouring airports of Granada or Malaga, the book of abstracts, day meals, and six coffee breaks. Accommodation costs are NOT covered by the registration fee.
Awards and support
The organisers are working towards obtaining sponsors to fund the registration fee and/or the costs of room and board for a number of recent Ph.D.'s or advanced graduate students, preferably from least favoured countries, so they may attend this conference. No travel support will be provided by this organisation.
Accommodation
A local travel agency has made special arrangements for the conference. The offer stands until the 30th April 1999. Potential participants should be aware that Almuñécar is a strong beach resort and the first days of September are still high season. So, make your reservations as soon as possible. For hotel reservations and further details, please contact: HALCON VIAJES, Plaza de Madrid 1, Almuñecar (Spain), Tel: +34 958 88 05 13. Fax: +34 958 88 07 88.
The local committee declines any responsibility for the management of reservations and related questions, which are exclusively the responsibility of those attending the conference and the travel agency.
Scientific Committee
Presidents: Prof. Øivind Larsen (Univ. Oslo), Prof. Esteban Rodriguez-Ocaña (Univ. Granada), Prof. Jan Sundin (Univ. Linköping).

63
NET WERK
920-921
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Medieval Environmental History

The Medieval Academy of America's Committee on the AHA, charged with encouraging programs of interest to medievalists at AHA meetings, has requested the formation of a session on Environmental History for the American Historical Association Convention, scheduled to convene in Chicago, January 6-9, 2000.
William H. TeBrake (tebrake@maine.edu), Department of History, University of Maine, Orono, ME 04469-5774.
TEL. (Int+1) 207-581-1908
FAX: (Int+1) 207-581-1817
The AHA is very particular about who may participate: only AHA members (exceptions are given for foreign scholars or scholars in other disciplines) and no one who was on the previous year s (i.e. 1999) program.

Into the Next Millenium: The Past and Promise of Environmental History

American Society for Environmental History Annual Meeting March 16-19, 2000 Tacoma, Washington
For more information
Mart Stewart (program chair), Western Washington University (smar4@cc.wwu.edu; 360/650-3455)

19th International Congress of the Historical Sciences, Oslo

6-13 augustus 2000
Informatie: 00 47 22 856907 fax 00 47 22 854700
e-mail oslo2000@hf.uio.no
http://www.hf.uio.no/Oslo2000
De sessie over milieugeschiedenis wordt geleid door Frans-Josef Brüggemeier.

63
NET WERK
922-923
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Signalementen

Barbier, D. en L. Visset, "Logné, a peat bog of European ecological interest in the Massif Armoricain, Western France. Bog development, vegetation and land-use history, vegetation and land-use history", **Vegetation History and Archeobotany,** jrg. 6: 2 (1997) pp. 69-78.

Bartrip, Peter, "Too little, too late? The Home Office and the asbestos industry regulations 1931", **Medical History**, jrg. 42: 4 (1998) pp. 421-38.

Berkel, Klaas van, **Citaten uit het boek der natuur** (Amsterdam: Bert Bakker, 1998) ISBN: 90-351-197-3. *f* 49,90.

28/29 Bonneville, Françoise de, **The book of the bath [Le Livre Du Bain]** vertaling Jane Brenton (London: Thames and Hudson, 1998) 208 blz. ISBN 0-500-01874-X. $ 50,00.

Burger, Joanna, "The historical basis for ecological risk assessment", **Annals of the New York Academy of Science**, jrg. 837 (1998) pp. 360-371.

Caras, Roger A., **A perfect harmony; the intertwining lives of animals and human throughout history** (New York: Simon & Schuster, 1998) 256 blz. ISBN: 0 6848 11 00 6.

Ciriacono, Salvatore, (ed.), **Land drainage and irrigation Studies in the History of Civil Engineering deel 3** (Aldershot : Ashgate, 1998) 414 blz. ISBN: 0 86078 752 4 . £ 85,00.

Cooper, Gail, **Air-conditioning America: engineers and the controlled environment, 1900-1960** (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1998) 248 blz. ISBN: 08018-57163. $ 35,00.

Dam, Petra van, **Vissen in veenmeren. De sluisvisserij op aal tussen Haarlem en Amsterdam en de ecologische transformatie in Rijnland 1440-1530** (Hilversum: Verloren, 1998) 304 blz. ISBN: 90 70403 42 0. *f* 59.-.

Flannery, T. en D. Godden, "The future eaters. An ecological history of the Australasian lands and people", **The Australian Journal of Agricultural Economics**, jrg. 40: 2 (1996) pp. 140-142.

Gerwen, Jacques van en Marco H. D. van Leeuwen, (red.), **Studies over zekerheidsarrangementen. Risico's, risicobestrijding en verzekeringen in Nederland vanaf de Middeleeuwen** (Amsterdam/Den Haag: Nederlands Economisch Archief/Verbond van Verzekeraars, 1998).

Environment and History, onder redactie van Richard H. Grove. Jrg. 4: 2 (Cambridge: The White Horse Press, 1998) ISSN: 0967 3407.

Guidoboni, Emmanuela, "Human factors, extreme events and floods

in the lower Po plain (Northern Italy) in the 16th century", **Environment and History**, jrg. 4: 2 (October 1998) pp. 279-308.
Hassan, John, **A history of water in modern England and Wales** (Manchester: Manchester University Press, 1998) ISBN: 0 7190 4308 5. £ 45,00.
Kline, Benjamin en A. L. Rydant, "First along the river. a brief history of the US Environmental Movement", **The Annals of the Association of American Geographers,** jrg. 88: 2 (1998) pp. 343-44.
Laarse, Rob van der, Arnold Labrie en Willem Melching, (red.), **De hang naar zuiverheid. De cultuur van het moderne Europa** (Amsterdam: Het Spinhuis, 1998) 333 blz. ISBN: 90 5589 129 0. *f* 47,50.
M. Leach en R. Mearns (eds), **The lie of the land: Challenging received wisdom on the African environment,** (Oxford /Portsmouth, N.H.: James Currey / Heinemann, 1996), ISBN 0-85255-410-9 (James Currey gebonden) 0-855255-409-5 (James Currey paperback) 0-435-07407-5 (Heinemann gebonden) 0-435-07408-3 (Heinemann paperback), xvi +240 blz. $80.00 (gebonden), $24.00 (paperback).
Leibovici, Solange, "Zuiverheid als Utopie. De foute kinderen van Pasteur", in: Rob van der Laarse, Arnold Labrie en Willem Melching red., **De hang naar zuiverheid. De cultuur van het moderne Europa, 85-122** (Amsterdam: Het Spinhuis 1998).
Louwe Kooijmans, Leendert P., "Paleo-ecologie van het rivierengebied. Het prehistorische landschap als referentie voor natuurontwikkeling", **Landschap**, jrg. 14: 3 (1997) pp. 147-58.
Matagne, Patrick, "The politics of conservation in France in the 19th century", **Environment and History**, jrg. 4: 2 (October 1998) pp. 359-67.
Merki, Christoph Maria, "Der Widerstand gegen die Motorisierung des Strassenverkehrs in der Schweiz", **Technikgeschichte** jrg. 65: 3 (1998) pp. 233-53.
Nibbering, Jan Willem en Jan de Graaf, "Simulating the Past: reconstructing historical land use and modelling hydrological trends in watershed areas in Java", **Environment and History**, jrg. 4: 2 (October 1998) pp. 251-78.
Oldstone, Michael B. A., **Viruses, plagues and history** (New York: Oxford University Press, 1998) 224 blz. ISBN: 0 19 511723 9.
Östlund, L., Zackrisson O. en H. Strotz, "Potash production in Northern Sweden", **Environment and History,** jrg. 4: 2 (October 1998) pp. 345-58.
Paul, Johann, "Risikodebatten über den Tieftagebau im rheinischen Braunkohlenrevier seit den 1950er Jahren", **Technikgeschichte**, jrg. 65: 3 (1998) pp. 141-61.
Porter, Dale H., **The Thames embankment: environment, technology and society in Victorian London** (Akron, Ohio: The University of Akron Press, 1998) ISBN: 1 884836 28 3 / 1 884836 29 1. $ 49,95/ $ 29,95.
Porter, Dorothy (ed.), **Health, Civilization and the State. A History of Public Health from Ancient to Modern Times** (London: Routledge, 1998) 384 blz. ISBN: 0-415-20036-9. £ 14,99.
Raufer, R. K., **Pollution markets in a green country town: urban environmental management in transition**, (Westport, Connecticut: Praeger, 1998).
Rosen, Christine, "Industrial Ecology and the Greening of Business History", **Business and Economic History**, jrg. 26: Fall (1997) pp. 123-37.
Saberwal, Vasant K., "Science and the dessicationist discourse of the 20th century", **Environment and History**, jrg. 4: 2 (October 1998) pp. 309-44.
Sheail, John, "Environmental history, a challenge for the local historian", Archives, 97 (1997) pp. 157-69.
_____, ""Guardianship" and "the Rural Workshop". The first quarter century of UK experience in nature conservation", **Journal of Environmental Management**, jrg. 50: 4 (1997) pp. 429.
_____, "'Never again'. Pollution and the management of water courses in Postwar Britain", **Journal of Contemporary History**, jrg. 33: 1 (1998) pp. 117-34.
Smith, Dennis, (ed.), **Water supply and public health engineering Studies in the History of Civil Engineering deel 5** (Aldershot : Ashgate, 1999) 416 blz. ISBN: 0 86078 754 0. £ 85,00.
Stewart, Mart, "Environmental history: profile of a developping field", **The History Teacher**, jrg. 31: 3 (1998) pp. 351-68.
Stier, Bernhard, "Review of David Gugerli, Redeströme. Zur Elektrifizierung Der Schweiz 1880-1914." (1998): **H-Soz-u-Kult, H-Net Reviews**, 1998). http://www.h-net.msu.edu/reviews/showrev.cgi?path=473912446765
Stine, Jeffrey K. en Joel A. Tarr, "At the intersection of histories. Technology and the environment", **Technology and Culture**, jrg. 39: October (1998) pp. 601-40.
Tomes, Nancy, **The gospel of germs. Men, worms and microbes in American life** The Harvard University Press, 1998) 336 blz. ISBN: 0 674357078. $ 29,95.
Toplak, Cirila en Zvonka Zupanic-Slavec, "'Water, air and light. Arnold Rikli (1823-1906)'",

29/30
30/31
63
NET WERK
924-925
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Gesnerus, jrg. 55: 1-2 (1998) pp. 58069.
Tweedale, Geoffrey en Philip Hansen, “Protecting the workers. The Medical Board and the asbestos industry 1930’s-1960’s”, **Medical History**, jrg. 42: 4 (1998) pp. 439-57.
Wills, Christopher, **Plagues, their origin, history and future** (London: Harper Collins, 1997) ISBN: 0-00-255611-1. £ 9,99.
Wolleswinkel-van den Bosch, **Judith, The Epidemiological Transition in the Netherlands** (dissertatie Erasmus Universiteit Rotterdam, 1998) ISBN: 90 9012155 2. 295 blz.
Adres auteur: Hélène Swarthstraat 23D, 3061 CK Rotterdam.

Afval, een verhaal apart

125 jaar geleden werd de Gemeentereiniging van Delft opgericht. Naast het ontstaan van het watercloset, aansluitingen op de riolering en de overgang van paard en wagen naar auto komt op de expositie de huidige manier van afvalverwerking uitgebreid aan bod
Techniekmuseum Delft, Ezelsveldlaan 61, tot en met 18 april.
Geopend: di. t/m za. 10-17 u., zo. 12-17 u.
015-2138311
http://www.museum.tudelft.nl
Zie ook
125 jaar Gemeentereiniging Delft, geschreven door W.G.T. van den Berg, uitgegeven door drukkerij Meinema te Delft (*f* 29,50).
Op 16 januari heeft drs. Gemma Jansen een voordracht gehouden over voorzieningen van water, afvalwater , sanitair en afvalwaterafvoer in het Romeinse Pompeï’ voor Histechnica, Vereniging Vrienden van het Techniekmuseum Delft. Inl. Ir. W. Kooijmans, tel. 015-3692723.

63
NET WERK
926-927
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

64

NET WERK

928-929

contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Redactioneel

Dit keer een extra dikke Net Werk om de late verschijning te compenseren. Kort nadat het vorige nummer uit was, kwam de uitnodiging voor de herstart van de Europese Vereniging voor Milieugeschiedenis ESEH (zie verder in dit nummer), in het Beierse Dietramszell. De Breuninger stichting zorgde voor de materiële kant. De stichting draagt de naam van een Duitse zakenman die na de Tweede Wereldoorlog een studie geschiedenis en filosofie moest laten schieten om een warenhuis te leiden. Hij bleef echter zijn oude liefde trouw en verdiepte zijn eruditie door veel contacten met historici en museumdirecteuren. Zijn voorkeur ging uit naar wereldgeschiedenis. Rolf Peter Sieferle, die voor de historische poot van de stichting zorgt, ziet milieugeschiedenis als wereldgeschiedenis.
Maar voor het bedrijven van wereldgeschiedenis met alomvattende hypotheses gebaseerd op boeken en artikelen, is veel detailonderzoek nodig, moeizaam en nauwkeurig werk uitgevoerd met primair bronnenmateriaal. Historici van het brede gebaar zoals Fernand Braudel en William McNeill hadden anders hun oeuvre niet kunnen schrijven. De hardwerkende historici die het materiaal aandragen waarmee anderen wereldgeschiedenis schrijven verdienen meer erkenning. Een goed lopende vereniging zou daarbij kunnen helpen.

Volgend nummer

Terugblikken op gedenkboeken

Eeuwfeesten van organisaties geven vaak aanleiding tot het uitgeven van een boek, soms meerdere boeken. Soms zijn dat boeken met een hygiëne- of milieuhistorisch tintje. Staatsbosbeheer heeft zelfs een reeks van vijf boeken over vijf verschillende door haar beheerde landschappen uitgegeven, naast een gedegen onderzoek over haar geschiedenis. Op 6 juni werd de radioluisteraar verrast door een gecombineerde uitzending van Vroege Vogels en OVT, met vier uur lang commentaar over het verleden, het heden en de toekomst van Staatsbosbeheer.
Hoeveel hebben dergelijke feestelijke uitgaven en evenementen voor de geschiedenis van hygiëne en milieu in de laatste jaren betekend? Staat de marktgerichte kijk op de consument van natuur en milieu, met het verplichte aanbod aan leuke en onderhoudende anekdotes, niet op gespannen voet met een kritische en diepgaande studie van de verschillende actoren en hun invloed op mens en milieu?
In het volgend nummer een kleine terugblik op de oogst van de laatste jaren. Als u aan dit thema wilt bijdragen, neem dan contact op, liefst via e-mail mdaru@iae.nl of per brief.

European Society for Environmental History (ESEH)

De Europese Vereniging voor Milieugeschiedenis is herboren. Gedurende een aantal jaren is de hoofdactiviteit het uitgeven van een nieuwsbrief met samenvattingen, artikelen, bibliografieën e.d. geweest. Toen de redactie hiervan vanwege andere werkzaamheden of privé-omstandigheden dit blad niet meer kon voortzetten, is de vereniging in een winterslaap verzonken. Tijdens een bijeenkomst tussen 23 en 25 april j.l. nabij München zijn milieuhistorici uit een achttal Europese landen - op uitnodiging van de Breuninger Stichting - het eens geworden over een doorstart. De deelnemers hebben een voorlopig bestuur gekozen, bestaande uit een voorzitter en twee vice-voorzitters bijgestaan door een aantal vertegenwoordigers van Europese regio's. In eerste instantie is besloten de volgende activiteiten te ondernemen:
- een gemodereerde internet nieuwsgroep (besprekingen voor een provider en moderator zijn hierover gaande)
- een homepage die ongeveer midden juni van start zou moeten gaan. De internet ruimte hiervoorwordt aangeboden door de Breuninger Stichting. De homepage zal te vinden zijn op de site van de Breuninger Stichting, http://www.breuningerstiftung.de.
- de voorbereiding voor de eerste Europese Milieugeschiedenis Conferentie zijn gestart. Als plaats is gekozen voor Saint Andrews in Schotland, de standplaats van Robert Lambert, de voorlopige voorzitter en medewerker van het enige Europese instituut dat zich fulltime uitsluitend toelegt op het beoefenen van milieugeschiedenis (met nadruk op landschap en natuur). Als datum is september 2001 geprikt.
- tijdens deze conferentie vindt de eerste algemene vergadering plaats van de vereniging. Het voorlopig bestuur werkt aan statuten en aan een huishoudelijk reglement die de vereniging een brede basis zouden moeten geven. Aansluitend dient de vereniging een eenduidige juridische status te krijgen.
- besprekingen voor samenwerking met andere academische genootschappen c.q. verenigingen zijn onderweg.

Lidmaatschap

Vanaf circa 20 juni zal het mogelijk zijn zich in te schrijven als lid van de vereniging in oprichting via de homepage. Het lidmaatschap is, in elk geval tot de eerste algemene vergadering, gratis. Voorlopige lidmaatschappen kunnen omgezet worden tot reguliere lidmaatschappen na de eerste algemene vergadering, waar ook zaken als lidmaatschapsbijdrage aan de orde zullen komen. Hulp met de voorbereidingen van de homepage en de daarbij behorende klussen is welkom. Leden van alle landen zijn welkom (Europese milieugeschiedenis wordt immers ook beoefend in niet-Europese landen).

64
NET WERK
930-931
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort
3
4

Voor informatie over lidmaatschap kan men zich per e-mail wenden tot envhist@st-andrews.ac.uk (e-mail verdient de voorkeur van de voorzitter die eveneens voorlopig als lidmaatschap secretaris fungeert en zo een minimum aan administratieve rompslomp heeft). Verdere inlichtingen zullen op de homepage van de vereniging in oprichting te vinden zijn. Omdat de vereniging nog niet over enige budget van betekenis beschikt, vindt de communicatie plaats via internet, totdat middelen gevonden zijn om mailings met gedrukt materiaal rond te sturen.

Voorzitter:
Dr Robert A Lambert
e-mail: ral2@st-and.ac.uk
Institute for Environmental History
University of St. Andrews St. John's House
South Street St. Andrews Fife
Scotland UK KY16 9QW
http://www.st-and.ac.uk/academic/history/envhist/
http://www.st-and.ac.uk/academic/history/postgrad/environ/
Tel:01334-463303 01334-477869

Vice Voorzitter:
Prof. dr. Christian Pfister
Professor of Economic, Social and Environmental History Group for Regional and Environmental History, Dept. of History, University of Bern Unitobler
CH-3000 Bern 9, Switzerland
e-mail: pfister@hist.unibe.ch
Tel.: +41-31-6318384 (doorkiesnummer),
+41-31-6318091 (secretariaat)
fax: +41-31-6314866
of +41-31-6314410
Bezoekadres Lerchenweg 36

Vice-voorzitter
Dr. Verena Winiwarter
IFF - Dept. Social Ecology
Seidengasse 13 A
1070 Wien, Oostenrijk
e-mail:
Verena.Winiwarter@univie.ac.at

Europese vertegenwoordigers:
Franstalige landen en regio's: Geneviève Massard-Guilbaud, Frankrijk
Scandinavië: Eva Jakobsson, Zweden
Iberisch schiereiland: Jesus Garcia LaTorre, Spain
Overige Middellandsezee-landen: Patrizia Dogliani, Italië
Groot-Brittannië en Ierland: Peter Coates, Groot Brittannië
Oost-Europa: zal t.z.t. worden aangekondigd
Benelux: Myriam Daru, Nederland
Duitstalige landen en regio's: Ulrich Koppitz, Duitsland
Andrew Johnson, de uitgever van het tijdschrift Environment and

History is op de hoogte van deze ontwikkelingen. Hij zou het verwelkomen als de activiteiten van de doorgestarte vereniging kopij voor zijn blad zouden opleveren. Hij is van plan de verschijningsfrequentie van zijn tijdschrift op te voeren maar voor het verspreiden van klein nieuws is internet steeds meer het aangewezen communicatiemiddel van de academische gemeenschap.

4
5

Milieugeschiedenis in Saint Andrews

De milieuhistorici van Saint Andrews (Schotland) hebben onlangs besloten meer bekendheid te geven aan hun activiteiten die tot nu toe sterk op de Britse Eilanden gericht zijn geweest.
"A number of American environmental historians have asked us for news about the health of British Environmental History. So I feel now is an appropriate time to announce some new developments in 1999 from the Institute for Environmental History at University of St Andrews, Scotland.
We were founded in 1990, but here in the UK we are still playing catch up to USA/South Africa/Australasia, in the teaching and research of environmental history. However, we do want to forge international links with scholars around the globe, and provide opportunities for postgraduate students to come to study in the UK in the field of British, or indeed, wider European environmental history. These are exciting times."
Robert A. Lambert
"There are interesting developments in Scotland where funding applications are being made jointly by the universities of Stirling and St Andrews to establish a Centre for Environmental History and Policy in order to develop EH and plug it into policy making. Already the Institute for Environmental History at St Andrews has been holding conferences since 1992 attended by civil servants and Scottish Natural Heritage officials and I think we can see switches in policy as a result. The universities jointly run a Scottish Woodland History Discussion Group similarly attended, and have directed attention effectively to e.g. ancient trees. Stirling has also been advising the Scottish National Heritage and the National Trust for Scotland on woodland history relative to policy. See also T. C. Smout (ed) Scottish Woodland History (1997) and G. Whittington (ed) Fragile Environments (1994) for examples of this interplay of history and policy discussion."
Chris Smout
Institute for Environmental History
AMSmout@aol.com
(Chris Smout is de drijvende kracht achter de oprichting van het instituut in Saint Andrews)

64
NET WERK
932-933
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Succesvol symposium Beyond natural local ecosystems

long-distance trading in fish and wood in the Netherlands, 1300-1700
VU Amsterdam 8 april 1999

5
6

Het symposium 'Beyond natural ecosystems (met Engels als voertaal) onder auspiciën van de Stichting Net Werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu en het zwaartepunt Ecologische Geschiedenis van het Leerstoelgebied Economische en Sociale Geschiedenis van de Vrije Universiteit Amsterdam werd georganiseerd door dr. Petra van Dam, verbonden aan het zwaartepunt Ecologische Geschiedenis, onder dagvoorzitterschap van prof. dr. C.A. Davids.
In de huidige globale economie is de invloed van de mondiale vraag op ecosystemen op de meest uiteenlopende lokale eco-systemen merkbaar. Bij dit symposium droegen vier sprekers bouwstenen voor het antwoord op de vraag of de invloed van lange afstandshandel op lokale ecosystemen in de vroegmoderne tijd aan te tonen is.

Prof. dr. R.C. Hoffmann (York University, Toronto, Canada) sprak over 'Frontier fishing for medieval consumers: herring, stockfish, hake, tuna'.

Hoffmann wees erop dat vervreemding van mensen van dood en leven van dieren en ingrepen van leden van een ecosysteem op een ander ecosysteem niet kenmerkend zijn voor de negentiende en twintigste eeuw zoals historici gericht op de moderne milieugeschiedenis veronderstellen. De ecologische veranderingen die bijvoorbeeld de vleesindustrie in de VS heeft veroorzaakt (en die door William Cronon in zijn boek 'Nature's metropolis' in 1991 beschreven) hebben antecedenten in de middeleeuwen. Hoffmann liet zien hoe al in de dertiende eeuw een grootschalige ruil plaatsvond tussen oost en west. Internationale graanhandel was de voorwaarde voor de stedelijke groei in West Europa. Hoffmann spreekt in dit verband van 'ghost acreage': de bezetting en het gebruik van grote oppervlakten land op grote afstand van de plek van consumptie. (Het begrip ghost acreage is door Eric L. Jones opgevoerd in zijn boek 'The European Miracle. Environments, economies, and geopolitics in the history of Europe and Asia, CUP 1987, 2e ed. en daarvoor in de New Cambridge Economic History, 1979). Zo heeft West-Europa een grote invloed uitgeoefend op Poolse, Hongaarse en Scandinavische landschappen waar grote hoeveelheden vee graasden, bestemd voor export naar Duitsland en Nederland. De consumptie

van vlees werd niet alleen bepaald door biologische noodzaak, maar ook door de inbedding van vleesconsumptie in het maatschappelijke en culturele leven. Bij vis spelen deze factoren ook een belangrijke rol. Het taboe op vlees in bepaalde periodes van het jaar veroorzaakte een grote vraag. Door verduurzaming (drogen, zouten, roken) konden miljoenen vissen per jaar over grote afstanden reizen. Conserveringstechnieken zijn bijzonder belangrijk. Zo heeft het haringkaken een zeer grote invloed gehad op de consumptie en op beslissende wijze bijgedragen tot het succes van de Nederlandse vloot. Hoffmann ging vooral in op de lotgevallen van drie soorten vis: haring (Noord Europa), sardienen (Zuid-Europa) en stokvis. De visvangst, ook al in het verleden, betekende een selectieve
6 en massale verwijdering van voedsel
7 in de voedselketen en een onderbreking in de reproductieve cyclus van vis. Kenmerkend bij het proces is dat de visserij die eerst de behoeften dekte van de bevolking aan de kust of dichtbij de kust zich steeds meer richtte op verre markten. Bij de crisis van de visserij aan het einde van de middeleeuwen is het moeilijk te achterhalen welk aandeel de klimatologische veranderingen of de overvissing hebben gehad, maar het is wel duidelijk dat de visserij niet zonder gevolgen is gebleven op het leven in zee. Concluderend kan gezegd worden dat de vervlechting van gescheiden gebieden door middel van handel geen nieuw verschijnsel van de moderne tijd is, evenmin als overvissing en overbegrazing.

De bijdrage van **prof. dr. L. Hacquebord** van het Arctisch Centrum Groningen ging over de invloed van vier eeuwen walvisvangst op Spitsbergen op het Arctische ecosysteem. Bij het onderzoek is gebruik gemaakt van zeer uiteenlopende bronnen om de effecten van de walvisvangst op het ecosysteem te achterhalen: archeologie, archief- en biologisch onderzoek (o.a. onderzoek over vogelkolonies). Conflicten over eigendom hebben sporen in notariële bronnen gehad, die ook gegevens hebben geleverd. De walvisvangst werd behalve door Nederlanders ook door Denen, Engelsen, Duitsers en Basken beoefend. Hacquebord e.a. hebben historisch onderzoek geraadpleegd uit de verschillende landen die een vloot voor walvisvangst onderhielden. Het is daardoor mogelijk gebleken een overzicht te krijgen van de totale hoeveelheid gevangen dieren en bijgevolg een schatting te maken van de invloed van het onttrekken van de walvissen aan het maritieme ecosysteem. Hiervoor was het ook nodig inzicht te krijgen in de biologische cyclus van walvissen en de relatie ervan met klimatologische

64
NET WERK
934-935
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

gegevens. Die zijn van belang voor de gevolgen op de aan- of afwezigheid van ijs en het leven van plankton. Dit is weer van belang om te weten waarom vangststations werden verlaten en de vangst zich verplaatste naar het noorden. Walvissen verblijven langs het ijs wanneer phytoplankton een explosieve groei meemaakt door toename van lichtinval. Wanneer walvissen aan het ecosysteem onttrokken worden, komen grote hoeveelheden plankton vrij voor vis. Vis wordt gegeten door vogels zoals de kleine alk. Door bestudering van de voedselketen en van de aanwezigheid en de hoeveelheden van de betrokken diersoorten is het mogelijk enige conclusies te trekken over de invloed van de walvisvisserij. Geografisch onderzoek toont aan dat zich vogelkolonies nu bevinden waar vroeger walvisvangst was. Door terug te redeneren en het gebruiken van tot dan toe onbenutte bronnen is het Hacquebord en zijn medewerkers gelukt inzicht te verschaffen in de omvang van de veranderingen die door de walvisvangst op Spitsbergen zijn veroorzaakt.

De voordracht van **dr. ir. D. de Vries** van de Rijksdienst voor de
7 Monumentenzorg te Zeist was
8 eveneens een demonstratie van de verrijking die interdisciplinair onderzoek kan brengen. De Vries verricht kunsthistorisch en bouwhistorisch onderzoek, in het bijzonder van gebouwen uit de 14e, 15e en 16e eeuw. Voor de conservering en de restauratie van gebouwen is het noodzakelijk de ouderdom en de oorsprong van het hout in spanten en balklagen te weten te komen, om een zo authentiek mogelijk monument in stand te houden. Dendrologisch onderzoek en archieven zijn daarbij onmisbare bronnen. Maar door het onderzoek komen nog veel meer inzichten over tijd en de afstanden die overbrugd moesten worden om aan het benodigde hout te komen. Het gaat daarbij niet alleen om boomstammen, maar ook om halffabrikaten, spantdelen die in de werkplaatsen van timmerlieden werden samengesteld en op de bouw werden gemonteerd. Voor de bouw in Nederland zijn in de periode van de 14e tot en met de 16e eeuw grote hoeveelheden hout geïmporteerd uit Duitsland en Scandinavië (waar al vanaf de zestiende eeuw systematische herplant plaatsvond). Ondanks toenemend gebruik van baksteen (stadshistorici spreken van de 'verstening' van de Nederlandse stad) bleef de vraag naar hout groot. Bouwhistorisch onderzoek kan goede aanwijzingen geven voor richtingen van onderzoek, maar de kwantitatieve invloed van de Nederlandse verstedelijking op vreemde bos-ecosystemen is daarmee niet te schatten. Duitse historici spreken zelfs van roof-

bouw. Voor het transport waren waterwegen essentieel, maar de gevolgde route is in het specifieke geval van bouwhistorisch onderzoek moeilijk of helemaal niet te achterhalen.

De scheepsarcheoloog **drs M. Manders** (Nederlands Instituut voor Scheeps- en onderwaterarcheologie, Lelystad) buigt zich eveneens over hout, zowel van de schepen zelf als van de lading. Bij de vondst van een in de Waddenzee gezonken schip met de karakteristieken van een fluitschip uit het einde van de zestiende eeuw waren ook vaten aanwezig. Afhankelijk van de vracht waren heel uiteenlopende eisen gesteld aan de vaten en bijgevolg aan de gebruikte houtsoorten. Voor vloeistoffen was een veel hogere kwaliteit vereist. Bij een enkel schip, kan men hout vinden uit zeer verschillende geografische oorsprong. Voor het schip is hout uit Westfaliën gebruikt, terwijl er vaten aanwezig zijn waarin van Pools eiken is verwerkt. Het kuipersgilde stelde strikte eisen aan de kwaliteit van het hout. Dit betekende een gespecialiseerde import afhankelijk van de functionele eisen die de verschillende onderdelen van vaten en de verschillende soorten vaten en tonnen stelden. Net als bij bouwhistorisch onderzoek, geeft scheepsarcheologisch onderzoek vooral inzicht in de grote variëteit aan grondstoffen en de grote afstand die deze grondstoffen moesten overbruggen voordat zij verwerkt werden. Om de invloed van scheepsbouw op houtconsumptie te kennen, is het wel noodzakelijk om rekening te houden met het type constructie, omdat zowel soort als hoeveelheid verbruikt hout verschillen bij eenzelfde tonnage. Scheepsarcheologie kan informatie verschaffen die niet te vinden is in geschreven bronnen.
De uitvoerige inleiding van Petra van Dam voor dit symposium is in het Nederlands gepubliceerd in nummer 63 van Net Werk en wordt u op aanvraag toegezonden.
Stichting Net Werk, Winselerhof 56, 5625 LZ Eindhoven tel. 040-2423814, fax 040-2480794.
e-mail: mdaru@iae.nl.

Het natuurbeeld in de zeventiende eeuw

Dat het begrip natuur grote veranderingen heeft ondergaan in de loop der eeuwen zal voor de lezers van Net Werk geen nieuws zijn. Hoe precies dit begrip geïnterpreteerd is en hoe het natuurbeeld vorm is gegeven, daar gaat het een kleine groep Nederlandse onderzoekers om. Op 9 april 1999 werd in de fraaie omgeving van de Artis bibliotheek het boek Kometen, monsters en muilezels gepresenteerd. Florence Pieters, die de scepter zwaait over deze bibliotheek, heeft gepubliceerd over de geschiedenis van menagerieën. 'Kometen, monsters en muilezels' is een vervolg van het congres 'The changing face of nature in the 17th century' en bevat 8 bijdragen, een inleiding van **Florike Egmond, Erik Jorink en Rienk Vermij** (de samenstellers van de bundel) en een terugblik van **Klaas van Berkel**. Het eerste exemplaar werd aangeboden aan Maarten Frankenhuis, directeur van Artis, en het thema veranderend natuurbeeld werd geïllustreerd door twee lezingen.

Annejuul Mol liet veel beeldmateriaal zien van schilderijen en etsen die dieren voorstelden in de periode 1400-1600, voornamelijk in Italië. In die periode vond een omslag plaats tussen een conventionele voorstelling van dieren en het tekenen naar het leven. Venetië als draaischijf van verre handel speelde daarbij een grote rol. Er was een aanhoudende vraag naar exotische dieren en de handel was - ondanks de hoge mortaliteit tijdens het transport - een winstgevende zaak. Kunstenaars konden in toenemende mate gebruik maken van de in de hofmenagerieën aanwezige fauna. Het bezit en het tonen van (of zelfs paraderen met) exotische dieren was een onderdeel van het machtsvertoon van Europese vorsten. Ook pauzen deden aan die mode mee. Wel kwam er steeds meer aandacht voor het individuele dier, daarvan getuigt het geven van liefkozende namen en de aandacht die sommige 'sterren' van hun meesters en van het publiek kregen. Bij het nauwkeurig bekijken van de kunstwerken vallen de verschillen tussen conventioneel, houterig weergegeven dieren en levendige voorstellingen van dieren in beweging op. Het schilderen van bijbelse voorstellingen, in het bijzonder van paradijselijke taferelen was aanleiding tot het bestuderen en het weergeven van exotische dieren.Toch ging daarnaast het natekenen van beroemde voorbeelden ook door, zoals de veel gekopieerde neushoorn van Dürer.

De lezing van **Willemien de Vries** liet een ander aspect van het natuurbeeld van een elite zien. Zij heeft de ontwikkeling van de Nederlandse hofdicht in de zeventiende eeuw bestudeerd. Het beeld van de natuur dat daarin voorkomt is niet realistisch, maar ethisch. De natuur is er niet om in te luieren maar om na te denken over de schepping en wat begrepen kan worden als deel van de schepping is natuur. Geestelijke recreatie is een essentieel deel van het buitenleven en genieten van het nutteloze is een geschenk van God. Beschrijvingen van de natuur zijn verbonden met bijbelse conventie of auteurs uit de Oudheid, goed en slecht in dier en plant zijn verbon-

64
8/9
NET WERK
936-937
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort
9/10

den met bijbelse voorstellingen. Dit natuurbeeld houdt in dat omgevingen waarin de goddelijke orde niet wordt erkend - zoals het strand, ervaren als woestenij - buiten het literaire gezichtsveld vallen. Kometen, monsters en muilezels is voor *f* 42.- verkrijgbaar in de boekhandel of bij uitgeverij Arcadia, Haarlem (023-5259857).

Poep en welbevinden

Het onderwerp poep duikt in de laatste jaren geregeld op bij tentoonstellingen en is al een aantal jaren geleden behandeld in de reeks Net Werk bijeenkomsten. Het symposium dat op 11 december 1998 in Amsterdam plaatsvond was echter het eerste die in Nederland waarbij een medisch-anthropologische analyse op menselijke fecaliën losgelaten werd. Dit symposium was een initiatief van **Sjaak van der Geest**, die al een poos probeert poep als een serieus anthropologisch onderwerp erkenning te laten krijgen.

Ankie Frantzen en Johan Post behandelden het sanitatiebeleid van de Ghanese stad Kumasi. De bouw en het onderhoud van openbare toiletten zijn een blijvende zorg voor bestuurders. Tussen 1980 en 1990 heeft het Internationale Water en Sanitatie Decennium weliswaar bijgedragen aan het experimenteren met nieuwe oplossingen, maar de praktijk botst met de visie van ontwikkelingswerkers en politici. De toestand van de openbare toiletten (die door uitbaters worden onderhouden) is zodanig dat het open veld een betere keuze zou zijn voor de gebruikers. Frantzen en Post hebben de (on)tevredenheid van gebruikers onderzocht. Bij alle ontevredenheid is de daadwerkelijk afwezige privacy geen beduidend bezwaar. De prioriteiten van de gebruikers verschillen van de uitgangspunten van de overheid. Goed onderhoud van toiletten op westerse leest is te duur, maar voor politici is beschaafd poepen op zijn westers. Er wordt nu gezocht naar andere vormen van beheer, met enige controle door vertegenwoordigers van de plaatselijke bevolking. Tijdens de discussie bleek dat de publieke latrines van Ghana een uitzondering zijn in Afrika. Poepen en plassen zijn vaak twee geheel gescheiden activiteiten. Het combineren van plas- en doucheplek wordt doorgaans niet als problematisch ervaren.

Cynti Visker verrichtte onderzoek in Bamako (Mali). De verstedelijking van Bamako zet de faciliteiten voor de afvoer van fecaliën onder druk. Grijs water en excreta worden in verschillende putten opgevangen. Traditioneel was een toilet een privé-aangelegenheid voor een familie.

64
NET WERK
938-939
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Tegenwoordig zijn veel toiletten in gebruik voor grotere groepen, soms tot 30 mensen uit een buurt. Putten worden vooral door ondernemers leeggehaald. Prijzen variëren sterk. Er is geen officiële inrichting om de afval op te vangen. Boeren uit de omgeving maken gebruik van de stadsmest. Dit gebeurt op verschillende manieren, direkt, opgeslagen of gecomposteerd. Het composteren is overigens niet overal in Afrika gangbaar. De ophaal van fecaliën door middel van speciale wagens is verbonden met schaamtegevoelens bij stedelingen, voor boeren zijn de problemen vooral van praktische aard. Gebruik van excreta in de landbouw is omgeven met een grote hoeveelheid nog onbeantwoorde vragen. De beerputten worden gebruikt als afvalputten, zodat de kwaliteit van de mest dubieus is. Acceptatie van menselijke excreta is afhankelijk van de hoeveelheid verspreide stank. Er zijn ook niet onbelangrijke gezondheidsrisico's aanwezig.

De bijdrage van **Leo Ligthart** was van heel andere aard. Hij belichtte het probleem van de encopresis, kort omschreven als poep-incontinentie. Het blijkt onmogelijk dit probleem zuiver als een medisch probleem te behandelen. Dit was voor Leo Ligthart als medicus een reden om zich met de historische achtergronden van encopresis bezig te houden. Hij heeft zich daarom verdiept in de literatuur van etiquette-boeken tot Norbert Elias om begrip te krijgen voor de veranderingen in de tolerantie voor de verschijnselen die met encopresis zijn verbonden. Ligthart heeft voor de negentiende eeuw nauwelijks bronnen kunnen vinden over dat onderwerp en veronderstelt onverschilligheid, in recentere tijden vervangen door verzwijgen en reduceren tot pathologie.

Sjaak van der Geest sprak over het wel en wee van ouderen in Ghana. Net als voor ouderen in het Westen wordt de stoelgang voor oudere Ghanezen een van de grootste zorgen. Van der Geest heeft getracht te achterhalen hoe de hulpbehoevendheid van deze mensen hun gevoelens van waardigheid en zelfrespect beïnvloedde. Bij de onderzochte groep (de Akan) bestaan veel verschillende vuilbegrippen, die de graad aan ongewenstheid uitdrukken. Poep hoort bij de weerzinwekkendste soorten vuil. Omgekeerd bestaat er een uitdrukking die zowel betekent 'hij respecteert zichzelf' alsook 'hij houdt zichzelf schoon'. Schoon en respectabel gaan samen. Het is daarom voor ouderen belangrijk respect niet te verspelen door vervuiling. Voor leden van de familie is bijdragen tot het comfort van de oudere op deze manier ook een blijk van liefde en respect en

het bijdragen aan het respect dat buitenstaanders voor de oudere hebben. Van der Geest dacht eerst dat bezoek aan een openbaar toilet de status van de ouderen zou verminderen. Er zijn echter sociale technieken ontwikkeld voor het houden van visuele afstand tot anderen ondanks fysieke nabijheid. Vuil is ook een zaak van wel of niet willen waarnemen.

Rachel Lea (Brunel University) benadrukte het uitwerpen en afwerpen van materie uit het lichaam. Poepen is verbonden met kwetsbaarheid: elke opening in het lichaam is een breuk in de verdedigingslinie tegen krachten van buitenaf. Tegelijkertijd is poepen het afwerpen van overbodige materie en als zodanig bevredigend als het op een gecontroleerde wijze gebeurt. Het gevoel schoon van binnen te geraken kan als een catharsis worden ervaren. Omgekeerd is het ongewenste binnenhouden van lichamelijke afvalstoffen verstorend of zelfs vergiftigend. Nog verstorender is het verlies aan controle over het naar buiten brengen van excreta (overgeven, diarree, snotteren ...) De verhouding van mensen tot het naar buiten werken van lichamelijke materie is dus dubbelzinnig, ook op de schaal van de gemeenschap. Het verwerken van afval is tegelijk noodzakelijk en status verlagend, het gebrek aan controle hierover veroorzaakt angst. Het blijft moeilijk om onze verhouding tot afval en excreta te verzakelijken omdat zoveel emoties met dit onderwerp verbonden zijn.

Ook in de bijdrage van **Fenneke Reysoo** komt de dubbelzinnigheid van uitwerpselen aan de orde. Zij heeft het verschijnsel 'petomaan' het middelpunt van haar studie gemaakt: winden als komisch entertainment aan het begin van deze eeuw. Het kenmerkende van de petomaan is juist de tot kunst verheven controle op het gedoseerd winden laten. De petomaan balanceerde tussen beschaafd en onbeschaafd optreden en maakte zichzelf ondanks zijn successen tot een marginaal persoon, een soort peepshow van lichamelijke verrichtingen verbonden met het poepen. Fenneke Reysoo was de enige die, nog wel indirekt, poepen met humor in verband bracht. Is scatologische humor de ontkenning van de ernst van poep? Dit blijft een vooralsnog onbeantwoorde vraag.
Buitenlandse studenten anthropologie brachten nog enkele verdere aspecten naar voren, in het bijzonder de relatie van poep taboes met sex taboes. Privacy komt ook in een heel ander licht te staan als het verbonden is met magische handelingen rondom poep. Heksen kunnen zich meester maken van poep als die niet verborgen wordt. Poepen is niet voor iedereen verbonden met privacy. Bij sommige groepen is het een gemeenschappelijke handeling die als een sociale gebeurtenis wordt beleefd en een gelegenheid voor uitgebreid converseren.
Het tijdschrift Medische Anthropologie zal een themanummer wijden aan Poep en welbevinden met uitgewerkte bijdragen aan het symposium van december 1998.

64
12
13
NET WERK
940-941
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Maakbaar Nederland

Voor de conferentie Maatschappijgeschiedenis van 28 mei j.l. zijn diverse bijdragen aangedragen die relevant zijn voor de geschiedenis van hygiëne en milieu.
Dirk Jan Wolffram: Netwerken rond sociale politiek. Initiators van beperkte staatsinterventie (met name het gedeelte over hygienisme en woningbouw)
Aart Bijl: Een dilemma: de Lek of de Linge? De afwatering van de Vijfheerenlanden (1750-1825)
A.J. Geurts: Het aanzien van nieuw Polderland. Theorie en praktijk van de landschapsinrichting in negentiende- en twintigste-eeuwse droogmakerijen
Adrie de Kraker: Strategisch manipuleerbaar landschap. Het polderlandschap in Noord-Vlaanderen als speelbal van vier eeuwen strijd en samenwerking tussen Nederlanders, Spanjaarden, Fransen, Oostenrijkers en Belgen.
Petra J.E.M. van Dam: Maakbaarheid van Nieuwe Natuur - 1000-2000
Cornelis Disco: Remaking "Nature" The ecological turn in Dutch Water Management
De bijdragen zijn verschenen in een werkbundel voor de conferentie.
Voor meer informatie: drs. Henk Kleijer, tel. 020 5270647, e-mail kleijer@siswo.uva.nl

BOEKBESPREKINGEN

The Gospel of Germs

Wat verklaart de enorme verbetering in gezondheid en levensverwachting in de westerse landen vanaf ongeveer de helft van de vorige eeuw? De dokters kunnen geen verklaring vormen, want ze schoten in kunde en aantal tekort. De ingenieurs met hun waterleiding en riolering hebben betere papieren maar ook na hun optreden bleven tuberculose, difterie, kinkhoest en mazelen hun tol eisen en zelfs 'water borne' infecties als tyfus bleven menigvuldig. De grote sprong voorwaarts in vooral het tijdvak van ±1880-1930 komt voornamelijk op het conto van economische groei en voorspoed en de hand in hand ermee optredende trits: opvoeding, scholing en inzicht. Met name voor meisjes en vrouwen betekende dit een stap van vrijwel niets naar een ware verlichting (huishoudscho-

len!). Gezondheid en goede kansen werden (en worden) geschapen en behoed in het huishouden en gezin, vooral door moeders, hoe men thans ook over die zaken denkt. Met dat inzicht gewapend is het een groot genoegen het boek van Nancy Tomes te lezen. Zij blijkt namelijk geen bevooroordeeld aanhanger van de theorie: "Het heil kwam van de ingenieurs". Met visie en humor beschrijft ze de toenemende greep van wat we nu 'gezondheidstechniek' noemen op de samenleving. In het begin was de sanitaire gospel nog niet wetenschappelijk gefundeerd, maar ook met miasmatische ideeën en een gewoon verlangen naar schoonheid en reinheid kan bijvoorbeeld de sanitaire industrie een grote vlucht nemen. Boeiend beschreven is de handige manier waarop ondernemers als loodgieters, bad- en toiletmakers en zeepzieders in het kapitalistische Amerika (de VS staan centraal in dit boek) inspeelden op angsten en zorgen van het publiek. Zo wist de sanitair ingenieur George E. Warring een grote order in de wacht te slepen nadat president Garfield ternauwernood aan de dood was ontsnapt bij een aanslag in juli 1881. Door de ernstige schotwond in zijn rug ging hij zienderogen achteruit. In de kranten ontstond een heftige veldslag tussen miasmatici en ingenieurs. We leefden toen in de hoogtijdagen van de triomfantelijke opmars van de microbiologie (1881: Robert Koch ontdekt de verwekker van de tuberculose!). Warring kreeg de opdracht om het Witte Huis grondig sanitair te renoveren, tot in elke uithoek, op grond van een ronkende propagandatekst. Uiteindelijk kostte dit project 110.000 toenmalige dollars!

We moeten momenteel naar een slinkend aantal derde wereldlanden om nog te kunnen beleven dat het AMP (Algemeen Menselijk Patroon) betekent: geen handen wassen, geen baden, geen voedselhygiëne. Het is wonderlijk dat hier in vijf generaties een samenleving is geschapen die hygiëne bijna obsessief nastreeft. Dankzij Tomes weten we nu dat ondernemers daarbij met goedbegrepen eigenbelang een stevig handje geholpen hebben. Wat overigens niet wegneemt dat een consequente hygiëne ook echt goed is voor de gezondheid; overdrijving daargelaten. Zo kan ik U als arts ook verzekeren dat het grote belang van vitaminen voor de gezondheid vrijwel maandelijks nog door nieuwe onderzoeken steeds meer bevestigd wordt; er is dus niet alleen sprake van loze propaganda door groenteboeren.

Hoe moeizaam de inzichten in de grondslagen van besmettingen en infecties tot stand kwamen, zien we aan Tomes' beschrijving van de dood van de deftige mevrouw Martha Roosevelt (New-Yorkse 'adel'). Zij stierf in februari 1884 aan tyfus, jawel, de fecaal-orale infectie. En dat in een huis met de meest perfecte sanitaire voorzieningen. Inmiddels weten we uit o.a. het beroemde verhaal van Typhoid Mary dat goed sanitair maar een van de voorwaarden is voor bestrijding van de Salmonella typhi die niet alleen 'water borne' maar ook 'food borne' is. Mevrouw Roosevelt had er goed aan gedaan om dragers/draagsters van de bacterie uit haar keuken te weren. Maar de microbiologische kennis schoot daartoe nog tekort.

In het boek van Tomes reizen we van het tijdperk van de Dageraad (Semmelweis, Snow) naar het volle licht van de wetenschap, begin deze eeuw. In de daarop volgende decennia begint het enthousiasme over het alomvattende heil door hygiëne te tanen. Dat heeft niet alleen met de groeiende wetenschappelijke inzichten in de andere ziekteoorzaken dan de infectieuze te maken. Nee, dezelfde economische voorspoed die de infectieziekten terugdrong, brengt welvaartsziekten (hartinfarcten) met zich mee en door de stijgende levensverwachting ook steeds meer degeneratieve ziektelast (Parkinson, Alzheimer). Bovendien komen er vaccins en zelfs antibiotica op de plank van de steeds machtiger medici te liggen, kortom bestrijding bij de bron lijkt minder dwingend. Het publiek kan zich langzaamaan gaan veroorloven om - ten onrechte - de schijnbaar overwonnen infectieziekten te bagatelliseren. Tekenend is de door Tomes' goed beschreven nieuwe golf van besmettingsangst en -waan die weer toeslaat in onze jaren tachtig wanneer AIDS zich verspreidt. Daar is geen kruid tegen gewassen en de angst krijgt opnieuw vleugelen. Als oud-secretaris van de AIDS-commissie van de Gezondheidsraad heb ik kunnen vaststellen dat het irrationele van de onrust en veel 'maatregelen' van dat recente tijdvak niet onderdeed voor dat van onze voorouders in 'The Era of Germs'.

Het boek van Nancy Tomes kan ik elke lezer van 'Net Werk' van harte aanbevelen.

Pieter Bol, arts-epidemioloog, doceert 'algemene hygiëne en epidemiologie' aan de TU Delft en is publicist, o.a. voor NRC Handelsblad, waar hij regelmatig historische onderwerpen aansnijdt.

Literatuur

Nancy Tomes. *The gospel of germs.* Cambridge, Mass/London, Engl: Harvard University Press,1998 (ISBN: 0-674-35707-8).

Judith Walzer Leavitt. *Typhoid Mary: captive to the public health.* Boston: Beacon Press, z.j.

Bol P. *Algemene hygiëne en epidemiologie. Collegedictaat Gezondheidstechniek, fac. Civiele Techniek*, TU Delft, 1997.

64

NET WERK

942-943

contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Boekbesprekingen op internet

Op internet (of liever gezegd op de World Wide Web) staan steeds vaker interessante boekbesprekingen. Een daarvan is 'Rethinking Environmental Degradation in Africa', geschreven door Nancy Jacobs, over het boek 'The Lie of the Land' onder redactie van M. Leach and R. Mearns. Het boek bevat elf essays die een groot rijkdom aan inzichten bieden over de aantasting van het milieu in Afrika.

Leach, M. en R. Mearns (eds.) **The Lie of the Land: Challenging Received Wisdom on the African Environment,** (Oxford/Portsmouth: James Currey/N.H.: Heinemann, 1996), ISBN 0-435-07407-5 / 0-855255-409-5, xvi + 240 blz. $80.00 (cloth) $24.00 (paper). De boekbespreking is te vinden op internet adres http://www.h-net.msu.edu/reviews/showrev.cgi?path=23105917631661

15/16

Zie ook de bespreking door Viviane Claude van Lion Murard and Patrick Zylberman. **L'hygiène dans la Republique. La santé publique en France ou l'utopie contrariée 1870-1918**. Paris: Fayard, 1996. 805 pp., ISBN 2-2135-9788-X. (hierover is ook een korte bespreking in een eerder nummer van Net Werk verschenen). http://www.h-net.msu.edu/reviews/showrev.cgi?path=23978875569409

Nog meer interessante besprekingen:

Ivan Molina Jimenez and Steven Palmer. **La voluntad radiante: Cultura impresa magia y medicina en Costa Rica (1897-1932) (The Radiating Will: Cultural Impressions of Magic and Medicine in Costa Rica [1897-1932])**. San Jose: Plumsock Mesoamerican Studies, 1996. 159 pp. 1.500,00 colones (app.$6.00) (paper), ISBN 997-944-97-0. Bespreker: Dain Borges, University of California, San Diego. http://www.h-net.msu.edu/reviews/showrev.cgi?path=10525887747821

Wolfgang U. Eckart. **Medizin und Kolonialimperialismus: Deutschland 1884-1945.** München and Zürich: Ferdinand Schöningh, 1997. 638 pp. DM 78,00 (paper), ISBN 3-506-72181-X. Bespreker: Greg Eghigian, University of Texas at Arlington. http://www.h-net.msu.edu/reviews/showrev.cgi?path=28900908979783

64

NET WERK

944-945

contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Signalementen

Albert, J., M. Bernhardsson. M. en R. Kenna (eds.), **Transformations of Middle Eastern natural environments: legacies and lessons**, (1998), 498 blz.

An interdisciplinary volume on historical developments, present predicaments, and future prospects for Middle Eastern environments. Based on November 1997 conference sponsored by the Council on Middle East Studies at Yale University, Abbas Amanat, Chair. Published as Bulletin 103 of the Yale School of Forestry and Environmental Studies Bulletin Series

Allen, T. J., **Roman healing spas in Italy: a study in design and function**, PhD University 0f Alberta (Canada) (1998).

"A spa is defined as a bathing establishment which used thermal-mineral spring water for therapeutic purposes. Although the topics of bathing and medicine in the Roman world have received considerable attention, thermal-mineral spas have remained inadequately studied. Recent research acknowledges the importance of spas, but generally excludes any detailed discussion of the institution. More than thirty spas are known to have existed in Italy alone together with over a hundred more throughout the roman provinces. Knowledge of many of these is preserved only in the literary record. Further information about other sites has also been brought to light through inscriptions and archaeological investigation. By using a wide range of evidence, including ancient literary sources, inscriptions, and archaeological material, the author has provided a clarification of the nature of roman healing spas in their original context. "

16/17

Balée, W. L., **Advances in Historical Ecology,** (New York: Columbia University Press, 1998), ISBN 0231106327.

"Ecology is an attempt to understand the reciprocal relationship between living and non-living elements of the earth. For years, however, the discipline either neglected the human element entirely or presumed its effect on natural ecosystems to be invariably negative. Among social scientists, notably in geography and anthropology, efforts to address this human-environment interaction have generally been criticized as deterministic and mechanistic."

Barles, S. **La ville délétère. Médecins et ingénieurs dans l'espace urbain XVIIe-XIXe siècle**, (Seyssel: Champ Vallon, 1999), ISBN 2 87673 281 5, 384 blz.

"La ville est abordée du point de vue de deux acteurs qui ont joué un rôle fondamental dans les transfor-

mations du milieu urbain, dans le passage de la ville de l'Ancien Régime à la ville haussmannienne ou haussmannisée: le médecin et l'ingénieur, l'ouvrage mettant en avant la cohérence et surtout les limites de leurs approches respectives, traduites par les dysfonctionnements connus par le milieu, principalement celui de la ville de Paris. Pour ce faire, un point de vue original est adopté, celui du sol et du sous-sol, par opposition à l'air et à l'eau qui sont considérés depuis plus d'un siècle comme les principaux vecteurs de l'environnement et de la salubrité."

Benton, L. M., **The Presidio: from Army Post to National Park**, (Northeastern University Press, 1998).

Bertollo, P., **Land transformation, highly governed landscapes and landscape health: A case study of the lower Piave area of Northeastern Italy**, PhD Wilfrid Laurier University (Canada) .

"This dissertation examines the issue of biophysical landscape health. Its primary objective is to produce an interpretation of biophysical landscape health for the highly governed landscapes of the lower piave am of northeastern Italy. Highly governed landscapes are considered to be those which are highly controlled by human to an even greater degree than normal cultural landscapes. An example is reclaimed agricultural landscapes such as those of the northeastern Italian coastal belt from which the lower Piave case study is drawn. These landscapes are highly governed because without constant human intervention, they would revert back to their former marsh state the idea of landscape health is derived from ecosystem health, which is a metaphor drawn from human health. As with human health, a healthy system is one that is in a sound and complete state, and able to recover from distress and disease. 'Health' concepts are increasingly viewed as more appropriate paradigms for and assessing the state and condition of biophysical systems. Specific characteristics of landscape health include absence of distress and risk factors, sustainability, resilience, biological diversity, equilibrium and balance, and structural stability. Key to this interpretation is that a condition of landscape health is not incompatible with traditional land uses and landscape governance. This interpretation and defining characteristics is considered to be significant in that it represents a basic framework and starting point for landscape health monitoring and assessment. This definition is also significant in that it is considered to be applicable to other similar highly governed landscapes."

64
NET WERK
946-947
17/18
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Buisman, J. W., 'Het onweer in Nederland in godsdienst, wetenschap en kunst, 1752-1830', **Nederlands Archief voor kerkgeschiedenis**, jrg. 78 (1998), pp. 228-242.

Daston, L. en K. Park **Wonders and the Order of Nature, 1150-1750**, (New York: Zone Books / MIT Press, 1998), 511 blz.

Demarée, G., J. Alexandre en M. D. Dapper (red.) **Tropical climatology, meteorology and hydrology. In memoriam Franz Bultot (1924-1995) Brussels, 22-24 may, 1996**, (Brussel: RMI/ ARSOM-KAOW, 1998).

Dorman, R. **A word for Nature: four pioneering environmental advocates, 1845-1913**, (North Carolina, 1998), ISBN 0807846996, 272 blz.
Looks at George Perkins Marsh, Henry David Thoreau, John Muir, and John Wesley Powell

Egmond, F., E. Jorink en R. Vermeij,**Kometen, monsters en muilezels**, (Haarlem: Arcadia, 1999), ISBN 90 6613 008 3, 192 blz.

Elliott, L., **The global politics of the environment**, (New York: New York University Press, 1997), ISBN 0333633678, 328 blz.

"Debates about the causes and impacts of global environmental degradation go to the heart of economic and political systems and raise fundamental questions about power and inequity in the contemporary world. This text provides a lucid and wide-ranging analysis of those debates and competing views on environmental governance, the crisis of capacity in the state system, the international political economy of the environment, strategies for sustainable development, and the pursuit of environmental security."

Fleming, J. R. **Historical perspectives on climate change**, (Oxford University Press, 1998), ISBN 0195078705, 208 blz.

"This book provides historical perspectives on climate and climatic changes from the Enlightenment to the late-twentieth century. What have people understood, experienced, and feared about the climate and its changes? How have privileged and authoritative positions on climate been established? By what paths have we arrived at our current state of knowledge and apprehension? What does a study of the past have to offer to the interdisciplinary investigation of environmental problems
Chapter titles include the following: Introduction: Apprehending Climate Change; Climate and Culture in Enlightenment Thought; The Great Climate Debate in Colonial and Early America; Privileged Positions: The Expansion of Observing Systems; Climate Discourse Transformed; Joseph

Fourier's Theory of Terrestrial Temperatures; John Tyndall, Svante Arrhenius, and Early Research on Carbon Dioxide and Climate; T. C. Chamberlin and the Geological Agency of the Atmosphere; The Climatic Determinism of Ellsworth Huntington; Global Warming? The Early Twentieth Century; and Global Cooling, Global Warming: Historical Dimensions."

Fraser Hart, J. **The rural landscape**, (Baltimore: Johns Hopkins, 1998), ISBN 0801857171, 408 blz.

Hill, P. J. en R. E. Meiners (eds.), **Who owns the Environment**, (Lanham: Rowman and Littlefield Publishers, 1998), ISBN 0847690814, 368 blz.

Homer-Dixen, T. en J. Blitt **Ecoviolence: Links among environment, population, and security**, (Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 1998), ISBN 0847688690, 256 blz.

'Ecoviolence' explores links between environmental scarcities of key renewable resources-such as cropland, fresh water, and forests-and violent rebellions, insurgencies, and ethnic clashes in developing countries. Detailed contemporary studies of civil violence in Chiapas, Gaza, South Africa, Pakistan, and Rwanda show how environmental scarcity has played a limited to significant role in causing social instability in each of these contexts. Drawing upon theory and key findings from the case studies, the authors suggest that environmental scarcity will worsen in many poor countries in coming decades and will become an increasingly important cause of major civil violence."

Jobin, W., **Dams and disease**, (London: Routledge, 1999), ISBN 0419223606, 600 blz.

Konijnendijk, C. C., 'A short history of urban forestry in Europe.', **Journal of Arboriculture**, jrg. 23 (1997) January, pp. 31-39.

Lide, J. H., **Transforming Morocco: environmental change and social Order in the Gharb, 1912-1956**, Phd University Of Maryland College Park (1998).

"This dissertation examines the history of French colonialism in morocco from an environmental perspective by studying the impact of French rule on the Gharb, an agricultural region to the north of Rabat. As part of what they saw as being their 'civilizing mission' in Morocco, the French struggled to inscribe their own concepts of space, landscape, and environment onto the Gharb's inhabitants. As a result, the 750,000 hectare region along the Sebou river became the focus of French efforts to make Morocco 'useful' through manipulation of its environment and control over how Moroccans made use of their own natural surroundings. This study of the Gharb sits at the intersection of recent trends in three separate historical fields. As colonial history, it examines the contours of cultural domination expressed through environmental imagery. As environmental history, it investigates the underlying perceptions and motivations which influenced the creation of colonial landscapes. And as cultural history, it looks at the intimate relationship between environmental controls and social order in a colonial setting."

64
NET WERK
948-949
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Lovett, F. N., **National Parks: Rights and the Common Good**, (Lanham: Rowman and Littlefield, 1998), ISBN 0847689778.

Mcleod, K. S., **Melting Snow: A re-examination of Dr. John Snow, his dot-map and the 1854 Broad Street cholera outbreak**, (MA Carleton University (Canada) 1998).

"The mythical story of John Snow and the Broad Street outbreak is common in medical geography, epidemiology, and the history of medicine. In 1854, Snow identified the source of the cholera outbreak in golden square (in present-day soho) as the Broad Street pump, possibly with a dot-map of cholera deaths, and successfully argued for the removal of the pump's handle. Many accounts state that this action ended the outbreak. In all three disciplines, snow is presented as a hero because he showed how cholera is transmitted, because his ideas affected public health policy, and because he provided definitive proof of a hypothesis. For medical geography, Snow's heroic reputation is related to his determinative use of a dot-map, and many authors feature the map in their presentations of the story. However, the twentieth-century versions of this map can be quite different from one another. This thesis re-examines the myth of John Snow, his dot-map, and the 1854 Broad Street outbreak--informed by archival research--and challenges the taken-for-granted repetition of the story in the three disciplines. The process of retelling the story encourages future investigation of the meaning of the myth in disciplinary contexts; of the nature of proof of causation; and of how evidence, argument and authority work in science."

Malamud, R. **Reading zoos: representations of animals and captivity**, (New York: MacMillan Press, 1998), ISBN 0333714067, 392 blz.

"Through an examination of modern depictions of zoos, Reading Zoos presents a paradigm of how these institutions, and a range of reactions to them, illuminate the

64
NET WERK
950-951
contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

workings of our cultural sensibilities. The book explores how the nature of zoos and their significance to cultural consumers is portrayed in over 100 works. It explores what animals' captivity signifies about the people who create, maintain, and patronize zoos; Malamud argues that zoos represent a cultural danger, a deadening of our sensibilities, because the institutions - rather than fostering an appreciation for animals' attributes - convince spectators that people are the imperial species."

Merrett, S., **Introduction to the economics of water resources: an international perspective**, (Lanham: Rowman and Littlefield, 1997).

Niklasson, M., Dendroecological studies In forest and fire history. (dissertatie Sveriges Lantbruksuniversitet 1998.

"Dendroecological methods were used to investigate past Saami use of forest resources and to reconstruct temporal and spatial aspects of fire disturbances including successional patterns. (I) in the first study, seasonal and annual patterns in Saami use of innerbark for food were reconstructed from the early 1600s to 1870 with cross-dating of bark peeling scars in scots pine. The regular use of inner bark over time and the lack of association with known agrarian famine years, support the hypothesis that inner bark was used regularly, and not only as an emergency food. Spatial changes peeling activity around the lake is interpreted as temporal changes in nomadic fishing activity. (II) in a 600 km^2 landscape in Vasterbotten county, samples from stumps, dead trees and living trees with fire scars were collected for a spatial reconstruction of fires back to the 1300s. Up to the late 1600s fires were relatively few but large. During the agricultural colonization of the area, from 1650 to 1850, the number of fires increased eighteen-fold but the fire frequency increased only four-fold due to a parallel decrease in fire size. (III) the long-term influence of fires and fire intensity on the tree species composition in a mixed pinus-picea forest was investigated with tree-ring methods which were combined with a pollen and charcoal analysis of a peat hollow. Fire history was dated with fire scars in snags and trees and was successfully correlated to a charcoal layer in peat. Age structures and growth reactions in trees after fire revealed, in combination with pollen analysis, that fire intensity was an important factor for the tree species dynamics and post-fire successional patterns. (IV) in a fourth study, age determination of suppressed slow-growing Norway spruce was greatly improved with an alternative tree-ring dating method. This improved the age determination with 20 years (on average) compared to ring counts in cores. The large discrepancy in age was due to missing rings in the lower stem part and the initiation of a new root collar above the initial point of origin. It is concluded that tree-ring analysis can contribute essential data to forest and fire history. In many contexts, tree rings may be the only available source of information and provides new insight to natural processes as well as human impact and use of forest resources."

Pfister, C. Wetternachhersage. **500 Jahre Klimavariationen und Naturkatastrophen (1496-1995)**, H. Grassl, J. Lüterbacher en H. Wanner (Bern: Paul Haupt, 1999).

"Including 97 colored graphs, 38 pictures, 85 diagrams of 'Grosswetterlagen' and 195 historical charts of mean monthly sea level pressure in Europe from the early sixteenth century to the present. Results of first-ever investigations between the relationship of climatic variations in the past and the frequency and severity of natural hazards in central Europe during the last five-hundred years are presented in this book. The manner in which monthly temperature and precipitation are estimated from documentary data prior to the period of instrumental measurements is described in the first section. A second focus is put on reconstructing natural hazards - severe floods, storms and damaging avalanches - from documentary data. The frequency of such events is analyzed and the most extreme of them are described in detail. It is concluded that in a quasi-natural climate the frequency of natural hazards undergoes large variations. As a consequence, the twentieth century cannot be taken as a safe basis for extrapolations into the future or the diagnosis of anthropogenic effects. In a final chapter, the significance of the findings for the current debate on climate is highlighted."

Poppel, F. W. A. van, **De 'statistieke ontleding van de dooden': een spraakzame bron?**, (Nijmegen: KU Nijmegen, 1999), ISBN 90 5710 064 9.

Ribeiro, L. F., **The cultural landscape and the uniqueness of place: a greenway heritage network for landscape conservation of Lisbon metropolitan area**, PhD University of Massachusetts (1998).

"The cultural landscape of Lisbon metropolitan area evolved through processes of trial and error, and cultural exchanges, leading to a landscape that is in many situations ecologically sustainable, visual attractive, and culturally and historically identifiable. This results in a high landscape quality that is underly-

ing the attraction of population to this region, its tourist industry and urban development. This research aims to explore the significance of cultural and historic resources for the development of a greenway network for the conservation of landscape quality. The landscape is studied in two levels (regional and local), through two case studies: northern municipalities of Lisbon metropolitan area, and the municipality of Amadora (in Lisbon metropolitan area). This research concludes that cultural and historic resources have a high potential for the development of greenway networks in ancient settled metropolitan Mediterranean landscapes, such as in Lisbon metropolitan area. Such a network can provide for the conservation of landscape quality and bring about development and recreation opportunities. However to thoroughly achieve these objectives, the criteria for the assessment of cultural and historic resources have to consider diversified levels of cultural and historic significance, becoming therefore significant resources for the economic development and cultural identity at a national, regional and local scale."

Rivera, J. A. **Acequia Culture: water, land, and community in the Southwest.**, (Albuquerque: University of New Mexico Press, 1998), ISBN 0826318592, 256 blz.

Rothman, H. K. **Devil's bargains: tourism in the twentieth- century American West**, (Lawrence: University Press of Kansas, 1998), ISBN 0700609105, 434 blz.
"The American West has always been seen as a land of opportunity, but tourism has transformed it into a land of opportunism. From Sun Valley to Santa Fe, towns all over the region have been turned over to outsiders - not just those who visit, but those who control."

Rothman, H. en C. Miller (eds.) **Out of the woods. Essays in environmental history**, (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1998), ISBN 0822956314.
Schneider, P., **The Adirondacks: a history of America's first wilderness**, (New York: Henry Holt, 1997).
Shrader-Frechette, K. en L. Westra **Technology and Values**, (Lanham: Rowman and Littlefield, 1997), ISBN 0847686302, 356 blz.
Smith, M. J. **Ecologism**, (Milton Keynes: Open University Press, 1998), ISBN 0335196039, 113 blz.
"Ecological thinking within social and political theory has taken off in the past three decades. Green movements have had a dramatic impact upon political and social life, provoking conflicts of interest over major areas of public policy. Ecological concerns are often grafted

64
NET WERK
952-953
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

onto existing approaches, but this text examines how the fundamental questions raised by a green perspective transform the terms of reference of modern thinking."

Spek, T., 'Interactions between humans and woodland in prehistoric and medieval Drenthe (the Netherlands): an interdisciplinary approach.', in: Keith J. Kirby en C. Watkins **The Ecological History of European Forests**, (New York: CAB International, 1998), pp. 81-93.
Squatriti, P. **Managing water in medieval Europe**, (Leiden: Brill, 1999), ISBN 09004106804, 526 blz.
Squatriti, P. **Water and Society in Early Medieval Italy, AD 400-1000**, (New York: Cambridge University Press, 1998), ISBN 0521621925, 206 blz.
"Discussing water and its relationship with people, this text shows how early medieval Italian societies coped with the problems of having too much or too little water, and analyzes their use of it. Such treatment illuminates the workings of both post classical societies and of the environments in which these societies lived. Domestic usage, bathing, irrigation and drainage, fishing, and milling all receive full coverage. This is an interdisciplinary study which proves that even after the "fall" of Rome, people continued a dialectical relationship with the natural resources that shaped their experiences just as decisively as their efforts redesigned the waterscape. It may be of interest not only to Italianists, but to historians of technology, agrarian, social, and cultural historians, and environmental historians."

Tenner, E. Why things bite back. **Technology and the revenge of unintended consequences**, (New York: Vintage Books, 1997), ISBN 0 679 74756 7, 431 blz.
Vlis, I. van der, ''Bij de slag van Nieuwpoort keken de Spanjaarden tegen de zon in", **Historisch Nieuwsblad**, jrg. 8 (1998) 2, pp. 26. Interview van Jan Buisman, klimaathistoricus.
Westra, L. ,**Living in integrity: a global ethic to restore a fragmented earth**, (Rowman & Littlefield, 1998), ISBN 0847689271, 288 blz.
Wolch, J. en J. Emel, **Animal geographies. Place, politics, and identity in the Nature-Culture borderlands**, (New York: Verso, 1998), ISBN 1 85984 137 6, 310 blz.

Aankondigingen

Bij Ashgate Publishing zijn twee boeken verschenen die uitgebreid ingaan op de geschiedenis van het waterbeheer.

Land Drainage and Irrigation

Edited by Salvatore Ciriacono, University of Padova.
"Man's control over land and water for the purposes of agriculture was fundamental to the development of civilisations in the past, and remains so today. This volume deals with the processes of irrigation, and land drainage and reclamation, and illustrates the variety of technological and engineering solutions in a wide chronological and geographical perspective.
The sophistication of many premodern systems is clear, as also the impact of modern technologies. Important points that emerge are that there was no steady or linear progression in techniques across time -instances of the transfer of ideas are balanced by cases of independent development - and that the correlations between irrigation systems and social structures demand more complex explanations than often proposed."

Contents
Introduction;
Ancient irrigation:
-Ancient irrigation and water management in the Indian Ocean region, K. N. Chaudhuri;
-Irrigation and land use in ancient Mesopotamia, J.W. Gruber;
Irrigation in Europe and the Middle East:
-Water and soil from the desert: some ancient agricultural achievements in the central Negev, Y. Kedar;
-Roman dams in Tripolitania, C. Vitafinzi;
-Hydraulic technology in Al-Andalus, Thomas F Glick;
-Giovanni Francesco Sitoni, an hydraulic engineer of the Renaissance, José A.Garcia-Diego;
-Irrigation in Norway and elsewhere in Northern Europe, P. Michelsen;
Land drainage and reclamation in Europe:
-History of the reclamation of the Western Fenlands and of the organisations to keep them drained, H. van der Linden;
-Land drainage and reclamation, L.E Harris;
-Le marais Poitevin, R. d'Hollander;
-Boulton and Watt and the Norfolk marshland, N. Mutton;
-The engineering works of John Grundy 1719-1783, A.W Skempton;
-The drainage and reclamation of the Somerset levels, 1770-1833, M. Williams

64
NET WERK
954-955
24/25
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Irrigation in America and Asia:
-Surveying and hydraulic engineering of the pre-Columbian Chimù State: AD 900-1450, C.R Ortloff;
-Technological change in a traditional society: The case of the desague in colonial Mexico, Louisa Schell Hoberman;
-Irrigation, agriculture and the landlord in early modern Japan, Isao Hatate;
-Water control in the Dongting lake region during the Ming and Quing periods, Peter C.Perdue;
-Contributions of the British to irrigation engineering in upper India in the 19th century, J.M.Brown;
Index.
Ashgate Publishing, Aldershot
Studies in the History of Civil Engineering 3 November 1998, 244 x 169 mm 414 pages. Hardback 0 86078 752 4 £85.00

Water Supply and Public Health Engineering

Edited by Denis Smith, Formerly University of East London.
"This volume traces the evolution of the concept of Public Health and reveals the importance of political will and public spending in this field of civil engineering. Design, construction, operation and maintenance of water supply and main drainage works are discussed. The period covered extends from Roman engineering through to the early 20th century, with examples from Europe, America and Japan. These papers also underline the fundamental importance of these works in the successful functioning of an urban society, and in the growth of modern cities."
Contents:
Introduction
Urban water-supply:
-Attitudes to Roman engineering and the question of the inverted siphon, Norman A.F. Smith;
-Our debt to Roman engineering: the water-supply of Lincoln to the present day, M.J.T. Lewis;
-Sir Hugh Myddelton and the New River, G.C. Berry;
-George Sorocold of Derby: a pioneer of water-supply, F. Williamson;
-The old water supply of Seville, George Higgin;
-Portsmouth's water supply, 1800-1860, Mary Hallet;
-The impounding reservoirs of the Newcastle and Gateshead Water Company, 1845- 1905, R.W. Rennison;
-The Old Croton Aqueduct, George H. Rappole;
-Bringing water to the Crescent City: Benjamin Latrobe and the New Orleans waterworks system, Gary A. Donaldson;
-Urban sanitation in preindustrial Japan, Susan B. Hanley;

Sanitary reform:
-The development of Victorian infrastructures: the example of Portsmouth, R.A. Oker;
-Edwin Chadwick and the engineers, l842-1854: systems and antisystems in the pipe-and-brick sewers war, Christopher Hamlin;
-The separate vs. combined sewer problem: A case study in urban technology design choice, Joel A. Tarr;
-Sir Joseph William Bazalgette (1819-1891): Engineer to the Metropolitan Board of Works, D.Smith;
-Eugène Belgrand (1810-1878): civil engineer, geologist, and hydrologist, George Atkinson;
Ashgate Publishing, Aldershot
Studies in the History of Civil Engineering 5 February 1999 ; 244 x 169 mm c. 416 pages Hardback 0 86078 754 0 c. £ 85.00

Doctoraalscripties

Doctoraalscripties zijn nog steeds grijze literatuur, waardoor zij aan de aandacht ontsnappen. Aan de VU is een aantal studenten afgestudeerd op een milieuhistorisch onderwerp:
D. Sinkeldam, Van Zuiderzee tot IJsselmeer. Een historische beschouwing over het ontstaan van de Zuiderzeewetgeving, 1997
H. Rollingswier, Aardgas voor de tuinbouw in het Westland. Van olie naar aardgas in de Nederlandse glastuinbouw ter bestrijding van de luchtverontreiniging door zwaveldioxide 1969-1974, 1997
J.W. Oosthoek, De stank der welvaart. Industriële waterverontreiniging in de Groninger Veenkoloniën 1850-1980, 1996.
Y. Koornwinder, De "gezondheids- en welzijnswet voor dieren". Een historische beschouwing van het wetgevingsproces 1980-1992, 1998
J. Naber, Een aanval in drie golven. De impact van de Spaanse griep in Nederland in de periode 19180-1920.
Inlichtingen: Wybren Verstegen, VU, verstege@let.vu.nl.

OPROEP

Society & Natural Resources is an interdisciplinary journal that examines a broad range environmental issues. I am looking for people would be willing to review books for us. We have a strong circulation. Furthermore, our reviews run about 1300 words. Thus, you will have the space to write a review that goes well beyond the typical detail oriented review. If you are interested please send me: (1) your address, and (2) your areas of interest.

64
NET WERK
956-957
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

If possible, please circulate this e-mail to friends in other departments. Please respond directly to
Adam Weinberg,
aweinberg@mail.colgate.edu
Reviews Editor
Society & Natural Resources
Colgate University
Hamilton, NY 13346

26/27

Call for papers: Into the Next Millennium: The Past and Promise of Environmental History

American Society for Environmental History Annual Meeting
March 16-19, 2000
Tacoma, Washington

The American Society for Environmental History invites proposals for its 2000 meeting in Tacoma, Washington. Paper and session proposals that examine any aspect of human interaction with the physical environment over time are welcome. The program committee especially encourages proposals that focus on the relationships among the practice of environmental history and environmental problems and solutions and that suggest possibilities for future environmental histories. Proposals by contributors in related fields and scholars in foreign countries are welcome. The Program Committee strongly encourages the submission of entire panels that include all presenters, chair, and commentator. Though individual proposals will be considered, they will not be as easy to place on the program as complete ones. Contributors whose paper proposals are accepted can also serve as chair of another session.
For more information, contact members of the program committee:
•Mart Stewart (program chair), Western Washington University (smar4@cc.wwu.edu; 360/650-3455)
•Kate Christen, Smithsonian Institution (CHRISTEN@OSIA.SI.EDU, 202/357-1421)
•William Willingham (Wwillingham@worldnet.att.net)
•Mark Harvey, North Dakota State (harvey@plains.NoDak.edu, 701/231-8828)
•Mancy Langston,University of Wisconsin (nelangst@facstaff.wisc.edu, 608/265-9008)
•Lisa Mighetto (exofficio / local arrangements chair) Historical Research Associates, Inc (mighetto@montana.com, 206/343-0226)
Proposals should contain six copies of the following:
1) cover sheet with the full name and affiliation of each panel participant and the titles of the session and/or of each paper;
2) a 100-word maximum abstract describing the purpose of the session;

3) a 250-word maximum abstract of each paper; and
4) a two-page maximum c.v. for each participant that includes telephone numbers, mailing addresses, e-mail addresses, and fax numbers.

Please do not send additional materials or exceed word limits.

Proposals should be postmarked no later than July 15, 1999. All six copies should be sent to Mart Stewart, Department of History, Western Washington University, Bellingham, WA 98225-9056. Local support for the meeting is provided by the Washington State Historical Society.

27
28

International Roundtables on the environmental history of European cities and regions (19th 20th century)

First meeting-Provisional programme
Clermont-Ferrand, 4 - 6 May 2000
General Theme: Pollution and struggles against pollution in Europe, nineteenth and twentieth centuries

Thursday May 4th afternoon - Inventing a political problem: pollution

Chair Geneviève Massard-Guilbaud (Université Blaise-Pascal, Clermont-Fd) Discussant: Bill Luckin (Bolton Institute et London University, United Kingdom)

Patrick Fournier (Université Blaise Pascal, Clermont-Ferrand, France) De la souillure à la pollution, un essai d'interprétation des origines du concept de pollution

Myriam Daru (Eindhoven, The Netherlands) The Dialectics of dirt

Lucie Paquy (Université Lumière, Lyon, France) Institutions et services en charge de la pollution à la fin du XIXe siècle. L'exemple grenoblois (1870-1914)

Matthieu Flonneau (Université Sorbonne, Paris, France) Entre morale et politique: l'invention du « Ministère de l'impossible »

Franz-Joseph Brueggemeier (Universitat Freiburg, Germany) "Waldsterben". The Construction and Deconstruction of an environmental problem

Henk van Zon (University of Groningen, The Netherlands) The perception of the water pollution problem in the Netherlands (19th and early 20th century)

Friday May 5th morning - Water Pollution, Air pollution

Chair: to be named

Discussant : Christoph Bernhardt (IRF, Berlin, Germany)

Bill Luckin (Bolton Institute et London University,United Kingdom) The Historical determinants of environmental concern: the problem of atmospheric pollution in late nineteenth and early twentieth century London

Elfi Bendikat (Humbold Universität, Berlin, Germany) Pollution caused by traffic and transport: public intervention and debates. The example of Berlin and other German cities (1900-1939)

Frank Uekoetter (Universität Bielefield, Germany) A look into the Black box: why air pollution control was undisputed in interwar Germany

Nicholas Goddard (Anglia Polytechnic University, United Kingdom) River pollution in England (1848-1870)

Sabines Barles (Université Paris VIII, France) L'invention des eaux usées: l'assainissement de Paris (1780 - 1930)

Simone Neri Serneri (University of Sienna, Italy) Water pollution in Italy, the failure of the hygienic approach (1890-1900)

28
29

Friday May 5th afternoon - Town and Industry: what kind of relationship ?

Chair: to be decided

Discussant: André Guillerme (Centre d'Histoire des techniques, CNAM, Paris)

Jean-Pierre Williot (Université d'Artois, France) Odeurs, fumées et écoulements putrides: les pollutions de l'industrie gazière au XIXe siecle

Estelle Barret (Université Lumière, Lyon, France) Modifications du paysage industriel et esprit industrialiste: les autorités municipales face au risque industriel (France, XIXe siècle)

Gabrielle Corona (Université de Naples, Italie) "Naples touristique contre Naples industrielle: comparaison entre deux modèles de développement" (XIXe-XXe siècles)

Alain Faure (CNRS - Université Paris X-Nanterre, France) Emprise et nuisances industrielles (Paris, XIXe siècle)

Dieter Schott (Universität Darmstadt, Germany) Urban industrial policy (Germany, 1890-1930)

Gérard Jigaudon (Centre d'Histoire des techniques, CNAM, Paris) Un siècle de cohabitation habitat-industrie dans la banlieue nord-ouest de Paris (1860-1960)

Saturday May 6th - Citizens against pollution: Environment, Social Movements and Gender

Chair: to be decided

Discussant : J. Radkau (Universitat Bielefield, Germany)

Tomomi Hokata (Gakushuin University, Japan) The civil movement for the urban green space. The case of the city Leipzig in the Second Imperial Age

Jean Adams (Salford University, United Kingdom) Women's Modes of Participation in The Environmental movement (mid

64
NET WERK
958-959
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

l9th century to mid 20th Britain)
Dr Engels (Universität Freiburg, Germany) Women and the environmental protest in Germany after 1945
Jean-Pierre Goubert (Ecole des Hautes Etudes en Sciences sociales, Paris, France) Les sociétés de pêche: Sensibilité, argumentaire et influence politique (France, XIXe et XXe siècle)
D. Papaioannou & L. Sapounacki-Dracaki (Athens University, Greece) The emergence and development of the environmental movement in Greece
Marie Bolton (Université Blaise-Pascal, Clermont-Ferrand, France) Environmentalists, Citizens and workers: the struggle against Oil Industry Pollution in the San Francisco Bay Area

Oslo 2000

Het programma van het 19e Internationale Congres voor Historische Wetenschappen die plaats vindt aan de universiteit van Oslo (Blindern campus) van 6 tot 13 augustus 2000 is nu bekend. Een sessie is volledig gewijd aan milieugeschiedenis
Sessie 18. New developments in environmental history
Coördinatie: Franz-Josef Brüggemeier,
Referent: Verena Winiwarter
David Blackbourn, Rivers and landscape in Germany, 18th-20th century
Mark Elvin, Chinese environmental history: Regional diversity as key to analysis
Richard Grove, The El Niño and world history 3000 BC to present: a new framework for environmental economical history
Christian Pfister, River correction, forests and flooding, European experiences
William Beinart, African history, environmental history and race relations)
Joachim Radkau, Is there a European 'Sonderweg' in environmental history?
Sessie The history of disease (olv Jese Luis Peset) **Sessie History of Tourism** (olv André Rauch)
Inlichtingen: 00 47 22 856907
fax 00 47 22 854700
e-mail oslo2000@hf.uio.no
http://www.hf.uio.no/Oslo2000

29/30

64

NET WERK

960-961

contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

30/31

Call for papers en vroege registratie Fifth International Conference of the

European Association of Urban Historians

Berlin 30 augustus -2 september 2000
In het programma van deze conferentie is een aantal sessies opgenomen met enige relevantie voor de geschiedenis van hygiëne en milieu

Hoofdsessie (3 uur, 10 papers): State of emergency: cities and catastrophes (early modern and modern history)
•Dieter Schott
Institut für Geschichte, FB 02 Technische Universität Darmstadt Schloss, 64283 Darmstadt, Duitsland
Tel +49 6151 163595
Fax +49 6151 1639992
shott@pg.tu-darmstadt.de
•Geneviève Massard-Guilbaud
Université Blaise-Pascal-Clermont-Ferrand 27 impasse du Moulin, 63118 Cebazat, France
Tel +33 4 73 25 18 83
massard.guilbaud@wanadoo.fr

Specialistische sessie (1,5 uur, 5 papers): Transportation and urban development before the railway age
•Bruno Blondé
Department of History UFSIA
Prinsstraat 13, 2000 Antwerpen
+32 3 220 42 78
blonde.b@alpha.ufsia.ac.be

Cleaning the city: waste disposal and the urban environment in the pre-modern era (1000-1700)
•Evan Jones,
The Centre for Urban History, Leicester University, Leicester LE1 7RH, UK
+44 116 252 5069
Fax: +44 116 252 5062
e-mail etjl@leicester.ac.uk

Historische bibliotheek over beroepsziekten

De catalogus van historische boeken van de 'Clinica del Lavoro Luigi Devoto' is nu beschikbaar. Het bevat een overzicht van circa 3000 werken uit de 19e en het begin van de 20e eeuw in het Engels, Frans, Duits, Italiaans en Spaans. De onderwerpen zijn o.a. arbeidshygiëne, anatomie, fysiologie, biologie, scheikunde, histologie, radiologie, wetgeving, filantropie en maatschappelijk werk. Er zijn ook oudere werken, zoals boeken over klimaat en water waarvan de oudste dateert uit 1588.
Voor meer informatie:
Maria Barenghi,
via San Barnaba 8, 20122 Milano, Italië
Tel. +39 02 5799 26 34
Fax +39 02 5518 8375;
e-mail: netprev@imiucca.csi.unimi.it

Achtergronden van Rachel Carson (Silent Spring) op internet

Op de web pagina http://www.rachelcarson.org zijn kort geleden de volgende 'links' opgezet over Rachel Carson, de beroemde Amerikaanse milieu-activiste:
- de Rachel Carson Papers at the Beinecke Rare Book and Manuscript Library at Yale University
- de Lear/Carson Papers van Connecticut College
- de Dorothy Freeman Collection van Bates College
- en een verzameling over haar colleges aan de Johns Hopkins University

Twee emmertjes...

Tentoonstelling over de geschiedenis van de zoetwatervoorziening in Noordoost Friesland in Museum 't Fiskerhùske te Moddergat.
Het museum bestaat uit een vijftal voormalige vissershuisjes. De oude watervoorziening (regenbakken en putten) is in 1990 gerestaureerd.
In het kader van het Jaar van de Volkcultuur is in het museum een tentoonstelling te zien over zoetwatervoorziening. Bij de tentoonstelling is een boekje uitgegeven.
Het adres van het museum is Fiskerpad 4-5 Moddergat. Voor meer informatie: tel. 0519-589454

VVM

De Vereniging van Milieukundigen organiseert vele bijeenkomsten. Het kan voor milieuhistorici interessant zijn te weten hoe milieukundigen met het verleden omgaan. Informatie over de VVM bijennekomsten kan verkregen worden bij de VVM, Postbus 2195, te. 073-6215986, fax 073-6216985 e-mail vvm@worldaccess.nl

64

NET WERK

962-963

contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

65

NET WERK

964-965

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Redactioneel

Ook dit keer heeft Net Werk extra veel bladzijden om te compenseren voor het lager verschijningsritme, met een wel wat lange vacantiepauze tussen nummer 64 en 65.
Het redacteurschap van Net Werk geeft een andere kijk op de wereld. Ben je op vacantie in Frankrijk, dan vallen de vele openbare fonteinen in dorpen en steden op. De meesten zingen het loflied van de maecenas die zijn onderdanen (in de 18e eeuw) of zijn medeburgers (in de 19e eeuw) het genot van vers en helder water heeft gebracht. Op bezoek in het paleis van Versailles, blijven je ogen langer dan die van je mede toeristen rusten op de meubilering van de kleine badkamer van de Zonnekoning, voorla het bidet, uitgevoerd als een luxe bidstoel om de echte functie te verbergen. Kijkend naar het dorpje dat Marie-Antoinette liet bouwen in een stijl die je onwillekeurig aan Anton Pieck doet denken, dwalen je gedachten naar de veranderlijkheid van wat mensen zien als landelijk en natuurlijk. Bij elk kasteel, let je op het waterbeheer als je langs waterpartijen en grachten wandelt. Bezoek aan een landelijk gelegen ruïne van een ambachtelijk hoogoven uit de achttiende eeuw roept vragen op over grondstoffen, uitbuiting van bosareaal, ingrepen in het landschap.
Het door pompgeluiden begeleid verblijf op een boerderij roept de vraag op hoe het grondwaterpeil zich in de laatste twintig jaar heeft ontwikkeld onder invloed van het Europese landbouwbeleid. Rijdend langs plattelandwegen, valt de verdwijning op van platanen langs de weg. Zelfs waar oppervlakkig gezien de tijd leek stil te hebben gestaan, blijkt toch nog binnen een halve levensloop erg veel veranderd te zijn. Zo dringt de geschiedenis van hygiene en milieu zich op heel tastbare wijze aan je op.
Deze wat speciale manier om naar de werled te kijken leidde ook ertoe bij het lezen van het aangrijpende boek van Robert-Jan Pelt en Deboràh Dwork over de geschiedenis van Auschwitz speciaal te letten op de wijze waarop mensen die de macht hebben, milieu en hygiëne (of het gebrek ervan) kunnen gebruiken om hun politieke doelen op de wreedst mogelijke manier te bereiken. Dezelfde crematie waarop mensen zich hartstochtelijk voor inzetten als een grondrecht, ingezet om sporen van massamoord op rechteloos gemaakte mensen weg te wissen. De geschiedenis van hygiene en milieu kan heel confronterend zijn.

Myriam Daru

KNMI Project Historisch Klimaat

Wereldwijd is er een toenemende vraag naar historische klimaat-data en de daarmee verbonden lange klimaatreeksen. Dergelijke reeksen zijn niet alleen van groot belang voor het doen van uitspraken over de lange termijn-veranderingen in het klimaat, maar ook voor het testen van de klimaatmodellen waarmee de gevolgen van het broeikaseffect worden berekend. Helaas zijn veel klimaatreeksen van onvoldoende kwaliteit of lengte. Ook zijn veel klimaatgegevens nog niet toegankelijk voor onderzoek omdat ze niet digitaal beschikbaar zijn (in ASCII vorm) of worden met vernietiging bedreigd door conserveringproblemen (dat geldt ook voor digitale bronnen) of anderszins.
Om bovenstaande problemen aan te pakken, is het KNMI begonnen met het opzetten van het project HISCLIM (HIStorical CLIMate). Een belangrijk doel van HISCLIM is het toegankelijk maken, zowel fysiek als kwalitatief, van alle historische klimaatdata voor land en zee uit Nederlandstalige bronnen. Daarnaast speelt 'data rescue' een belangrijk rol. Hieronder wordt verstaan het opsporen, vastleggen en conserveren van data-bronnen. Conserveren kan daarbij ook betrekking hebben op het voeren een conservatief weggooibeleid.

In de jaren tachtig hebben van Engelen en Geurts, in het kader van een EU-project, reeds 0,4 miljoen antieke (pre-KNMI = pre-1854) landwaarnemingen gedigitaliseerd. Dit is echter nog maar het topje van de ijsberg. In verschillende archieven in Nederland liggen nog miljoenen waarnemingen op digitalisatie te wachten. Een deel hiervan is in kopie op het KNMI aanwezig. Een voorbeeld is de zgn. Amsterdam Stadswaterkantoor-reeks (1700-1914). Deze reeks is vooral uniek in de zin dat vanaf 1784 ook elk uur temperatuur, en vanaf 1822 ook luchtdruk, werd gemeten. De reeks is op het KNMI op film aanwezig. Het digitaliseren van de handgeschreven informatie is, net als voor de overige reeksen, een gigantische klus die het KNMI binnen HISCLIM hoopt te voltooien. Digitalisatie alleen is overigens niet genoeg. Om de reeksen geschikt te maken voor klimaatonderzoek moeten tijden en eenheden gestandaardiseerd worden en moeten correcties aangebracht worden voor veranderingen in bijvoorbeeld meetopstellingen of instrumentarium. Dit wordt vergemakkelijkt als er ook zgn. metadata (data over data) beschikbaar zijn.
Wat betreft de waarnemingen op zee richt HISCLIM zich in eerste instantie op aanvulling en aanpassing van de wereldwijde elektronische COADS (Comprehensive

65
NET WERK
966-967
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Ocean Atmosphere Data Set) database. Een van de acties die ondernomen wordt is een zoektocht naar 20 000 scheepsjournalen die, tezamen met 8 miljoen ponskaarten, in december 1944 naar Duitsland weggevoerd zijn. Deze ponskaarten zijn in september 1945 teruggevonden in een onderzeebootschool in Neustadt, waarna ze weer naar het KNMI vervoerd zijn. De op de ponskaarten geponste waarnemingen (uit de 20 000 journalen) zijn later ingevoerd in COADS. Van deze ruim 6 miljoen door Nederland aangeleverde waarnemingen, over de periode 1854-1937, blijkt nu echter onduidelijkheid te bestaan over doorgevoerde correcties voor de luchtdrukken. Om dit probleem op te lossen moet er bijvoorbeeld duidelijkheid komen over de gebruikte instrumenten, die van schip tot schip konden verschillen. Dergelijke informatie (metadata) is alleen in de oorspronkelijke journalen te vinden. Met andere woorden: als de journalen niet gevonden worden, zijn de 6 miljoen Nederlandse drukwaarnemingen op slag vrijwel waardeloos voor klimaatonderzoek.
Een ander aandachtspunt binnen HISCLIM is het opzetten van een internationale pre-1850 maritieme klimaatdatabase. Het gaat daarbij om het digitaal maken van meteorologische informatie in oude scheepsjournalen vanaf ca. 1600. Die informatie, vooral van vóór 1800, is vaak beperkt tot windrichting- en kracht en kwalitatieve beschrijvingen van het weer en het voorkomen van ijs. Ondanks deze beperkingen, is het mogelijk om met dit type informatie het weer en het klimaat over grote gebieden te reconstrueren. In totaal zijn voor de pre-1850 periode 1068 Nederlandstalige journalen gelokaliseerd.
Hoewel veel bronnen van klimaatgegevens wel bekend zijn bij het KNMI, is het zeer wel mogelijk dat er andere bronnen zijn die tot nu toe over het hoofd zijn gezien. Het KNMI zou daarom graag in contact treden met mensen die vermoeden dat zij kennis hebben van dergelijke bronnen. Omdat het KNMI thans over onvoldoende mankracht beschikt om alle handgeschreven bronnen digitaal te maken, wordt tevens gezocht naar mensen die, tegen geringe vergoeding, willen helpen bij het digitaliseren van oude data.

Inlichtingen: Theo Brandsma
tel.: 030-2206 693
e-mail: brandsma@knmi.nl

Bijdrage tot de historische ecologie van de Limburgse Kempen (1910-1950)

Twee honderd gesprekken samengevat

In 1985 was in opdracht van Willy Vanlook, toenmalig conservator van de vallei van de Zwarte Beek, een onderzoek uitgevoerd naar de wijze waarop de boeren te Koersel en Hechtel in de eerste decennia van de twintigste eeuw met het land omgingen. Daarbij was bijzondere aandacht geschonken aan de jaarlijks terugkerende ingrepen op de permanente vegetaties van de heiden en de beekvalleien. Het resultaat van dat onderzoek is in 1986 gepubliceerd in Het Oude Land van Loon (jaargang 41:79-111). Hierbij was er speciaal voor gezorgd de informatie die van de boeren kwam, in de tekst geheel gescheiden te houden van het notenapparaat. In 1988 volgde een vulgariserende heruitgave van een deel van de informatie (Natuurreservaten, jaargang 10(5):132-138) .

Van augustus 1994 tot december 1996 is op en rondom het Kempisch Plateau een nieuwe reeks gesprekken gevoerd rond dezelfde onderwerpen. Er zijn ca. 180 gesprekken gevoerd, met net geen honderd informanten, van wie het gemiddelde geboortejaar 1913 is. De ondervraagde personen wonen verspreid over een oppervlakte van ca. 900 km2. De Aabeek, van de bronnen tot Beek, de Nete te Hechtel en Eksel, het vijvergebied tussen Genk en Diepenbeek, de grote heiden ten oosten van Houthalen en Zonhoven, de Solterheide te Neerglabbeek, zijn voorbeelden van gebieden, waar bij dit onderzoek extra veel aandacht aan is gegeven en waar dus extra veel mensen ondervraagd werden.

Uit de neerslag van de gesprekken is, naar het voorbeeld van de publicatie uit 1986, een omvangrijke synthese gemaakt. In een tweede fase is de synthese aangevuld met een uitgebreid notenapparaat en een bijkomend hoofdstuk met o.m. historische duiding bij een van de verdwenen landgebruiksvormen (kleinschalige irrigatie). Hierbij is veel literatuur gebruikt. De nadruk lag op oorspronkelijke teksten uit de referentieperiode, waarmee de verzamelde informatie kon worden ondersteund.

Een veertigtal foto's uit de referentieperiode werden op basis van de nieuw ingewonnen informatie van legenda voorzien en zullen in het werk worden gepubliceerd. Een kwart van deze foto's is niet eerder gepubliceerd.

Met deze synthese na enquête is voor het eerst, en mogelijks ook voor het laatst, een grote, en uit eerste hand verzamelde, hoeveelheid informatie beschikbaar gekomen over het gebruik dat de boeren destijds maakten van de heiden en van het grasland in de beekvalleien. Een op die wijze ontstane tekst bestaat voor geen enkele andere Europese heidezone (van Denemarken tot en met Frankrijk). Het resultaat is een geïntegreerd beeld van het functioneren van het landschap in de eerste decennia van de twintigste eeuw, voor de mechanisatie van de landbouw en voor het op grote schaal gebruiken van stikstof als mest. Met geen enkele combinatie van de losse elementen die in de literatuur te vinden zijn, had deze synthese kunnen gemaakt worden. Dit onderzoek in de Limburgse Kempen leidde tot het rechtzetten van verkeerde inzichten van buitenlandse oorsprong en bood zodoende meer houvast bij het bepalen van het voor deze verlaten landbouwgronden op te zetten beheer.

De auteur heeft de informatie niet blind verzameld. Centraal bij de verwerking staat het land, en wat daarmee gebeurde. In het geheel genomen is de tekst bovendien een getuigenis van de levenswijze van de vorige generaties bewoners van deze streek.

Joël Burny,
A.Vesaliuslaan 8
B 3500 Hasselt

65
NET WERK
968-969
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Prijsvraag over drinkwater

Nederlands Waterleidingmuseum nodigt scholieren (groep 7) uit mee te dingen near prijs van f 2.500,- Eenmaal per drie jaar schrijft het Nederlands Waterleidingmuseum te Utrecht de Ir.F.N.Sikkesprijs uit. Dit jaar is de tweede keer dat deze prijs words uitgereikt; in 1996 werd het boek "Versch drinkwater voor de hoofdstad" van Peter-Paul de Baar bekroond.

Deze keer is de Ir.F.N.Sikkesprijs bestemd voor leerlingen uit groep 7 (bovenbouw basisonderwijs). Elke groep 7 kan deelnemen, maar dat moet wel gebeuren in groepsverband. De opdracht is het samenstellen van een werkstuk over drinkwater vroeger, nu of in de toekomst. De prijs voor het bekroonde werkstuk bedraagt f 2.500,-. Dit bedrag wordt toegekend aan de school van de winnende groep. De winnende groep krijgt een dagje Utrecht aangeboden: een bezoek aan een (water)pompstation, een boottocht door de Utrechtse grachten, een bezoek aan het Nederlands Waterleidingmuseum en uiteraard words er wet gegeten en gedronken. Vanzelfsprekend words de winnende groep ook uitgenodigd voor de officiele prijsuitreiking.

Voor nadere informatie over de Ir. F.N. Sikkesprijs kan men terecht bij Jos de Meyere, secretaris van de jury (tel. 030-2487308; fax 030-2487474).

Vuurproef voor een grondrecht

Cappers, W. **Vuurproef voor een grondrecht. Koninklijke Vereniging voor Facultatieve Crematie 1874-1999,** (Zutphen: Walburg Pers, 1999), ISBN 90-5730-034-6, 336 blz.

De dood is hoe langer hoe meer een doodgewoon onderwerp. Als we de familieberichten op een willekeurige dag nalopen, valt op hoe veel mensen gekozen hebben voor crematie. Dat er hard geknokt moest worden om deze nu vanzelfsprekende keuze te kunnen maken zal de meeste krantlezers ontgaan. Het is dan ook goed dat de Koninklijke Vereniging voor Facultatieve Crematie aan Wim Cappers gevraagd heeft haar geschiedenis voor een ruim publiek toegankelijk te maken. De geschiedenis van de dood in Nederland houdt Wim Cappers al jaren bezig en hij heeft in zijn eentje al een omvangrijke bibliografie bij elkaar geschreven. Zijn boek is dan ook behalve de geschiedenis van de Facultatieve, ook een geschiedenis van het cremeren geworden.

Crematie is een gevoelig onderwerp. Het is nu moeilijk te vatten hoe hartstochtelijk mensen zich ingezet hebben, zowel vóór als tegen crematie.

Toen de stichters zich in 1874 verenigden, hadden zij een drieledig doel: een propagandistisch, een politiek en een praktisch doel. Hun propagandistisch doel was verbonden met hun filosofische achtergrond. Drie van de liberale heren waren vrijmetselaars. Het cremeren paste bij hun van de verlichting geërfde idealen. Een rationele, hygiënische manier om dierbaren bij te zetten lag hen na aan het hart. Juist hiertegen was veel verzet uit diverse religieuze hoeken. Anti-crematie polemisten gingen soms heel ver met hun argumenten, tot en met anti-semitische diatriben, want sommige vooraanstaande leden van de crematistische beweging waren joods, zowel in Nederland als in het buitenland. Ook tegen het tot stand brengen van een adequate wetgeving was het verzet groot, soms met vergezochte argumenten, zoals het risico dat door crematie het bewijs van moord door vergiftiging zou verdwijnen. De pragmatische bestuurders van de vereniging zochten de mogelijke mazen in de wetgeving en concentreerden zich op het verzamelen van de nodige financiering. De begrafeniswet van 1869 bleek toch een opening te bieden en uiteindelijk lukte het om in 1914 het crematorium in Velsen te laten verrijzen. Maar daarmee was de vereniging nog niet vrij om het ook in werking te zetten.

Het recht op lijkverbranding kreeg gaandeweg een zwaardere politieke lading. Dit kwam institutioneel tot uitdrukking in de oprichting van de Arbeiders Vereeniging voor Lijkverbranding in 1919. Naast de liberale voorstanders van crematie kwamen nu de socialistische crematisten. Bekende socialisten lieten zich cremeren.

In de jaren twintig werkten institutionele en financiële perikelen de belangen van de de crematiebeweging tegen. Uit een oogpunt van architectuur is die periode wel een kentering. De eerste crematoria hadden een sterk expressionistische uitstraling. Architect Dudok bracht in 1926 een strak functionalisme mee bij het ontwerpen van een columbarium. Het boek geeft voorbeelden van de veranderende ruimtelijke indeling. ook uit de plattegronden is de verandering van de omgang met de dood af te lezen.

Interessant is ook hoe de crematisten zich in de propagandastrijd van dezelfde retorische middelen gingen bedienen als de anti's. De rustige ceremonie in de bescherming van het crematorium contrasteerde met de plechtigheid in weer en wind op de begraafplaats, de waardigheid van de asurn met het verval van kist en lijk. Maar nog steeds moest lijkverbranding zich in een juridisch grijs gebied afspelen waar het door confessionele weerstand moest blijven tot er crematie op voet van gelijkheid kwam te staan met begraven, dankzij de wet van 1955. De volharding van de crematisten heeft het mogelijk gemaakt eenieder de keuze te geven om wel of niet begraven, wel of niet gecremeerd te worden. Na 1955 heeft het cremeren een hoge vlucht genomen. Volgens statistisch onderzoek is de markt van de dood nu 50/50 verdeeld tussen begraven en cremeren. De financiële belangen zijn groot.De tijd van het idealistische gevecht om het cremeren als grondrecht is voorbij. De huidige activiteiten zijn nuchter en zakelijk. Misschien geeft de reklamekreet "Is er koffie na de dood" het beste aan hoe nuchter en zakelijk het cremeren is geworden. Zelfs de huidige architectuur heeft moeite om de stemmigheid van de vroegere ontwerpen te benaderen. Je zou bijna betreuren dat cremeren nu doodgewoon is.

Dat het boek meer is dan het resultaat van een opdracht aan een willekeurige historicus laat zich merken. Wim Cappers heeft duidelijk zijn eigen stempel gedrukt op het resultaat. Naast een institutionele geschiedenis is het ook voor een deel een cultuurgeschiedenis. Het geeft het boek wel een twee (of zelfs meer-)sporig karakter. Maar tegelijk geeft het reden om het meer dan een keer ter hand te nemen, want het is vol wetenswaardigheden die veel verder gaan dan louter en alleen de geschiedenis van de Facultatieve.

65
NET WERK
970-971
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Crematie in Duitsland

De ontwikkelingen in Duitsland hebben tal van parallellen met die in Nederland. Net als in Nederland is de Duitse crematistenbeweging een efgename van de Verlichting en hebben socialisten het cremeren gezien als een bij hun overtuiging passend einde. Ook in Duitsland verzetten de kerken zich tegen het cremeren, overwegend met dezelfde retoriek. Maar in de verenigingen die kenmerkend waren voor de crematistische beweging in Duitsland verzamelden zich vooraanstaande vrije beroepsuitoefenaars, gemeentelijke ambtenaren in hogere rangen en industriëlen die de politiek wisten om te turnen. In Duitsland waren in 1910 al meer dan 20 crematoria gebouwd, alhoewel een zeer kleine minderheid van overledenen de wens gaf te kennen zich te laten cremeren (of beter gezegd een zeer kleine minderheid nabestaanden dit toelieten). Maar in de jaren twintig nam de bouw van crematoria een hoge vlucht. In 1920 telde Duitsland 53 crematoria, in 1930 waren het 103. Daarmee lag Duitsland in Europa aan de top qua capaciteit. De politici van de Weimar-republiek waren voorstanders van een verzakelijking van de omgang met de dood. Onder het nationaal-socialistische bewind is deze ontwikkeling - al vóór de tijd van de vernietingingskampen - voortgezet.

De toenemende vraag betekende dat de industrie zich bereid toonde nieuwe technologie te ontwikkelen. (De eerste Siemensoven was overigens niet ontstaan naar aanleiding van een Duitse vraag, maar van een direct verzoek uit Italië in 1874). Ook Nederlandse bestuurders kwamen op zoek naar technische oplossingen bij Duitse bedrijven terecht. De technische innovatie bleef altijd zorgvuldig verborgen in de bedrijfsruimtes van de crematoria.
De situatie in Duitsland maakte het mogelijk en zelfs makkelijk van gewenste tot gedwongen crematie over te gaan. De technische kant van het verassen speelde zich altijd al in onzichtbaar gemaakte ruimten af. Wat onzichtbaar was kon onzichtbaar blijven. In het begin ging het de Nazi's erom de grote sterfte ontstaan door de mishandelingen van grote groepen mensen aan te kunnen, op een voor de onderdrukkers veilige manier. Veilig in alle zinnen des woords, onder andere voor de eigen gezondheid. Daar voegde de nazi-leider Heydrich nog een racistisch argument aan toe: Joden waren volgens hem dragers van bijzonder gemene ziekten en als zij in ghetto's massaal daaraan stierven moest besmetting van grondwater door begraving vermeden worden. In een later stadium vonden haastige verbrandingen plaats in Majdanek en Treblinka om de sporen van massamoorden te wissen. De

65
NET WERK
972-973
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

systematische verbinding van industrieel georganiseerde moord en de massale bouw van ovens is de laatste etappe van dit proces in Auschwitz-Birkenau.
Bij dit stuk is gebruik gemaakt van: Fischer, N. , Vom Gottesacker zum Krematorium. Eine sozialgeschichte der Friedhöfe in Deutschland seit dem 18. Jahrhundert, (Köln; Weimar; Wien: Bohlau Verlag, 1996), ISBN 3-412-11195-3.

Auschwitz als hoofdstuk in de geschiedenis van hygiëne en milieu

Pelt, R. J. van en D. Dwork , **Auschwitz**, (Amsterdam: Boom, 1997), ISBN 90 5352 346 4.
Wie Auschwitz beter wil begrijpen, moet het boek van Van Pelt en Dwork ter hand nemen. Daarbij valt op hoe klein lijkende materiële details van belang kunnen zijn. Auschwitz is dan niet meer de abstractie van een beladen naam, maar de geschiedenis van een plek, van het milieu waar het zich bevond en bevindt, van de technieken die mensen misbruikt hebben en van hun slachtoffers.
Is het mogelijk om van Auschwitz te spreken als een hoofdstuk in de geschiedenis van hygiëne en milieu? Banaliseert het niet de geschiedenis van de Holocaust? Wel als we de Holocaust tussen aanhalingstekens zouden laten. Niet als we daarmee het gebeurde niet alleen zien als de Endlösung, maar als het bijeenkomen van verschillende ketens van gebeurtenissen: de geschiedenis van ontginningen en stadstichtingen in Polen door Duitsers in de middeleeuwen, het teruggrijpen naar deze ontwikkelingen door de nationaal-socialistische bedenkers van de Ostpolitik, de visie van de Nazi's op een beschermende zone bevolkt door "Wehrbauern" van zuiver germaans ras afkomstig uit Duitsland en andere Europese landen, het kenmerkende van de het gebied rond Auschwitz als bufferzone en als strategische plek, het gebruiken van Auschwitz-gevangenen voor de werken van ontginning en waterhuishouding om het gebied gereed te maken voor de komst van Duitse boeren, de geschiedenis van de planologie en de rol van planologen in de politiek van Himmler, hun visie op de verduitsing van Oost-Europa met de daarbij behorende massaverhuizingen en verdrijvingen, het belang van de bouw van een fabriek voor kunstrubber bij Auschwitz die gebruik kon maken van slavenarbeid, de inzet van technologie voor ontsmetting en crematie, ontwikkeld in een andere context en verworden tot de industrialisatie van de dood.

De Duitse stad Auschwitz

Auschwitz mag dan wel Oswiecim heten, het is een in 1270 door Duitsers gesticht stadje. Het kon zich tot een klein handelscentrum ontwikkelen omdat het langs de route Wenen-Olmütz-Oppeln-Krakau-Lemberg lag en handelsrechten had gekregen van de hertog van Teschen. In 1316 werd het zelfs de hoofdstad van het onafhankelijke hertogdom van Auschwitz, later het hertogdom Ozwiecim en Zator. Ook joden kwamen zich in Auschwitz vestigen. Aan het einde van de 19e eeuw werd het als grensstadje een belangrijk verzamelplaats van waar Galicische Joden en Poolse migranten naar Duitsland trokken.

Oostkolonisatie

Na de Eerste Wereldoorlog hebben voorstanders van Duitse kolonisatie in het Oosten en van het stoelen van de Duitse maatschappij op een grote groep weerbare boeren, zich verenigd in het Genootschap der Artamanen. Heinrich Himmler, onder wiens verantwoordelijkheid Auschwitz als moord-machine zou worden uitgebouwd, was al vlug een vooraanstaande figuur in de beweging. De middeleeuwse oostkolonisatie speelde een belangrijke rol in het denken van de Artamanen: 'Of we gaan naar het Oosten, zoals onze voorouders in de twaalfde eeuw hebben gedaan, óf we worden als volk weggevaagd uit de wereldgeschiedenis' (Wilhelm Kotzde in Der Falke 5 (1924) p. 104). Bij de Oostmythologie werden alle mogelijke elementen uit de geschiedenis voor de als legitimatie benut: de nieuwe kolonisatie moest het territorium van het Heilige Roomse Rijk en van de Duitse Orde heroveren. De ideologie van de verovering van land en het uitbreiden van het Duitse territoir in het oosten dateert van vóór de Nazitijd, maar die ideologie is gretig door de nationaal-socialisten overgenomen en systematisch uitgewerkt.
Tussen 1941 en 1943 zijn door verschillende instanties plannen opgesteld voor een grootscheepse expansie naar Oost-Europa , die onder de algemene naam Generalplan Ost bekend zijn geworden.Veel archiefmateriaal is verloren gegaan, maar er valt nog redelijk veel te reconstrueren. Een van de belangrijkste bedenkers was de geograaf prof. Konrad Meyer. Deze Meyer, overtuigde Nationaal-Socialist, Obersturmbannführer en invloedrijke medewerker van Himmler, heeft na 1945 zijn academische carriëre zonder horten of stoten voortgezet, vrij van enige vervolging. Meyer zag Auschwitz als onderdeel van een nieuwe ruimtelijke ordening, strategisch geplaatst tussen industrie, bij een verkeersas, niet ver van mogelijke steenkoolvoorraden en aan de zuidkant omgeven door een gebied voor voedselproductie.

65
NET WERK
974-975
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Nieuw aan te leggen kanalen moesten de transportcapaciteit over het water vergroten. Meyer gaf in zijn tweede General plan Ost duidelijk aan dat de uitvoering van het plan sterk afhankelijk was van de inzet van dwangarbeid van 'werkploegen van krijgsgevangenen en vergelijkbare buitenlandse arbeiders'. Hij was zich dus volstrekt bewust van de voorwaarden en de gevolgen van zijn plan. Bij het GPO hoorden ook ontwerpen van dorpen, boerderijen en landschappen. In een publikatie van de Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums (de dienst van Heinrich Himmler) is er bijvoorbeeld een illustratie die toont hoe een door Poolse ontginning verarmd "Kultur"landschaft (de aanhalingstekens zijn bewust door de auteurs aangebracht) met erosie en gebrek aan bosareaal omgetoverd wordt in een verduitst landschap, met zorgvuldig aangelegde bossen en dorpen in het groen. (Neue Dorflandschaften, 1943).

Auschwitz als centrale plaats

De stad Auschwitz had een centrale plaats moeten worden, geheel in overeenstemming met de centrale plaatsen theorie van Walter Christaller, bekend geworden met zijn dissertatie uit 1933. Deze theorie krijgen studenten planologie nog steeds in colleges uitgelegd als een van de belangsrijkste uit de twintigste eeuw, ook in Nederland. Na 1945 is nog een poging ondernomen om de theorie concreet uit te werken in de nieuwe polders, maar de ontwikkelingen hebben het plan snel ingehaald en buiten werking gesteld. Alhoewel de rol van Christaller nog niet helemaal helder is, lijkt het erop dat hij met Meyer heeft samengewerkt. In elk geval heeft hij zijn hiërarchisch schema van dorpen en steden binnen in een zeshoekig raster veranderd om die beter op de visie van Meyer aan te sluiten. Als kleinste eenheid moest in het Oosten een 'Gruppendorf' liggen, met zes van dergelijke dorpen geplaatst om een hoofddorp, dat onderdak moest bieden aan diensten en een plaatselijke afdeling van de nationaal-socialistische partij. Zes hoofddorpen met hun omringend gebied kwamen wederom rond een administratief centrum.
De stad Auschwitz was dus bestemd om haar plaats te krijgen binnen deze ruimtelijke hiërarchie. De stad als agrarisch centrum moest bevestigd worden door de aanleg van een landbouwkundig proefstation. Gevangenen van het kamp Auschwitz zijn als dwangarbeiders ingezet voor de landinrichting en het bouwen van de verschillende onderdelen van dit proefstation. Terwijl zij uitgeput met stenen en aarde sjouwden en geslagen werden wisten zij niet dat zij werkten aan de uitvoering van een grootscheeps ruimtelijk plan. De carrière van Christaller verliep

overigens heel anders dan die van Meyer. Christaller kreeg moeilijkheden na de Tweede Wereldoorlog. Niet omdat hij had meegewerkt aan de nationaal-socialistische plannen van Meyer, maar omdat hij zich na 1945 had aangesloten bij de kommunistische partij. Biografische schetsen van het leven van Christaller geven meestal aan dat de theorie via de VS na de oorlog invloed heeft gekregen. Recent onderzoek toont aan dat de invloed op Duitse geografen van de nationaal-socialistische tijd al groot was vóór en tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Arbeid

De architect Hans Stosberg werd aangesteld om een masterplan te ontwerpen voor de uitbreiding van de stad. Als belangrijke factor in dit plan, was de vestiging van een kunstrubberfabriek, zoals te zien valt in zijn tekeningen uit 1941. Kunstrubber had een strategisch belang gekregen in de oorlogseconomie, want Duitsland was afgesneden van de voorraden aan natuurrubber. De nieuwe stadsuitbreiding kwam te liggen tussen de oude stad en de fabriek. Het contratiekamp ten zuidoosten van de oude stad bleef op veilige afstand van de nieuwe bewoners. Himmlers plannen voor de stad Auschwitz waren direct verbonden met de uitbreiding van het concentratiekamp. Om IG Farben zo ver te krijgen dat zij een rubberfabriek (de Buna werken; Buna = butadiene en natrium, de basisgrondstoffen) in Auschwitz zouden vestigen, had hij vergaande beloftes moeten doen omtrent gratis aan te leveren arbeid. De managers van IG-Farben waren volledig op de hoogte van de inzet van dwangarbeiders en de omstandigheden waarin deze dwangarbeiders leefden. In januari 1943 werd het project voor de uitbreiding van de stad Auschwitz stopgezet. De militaire situatie aan het oostfront maakte een voortzetting zinloos. De uitvoerbaarheid van de strategie uitgestippeld in het Generalplan Ost was al voor het haperen van de Duitse veroveringstochten twijfelachtig.

Gepland en ongepland

Onder Duitse historici is een dicussie gaande over de vraag of het vernietingskamp van Auschwitz-Birkenau een begin van uitvoering van een Generalplan Ost was, of een randvoorwaarde daarvan. Essentieel is het antwoord niet. Het kamp liet zich hoe dan ook inpassen in het gevolgde beleid.
Wat van Pelt en Dwork laten zien is dat de gëoliede machine van de nationaal-socialistische bureaucratie op tal van momenten haperde. Zoals bijvoorbeeld bij het onkundig ontwerpen van latrines. Om te bezuinigen voor de barakken van sovjetgevangenen werd één wasbarak per 7.800 gevangenen en één latrinehok per 7000 gevangenen gepland. De voorzieningen waren ongelofelijk primitief. Welke toestanden bij de met dysenterie besmette gevangenen hiervan het gevolg waren laat zich makkelijk raden. Aan de latrines werd geen aandacht besteed, aan de verbrandingsovens des te meer.
De uitvoering van het massaal verbranden van lijken in ovens was niet een vanaf het begin geplande techniek, maar is ontstaan als reactie op de opeenstapeling van 'problemen' en 'oplossingen'. De mensonterende omstandigheden veroorzaakten een grote sterfte door epidemieën voordat werd overgegaan tot systematisch moorden. Het verbranden van lijken op open vuren in de nabijheid van bewoonde oorden was niet lang houdbaar.
Men moest overgaan tot een andere techniek, waarbij efficiency gepaard ging met een minimum aan merkbare overlast voor de omringende bevolking. De kampleiding kreeg ook te maken met mogelijke besmetting van het grondwater. Gevangenen moesten meer dan honderdduizend lijken opgraven om ze te verbranden. De kampleiding liet rioolwaterzuiveringsinstallaties bouwen. De omgeving van Auschwitz leverde drinkwater en de Duitse of 'verduitste' bevolking die de omgeving zou komen bewonen moest van gezond water worden voorzien.
Verassen in plaats van begraven was dus ook een oplossing om de bodem rein te houden.
Eind jaren dertig hadden al verschillende Duitse firma's veel ervaring opgedaan met crematieovens omdat de 'crematisten' in vele gemeenten politieke overwinningen hadden behaald en het cremeren na een langzame start in Duitsland steeds gewoner was geworden. De firma J.A. Topf uit Erfurt die de opdracht voor de uitvoering van de ovens van Auschwitz-Birkenau had weten te bemachtigen had al ervaring opgedaan bij een aantal 'burger'-crematoria. Het was dezelfde firma die in Buchenwald en Dachau de verbrandingsapparatuur leverde. De hoofdingenieur van Topf kende kennelijk de weg in de SS-hiërarchie en had al jaren een reklameoffensief ontketend in de richting van de verantwoordelijke officieren. Even onverschillig als de firma Topf, leverde de firma Degesch (Deutsche Gesellschaft für Schädlingsbekämpfung) de verschillende varianten van blauwzuur onder de naam Zyklon, ooit bedoeld voor ontluizing en in Auschwitz gebruikt werd om mensen te doden.
In juni 1942 beschikte Auschwitz al over een verbrandingscapaciteit van 4.756 lijken per dag. In 1943 werd de maximale capaciteit van ruim meer dan 5000 lijken bereikt, nadat de te haastig gebouwde installaties het voor een deel hadden

65
NET WERK
976-977
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

laten afweten en waren gerepareerd. Het grootste crematorium had 5 ovens met ieder 3 moffels (ovenopeningen). Door kampgevangenen permanent in te zetten was het mogelijk vier lijken per moffel per uur te verassen. Ondanks deze cijfers zijn de crematoria van Auschwitz geen spectaculair grote gebouwen. Van buiten zijn het anonieme lage bakstenen barakken waarvan alleen de schoorstenen de sinistere functie verraden, maar zorgvuldig vormgegeven door het speciale architectenbureau van Auschwitz in een bij de rest van de gebouwen passende bescheiden Heimatstil. Een groot deel van de gebouwen liep ondergronds door. De ontwerpers hebben bewust het zichtbare gedeelte zo klein mogelijk gehouden. Het is deze anonimiteit die het voor de Poolse bevolking mogelijk heeft gemaakt andere functies te geven aan diverse bijgebouwen, zoals klooster of buurtcentrum. De recente disco-affaire heeft nog eens pijnlijk duidelijk gemaakt hoe moeilijk het is Auschwitz op te nemen in het bewustzijn van mensen.
Het boek van Dwork en Van Pelt is voor het grootste deel de materiële geschiedenis van Auschwitz, de beschrijving van het produceren van ontwerpen en het realiseren van gebouwen en installaties. De vraag 'waarom' herhalen zij, maar zij laten als nog geen ander boek de onzichtbare geschiedenis zichtbaar worden en laten ook de overlevenden aan het woord.

Enkele aanvullende titels:

Christaller, W., 'Die Kultur- und Marktbereiche der zentralen Orte im deutschen Ostraum und die Gliederung der Verwaltung', Raumforschung und Raumordnung, (1940) 4.
Pressac, J. , Auschwitz: Technique and operation of the gas chamber, (New York: 1989).
--- Die Krematorien von Auschwitz. Die Technik des Massenmordes, (München: 1995) 2e druk.
Rössler, M. en S. Schleiermacher (red.) Der 'Generalplan Ost': Hauptlinien der Nationalsozialistischen Planung- und Vernichtingspolitiek, (Berlijn: 1993).
Wasser, B., Himmlers Raumplanung im Osten: Der Generalplan-Ost in Polen, 1940-1944, (Basel; Berlijn; Boston: 1993).

Congressen en symposia

27 september - 1 oktober 1999
Natur - Kultur: Volkskundliche Perspektiven auf Mensch und Umwelt
Locatie: Halle/Saale - Duitsland

30 september - 2 oktober 1999
International Conference on Society, Nature and History. Long-Term Dynamics of Social Metabolism
Locatie: Wenen
Contact: tel. 0043-152675010, fax 0043-15235843, e-mail: barbara.smetschka@univie.ac.at
Een groot aantal stukken voor dit congres zijn te vinden op de internet site van dit congres.
http://www.univie.ac.at/iffsocec/conference99/
Een keuze van 12 papers uit deze conferentie zal als boek verschijnen.

65
NET WERK
978-979
15/16
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Poep, cultuur en welbevinden (vervolg)

Als voortzetting van de in december 1998 gehouden studiedag over poep, heeft Sjaak van der Geest (UvA) op 15 oktober j.l. in Amsterdam een ruimer opgezet symposium georganiseerd.

Antropologie over Poep, cultuur en welbevinden (Sjaak van der Geest)
Lichaamsbewegingen: fecale symboliek in Afrika (Steven Van Wolputte)
De taal van poep (Michel Elias)
De verbeelding van poep in de kunst: een dia-presentatie (Leo Ligthart)
Ontlasting, hygiene en volksgezondheid (Herman Folmer)
Ontlasting in het ziekenhuis (Harry van der Bruggen)
Ontlasting en sociale relaties: het verzorgingshuis (Els van Dongen)
Stoma en welbevinden (Lia van Leeuwen)
De zorg om incontinentie (Lidy van Driel)
Informatie: fax 020-5253010 e-mail: vander geest@pscw.uva.nl

Themanummer ''Poep, cultuur en welbevinden", Medische Anthropologie, jrg. 11 (1999) 1. ISSN0925-4374.

Water in History: Global Perspectives

Op 9 juli t/m 11 juli 1999 vond de conferentie plaats 'Water in History: global perspective' te Aberystwyth (Wales).

Hier volgt een selectie uit de titels van voordrachten over Europese watergeschiedenis.
Dr. Richard Coopey and Professor Aled Jones (University of Wales, Aberystwyth); 'The Boundaries of Water History: The Case of Britain'.
Professor Christopher Hamlin (University of Notre Dame); 'The Naturalization of Water.
Dr. Mark Jenner (University of York);'The Invention of Dirty Water: Punty and Profit in the History of London Water c. 1790-c. 1830'.
Professor Andres Sanches-Picon and Dr. Juan Garcia-Latorre (University of Almeria); "'They live in the water'. The Economic and Ecological History of water resources in an arid country'.

Dr. Christoph Bernhardt (Institut für Regionalentwicklung und Strukturplanung); 'Debates on ecological problems of river construction in a historical perspective: The case of the correction of the upper Rhine (1817-1876)'.
Professor John Sheail (Institute of Terrestrial Ecology, UK); 'UA barrage of poisonous water, the river Tees as both a political and scientific laboratory for the use of watercourses in inter-war Britain'.
Dr. Thomas Zeller (Deutsches Museum, München); 'The River as Compromise: The Isar in Bavaria, 1880-1930'.
Dr. Ludy Giebels (hoogheemraadschap van Rijnland); 'From refreshing to purifying the water. The battle against water pollution of a Dutch water board (Hoogheemraadschap van Rijnland) 1900-1970'.
Professor William McGucken (University of Southern Indiana); 'Lake Erie Rehabilitated: Controlling Cultural Eutrophication, 1960s - 1990s.'
Dr. Richard Coopey (University of Wales, Aberystwyth); 'Engineering, Impenalism and Political Economy: Water In Britain Since 1850'.
Dr. Eva Jakobsson (Royal Institute of Technology, Stockholm); 'The History of Flowing Water Policy in Sweden: from natural flow to industrialized rivers'.
Mr. Laurent Honnoré (University of Louvain-la-Neuve); 'Water Supply in 19th Century Belgium. Evolution of municipal equipments and characteristics of distribution networks'.
Dr. Irene Maver (University of Glasgow); 'Scottish Water: Reactions and Resistance to Municipal Control in the Mid Nineteenth Century'.
Professor André Guillerme (CNAM, Paris); 'Water In Northern French Cities From Roman Empire to industrial Revolution'.

Deze conferentie moet een vervolg krijgen. De deelnemers zijn bezig zich te organiseren als een internationale vereniging van water historici. Correspondent voor Nederland is dr. Ludy Giebels

Nature between fact and fiction

An interdisciplinary symposium on nature in the cultural sciences 4 - 5 November 1999 Academiegebouw, Broerstraat 5, Groningen Rudolf Agricola Institute University of Groningen

Given that the division between nature and culture is one of the fundamental traits of the modern Western world, it might look as if nature is only marginally important to the cultural sciences. Nevertheless, nature crops up time and time again in any type of research on human culture (in the broadest possible sense of that word) - and not just as the opposite or counterpart of culture. On second thought, this should not surprise us. In the end, the borderline between nature and culture is a necessarily human, cultural, invention. It is drawn differently, apparently arbitrarily, in different scientific disciplines and cultural contexts. All these borderlines have one thing in common, however: they make 'nature', in a negative or positive sense, serve as a yardstick, as a criterion for evaluation and classification.
This observation has induced widespread endorsement of the idea that nature is itself to a large degree a cultural construction, and in that role a constitutive factor of the human representation of nature, of our diverging conceptions of nature. For this reason, the status of nature is a crucial focal point for reflection in each and every of the cultural sciences: is it (and in which sense) fact or fiction, real or a construction, autonomous or human-made, a mix of both, or yet something else? The significance of this kind of reflection is, in addition, evident in times in which environment, ecology and nature feature so prominently on political and social agendas.

The two-day symposium aims at providing an interdisciplinary insight into nature as a cultural (re-)construction, and into its role in the social and cultural sciences both as an object of scientific inquiry and as a guiding force. In the various sessions, prominent representatives of a broad range of cultural sciences will address two areas of controversy. One is that of the relation between nature and other constructions: how do conceptions of nature emerge in the first place?; the other that of the relation between nature as a construction and as reality: how reliable or representative are conceptions of nature, how do they influence our behaviour?Alongside this symposium a course will be organized for Ph.D.-students (aio's/oio's).

PROGRAMME
Thursday 4 November, Senaatskamer
10.00-10.30 Registration, Coffee
10.30-10.40 Opening of the conference by prof.dr. H.L.M. Hermans, Dean of the Faculty of Arts, University of Groningen
The literary construction of nature
10.40-11.30 Axel Goodbody (University of Bath), 'Ecocriticism/Possibilities and perspectives for an ecology-oriented literary critique'
11.30-12.15 Bernhard Scholz (University of Groningen), 'Sublime and beautiful nature in the geo-

65
NET WERK
980-981
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

graphical writings of Alexander von Humboldt'
12.15-13.30 Lunch break
13.30-14.15 Hubert van den Berg (University of Groningen), 'The representation of nature as convention. On the role of genre denominations'
14.15-15.00 Svend Erik Larsen (University of Aarhus), 'Virtues and virtualities'
15.00-15.30 Tea break
Natura naturata v. natura naturans
15.30-16.15 Frans Vera (Ministry of Agriculture, Nature Management and Fisheries, The Hague) 'Doomed to reconstruct. Because we've made nature disappear as fact, we have condemned ourselves to fiction'
16.15-17.00 Rob Leopold (independent philosopher, Niebert), 'Nature between distance and participation'

Friday 5 November, Offerhauszaal
Nature and nation
9.30-10.15 Henk van Zon (University of Groningen), 'Illusion and reality. Picturesque or realistic portrayal of Dutch landscapes by some nineteenth-century painters'
10.15-10.45 Coffee break
10.45-11.30 Friedmar Apel (University of Paderborn), 'Sacral nature and nationalism in the Wandervogel movement and in the circle of Stefan George'
11.30-13.30 Lunch break
13.30-14.15 Nina Witoszek (University of Oslo), 'Modernity and nature mythologies: the case of Germany and Scandinavia'
14.15-15.00 Wil Verhoeven (University of Groningen), 'Ecology as requiem: nature, nationhood, and history in Francis Parkman's "history of the American forest"'
15.00-15.30 Tea break
Nature and sustainability
15.30-16.15 Andrew Dobson (Keele University), 'Nature: just a social construction?'
16.15-17.00 Maarten Hajer (University of Amsterdam), 'A frame in the fields. Analysing culture and identity in environmental politics'
17.00 Closure of the symposium; reception.

Registration
Further information and registration (before Monday 25 October 1999) at the following address: Marijke Wubbolts, Rudolf Agricola Instituut, Rijksuniversiteit Groningen, Postbus 716, 9700 AS Groningen
e-mail: m.r.b.wubbolts@let.rug.nl ; tel: +31-50-363 7336
The entrance fee for the entire symposium is Dfl 120,- Entrance for one day only will cost Dfl 65,- Students and Ph.D.-students (aio's / oio's) pay no fee. Lunch, coffee and tea are included in the entrance fee, which is to be paid cash at the symposium.

65
NET WERK
982-983
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Location
Academiegebouw, Broerstraat 5, Groningen. Dates of the AIO course: 14 October, 28 October and 11 November, 14 -17 pm

Organization
Hubert van den Berg,
Faculty of Arts
(tel +31-50-363 5197)
Marcel Wissenburg,
Faculty of Philosophy
(tel +31-24-361 1853)
Marijke Wubbolts,
secretary / coordinator Agricola
Eva-Anne le Coultre,
student assistant Faculty of Philosophy in collaboration with the research group "Representation of nature" of the Rudolf Agricola research school.

Disastro! Disasters in Italy Since 1860

A two-day International Conference to be held at Yale University, organized by the Association for the Study of Modern Italy, the Department of History, Yale and the Department of Italian, Yale and Modern Italy. The Journal of the Asssociation for the Study of Modern Italy.

Friday 18th and Saturday 19th June 1999, Yale University, New Haven, USA

There is no European society whose modern history has been more deeply marked by disasters, both natural and social, than has Italy's. The recent earthquakes have highlighted once again the geographical frailty of the peninsula. Italy is a land with active volcanoes, seismic zones from North to South (only Sardinia has been free of earthquakes) 1,000 miles of vulnerable coastline, river basins which flood frequently, forests which burn every Summer, land which is vulnerable to slips and snowfalls. Disease, both epidemic and endemic, from cholera and malaria to AIDS, has haunted Italy insistently. Italy has not been free of man-made disasters, such as the Vajont dam flood of 1963 (where over 2,000 people were killed) or the Seveso chemical leaks of 1976. Terrorism created its own traumatic disasters, such as at Piazza Fontana and Bologna Station. Military defeats - Custoza and Lissa, Dogali and Adowa, Caporetto and the Second World War -have sent profound shocks through Italian society. The 1990s saw landslips ingulf whole towns near Naples, whilst thousands of prospective immigrants risked death on a daily basis attempting to reach Italy in flimsy craft.
The response to many of these tragic events can tell us much about Italy. Disasters test the social fabric and the political system to their li-

mits; survival and re-building draw on the deepest cultural reserves. In the past, historians and social scientists have worked on these phenomena in isolation. This conference is the first attempt to bring together scholars whose research has encountered the diverse Italian experience of disaster from unification to the present day.
Papers include: The history of malaria; Caporetto; The earthquakes of 1908, 1968, 1974 and 1980; The development of disaster response policy; The monarchy and disaster; The Albanian refugee crisis; Il racconto del Vajont; Piazza Fontana; Peasants and the Second World War; The Bologna bomb, 1980; Disasters in the contemporary media; Images of the Second World War
Yale University Conference Services 246 Church Street Suite 101 New Haven, CT 06510 FAX: 203-432-7345 Email: HYPERLINK mail to:roberta.hudson@yale.edu
For further information on the conference itself contact John Dickie (j.dickie@ucl.ac.uk) or John Foot (johnfoot@tin.it)
Dr. John M. Foot UK: Dept. of Italian, UCL, British Academy Research Fellow Gower Street, London, WC1E 6BT City and Identity Project, Tel: direct - 0171-504-2144 Centre for Italian Studies, Office - 0171-380-7784 Department of Italian, Fax - 0171-209-0638 University College London. Home: 1, Darville Road, London, Italy: Piazzale Lugano, 22 N16 7PT, Tel/fax: 0171-249-4582. 20158, Milan, Italy
Tel: 02-33220091 email(Italy/UK): j.foot@ucl.ac.uk
GSM 0347-2120466

21
22

The Memory of Catastrophe

14-17 April 2000
University of Southampton (UK)

The Department of History at the University of Southampton is organizing a major international conference on the Memory of Catastrophe, on April 14-17, 2000. The purpose of the conference is to bring together scholars from a range of academic disciplines with an interest in catastrophes in any historical period, to discuss the ways in which these events have been remembered or commemorated, and the impact these memories have had on affected communities.
Topics/panels currently proposed for the conference include: 'Doctors and the memory of catastrophe' 'Popular memories of the English Civil War' 'Memory and commemoration of the Great Irish Famine' 'America and the Vietnam War: the role of narrative in veterans' and national memory'

65
NET WERK
984-985
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

For further information please contact:
Dr. Kendrick Oliver Tel. +44 (0)1703 592243 E-mail: ko@soton.ac.uk
or: Dr. Peter Gray +44 (0)1703 592242 E-mail: pg2@soton.ac.uk
or: Dr. Waltraud Ernst +44 (0)1703 596648 E-mail: wer@socsci.soton.ac.uk
or write/fax to: Department of History, University of Southampton, Highfield, Southampton, SO17 1BJ, UK Fax: +44 (0)1703 593458
The Memory of Catastrophe conference is organized in association with the Parkes Centre for the Study of Jewish/non-Jewish Relations, and City Heritage Services, Southampton City Council.

Signalementen

Het is niet altijd mogelijk alle bibliografische gegevens te achterhalen. Graag ontvangen wij signalementen en aanvullingen. van lezers.

Bashford, A., **Purity and pollution : Gender, embodiment and Victorian medicine,** (St Martins Press, 1998), ISBN 0312210388.
Black, B., 'Construction sites, environement, region and technologies ind historical stories', **Technology and Culture**, jrg. 40 (april 1999) 2, pp. 375-387.

22
23

Bray, R. S., **Armies of pestilence : The effects of pandemics on history,** (Parkwest Publications, 1998), ISBN 0718829492, 258 blz. $31.95 (gebonden).
Cliff, A., P. Haggett en M. Smallman-Raynor, **Deciphering global epidemics : Analytical approaches to the disease records of world cities, 1888-1912,** (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), ISBN 052147860X. £ 18.95.
Clutton-Brock, J., **A natural history of domesticated mammals,** (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 232 blz. *f* 216,80.
Comerio, M. C., **Disaster hits home: New policy for urban housing recovery,** (Berkeley: University of California Press, 1998), ISBN 0-520-20780-7, xix + 300 blz. $39.95 (gebonden).
Cook, N. D., **Born to die : Disease and New World conquest, 1492-1650,** (Cambridge: Cambridge University Press, 1998) New Approaches to the Americas, ISBN 0521627303 Paperback, 240 blz.
Cooper, M. A., **Inventing the indigenous: Local knowledge and natural history in the early modern German territories,** PhD Harvard University (1998).
Daru, M., 'Wens- en schrikbeelden van poep en poepverwijdering. theorie en praktijk van de 'Kwestie der Faecaliën' in de 19e eeuw', **Medische Anthropologie,** jrg. 11 (1999) 1, pp. 19 - 37.

65
NET WERK
986-987
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Demarée, G., 'Annus Mirabilis A.D. 1783: een kroniek van "Merscken weerdigste voorvallen" langs de Schreve', Werkgroep Hommage Roger A. Blondeau **Liber Amicorum Roger A. Blondeau,** (Uitgeverij Schoonaert).

Diamond., J. M., **Guns, germs, and steel: The fates of human societies,** (New York and London: W. W. Norton & Company, 1999), ISBN 0-393-03891-2 ; 0-393-31755-2; 0099302780, 480 blz. $27.50 (gebonden) $14.95 (paperback) ca *f* 33,60.

Dittrich, L. en A. Rieke-Müller, Carl Hagenbeck (1884-1913). **Tierhandel und Schaustellungen im Deutschen Kaiserreich,** (New York; Bern; Frankfurt am Main; Paris: Lang, 1999), 356 blz. ca. *f* 149,60.

Evans, J. en T. O'Connor, **Environmental archaeology. Principles and methods,** (Alan Sutton, 1999), ISBN 0750917784, 242 blz., *f* 144,90.

Farmer, P., **Infections and inequalities. The modern plagues,** (Berkeley: University of California Press), 344 blz., ISBN 0-520-21544-3, ca.*f* 87,80.

Fischer-Kowalski, M. en W. Hüttler, 'Society's metabolism: the intellectual history of materials flow analysis Part II, 1970-1998', **Journal of Industrial Ecology,** jrg. 2 (1999), pp. 107-135.

Fischer, N. , **Vom Gottesacker zum Krematorium. Eine sozialgeschichte der Friedhöfe in Deutschland seit dem 18. Jahrhundert,** (Köln; Weimar; Wien: Bohlau Verlag, 1996), ISBN 3-412-11195-3.

Fleming, J. R. en R. E. Goodman, **International bibliography of meteorology: from the beginning of printing to 1889**, (Upland: Diane Publishing, 1994). ISBN 0941 37540 4.

Groenewegen, H. en A. Oderwald **De verbeelding van het lijk,** (Nijmegen: Sun, 1999), ISBN 9061686326, 94 blz. fl. 29,50 Paperback.

Hammonds, E. M. **Childhood's deadly scourge. The campaign to control diphtheria in New York City, 1880-1930,** (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1999), 312 blz., ISBN 0-8018-5978-6, ca *f* 125,30.

Hanken, J., 'Beauty beyond belief: The art of Ernst Haeckel transcends his controversial scientific ideas', **Natural History**, jrg. 107 (1998-1999) December-January, pp. 56-59.

Hays, J. N. **The burdens of disease : Epidemics and human response in western history,** (Rutgers University Press, 1998), ISBN 0813525276 gebonden, 440 blz.

Heymann, M., 'Signs of hubris: The shaping of wind technology styles in Germany, Denmark, and the United States, 1940-1990', **Technology and Culture,** jrg. 39 (1998) October, pp. 641-670.

Hyde, E., **Cultivated power: flowers, culture, and politics in early modern France**, PhD Harvard University (1998).

Indonesian Environmental History Newsletter, (june 1999) 12.

Laar, J. N. van en J. B. den Ouden, 'Forest history of the Dutch province of Drenthe and its ancient woodland: A survey', in: Kirby, K. J. en C. Watkins (eds.) **The ecological history of European forests,** (New York: CAB International, 1998).

Liang, O., **Criminal-biological theory, discourse, and practice in Germany, 1918-1945,** PhD The Johns Hopkins University (Baltimore: 1999).

Lide, J. H., **Transforming Morocco: environmental change and social order in the Gharb, 1912-1956,** PhD University of Maryland College Park (1998).

Markel, H., **Quarantine!. East European Jewish immigrants and the New York City epidemics of 1892,** (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1999), 296 blz., ISBN 0-8018-6180-2. ca. *f* 58,10.

Matagne, P., **Aux origines de l'écologie: les naturalistes en France de 1800 à 1914,** (Parijs: Ed. du CTHS, 1999) Mémoires de la section d'histoire des sciences et des techniques, ca. *f* 82,90.

Murray Li, T. ,(ed.) **Transforming the Indonesian uplands: marginality, power and production,** (Amsterdam: Harwood Academic, 1999).

Nelson, A. R., **Acid rain and romanticism: East German forestry, 1945-1989,** (PhD Yale University: 1998).

Oldstone, M. B. A., **Viruses, plagues, and history,** (Oxford: Oxford University Press, 1998), ISBN 0195117239.

Pfister, C., R. Brazdil en R. Glaser, **Climatic variability in sixteenth century Europe and its social dimension,** (Dordrecht: Kluwer, 1999), ISBN 0792359348.

Platt, R., **Disaster and democracy: The politics of extreme natural events,** (Island Press, 1999).

Provoost, M., **Asfalt. Automobiliteit in de Rotterdamse stedebouw,** (Rotterdam: 010, 1999), ISBN 90-6450-268-4, 177 blz. *f* 34,50.

Purchase, E., **Out of nowhere, disaster in the white mountains,** (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1999), 224 blz. ca. *f* 120,10.

Reitz, E. J. en E. S. Wing, **Zooarchaeology,** (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), ISBN 0521485290, 455 blz. *f* 85,15.

Robbins, L. E., **Elephant slaves and pampered parrots: exotic animals and their meanings in eight-**

eenth-century France, PhD The University of Wisconsin - Madison (1998).
Simmons, J. J. I., **Those vulgar tubes: external sanitary accommodations aboard European ships of the fifteenth through seventeenth centuries,** (Texas A&M University Press), ISBN 0890967881.
Spek, T., 'Interactions between humans and woodland in prehistoric and medieval Drenthe (the Netherlands): an interdisciplinary approach', in: Kirby Keith J en C. Watkins (eds.) **The Ecological History of European Forests,** (New York: CAB International, 1998).
25/26 Tack, G. en M. Hermy, 'Historical ecology of woodlands in Flanders', in: Kirby Keith J. en C. Watkins (eds.) **The Ecological History of European Forests,** (New York: CAB International, 1998).
Watkins, C. en K. J. Kirby (eds.) **The ecological history of European forests,** (New York: CAB International, 1998).
Wills, C. , **Plagues : Their origin, history and future,** (Upland: Diane Publishing Co, 1999), 324 blz.,ISBN 0788161709.
Wolf, R. J. A., 'Researching forest history to underpin the classification of Dutch forest ecosystems. Case study of changes in forest utilization and forest vegetation on the Amerongen Forest in the Netherlands from the Middle Ages to the present', in: Kirby, K. J. en C. Watkins **The Ecological History of European Forests,** (New York: CAB International,), pp. 265-281.
Zon, H. van, **1909-199. 90 jaar RIVM. Een overzicht van het laatste decennium,** (Bilthoven: RIVM, 1999).
---, 'Rampspoeden in zicht. Milieucrises en crisisgevoelens (1860-1950)', **Groniek**, (1999) juli, pp. 395-407.

65
NET WERK
988-989
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

HEIMANS EN THIJSSE STICHTING

GEZOCHT

COÖRDINATOR (m/v)

De Heimans en Thijsse stichting beheert een bibliotheek en archief over de geschiedenis van de natuurbescherming in ons land, Zij is nu op zoek naar een vrijwilliger, die sturing kan geven aan de uitvoering van een enquête over de archieven van milieuorganisaties.

Hij/zij gaat deel uit maken van een commissie, die probeert te achterhalen waar de archieven zijn en hoe ze beheerd worden. Voor het enquêteren zelf is reeds een vrijwilliger beschikbaar.

Periode: in eerste instantie een halfjaar. Te investeren tijd: ongeveer 1 dag per maand

Werkadres: Plantage Middenl. 2c
Woonplaats: Amsterdam of directe omgeving

Kennis: bij voorkeur interesse in en op de hoogte van de geschiedenis en activiteiten van de milieubeweging.

Vaardigheden: in teamverband kunnen werken.

Inlichtingen bij Jaap Zwier
tel.: 0314 - 326789

MILIEU+
Adviesbureau Milieu+ zoekt voor een opdrachtgever :

HISTORISCH BODEMONDERZOEKERS

Deze opdrachtgever is een grote gemeente in het zuid-westelijke deel van de provincie Zuid-Holland.

Functie-informatie :
Het historisch onderzoek vormt de eerste fase van een bodemonderzoek. In het historisch bodemonderzoek wordt het voormalig en het huidig gebruik van een gebied achterhaald met behulp van divers archiefmateriaal, zoals oude topografische kaarten, luchtfoto's en vergunningen. Vervolgens wordt een hypothese opgesteld omtrent de mate waarin verontreinigde stoffen in de bodem voorkomen, gekoppeld aan de plaats van voorkomen. Kennis van de geschiedenis van de techniek en van (historische) productieprocessen is hierbij onontbeerlijk.

Kernbegrippen :
- archiefonderzoek: oude topografische kaarten, luchtfoto's, hinderwetvergunningen, adresboeken, verschillende geautomatiseerde gegevensbestanden, etc.;
- stadsgeschiedenis van ca. 1850 tot heden;
- bedrijfsgeschiedenis, techniekgeschiedenis en kennis van (voormalige) productie-processen;
- bodemkunde, chemie, milieukunde;
- logisch denken, puzzelen.

Samengevat zoeken we :
Een historicus die affiniteit heeft met techniek, productieprocessen, bodemkunde en milieu of een procestechnoloog, bodemkundige/milieukundige die affiniteit heeft met geschiedenis.

Geboden wordt :
Na een proefperiode van één jaar een vast dienstverband bij de betreffende opdrachtgever.
Een 36-urige werkweek en de mogelijkheid om parttime te werken.

Sollicitatie :
Belangstellenden dienen hun sollicitatie te richten aan :

Milieu+B.V.
t.a.v. Erik van Duijnhoven
Postbus 7133
2701 AC Zoetermeer

Informatie opvragen :
Tel.: 079-3 411 916
Fax : 079-3 423 111

65
NET WERK
990-991
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

66

NET WERK

992-993

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Redactioneel

Het is wat mij betreft bewezen. Oproepen per e-mail halen echt iets uit. Vandaar dit extra-dikke nummer Net Werk. Een nummer Net Werk ontstaat doorgaans als er voldoende kopij is, en het zag er in januari somber uit. Maar een e-mail kreet bracht een rijke schakering aan bijdragen. Het is zelfs voor het eerst dat meer dan 50% van het contactblad gevuld is door bijdragen van derden. Dit keer is Net Werk dus echt een contactblad. Daarnaast heeft een bibliografische zoektocht meer dan 80 signalementen opgeleverd. Een merkbare tendentie is dat een aantal milieuhistorici zich is gaan richten op onderwerpen rond consumptie. Consumptiehistorisch onderzoek is in, want de vrouwengeschiedenis en de techniekgeschiedenis hebben elkaar rond dit onderwerp gevonden . En consumptie betekent verbruik van energie en produktie van afval. Aan het andere einde van het spectrum vinden we historisch-ecologische onderzoeken. De discussie rond de ruimtelijke ordening legt de nadruk op de bedreigingen voor de groene ruimte, als het nota Belvedère iets zou gaan betekenen, krijgen de provinciale cultuur-waardenkaarten een sturende rol toebedeeld.

Om een duurzame invloed te hebben moeten in deze kaarten de resultaten van onderzoek regelmatig verwerkt worden. Dit vergt dan wel een cultuuromslag bij de bedenkers van gemeentelijke bestemmingsplannen, die steeds meer rekening moeten houden met bovengemeentelijke lange termijn structuren in het landschap. De mentaliteitsverandering is al jaren gaande in de wereld van de monumentenzorg. Daar heeft men oog gekregen voor patronen, structuren en grensoverschrijdende lineaire elementen in het landschap, Bij de grensoverschrijdende elementen hoort het water. Dat watergeschiedenis levend is, bewijst het afgelopen juli gehouden congres waarover Ludy Giebels in dit nummer bericht.
Tenslotte kom ik terug op de zogeheten electronische snelweg. Zou een electronische editie van Net Werk op internet recht van bestaan hebben? Als u hierover een mening hebt, laat het mij dan weten door een mailtje te sturen naar mdaru@iae.nl.

Myriam Daru

Watergeschiedenis

Een congres

Van 9 tot 11 juli 1999 werd in Aberystwyth in Wales de derde internationale conferentie Water in history gehouden, met 2 Nederlandse lezingen: een over Rijnlands bemoeienis vanaf 1927 met de waterverontreiniging in zijn gebied en een tweede - dat leek me een goed idee in een internationaal gezelschap - over het gemeenlandshuis in Leiden, met lichtbeelden. Die tweede lezing na het diner sloeg meer in dan de eerste. Men was kennelijk verrast dat een instelling die zich bezig houdt met water een eeuwenoude kunstcollectie heeft die voornamelijk aan de hand van de waterstaatszorg is besteld.

Dit even ter introductie. Wij congresgangers waren verrukt en begeesterd door het hele gebeuren. Het was erg inspirerend om van elkaar te horen, via lezingen natuurlijk maar vooral ook in de gesprekken daar tussen door hoe verschillend en tegelijk hetzelfde men over de hele wereld omging met het water.

We wisten dat natuurlijk allemaal al, maar bij elkaar gebald was de informatie uit diverse landen boeiender dan we hadden verwacht. Het aangename gevoel betrekkelijke pioniers te zijn in het historisch veld speelde daarbij natuurlijk ook een rol.

De organisatoren waren dr Richard Coopey en professor Aled Jones, beiden van de University of Wales, die ook een inleiding hielden. Er was een excursie naar de 19de eeuwse dam in de Elan Valley.

Veel landen waren in Wales vertegenwoordigd, al voerde het Amerikaanse en Britse deel de boventoon. De volgende sprekers met prikkelende titels voor hun lezing kunnen worden vermeld:

John T. Cumbler (University of Louisville US) 'Riparian rights: water -how much, where is it and what's it like;

Christopher Hamlin (University Notre Dame USA) 'The naturalization of water: the moisture we have lost';

Mark Jenner, (University of York UK) 'The invention of dirty water: purity and profit in the history of London water c 1790-1830;

Georgina Endfield (University of Nottingham UK) 'Socio-economic impacts of historical ENSO and rare climatic events in Mexico';

David Henkel (University New Mexico US) 'Bioregional planning before the Europeans: a profile of pre-Columbian regional water management';

Christoph Bernhardt (Institut für Regionalentwicklung und Strukturplanning, Berlijn) 'Debates on ecological problems of river construction in a historical perspective: the case of the correction of the upper Rhine (1817-1876);

John Sheail (Institute of Terrestial Ecology UK) '"A barrage of poisonous water" - the river Tee as both a political and scientific laboratory for the use of watercourses in inter-war Britain';

Thomas Zeller 'The river as compromise; the Isar in Bavaria 1880-1930';

Joao Luiz von Hoeffel (Universiteit Sao Francisco Brazilië), Suzana Padua (instituut de Pesquisas Ecológica Brazilië) 'The conservation of water resources and regional transformations. The Cantareira Reservoir Case';

Barbara Tellman (University of Arizona US) 'European impacts on water supplies and rivers in the arid regions of the American Southwest 1700-200';

Eran Feitelson (Hebrew University Jeruzalem) 'The ups and downs of Arab-Israeli water conflicts';

William McGucken (University of Southern Indiana US) 'Lake Erie rehabilitated: controlling cultural eutrophication 1960s-1990s';

Philip Scarpino (Indiana University US) 'Borders and boundaries: an examination of Canadian/American efforts to regulate water quality in the Great Lakes';

Richard Coopey (University of Wales UK) 'Engineering purity: constructing the Birmingham Welsh Water system 1870-1950';

Donald C. Jackson (Lafayette College Pennsylvania US) 'Knowing nature, knowing culture';

Eva Jakobsson (Koninklijk Instituut Technologie Stockholm) 'The history of flowing water policy in Sweden: from natural flow to industrialized rivers';

Sarbjit Singh Sahota (Ahmedabad India) 'The traditional water system of Jodhpur';

Laurent Honnoré (Universiteit Louvain-la-Neuve, België) 'Water supply in 19th century Belgium: evolution of municipal equipments and characteristics of distribution networks';

Irene Maver (University of Glasgow UK) 'Scottish water: reactions and resistance to municipal control in mid-nineteenth century';

Martin Melosi (University of Houston US) 'Pure and plentiful: from protosystems to modern waterworks in the United States, 1801-2000';

David Hardiman (university of Warwick UK) 'The politics of water in colonial India';

Patricia Sippel (Toyo Eiwa Women's University Japan) 'Controlling the Nagara: negotiating national and local interests in Japanese river management';

Terje Tvedt (Universiteit Bergen Noorwegen) 'The British Nile';

André Guillerme (CNAM Parijs) 'Water in Northern French cities: from the Roman Empire to the industrial revolution'

66
NET WERK
994-995
3/4
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Er is nu een nieuwe vereniging opgericht: de International Water History Association, de IWHA, die ook een website over de geschiedenis van het water zal inrichten. Voor inlichtingen IWHA@aber.ac.uk. De sleutelfiguren zijn Jones & Coopey met Owen Roberts, allen van de University of Wales.

4/5

De lezingen worden waarschijnlijk in mei of juni 2000 voor een deel uitgegeven in een speciaal nummer van een nieuw door Elsevier uitgegeven tijdschrift Water Policy, het officiële orgaan van de World Water Council. Voor inlichtingen daarover: Martin.A.Reuss@hq02.usace.army.mil

De Division of Water Sciences van de UNESCO wil graag samenwerken met de IWHA. In 2001 zal de volgende internationale waterconferentie plaatsvinden. Aberystwyth, dat twee maal dit heeft georganiseerd, zal dan de vlag overgeven aan Bergen in Noorwegen, zoals bekend het meest regenrijke oord in Europa. De organisatie zal in handen zijn van Terje Tvedt van de universiteit van Bergen.

De milieugevolgen van de zoutwinning in Nederland

In zuidwest Nederland heeft de zoute moernering in de middeleeuwen bijgedragen aan veel landvernieling, soms met blijvende schade. Hoe het proces van zoute moernering van de eerste spade in de grond tot en met het afleveren van mooi keukenzout in detail in zijn werk ging, is niet volledig bekend. Veel wat er geschreven wordt is overschrijfsel van overschrijfsels, je weet hoe dat vaak gaat. Het zou mooi zijn als het proces eens in een modern laboratorium op de snijtafel gelegd zou kunnen worden.
Een kleine stap in die richting is het grondig analyseren van een heel bekende prent: “Het darinkdelven”, door Pronck/Philips, 1745. Deze prent wordt keer op keer afgedrukt. Wat is die prent nu als “bron” waard, want 1745 is 250 jaar of meer na het einde van het massale darinkdelven voor de zoutwinning. Op dit ogenblik onderzoekt dr. K.Leenders deze zaak, waarbij inmiddels is komen vast te staan dat er in Zierikzee een hele reeks verwante schilderijen is (of was). Een daarvan moet het “origineel” zijn, maar welke? Leenders probeert over dat schilderij als bron (o.a.: datering, reeele activiteit of naar herinnering geschilderd?), als

66
NET WERK
996-997
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

weergave van een stukje topografie en als weergave van een stukje zoutwinningsproces meer te weten te komen. U hoort te zijner tijd nog nader. Bewonder de plaatjes op http://www.bart.nl/~leenders/gif/zierik1.jpg tot en met zierik4.jpg.
dr. K.A.H.W. Leenders
Elspeetstraat 13,
2573 HM Den Haag, Netherlands
Privé: 00-31-70-3453069
leenders@bart.nl
http://www.bart.nl/~leenders
Werk: 00-31-70-4417044
leend-k@pzh.nl

5/6

http://www.pzh.nl/

Nature, History, Society, Wenen 1999

Afgelopen herfst (30-9/2-10) vond in Wenen een groot congres plaats waar milieuhistorici en andere milieuwetenschappers elkaar ontmoetten in een inspirerende omgeving, de historische Kursalon in het grote groene Stadtpark. Het was de eerste keer in mijn leven dat ik een lezing gaf onder kroonluchters temidden van vogelgetjilp!
De ondertitel gaf als thema aan: ‘Long term dynamics of social metabolism.’ In het ‘mission statement’ dat tegenwoordig elke zichzelf respecterende congresorganisatie moet hebben, zijn deze begrippen goed uitgelegd, zodat ik al voor het het einde van het congres begon door te hebben dat er een samenhang bestaat met ‘energyflows’. Voor toelichting verwijs ik naar de buitengewoon mooi vormgegeven website van het congres, waar behalve de theoretische achtergronden ook alle papers van het congres zijn gepubliceerd, voor zover beschikbaar: http//:www.univie.ac.at/iff-socec/conference99.
Dit congres werd op diverse niveau’s gekenmerkt door invloed van de betawetenschappen en de Amerikaanse congrestraditities gemengd met een vleugje van de rijke Weense cultuur. Zo waren er postersessies met prijzen en een enquete van ConAccount over het onderzoeksprogramma voor de toekomst. In sommige sessies trad een straatmuziekgroep op als intermezzo, en ergens achter in het gebouw was men ook nog bezig door middel van interviews met sprekers informatie te verzamelen voor een kunstfilm over milieu. Maar misschien was het grote terras nog wel het belangrijkste, daar werd naar goede Weense gewoonte eindeloos gediscussieerd.
Zo prachtig systematisch en kleurrijk als de website was, zo was ook de planning van het congres, met gelukkig niet meer dan drie parallelsessies. Iedere dag werd geopend met een lezing door een belangrijke spreker en besloten met een afrondende discussie waaraan alle sessievoorzitters deelnamen. Aan het eind vond ook nog een aparte slotsessie

plaats waar zelfs nog een nieuwe spreker 'van buiten' verscheen..
Zoals wel vaker op de iets grotere congressen waren deze 'overhead' activiteiten waar men probeerde tot algemene uitspraken te komen over het overkoepelende congresthema en 'the state of the art' slechts voor een kleine groep aantrekkelijk. Hier speelde bovendien nog een bekend interdisciplinair probleem tussendoor, dat van de spraakverwarring tussen beta- en alpha milieuwetenschappers, in het bijzonder tussen minder en meer historische milieuwetenschappers, een kloofje
6 waaraan ik zelf langzaam begin te
7 wennen, maar waartegen enkele historici ernstig bezwaar aantekenden.
Er waren veel boeiende verhalen en dat is toch het belangrijkste. Bovendien klitten de Europese historici in de loop van het congres aan elkaar zodat er haast een minicongresje en ieder geval een levendige uitwisseling van informatie ontstond.
Ook dat vind ik belangrijk, want in Nederland mis ik dergelijke gelegeneheden nog een beetje en op Europees niveau moet er nog heel wat gebeuren, zeker gezien de 20 jaar die we achterlopen bij de V.S.
Het initiatief tot het congres was in handen van de groep IFF-Soziale Ecologie, een samenwerkingsverband van de universiteiten van Wenen, Klagenfurt en Innsbruck op het gebied van milieugeschiedenis. Deze groep heeft inmiddels een indrukwekkende reeks publicaties op zijn naam heeft ontstaan. Als medeorganisator, en naar ik aanneem, financierder, trad ConAccount op, een samenwerkingsverband van het Wuppertal Institut, het Centrum voor Milieukunde te Leiden, Statistics Zweden en IFF.
In de slotdiscussie presenteerde ConAccount enige cijfers over energiestromen. Wat daaraan het meest opviel was dat zo recent waren, niet meer dan enkele decennia, zodat het voor een langetermijn historicus moeilijk is te bevatten waarom die enige historische, laat staan voorspellende waarde zouden kunnen hebben. In reactie op mijn opmerking dienaangaande nodigde een van de pannelleden de historici uit om gegevens aan te leveren voor energiestroomanalyse op de lange termijn. Voor 1800 lijkt met dat zeer moeilijk. Dat blijkt ook uit de recentste studie van IFF-Sozials Ekologie waar dat voor een heel klein gebied uitgeprobeerd is en die onlangs op CD-Rom is verschenen (maar helaas niet in de handel): Landschaft hat Geschichte. Historische Entwicklung von Umwelt und Gesellschaft in Theyern. (http://www.wuv.at).
Mocht ik skeptisch lijken over dit congres, dan is dat onjuist. Het is het meest inspirerende congres geweest waar ik tot nu toe ben geweest. De organisatoren hadden hun ambities zeer hoog gesteld en als een van de resultaten is dat 'echte' milieuwetenschappers 'ons' om studies vragen ben ik heel tevreden. Ik zie al uit naar het volgende pan-Europese congres dat in het najaar van 2001 in St. Andrews, Schotland, wordt georganiseerd onder auspiciën van het daar onlangs opgerichte centrum voor milieugeschiedenis.

7 *Petra van Dam, Leiden*
8

66
NET WERK
998-999
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

EDEN project gaat tweede fase in

In 1992 ging bij het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV) te Leiden het zogeheten EDEN project van start. EDEN staat voor Ecology, Demography and Economy in Nusantara, en dat laatste is een ander woord voor Indonesië. Bedoeling van het project was om de wederzijdse beinvloeding van mens en natuur in de Indonesische Archipel in kaart te brengen vanaf ongeveer 1600, als de historische bronnen wat ruimer gaan vloeien. Het project zou uit twee fases bestaan. De eerste fase, waarmee in 1992 begonnen werd, zou de periode van ongeveer 1600 tot ca. 1850 beslaan. De tweede fase moest de periode 1850-2000 omspannen.
De eerste fase is nu bijna afgerond. Er zijn drie manuscripten geaccepteerd voor publicatie. Het KITLV zal het boek (tevens dissertatie) van Han Knapen over Zuidoost-Borneo [nu Kalimantan] uitgeven, evenals de studie van David Henley over Noord-Celebes [nu Sulawesi]. Yale University Press publiceert het boek van Peter Boomgaard over mens in tijger in de geschiedenis van Indonesië en Maleisië. Bijna klaar zijn de manuscripten (tevens proefschrift) van Bernice de Jong Boers (over Sumbawa) en Freek Colombijn (Midden-Sumatra). Overigens waren er al in een eerder stadium voorlopige resultaten gepubliceerd, zowel in het Nederlands (themanummer Spiegel Historiael, getiteld 'Mens in natuur in Indonesië; Ecologische geschiedenis 1500-heden', nummer 10/11, jaargang 32, oktober/november 1997), als in het Engels (Peter Boomgaard, Freek Colombijn and David Henley (eds.), Paper Landscapes. Explorations in the Environmental History of Indonesia. Leiden: KITLV Press, 1997; dit zijn de uitgewerkte resultaten van een workshop).
Onlangs is er nu een begin gemaakt met de tweede fase van EDEN, die de periode 1850-2000 betreft. Voor deze fase is een andere opzet gekozen dan voor de eerste, toen de indeling grotendeels regionaal was. Nu is de aanpak meer thematisch, hoewel doorgaans ook regionaal afgebakend. Er zijn twee OIOs aangetrokken, Martine Barwegen en Susan de Roode, die zich respectievelijk zullen bezighouden met veeteelt op Java

en bosexploitatie en -beheer op Sumatra. Een nieuwe Postdoc, Manon Osseweijer, zal de exploitatie van de zee in Westelijk Indonesië bestuderen. David Henley gaat aan de slag met het thema malaria, terwijl Peter Boomgaard de bossen van Java bestudeert. Ook deze fase zal uiteindelijk een 'edited volume' gebaseerd op een workshop en vijf monografieën moeten opleveren. Maar dat zal nog wel even duren.
Peter Boomgaard

8/9

Wegenaanleg in Riau (Sumatra, Indonesië

In 1998 ben ik een onderzoek naar wegenaanleg in Riau gestart, dat -in deeltijd uitgevoerd- langzaam doch gestaag vordert. De provincie Riau bestaat uit een archipel (in menige Nederlandse stad terug te vinden als Riouwstraat) en een gedeelte van de oostkust van Sumatra. Het zal hier verder gaan over het vaste land van Riau. De vlakke oostkust van Sumatra is van nature bedekt met laagland tropisch regenwoud, dat een aantal maanden van het jaar geïnundeerd en ontoegankelijk is. Eeuwenlang vormde de rivier Siak met haar zijtakken de belangrijkste verkeersader van de kuststrook, waarlangs de schaarse bevolking grotendeels geconcentreerd was. Wie zich van de rivieren af waagde moest lopen door drasland en vanwege het moeizame over-landtransport konden alleen bosproducten met een hoge waarde per gewichtseenheid, zoals kostbare harsen en bezoar-stenen, uitgevoerd worden. De California Texas Oil Company (Caltex), een gemeenschappelijke dochter van Standard Oil of California en Texaco, ontdekte in 1940 in dit gebied olievelden, die naar later bleek buitengewoon rijk waren. Voor het eerst moest een bulkgoed worden uitgevoerd en voor het eerst was er een onderneming actief met voldoende kapitaal om grootschalige infrastructurele werken uit te voeren. Om het transportprobleem van de olie op te lossen bouwde Caltex een pijplijn van het stadje Pekanbaru, een rivierhaven aan de Siak op 100 km afstand van de monding, naar Dumai, een vissersdorp op de kust. Bij Dumai werd er een diepwater terminal voor tankers aangelegd. Om deze pijplijn te bouwen en te onderhouden werd er ook een parallelle weg aangelegd. Aanvankelijk was deze weg zeer primitief: smal, de contouren van het land volgend en verhard door er olie op te spuiten die zich met de grond vermengde tot een harde, maar zeer glibberige koek. De weg was in eerste instantie voor Caltex bedoeld, maar is nadien opengesteld voor het publiek. Sinds de verbinding Pekanbaru-Dumai in 1958 tot stand kwam is de weg tot op de dag van vandaag doorlopend verbeterd: verbreed, geasfalteerd, voorzien van zijwegen en van bruggen die rivierponten vervangen. Deze weg heeft het eeuwenlang vrijwel ontoegankelijke regenwoud opengegooid voor opeenvolgende golven van ondernemers, die telkens de weg effenden voor de volgende golf. Caltex werd overal gevolgd door houtkappers, die onbedoeld bouwgrond vrijmaakten voor plantages van rubber en palmolie, die op hun beurt spontane migranten aanzogen, die op eigen gelegenheid grond gingen bebouwen. Als laatste in de rij vestigden kleine fabriekjes en dienstverlenende bedrijven (garages, eethuizen, en dergelijke) zich langs de weg. Omdat Caltex nog steeds nieuwe velden in exploitatie neemt, gaat dit proces van wegenaanleg met de bijhorende kettingreactie voort. Het proces doet denken aan de frontier die van de oost- naar de westkust van Amerika opschoof en aan de ontsluiting van het Amazone bekken, waar nieuwe wegen ook een cruciale rol spelen.
De weg Pekanbaru-Dumai heeft enorme gevolgen gehad voor het vasteland van de provincie Riau. Het gebied is opengegooid en ontgonnen. De bevolking is door de immigratie verveelvoudigd. Het bruto product van de provincie behoort tot de hoogste van Indonesië, maar ondanks de kostbare "olie onder en olie boven de grond" (aardolie en palmolie) profiteert de plaatselijke bevolking nauwelijks van de welvaart. De oorspronkelijke vegetatie is zwaar aangetast en grotendeels vervangen door een monocultuur van rubber of palmolie of door grote grasvelden (alang-alang); veengronden zijn ingeklonken en verzuurd en weglekkende olie wordt tijdens de seizoensgebonden periode van inundatie over grote oppervlaktes verspreid.
Het lopende onderzoek bestrijkt de periode van 1958 tot heden en betreft de tegenstrijdige belangen die rond de wegenaanleg spelen met de daarbij horende nieuwe claims en nieuwe soorten van claims op het gebruik van de natuurlijke hulpbronnen. Aangenomen wordt dat een verbeterde toegang in geografische zin (het openen van wegen) invloed heeft op toegang in juridische zin (het claimen van het gebruiksrecht van een natuurlijke hulpbron) en vice versa. Het onderzoek is gebaseerd op een combinatie van antropologisch veldwerk en de studie van historische documenten.

Freek Colombijn is research fellow aan het International Institute for Asian Studies, Postbus 9515, 2300 RA Leiden, 071-527 2227, colombijn@rullet.leidenuniv.nl.

9/10

66
NET WERK
1000-1001
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Over milieu-sturing en historische processen

Na de lessen van Paaseiland de lessen van Texel en Curaçao * Lange-termijn economische ontwikkeling en het milieu

Anton Schuurman, leerstoelgroep Agrarische Geschiedenis

In zijn stimulerend geschiedenis van de twintigste eeuw, getiteld, Age of extremes. The short twentieth century schrijft Eric Hobsbawm dat het milieu-probleem het meest belangrijke probleem is dat om oplossing vraagt. Hij voegt er aan toe dat het vooral een politiek en maatschappelijk probleem is[1]. De volgende vraag is dan: Binnen welke perspectief moeten we dit probleem zien? Binnen welke condities? Binnen welke structurele en structurerende lange termijn ontwikkelingen? Hoe is dat zo gekomen?
Het meest samenvattende, overzichtelijke en heldere antwoord op deze vraag is te vinden in Clive Pontings Een groene geschiedenis van de wereld, intussen alweer acht jaar geleden voor het eerst verschenen[2]. Ponting brengt ons razendsnel in herinnering dat de aarde het langste gedeelte van haar bestaan tot nu toe het zonder mensen gedaan heeft.
In deze periode hebben zich allerlei natuurlijke processen afgespeeld die zich nog steeds voortzetten. Één daarvan is bijvoorbeeld het proces van klimaatontwikkeling, dat zowel bepaald wordt door de verspreiding van de continenten over de aardbol als door een reeks astronomische cycli die de aarde en haar baan rond de zon beïnvloeden. De aarde is te beschouwen als een eco-systeem waar op een bepaald moment ook mensachtigen en mensen van deel zijn gaan uitmaken. De datering van de ontwikkeling van mensachtigen loopt uiteen. Ponting dateert het verschijnen van de mens honderdduizend jaar voor het begin van onze jaartelling.
Vervolgens gebruikt hij de rest van zijn boek om te laten zien hoe mensen in een poging om zich te voorzien van voldoende voedsel, kleding, beschutting, energie en andere materiële goederen, hebben ingegrepen en ingrijpen in natuurlijke ecosystemen. Hij volgt daarbij een gebruikelijke driedeling van jagers/verzamelaars; akkerbouwers en veetelers en de industriële samenleving. Hij benadrukt dat er geen menselijk economisch systeem heeft bestaan dat geen gevolgen heeft gehad voor de natuurlijke omgeving. Deze gevolgen waren natuurlijk wel verschillend. Bij de jagers/verzamelaars waren ze bijvoorbeeld lokaal. Thans zijn ze globaal geworden en levensbedreigend.
Hij is ook duidelijk in de belangrijkste reden voor de overgang naar steeds intensievere productiesystemen. Deze lag volgens hem niet in een streven naar meer welvaart - de jagers/verzamelaars hadden in zijn opinie een efficiënt productiesysteem dat voldoende voedsel opleverde en een boel vrije tijd- , maar bevolkingsgroei. In de loop der tijd neemt het aantal mensen langzaam maar zeker toe en dat dwingt ze beetje bij beetje meer arbeid te besteden aan het produceren van voedsel totdat ze uiteindelijk overgegaan blijken te zijn op veeteelt en akkerbouw. Eenzelfde soort overgang is nog maar recent gebeurd.
Onder druk van bevolkingsgroei vindt vanaf de achttiende eeuw de overgang van een agrarische naar een industriële maatschappij plaats. In dit proces van technologische en maatschappelijke verandering bevinden we ons nog steeds. Een belangrijk kenmerk ervan is het grootschalige gebruik van minerale energiebronnen. Deze maken het mogelijk dat voor het eerst in de geschiedenis een van de traditionele plagen van de mensheid verdwijnt: namelijk het gebrek aan voedsel. Niet dat er thans geen hongersnoden zijn, of geen armoede, maar het structureel gebrek aan voedsel zoals dat in de agrarische samenleving heeft bestaan, is verdwenen. Voor hoelang dat zo is, is een andere vraag. In grote delen van de wereld duurt deze situatie van voedselzekerheid echter al twee eeuwen.
Dit had onder ander een nog sterkere bevolkingsgroei tot gevolg die echter door de economische groei bijgebeend kon worden met als ongewenst neveneffect grote economische ongelijkheid. Bovendien bleek in de Westerse landen de snelle bevolkingsgroei een voorbijgaand verschijnsel doordat een dalend sterftecijfer op den duur gevolgd werd door een dalend geboortecijfer. De verwachting is dat dit ook op wereldschaal zal gebeuren, maar wanneer dit zal gebeuren, blijft een moeilijk te beantwoorden vragen omdat de daling van het geboortecijfer van economische, sociale, politieke en niet te vergeten culturele factoren afhankelijk is die moeilijk te beïnvloeden zijn. De periode waarin de bevolking verdubbelt, wordt nog steeds korter.
Een tweede gevolg van de industrialisatie was het proces van urbanisatie. Pas sinds de negentiende eeuw kennen grote steden geboorteoverschotten en groeien ze niet slechts door migratie. Dankzij de economische groei, de betere hygiëne en de nieuwe infrastructurele voorzieningen als leidingwater en riolering is dit geboorteoverschot mogelijk geworden. Daarbij kwamen dan nog de betere medische zorg, zoals al vroeg in de negentiende eeuw de effectieve bestrijding van waterpokken. Deze groei van grote steden is echter vooral mogelijk geworden door het feit dat we steeds beter in staat waren tegen betaalbare prijzen voedsel en brandstof naar de steden

66
1002-1003
NET WERK
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

66
NET WERK
1004-1005
contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

te transporteren. Het gevolg is dat binnenkort voor het eerst in de geschiedenis er wereldwijd meer mensen in steden dan op het platteland wonen. Dit voortgaande urbanisatieproces heeft natuurlijk zijn eigen invloed op het eco-systeem.

De waardering van het industrialisatieproces: een positieve of een negatieve ontwikkeling?

Aan de agrarische samenleving aan de vooravond van de overgang naar een industriële samenleving wijdde
12 de eerste hoogleraar van onze vak-
13 groep, Slicher van Bath, een boek dat hij in 1957 heeft gepubliceerd. De titel ervan is Samenleving onder spanning. Het gaat over de sociaal-economische geschiedenis van Overijssel[3]. Hieruit blijkt dat de industriële revolutie niet die verschrikking was die bijvoorbeeld Friedrich Engels, de kompaan van Marx, ervan had gemaakt in zijn Die Lage der arbeitende klasse in England, waarbij deze deed voorkomen dat de mensen vanuit een soort paradijs de verschrikkingen van de industriële periode waren ingekomen. Nee, uit zijn boek - evenals uit het boek van Ponting - wordt duidelijk dat de industriële revolutie een antwoord betekende op de helse problemen van de agrarische samenleving, een maatschappij waarbij veel mensen op de rand van ondervoeding leefden. Slichers boek is van 1957. Dit jaartal is veelbetekenend. In de jaren vijftig was men zich nog nauwelijks bewust van milieuproblemen. (Ook al zag de Britse regering zich in 1956 gedwongen de Clear Air Act in te voeren, als reactie op de Great Smog van 1952).

Pontings beoordeling van de industriële revolutie is niet louter positief. Weliswaar ziet hij deze ook als oplossing voor de sterke bevolkingsgroei, hij is zich echter tevens sterk bewust van de aanslagen die de industriële samenleving doet op het milieu. Voor Ponting doet het er daarbij niet toe of een samenleving kapitalistisch of socialistisch is omdat in beide gevallen het materieel denken overheersend is geworden. De kwaliteit van de samenleving wordt in eerste instantie afgemeten aan de groei van het bruto nationaal produkt (BNP). Bovendien hebben de reëel bestaande socialistische staten geen betere staat van dienst ten aanzien van het milieu dan de kapitalistische landen.

Het denken in termen van groei van het BNP wordt bij Ponting de tweede bron van dynamiek naast de bevolkingsgroei. Dit denken is beperkt omdat het BNP een heleboel zaken die van belang zijn, niet insluit. De schade toegebracht aan het milieu komt er bijvoorbeeld niet in tot uitdrukking. En ook niet, een ander voorbeeld, dat de productie en distributie van voedingsproducten thans meer energie kosten dan ze mensen opleveren.

Ponting eindigt zijn boek dan ook in mineur: bevolkingsgroei, urbanisatie, een op economische groei ingesteld maatschappij leiden tot nieuwe aantastingen van het milieu, zoals we ze nooit eerder gezien hebben in de geschiedenis. Het ecosysteem zelf wordt aangetast, zoals in het broeikaseffect en het gat in de ozonlaag. Zoals Slichers' boek is geschreven in de jaren vijftig en daaraan zijn optimistische toon ontleent, zo is Pontings boek geschreven in de jaren tachtig en is hij bezorgd onder invloed van de elkaar snel opvolgende rampen en schandalen in de jaren zeventig en tachtig
13 en onder invloed van de resultaten
14 van metingen die voor die tijd nooit verricht waren door een gebrek aan rekencapaciteit.

De mogelijkheden van sturing. Voorbij schaduwdenkers en lichtzoekers[4]

De belangrijkste omissie bij Ponting is dat hij geen aandacht schenkt aan de milieubeweging en het veranderende denken over milieu, dat hij niet voldoende oog heeft voor de specifieke historische situatie waarin we nu leven, en dat hij zich niet voldoende bewust lijkt van de tijdschaal waarop ontwikkelingen plaats vinden.

Om met het eerste te beginnen, de milieubeweging en het veranderende milieudenken bij overheden, burgers en bedrijven zijn de grote afwezigen in Pontings boek. Weliswaar komt hij er niet omheen om aan te geven dat de afgelopen jaren onder druk van de publieke opinie maatregelen genomen zijn - zoals het verbod op de CFK's, de invoering van katalysatoren, die houtsnijden, maar dat verandert volgens hem niets aan de primaire dynamiek die veroorzaakt wordt door de bevolkingsgroei en het economische groeidenken. De milieubeweging (in zijn brede definitie) is relatief jong. Weliswaar zijn er oudere organisaties als Heemschut en Natuurmonumenten van het begin van deze eeuw, maar die waren toch vooral gericht op natuurbehoud en natuurbescherming en niet op milieu-uitputting en milieuvervuiling in zijn brede betekenis. Zoals we in het overzichtelijke boekje van Jacqueline Cramer, De groene golf kunnen lezen, is de Nederlandse milieubeweging pas in de jaren zestig van de grond gekomen en is sindsdien zowel gegroeid als van karakter veranderd[5]. Vanaf de jaren tachtig hebben de algemene organisaties als Natuurmonumenten, Wereld Natuur Fonds en Greenpeace een geweldige groei doorgemaakt. Het zijn verreweg de sterkste groeiers van de maatschappelijke organisaties in de periode 1980-1996. Terwijl bijvoorbeeld de consumentenorganisaties in deze periode met de helft groeiden, het aantal leden van politieke partijen met de

helft afnam, het aantal leden van kerkgenootschap ook nog met tien procent daalde, vervijfvoudigde het aantal leden van natuur en milieu organisaties[6]. In diezelfde periode heeft Nederland ook een ministerie van Milieu gekregen en zijn we intussen toe aan het derde Nationaal Milieubeleidsplan.

Een positief voorbeeld. De hygiënisten

Dit alles betekent een geweldig bewustwordingsproces. Ik vergelijk het altijd het liefst met het medisch bewustwordingsproces van de vorige eeuw, zoals dat door Eddy Houwaart in zijn boek De hygiënisten beschreven is[7]. Daarin vertelt hij de geschiedenis van een
14 groep artsen, als Levy Ali Cohen,
15 Allebé, Samuel Coronel, Johannes van Hengel, hygiënisten genaamd. Deze medici hebben het denken en spreken over gezondheid veranderd doordat ze op een heel andere manier dan tot dan toe gebruikelijk gegevens verzamelden en presenteerden.

De geschiedenis van de hygiënisten kan in drie perioden worden verdeeld. De eerste begint in 1840 en eindigt omstreeks 1850. In dat tijdvak voltrokken zich ingrijpende veranderingen in de medische beroepsgroep. Ontevredenheid over de ondoelmatige organisatie van de gezondheidszorg, het lage peil van de geneeskunde en het geringe maatschappelijke aanzien van de geneeskundige stand, bracht in de plaatselijke medische gezelschappen een discussie op gang over de medische wetgeving. Deze discussie heeft geleid tot een politiek bewustwording van de geneeskundigen. Een deel van de medici wierp zich op als de voornaamste woordvoerders in een openbaar en nationaal gezondheidsdebat. Tegelijkertijd zochten de plaatselijke medische gezelschappen toenadering tot elkaar. Dit resulteerde in 1849 in de oprichting van de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst. (NMG)[8].

De tweede periode begint in 1850 en eindigt in 1865. In deze periode heeft zich in de NMG een netwerk van hygiënisten gevormd. Deze hebben zich toegelegd op de verbetering van de openbare hygiëne. Tegelijkertijd hebben zij de bestaande leer van de volksziekten veranderd door gebruik te maken van de statistische methode van onderzoek en door de systematisering van het topografisch onderzoek. Zij traden toe tot plaatselijke gezondheidscommissies en liberale kiesverenigingen[9].

De derde periode begint in 1865 met de invoering van de wet op het geneeskundig staatstoezicht. Deze wet bleef te samen met drie andere wetten die de toetreding tot de medische beroepsgroep en de uitoefening van de geneeskunde

66
NET WERK
1006-1007
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

regelden, tot 1901 de basis vormen van het gezondheidsbeleid van de overheid. De periode eindigt omstreeks 1890, wanneer het debat over de volksgezondheid in een nieuwe fase belandt. De meeste hygiënisten van het eerst uur zijn dan overleden[10].

De hygiënisten hebben het gezondheidsdebat, dat in de eerste helft van de negentiende eeuw vorm had gekregen, aan fundamentele kritiek onderworpen. Bestaande discussies richtte zich naar hun mening op de verkeerde politieke en wetenschappelijke doelstellingen en waren gebaseerd op onjuiste redeneringen. Daardoor was het niet mogelijk om doeltreffende oplossingen te geven voor de gezondheidsproblemen, waarmee de samenleving te kam-
15 pen had. Hun alternatief was een
16 geheel nieuw debat en een geheel nieuwe praktijk met betrekking tot de gezondheid van burgers. In dit nieuwe debat stond het begrip volksgezondheid centraal.

Als doelstellingen en praktijken veranderen, dienen er ook nieuwe normen en waarden te worden ontwikkeld. Gebeurt dat laatste niet, dan worden de doelstellingen al snel zinloos en kan een nieuwe praktijk zich niet handhaven tegenover de druk van bestaande praktijken. De hygiënisten hebben zich zeer beijverd om nieuwe beoordelingcriteria te ontwerpen voor de gezondheid van de burgers. Hun belangrijkste instrument daarbij was de statistiek[11].

De tabellen van sterftepercentages die zij maakten waren niet zomaar een beschrijving van de werkelijkheid, ze schiepen op een specifieke manier orde in de werkelijkheid. Om te beginnen stelde de statistiek alle burgers aan elkaar gelijk. In de tweede plaats beschouwde de hygiënisten een sterftecijfer als de uitdrukking van lokale, pathogene milieu- en levensomstandigheden. Een vergelijking met sterftecijfers van andere plaatsen maakte duidelijk in welke mate de omstandigheden gezond of ongezond waren. De hygiënisten schiepen met de statistiek nog een derde, een politieke orde. Was een plaats ongezond, dan waren er in de voorgaande jaren onvoldoende maatregelen genomen om de kwaliteit van het drinkwater en de hygiëne van bodem en lucht te garanderen. Door de statistiek in de leer der volksziekten toe te passen, brachten de hygiënisten tussen ziekte, ziekteoorzaak, individu, politiek en maatschappij een verband aan dat voorheen niet had bestaan. Ziekten werden de uitdrukking van een verkeerde organisatie van het leefmilieu, een gevolg van onvoldoende beschaving en een verkeerd politiek beleid. Ziekten werden daarmee tekens van een falend politiek leiderschap[12].

66
NET WERK
1008-1009
contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

De maakbaarheid van de samenleving en het globaliserings- en kennis-tijdperk

De twintigste eeuw is niet de negentiende eeuw en de medische problemen van toen zijn niet de milieuproblemen van nu, maar wat beiden gemeen hebben is dat er groepen mensen zijn die proberen de termen van het debat te veranderen, gegevens te verzamelen en de geherformuleerde problemen op de agenda te krijgen en aan te pakken. Van deze pogingen tot nieuwe begrippen, nieuw data verzamelingen, zoeken naar nieuwe oplossingen is natuurlijk het programma van de Wageningse milieusociologen met hun ecologische modernisering een mooi voorbeeld; als ook de Milieubeleidsplannen. Datzelfde geldt voor deze studiemiddag van het
16 sociaal-wetenschappelijk Wageningse
17 milieuonderzoek. Wat het verhaal van de hygiënisten laat zien is dat het een kwestie van lange adem is, zowel omdat het politieke terrein eerst overtuigd moet worden (op verschillende niveaus), als dat wanneer men eenmaal bezig is de maatregelen niet direct succes hebben. Dit is wat ik bedoel met dat Ponting het tempo van verandering onderschat. Deze sociale en mentaliteitsverandering vragen tijd.
Wat bovendien volstrekt uniek is aan deze tijd is dat de samenstelling van de bevolking in de Westerse Wereld de afgelopen eeuw geweldig is verandert. Pas sinds ongeveer een eeuw, hier wat eerder, daar wat later, bestaat er een algemene schoolplicht. Het aantal mensen dat naar middelbaar en hoger onderwijs gaat is sindsdien alleen maar toegenomen. Dat beteken dat deze mensen op een totaal andere manier in de wereld staan en aangesproken kunnen worden dan de generaties voor hen. Tegelijkertijd is de rol van de wetenschap, zowel de sociale als de natuurwetenschappen, veel dominanter geworden in de samenleving. Dit zorgt ervoor dat we thans veel beter over de samenleving geïnformeerd zijn dan ooit.
Het proces van globalisering, of in termen van de historicus/socioloog Norbert Elias de langere en alsmaar uitdijende interdependentieketens, heeft de leesbaarheid van de samenleving echter moeilijker gemaakt. Handelingen van mensen zijn wereldwijd met elkaar verbonden. Dat betekent dat oorzaak en gevolg ruimtelijk ver uit elkaar kunnen liggen en mensen of niet direct begrijpen wat er aan de hand is, of lokaal geen invloed hebben op wat er gebeurt: bijvoorbeeld als het gaat om de vraag naar grondstoffen voor Westerse industrieën. Toch heeft er vóór ons geen samenleving bestaan die zo goed over zichzelf geïnformeerd is. Autoritaire heersers uit het verleden, waren machteloos vergeleken met de macht van onze staten. Voor achttienhonderd werden er op centraal niveau nauwelijks gegevens verzameld. De eerste Nederlandse volkstelling dateert van 1795. Daarvoor beschikken we slecht over gewestelijke tellingen (voor Holland uit 1622 en 1514 en tussen 1622 en 1795 is er helemaal niets). Dit betreft puur de bevolkingsomvang. Laat staan dat men op centraal niveau andere gegevens had.
Dit brengt me op het punt van de maakbaarheid van de samenleving. Er is pas een boeiend boek verschenen van de historisch antropoloog James Scott, getiteld Seeing like a state. How certain schemes to improve the human condition have failed[13]. In dit boek bespreekt hij op kritische wijze hoe in de twintigste
17 eeuw geprobeerd is van boven af
18 vanuit het staatsapparaat ingrijpende veranderingen te bewerkstelligen, wat hij high-modernist plans noemt en waarbij hij bijvoorbeeld denkt aan de bouw van Brasilia in Brazilië, aan de Ujamaa dorpen in Tanzania, aan de collectivisatie van de landbouw in Sovjet Rusland en aan de Tenessee Valley Authority in de Verenigde Saten die nu met de dam in de Yangtse rivier zijn jongste grootschalige navolger heeft. Deze plannen zijn het resultaat van een high modernist ideology die hij als volgt definieert:
'It is best conceived as a strong version of the self-confidence about scientific and technical progress, the expansion of production, the growing satisfaction of human needs, the mastery of nature (including human nature), and, above all, the rational design of social order commensurate with the scientific understanding of natural laws. It originated of course in the West as a by-product of unprecedented progress in science and industry.'[14]
Hij noemt deze grootse plannen fiasco's en wijt de mislukking aan het feit dat ze niet voldoende rekening hielden met de praktische kennis van mensen. Om het belang van praktische kennis ten opzichte van instructies van bovenaf duidelijk te maken, verwijst hij naar stiptheidsacties van vakbonden. Mensen doen dan precies wat ze moeten doen, en de zaken werken niet meer. Hij formuleert daarom als regel dat kleine stappen moeten worden genomen, dat men moet proberen om stappen omkeerbaar te maken, dat men moet proberen rekening te houden met het onvoorziene, en dat men rekening moet houden met menselijke inventiviteit.
Op een moment dat we over 'dilemma's van sturing' en niet langer over 'maakbaarheid' spreken dan zijn we ons deze harde lessen van de twintigste eeuw wel bewust, hoewel ze voor tijdgenoten moeilijk te beoordelen blijven. Is de voorgenomen bouw van een Nieuw-Schiphol in zee een laat

voorbeeld van een high modernist fiasco of is het verzet ertegen een voorbeeld van een bevolking die zijn eigen economische ondergang veroorzaakt?
Ik zei zojuist dat onze kennis van de hedendaagse samenleving nog nooit zo groot is geweest als thans. Toch staat onze sociaal-wetenschappelijke kennis in samenhangen, mechanismen van verandering en ontwikkelingen nog maar aan het begin en dat is kennis die we hard nodig zullen hebben als we over sturing gaan spreken. Wat is de context van de sturing? Wat zijn de gedragsalternatieven? Welke andere informatie krijgen mensen behalve de bedoelde sturingsinformatie?
Ook ons inzicht in collectief han-
18 delen is nog maar beperkt. Aan
19 de fantastische achttiende eeuwse ideeën dat mensen goed doen voor het geheel door goed voor zichzelf te zorgen, hebben we slechts de tragedy of the commons, de theory of collective action (met zijn nadruk op freeriders) en allerhande speltheorie gedragingen weten toe te voegen. Bovendien geldt voor al deze theorieën dat ze naar tijd en ruimte anders uitwerken. Globaal geformuleerd zijn het vaak niet meer dan parabels, zoals de parabel van de tragedy of the commons laat zien. Deze houdt onvoldoende rekening met wat er echt gebeurde met de gemeene gronden, en bij zijn pleidooi voor een ingrijpen van de overheid houdt hij onvoldoende rekening met het feit dat de overheid ook geen monoliet is, ook belangen heeft en ook niet over absolute kennis beschikt zodat hij automatisch het goede doet.
Hoe ook is de relatie van milieubehoud en -beheer en economische groei? Er is het dictum van Pen die zegt dat hij geen economische groei kent zonder meer energieverbruik, grondstoffengebruik en meer vervuiling; maar er is ook de ervaring van de socialistische landen die met een volstrekt verouderd productieapparaat een immense milieuvervuiling genereerden. Is een neergaande economische lange termijn beweging juist goed voor het milieu, zoals die tussen 1973 en 1992 toen het energieverbruik leek te stagneren, of geeft een opgaande economische golfbeweging mogelijkheden om beter rekening te houden met het milieu? Dit zijn maatschappelijke vragen waarop nog geen algemeen aanvaarde antwoorden zijn.
Tevens is onze kennis van lange termijn natuurlijke processen eveneens nog maar in het begin stadium. Op die manier zijn we nog niet goed in staat het cumulatief effect van menselijk handelen op het eco-systeem adequaat te wegen, zoals de discussie over het broeikast effect heeft laten zien.

66
NET WERK
1010-1011
contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Tot slot: de lessen van Texel en Curaçao

Ik had mijn verhaal na de lessen van Paaseiland de lessen van Texel genoemd. Dat komt omdat Ponting Paaseiland gebruikt, en ik Rob van Ginkel aan het lezen was toen ik voor deze middag gevraag werd[15]. Hij heeft de geschiedenis van de Texelse visserij bestudeert om de parabel van de tragedy of the commons weer vlees en bloed te geven en komt daarbij uit op zoiets als Scott: mensen zijn niet heilig, maar doen ook niet bewust dom. Hij pleit bovendien voor gedifferentieerde en historische kennis, iets dat volgens mij voor sturing onmisbaar is omdat het in feite van maatwerk uitgaat en niet langer van een ongedifferentieerde massa. Wetenschappers en
19 beleidsmakers hebben eindelijk ont-
20 dekt wat Unilever al lang wist: voor Noordnederlanders moet je andere yoghurt maken als voor Zuidnederlanders en voor Zuid Fransen andere dan voor Noordfransen en Belgen.
Ik zou er echter nog een parabel aan toe willen voegen. De parabel van Curaçao. Omdat die nog een ander aspect laat zien dat ik nog niet genoemd heb, namelijk het belang van een gemeenschappelijk doel. Gevraagd naar de mogelijkheden van maakbaarheid antwoordde de vorige directeur van het Sociaal-Cultureel Planbureau (SCP), Adriaan van der Staay, bij zijn vertrek dat men de mogelijkheden daartoe niet moet onderschatten. Hij vertelt vervolgens van recente maatschappelijke problemen in Willemstad op Curaçao, waar een toename aan criminaliteit, prostitutie en drugshandel hele buurten deden verloederen. Hij vervolgt:
'Men had daar eigenlijk had gevoel dat de ontwikkelingen onafwendbaar waren, maar toch hebben we een paar dingen in gang gezet. We hebben beide regeringen een protocol laten tekenen met als doel Willemstad op de wereld erfgoedlijst te krijgen. Daarmee was er iets concreets om naar toe te werken. Voor de Antillen werd er volgends een monumentenwet opgesteld en kwamen er enkele organisaties voor monumentenzorg. In Nederland werd gelobbyd om deel te nemen aan de werelderfgoedconventie. Vervolgens werden er jaarlijks ettelijke miljoenen in het opknappen van Willemstad gestopt. In tien jaar werd een maatschappelijke ontwikkeling die door vrijwel iedereen als onvermijdelijk werd gezien gekeerd. Waarom? Omdat een beperkt aantal mensen zich daarvoor heeft willen inspannen, omdat de overheid dat krachtig heeft ondersteund en omdat er aan beide zijden een mobilisatie is geweest om door allerlei bureaucratische belemmeringen heen te breken. Het is voor een belangrijk deel de menselijke inzet die de maakbaarheidgedachte laat slagen of mislukken.[16]'

Ik kan niet beoordelen in hoeverre hij overdrijft, maar de moraal van het verhaal spreekt me wel aan. Bovendien wil ik niet graag dat bij u, op basis van het verhaal van Ponting blijft hangen dat historici pessimisten zijn, zoals ik ook al met het navertellen van het verhaal van de hygiënisten heb willen bereiken. Een belangrijk Amerikaans historicus beëindigt, een zojuist verschenen boek aldus:
In this world the optimists have it, not because they are always right. but because they are positive. Even when wrong, they are positive, and that is the way of achievement, correction, improvement, and success. Educated, eyes-open optimism pays; pessimism can only offer the empty consolation of being right. The one lesson that emerges is the need to keep trying. No miracles. No perfection. No millennium. No apocalypse. We must cultivate a sceptical faith, avoid dogma, listen and watch well, try to clarify and define ends, the better to choose means.[17]
Zo is het.

* Lezing gehouden op de studiemiddag 'Dilemma's rond sturing. Sociaalwetenschappelijk milieuonderzoek aan de LUW' in de Hofstee-zaal van de Leeuwenborch, Wageningen.

1 Eric Hobsbawm, *Age of extremes. The shrot twentieth century, 1914-1991* (London 1994) 570.
2 Clive Ponting, *Een groene geschiedenis van de wereld* (Amsterdam 1992).
3 B.H. Slicher van Bath, *Een samenleving onder spanning. Geschiedenis van het platteland in Overijssel* (Assen 1957).
4 Deze termen zijn van Louise Fresco, *NRC-Handelsblad*, 20 november 1998, 23.
5 J. Cramer, *De groene golf. Geschiedenis en toekomst van de Nederlandse milieubeweging* (Utrecht 1989).
6 *25 Jaar sociale verandering. Sociaal en cultureel rapport 1998* (Rijswijk 1998)
7 E.S. Houwaart, *De hygiënisten. Artsen, staat en volksgezondheid in Nederland, 1840-1890* (Groningen 1991). Deze paragraaf is geheel op dit boek gebaseerd en passages zijn er letterlijk uit overgenomen.
8 *Ibidem*, 297.
9 *Ibidem*, 297-298.
10 *Ibidem*, 298.
11 *Ibidem*, 299.
12 *Ibidem*, 302-303.
13 James C. Scott, *Seeing like a state. How certain schemes to improve the human condition have failed* (New Haven 1998)
14 *Ibidem*, 4.
15 Rob van Ginkel, *Tussen Scylla en Charybdis. Een ethnohistorie van Texels vissersvolk, 1813-1932* (Amsterdam 1993).
16 *NRC Handelsblad*, 14 februarie 1998, 39.
17 David S. Landes, *The wealth and poverty of nations. Why some are so rich and some so poor* (New York 1998) 524.

66
NET WERK
1012-1013
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Een quaestie van geloof

In het *Rotterdams Jaarboekje 1999* verschenen twee artikelen van mijn hand. Zij vormen de neerslag van het onderzoek dat ik deed ten behoeve van mijn dissertatie *Pion of pionier, Rotterdam - Gemeentelijke bedrijvigheid in de negentiende eeuw* (Rotterdam 1990). De dimensies van Pion of pionier waren zeer bescheiden. Het boekje was piepklein, maar het onderwerp was veelomvattend en ik produceerde veel meer materiaal dan ik in Pion of pionier kwijt kon. Ik kon me nauwelijks enige bespiegeling veroorloven, laat staan uitwijdingen.
Ik troostte me met de gedachte dat ik veel informatie later nog wel eens ergens kwijt zou kunnen. Het onderzoek naar het gas- en elektriciteitsbedrijf vormde de basis voor mijn *Licht op het GEB, Geschiedenis van het Gemeente-Energiebedrijf Rotterdam* (1993). Ik prees mij gelukkig dat de redactie van het Rotterdams Jaarboekje onlangs bereid bleek om twee flinke artikelen over de negentiende-eeuwse drinkwatervoorziening en over het ontstaan van de gemeentereiniging op te nemen.
Onder de titel 'Een quaestie van geloof' kon ik uitgebreider dan in Pion of pionier, stilstaan bij de intieme relatie tussen stadsuitbreiding aan de ene zijde en waterhuishouding, riolering en gemeentereiniging aan de andere zijde. Alvorens een nieuwe wijk kon worden aangelegd moesten eerst enkele knopen met betrekking tot de waterhuishouding worden doorgehakt. In het waterrijke Holland ging het eigenlijk meestal om de afvoer van overtollig water. Maar als daar in de stad van alles en nog wat in werd gegooid was het helemaal niet zo eenvoudig om het water en de toevoegingen snel en veilig de nieuwbouwwijk uit te werken.
In de loop van de vorige eeuw voltrok zich geleidelijk een scheiding tussen de aanvoer van water enerzijds en de afvoer van afvalwater en afval anderzijds. Het afvalwater werd in toenemende mate met behulp van riolen verwijderd en vers water kwam voortaan door buizen in de huizen. Grachten en sloten werden van lieverlede grotendeels gedempt en de inzameling van afval werd uitgebreid en beter georganiseerd. Twee Rotterdamse gemeentebedrijven zagen bij die gelegenheid het licht, de Drinkwaterleiding en de Gemeentereiniging. De gemeente Rotterdam zocht op de tast naar bruikbare oplossingen. De besluitvorming bleek in hoge mate 'Een quaestie van geloof'.
Jan van den Noort

Jan van den Noort, 'Een quaestie van geloof; Waterproject en waterleiding' *Rotterdams Jaarboekje 1999* 10de reeks 7(1999), 215-254. En: 'Een quaestie van geloof; Gemeentereiniging en riolering' Ibidem 255-283.

Elektronische herdruk van

De kwestie der faecaliën

De aankondiging van Jan van den Noort over zijn bijdragen in het Rotterdams Jaarboekje bracht mij op het idee om een elektronische herdruk van mijn afstudeerscriptie aan de lezers van Net Werk aan te bieden.
In juni 1985 studeerde ik als maatschappijhistorica af op het thema "De Kwestie der Faecaliën", over de afvoer van menselijke uitwerpselen uit Nederlandse steden in de negentiende eeuw. Voor zoverre ik weet, was over dit thema tot dan toe niet gepubliceerd vanuit een milieuhistorisch en hygiënehistorisch perspectief (wel als lokale geschiedenis).
De lijvige scriptie is getypt. Met OCR (optical character recognition) heb ik de tekst overgenomen in elektronische vorm. Het is ondanks de elktronica nog een moeizaam karwei en niet alle leesfouten zijn uit de tekst weggezuiverd, maar wie belangstelling heeft, kan deze op een floppy ontvangen. Als vergoeding vraag ik relevante informatie voor Net Werk (een kleine donatie aan de stichting is natuurlijk ook nooit weg).
Stuur een mailtje of een kaart naar
Myriam Daru
Winselerhof 56
5625 LZ Eindhoven
of mail naar mdaru@iae.nl

Gezondheid, hygiëne en milieu: bijeenkomsten in Duitsland

De Rheinische Kreis der Medizinhistoriker heeft informele en formele vergaderingen. In mei 2000 is een informele bijeenkomst gepland in Nijmegen. Hoofdthema is de koloniale geneeskunde, waar zoals bekend milieu en hygiëne uitermate belangrijk zijn. Het gezelschap streeft Europese samenwerking na en de contacten met Nederland, België en Luxemburg zijn veelvuldig.
Op 22.-25. September 2000 is in Düsseldorf de jaarlijke vergadering van de Deutschen Gesellschaft fuer Geschichte der Medizin, Naturwissenschaft und Technik statt, met als hoofdthema de raakvlakken van de geschiedenis van geneeskunde, van natuurwetenschappen en techniek.

66
NET WERK
1014-1015
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

A walk through the Forest

This is the summary of a paper presented at a research seminar of the Department of History of the University of Stirling on 24 February 1999. The title of the seminar was "Environmental History: Interdisciplinary and Where this Leaves History". The author is working on a dissertation on the environmental impact of the past policies of the UK Forestry Commission in Scotland. You can find a full version of the paper on the Internet at forth.stir.ac.uk/~kjwo1/seminar.html.

Among many people the image of modern forestry is not a very positive one. Many walkers in the hills of Scotland and England are confronted with 'dark regimented plantations'. These are the physical results of a forest policy characterised by expansion of the forests. It is suggested that this resulted in a single-minded policy dominated by the silvicultural system of high forest plantations, managed by a clear felling system. This silvicultural system remained the dominating forestry philosophy in Britain until the 1980s. But there are indications that forestry was not that single-minded and foresters more environmentally sensitive than often suggested. To be able to recognise environmental sensitive ideas in the past we must understand the intellectual framework in which foresters thought and the sources that influenced it.
The first dominant source that influenced forestry in Great Britain can be found in the colonial context. Botanists and other scientists in the colonial service noticed the impact of Imperialism on the landscapes of many colonies. This resulted in the feeling that something had to be done to preserve the forests and in 1864 the Indian Forestry Service was established. Because of the absence of a scientific forestry tradition in Britain, foresters from France and Germany were employed in the colonial forestry services and students were sent to the Continent. In the colonial context the two continental traditions merged to form a colonial forestry tradition of environmentally sensitive forestry. This forestry tradition was introduced in Britain by botanists and foresters returning form their service in the colonies. They propagated the establishment of forestry schools and a state forestry organisation to manage the forests. When the Forestry Commission was established in 1919 it adopted the forestry method of high forestry managed by a clear felling system that had first developed in Germany. At the present day this is regarded as an environmental unfriendly practice. Many authors suggest that

the German practice had a lot in common with the French tradition. During the inter-war period and the 1950s ideas of environmentally sensitive forestry were common. The best known representative of this forestry ethic was Professor Mark Anderson. He saw the forests as 'living communities'. Anderson's ideas were not unique but he is hardly recognised as a
24 man of his times due to the rational
25 system of forestry economics that was introduced in the 1960s. This development had a profound environmental impact on the landscape and worked like a distorting lens obscuring the roots of environmentally sensitive forestry. However, the tradition of environmentally sensitive forestry survived throughout the 1960s and 1970s due to the deep-rooted environmental tradition shared by many foresters. The recent reawakening of environmentally sensitive forestry can be firmly attributed to its 19th century roots. We can now recognise the present interest in the native and natural forests of Britain as a long-standing tradition.

Jan-Willem Oosthoek

Techniek- en milieugeschiedenis op congressen

Nieuw initiatieven

SHOT interest group: nature & technology

We are interested in organizing a special interest group within the Society for the History of Technology for scholars working on topics related to "nature and technology," broadly construed. We hope to have the first meeting at the 2000 SHOT conference in Munich next August and perhaps start an online community as well.

• Jim Williams
Department of History
De Anza College
jcw1@gateway.net
• Sara Pritchard
Department of History
Stanford University
spritch@leland.stanford.edu

66
NET WERK
1016-1017
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Technology and the Environment - 27th Symposium of ICOHTEC

Location: Czech Republic

Major theme session of the 27th Symposium of the International Committee for the History of Technology (ICOHTEC) to be held in Prague, The Czech Republic, August 22-26, 2000.

The conference theme is '*Technological Landscapes: Energy, Transport, and Environment.*' The session will explore the interplay of technology and the environment in terms of "Energy, Transport, and Environment." The session may extend over two days, depending on how many contributions are accepted.

The 27th Symposium of ICOHTEC is being co-hosted by the Czech Technical University and the National Technical Museum of Prague. For more information on ICOHTEC and the 27th Symposium, please visit the ICOHTEC Web site.

Contact information:
James Williams, History
25 Department, De Anza College
26 21250 Stevens Creek Boulevard
Cupertino CA 95014
Phone: 650-960-8193
FAX: 650-960-8195
Email: jcw1@gateway.net
Website http://www.h-net.msu.edu/show.cgi?ID=124853

Een nieuwe database voor milieuhistorisch onderzoek

'Documenting Environmental Change'

The project 'Documenting Environmental Change' arose out of a colloquium held at Clare Hall College, Cambridge, under the auspices of the Centre for History and Economics, King's College, on 15 September 1999. The meeting brought together a broad spectrum of people working in the fields of geography, history, archaeology, historical climatology, literature, anthropology and political science, to exchange information about their work and examine the possibilities of future interdisciplinary co-operation in the study of historical environmental change. 'Environmental History', or the study of environmental change in past time, has since its inception incorporated methods from a variety of disciplines; History and geography are perhaps the most prominent of these, but they must be ranged alongside ecology (especially landscape ecology), botany, climatology, anthroplogy, archaeology, and the history and philosophy of science. Those disciplines concentrating on 'natural resource data' such as pollen records, sedimentation history or dendrochronologies have been able to provide remarkably accurate

data series charting the changes in such variables over time. Nevertheless, it is often difficult to fit such series into explanations that are able to determine either the impact of humans on their surroundings, or why societies managed or mismanaged their environments in a particular manner. Those whose work falls under the rubric of the 'social sciences', in turn, have tended to approach their subject from the perspective of policies and arguments that lent credence to the specific environmental concerns of interest groups in the period under study. It has proven difficult to integrate their narratives with data provided by the 'natural sciences' to assess the plausibility and validity of such concerns. The participants at the colloquium were agreed that whilst it is difficult to provide general guidelines for how 'interdisciplinary work' could proceed, the ideal was certainly not to simply
26/27 arrange the results of different studies alongside each other. Stress was laid on the necessity to develop a 'communication language' that allows the flow of ideas and exchange of results, sensitive to the problem of generating ambiguities due to lack of familiarity with each others' methods or terminology; equally, that collaborative work should be an ongoing project, a form of active fieldwork whether inside or outside of the academy. As a result of this day, the Centre for History and Economics (with the financial support of the John D. and Catherine T. MacArthur Foundation, and the Rockefeller Foundation) has set up an ongoing project which hopes to encourage future links and projects between scholars studying environmental change, focused on the 'historical period' (i.e. since the appearance of written documentary data), with a special emphasis on the integration of different types of datasets and encouraging cross-disciplinary understanding. The initial stage of this project is to set up a website, 'Documenting Environmental Change', which aims to act as a resource facilitating the exchange of information on these themes internationally, in collaboration with the CIES website focusing upon research within the University of Cambridge. The website will provide news, listings, links and a register of individuals and projects active in these areas. The intention is very much that this resource will be an active user-orientated tool, and not simply a repository of information compiled by its managers. To this end, we invite comments on how such a resource might best be adapted to your needs, and any information that readers think could be of use and wish to disseminate; simply an invitation to set up a link to your website or establish your details on the research register is extremely helpful. Equally, it is an opportunity for scholars to advertise their research interests and publications. The preliminary website is now established at www.envdoc.org, or contact Paul Warde at the Centre for History and Economics, King's College, Cambridge University, Tel. +44 1223 331197, e-mail psw1000@hermes.cam.ac.uk. for further details. The colloquium report is available on the website.

Dr. Paul Warde Research Fellow, Fitzwilliam College Research Associate, Centre for History and Economics, King's College University of Cambridge +44 1223 477387 / 331197
27/28 *psw1000@hermes.cam.ac.uk*

66
NET WERK
1018-1019
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Signalementen

Titels tussen [ ] zij in het Engels vertaald.

Abwassertechnische Vereinigung (ed.) **Geschichte der Abwasserentsorgung. 50 Jahre ATV**, (Hennef: GFA Verlag, 1999), ISBN 3-933707-08-0.

Arora, S., **Health and long term economic growth. A multi-country study**, PhD The Ohio State University 275 blz.

Ashton, J., '1997 Chadwick Lecture. Is a healthy north west region achievable in the 21st century.', **J Epidemiol Community Health**, jrg. 53 (1999) Juni; 6, pp. 370-82.

Bergdolt, K., 'History of medicine and concepts of health [editorial]', **Croat Med J.**, jrg. 40 (1999, Juni) 2, pp. 119-22.

Biadala, E., '[Sanitary and hygienic status of Gdansk in the first half of XIX century - means and forces of public health service]', **Arch Hist Filoz Med.**, jrg. 61 (1998) 2-3, pp. 169-82.

Bonte, F. en N. Fiot, '[Two epidemic diseases in Blois region in the 19th century]', **Rev. Hist. Pharm.** (Paris)., jrg. 47 (1999) 322, pp. 193-198.

Boomgaard, P., 'Oriental nature, its friends and its enemies: conservation of nature in late-colonial Indonesia, 1889-1949', **Environment and History**, jrg. 5 (1999, october) 3, pp. 257-292.

Borscheid, P., **Der Einzug der Wissenschaften ins Private. Analyse und Texte des neunzehnten und zwanzigsten Jahrhunderts**, (Campus Verlag, 1997), ISBN 3593357240, 363 blz. DM 68.-.

Brody, H., P. Vinten-Johansen, N. Paneth en Rip M.R., 'John Snow revisited: getting a handle on the Broad Street pump', **Pharos**, jrg. 62 (1999) Winter ;1, pp. 2-8.

Brüggemeier, F. ,**Tschernobyl, 26. April 1986**, (München: DTV Taschenbuch, 1998) Reihe 20 Tage im 20. Jahrhundert, ISBN 3423306173, 320 blz. DM 19,90.

Burgi, M., 'How terms shape forests: 'Niederwald', 'Mittelwald' and 'Hochwald', and their interaction with forest development in the canton of Zürich, Switzerland', **Environment and History**, jrg. 5 (1999, october) 3, pp. 325-344.

Buttimer, A. en L. Wallin (eds.) **Nature and identity in cross-cultural perspective**, (Dordrecht: Kluwer, 1999) The geojournal Library, nr. 48, ISBN 0-7923-5651-9 (geb.) ISSN 0924-5499, xvii, 355 blz. Net Werk 66.

Carlen-Nilsson, C., '[When radioactive water was a gleam of hope for the sick]', **Lakartidningen**, jrg. 96 (1999) Oct 27, 43, pp. 4703.

Christianson, G. E., **Greenhouse: the 200-year story of Global Warming**, (Walker and Company, 1999), ISBN 0802713467, 88 blz. Hardcover $24.00.

Cook, G. C., 'Joseph William Bazalgette (1819-1891): a major figure in the health improvements of Victorian London', **J Med Biogr.**, jrg. 7 (1999) 1, pp. 17-24.

Cosmacini, G., '[Hygiene and public health in Italy. From an imposed solution to informed consent]', **Ann Ig.**, jrg. 10 (1998) Sep-Dec; (5-6), pp. 293-6.

Dietz, U. A., E. S. Debus, Hirt A.L., N. G. Czeczko, O. Malafaia, D. Geiger en A. Thiede, '[From Murphy's button to the Valtrac Ring. 100 years in search of a paradigm]', **Zentralbl Chir**, jrg. 124 (1999) 7, pp. 653-6.

Dijstelberge, P. en L. Noordegraaf, **Plague and print in the Netherlands. A short-title catalogue of publicationsin the University Library of Amsterdam**, (Rotterdam: Erasmus Publishing, 1997), ISBN 90-5235-126-0. *f* 120,- (hardcover).

Drusin, L. M., 'Dirty water and cholera [letter]', **Pharos**, jrg. 62 (1999) Summer(3):, pp. 52-3.

Elerie, J. N. H., **Weerbarstig land: een historisch-ecologische landschapsstudie van Koekange en de Reest**, Dissertatie LUW (Groningen: 1998) 480 blz. ISBN 90-5485- Regio PRojekt.

66

NET WERK

1020-1021

contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Fijalkow, Y., 'Hygiene, population science and population policy : a totalitarian menace ?', **Contemprorary European History**, jrg. 8 (1999) 3, pp. 451-472.

Finger, A. L., 'Environmentally speaking ... and doing.', **Med Econ.**, jrg. 9 (1999, Aug) 76 (15), pp. 91.

Galusha, D. , **Liquid Assets : A History of New York City's Water System**, (Purple Mountain Press, 1999), ISBN 0916346730. Hardcover internet $37.00.

Goldsmith, E., 'Learning to live with nature: the lessons of traditional irrigation', **Ecologist**, jrg. 28 (1998) May/June, pp. 162-70.

Granjel, M., 'Regeneracionismo y medicina: las Hurdes como problema sanitario', **Med Hist (Barc)**, (1999) (2) pp. 1-15.

Ham, W. van d., **Heersen en Beheersen. Rijkswater in de twintigste eeuw**, (Zaltbommel: Europese Bibliotheek, 1999), ISBN 90 288 1525 2. *f* 69,00.

Hardy, A., 'Food, hygiene, and the laboratory. A short history of food poisoning in Britain, circa 1850-1950', **Soc Hist Med.**, jrg. 12 (1999 Aug) 2, pp. 293-311.

Hau, M., 'Gender and aesthetic norms in popular hygienic culture in Germany from 1900 to 1914', **Soc Hist Med.**, jrg. 12 (1999, Aug.) 2, pp. 271-292.

Hays, S. P. **Conservation and the Gospel of Efficiency : The Progressive Conservation Movement, 1890-1920**, (University of Pittsburgh Press, 1999), ISBN 822957027, 292 blz. $17.90.

Hendrickson, R., **More cunning than Man : A social history of rats and Man**, (Kensington Pub Corp, 1999) oorspronkelijk 1983, herdruk, ISBN 1575663937, 288 blz. $13.00.

Hirsh, R. F. **Power loss: the origins of deregulation and restructuring in the american electric utility industry**, (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2000), ISBN 026208273X, 448 blz. Hardcover ca. $50.00.

Horan, J. L. en D. Frazier, **The Porcelain God : A Social History of the Toilet**, (Citadel Press: 1997), ISBN 0806519479, 240 blz. ca $12.00 Paperback.

Hughes, J. D.. **The Face of the Earth: Environment and World History**, (Armonk: M.E. Sharpe, 2000), ISBN 0765604221, xiv, 207 blz.

Hughes, J. D., 'Ripple in Clio's Pond: Medieval Florence and the barriers to growth revisited', **Capitalism, Nature, Socialism**, jrg. 9 (1998) September, pp. 133-140.

Kandela, P., 'The Thames', **Lancet**, jrg. 353 (1999) May 22, pp. 1809.

Kehoe, T. **Cleaning up the Great Lakes: From cooperation to confrontation**, (DeKalb: Northern

66
NET WERK
1022-1023
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Illinois University Press, 1997), ISBN 0-87580-225-7, 250 blz. $32.00 (cloth.

Knoblauch, A., S. Mughrabi en P. Boyle, 'Manure-related accidents: the historical perspective', **Gesnerus**, jrg. 56 (1999) 1-2, pp. 52-68.

Kooij, P., **Mythen van de groene ruimte**, Rede uitgesproken op 10 juni 1999 bij de aanvaarding van het hoogleraarschap in de Agrarische Geschiedenis (Wageningen) 37 blz.

Larsen, O., '[Social inequality and health from a historical point of view]', **Tidsskr Nor Laegeforen**, jrg. 119 (1999) 10 juni, 15, pp. 2235-7.

Lawrence, R. J., 'Urban health: an ecological perspective', **Rev. Environ. Health.**, jrg. 14 (1999, Jan-Mar) 1, pp. 1-10. .

Lekan, T. M., **Imagining the nation in nature : landscape preservation and German identitiy, 1890-1945**, PhD, The University of Wisonsin (Madison: 1999) 407 blz. UMI AAT 9927252.

Lesne, J., '[Public hygiene, microbiology and water management]', **Bull Soc Pathol Exot.**, jrg. 91 (1998) (5 Pt 1-2), pp. 438-44.

Levin, S. A. **Fragile dominion: Complexity and the Commons**, (Reading, Mass.: Perseus Books Group, 1999), ISBN 0738201111, xii, 250 blz. Hardcover $27.00.

Lewis, T. **Divided highways: building the interstate highways, transforming American life**, (Viking Penguin, 1999), ISBN 0140267719, 384 blz. $13.95.

Lindmark, M., **Towards environmental historical National Accounts for Sweden: Methodological considerations and estimates for the 19th and 20th centuries**, Ph.D. dissertation Umea University (Economic History) (1998) Umea Studies in Economic History 21.

Livingstone, D. N., 'Tropical climate and moral hygiene: the anatomy of a Victorian debate', **Br J Hist Sci.**, jrg. 32 (1999, maart) 112 Pt 1, pp. 93-110.

Lorbiecki, M. Aldo Leopold: **A fierce green fire**, (Oxford University Press, 1999), ISBN 0195129660, 212 blz. Paperback. $13.95.

Mayer, M. en J. Ely (eds.) **The German Greens: Paradox between movement and party**, (Philadelphia, Pa.: Temple University Press, 1998), vi + 344 blz. Cloth $69.95, paperback $24.95.

McMichael, A. J., 'Prisoners of the proximate: loosening the constraints on epidemiology in an age of change', **Am J Epidemiol.**, jrg. 149 (1999, 15 mei) 10, pp. 887-97.

Mikne, A. , **Doomsday**, (New York: Praeger Publishers, 2000). ca *f* 136.-.

Mirskii, M., '[Significant and anniversary dates of the history of hygiene and sanitation in1999]', **Gig Sanit.**, (1999 Jul-Aug) 4, pp. 74-6;.

Mok, I., **In de ban van het ras: aardrijkskunde tussen wetenschap en samenleving 1876-1992**, Dissertatie UvA (Amsterdam: 1999) 422 blz. ASCA ISBN 90-9012770-4.

Moriceau, J. d. **L'élevage sous l'Ancien Régime (XVIeme - XVIIeme siècles)**, (Paris: SEDES, 1999), ISBN 2718192003. 130,00 FF.

'La nature et l'artifice', Themanummer van **Espace et Sociétés**, (1999) (L'Harmattan : Paris).

Nushtaev, I. A., '[History of the development of public hygiene in Russia]', **Gig Sanit.**, (1999) Jul-Aug, 4:7, pp. 6-8.

O'Connor, J. **Natural Causes: Essays in ecological Marxism**, (New York: Guilford Press, 1998), xviii + 35 blz. Paper $19.95.

Orazio, U. d., '[German science and the Italian university: perception of foreign models in the institutionalization of hygiene disciplines in Italy (1885-1900)]', **Medizinhist J.**, jrg. 33 (1998) 3-4, pp. 293-321.

Paneth, N., P. Vinten-Johansen, H. Brody en M. Rip, 'A rivalry of foulness: official and unofficial investigations of the London cholera epidemic of 1854', **Am J Public Health**, jrg. 88 (1998, Oct) 10, pp. 1545-53.

Pappas, A. A., N. A. Massoll en D. J. Cannon, 'Toxicology: past, present, and future', **Ann Clin Lab Sci.**, jrg. 29 (1999) Oct-Dec 4, pp. 253-62.

Pati, B., 'Environment and Social History: Kalahandi, 1800-1950, **Environment and History**, jrg. 5 (1999, october) 3, pp. 345-359.

Paul, J., **Die Erft im Spannungsfeld von Bergbau und Landwirtschaft Einwirkungen auf ein rheinisches Flussgebiet vom 17. bis ins 20. Jahrhundert**, (Siegburg: Rheinlandia Verlag, 1999), ISBN 3-931509-80-X.

Penna, A. N., **Nature's Bounty: historical and modern environmental perspectives**, (Armonk, New York: M.E. Sharpe, 1999), ISBN 0-7656-0187-7; 0-7656-0188-5. $66.95 (cloth),$26.95 (paper).

Petrella, R. , **Water als bron van macht: een manifest**, (Leuven: Van Halewyck, 1999), ISBN 90-5617-221-2.

Prasad, A., 'Military conflict and forests in central provinces, India: Gonds and the Gondwana region in pre-colonial history', **Environment and History**, jrg. 5 (1999, october) 3, pp. 361-375.

Redman, C. L. **Human impact on ancient environments**, (Tucson: University of Arizona Press, 1999), ISBN 0816519633, 288 blz. ca $22.95 Paperback.

Renes, J., **Landschappen van Maas en Peel : een toegepast historisch-geografisch onderzoek in het streekplangebied Noord en Midden Limburg**, Dissertatie LUW (Leeuwarden: 1999) 2 delen, 538 blz. Eisma ISBN 90-74252-84-2.
Riley, G., **Women and Nature: Saving the Wild West**, (University of Nebraska Press, 1999), ISBN 0803289758, 279 blz. Paperback $24.95.
Roberts, S., 'John Snow (1813-1858) and Benjamin Ward Richardson (1828-1896): a notable friendship', **J Med Biogr.**, jrg. 7 (1999, Feb.) 1, pp. 42-9.
Russell, E. P. I., 'The strange career of DDT: experts, federal capacity, and environmentalism in World War II', **Technol Cult.**, jrg. 40 (1999) Oct (4), pp. 770-96.
Sass, R., 'The unwritten story of women's role in the birth of occupational health and safety legislation', **Int J Health Serv.**, jrg. 29 (1999) 1, pp. 109-45.
Schaapveld, K., '[Milestones in prevention in the past century]', **Ned Tijdschr Geneeskd**, jrg. 143 (1999) Sep 11, 37):, pp. 1876-80.
Sessa, R., Palagiano. C., M. G. Scifoni, M. di Pietro en M. Del Piano, 'The major epidemic infections: a gift from the Old World to the New?', **Panminerva Med.**, jrg. 41 (1999) Mar (1), pp. 78-84.
Shapiro-Shapin, C. G., 'Filtering the city's image: progressivism, local control, and the St. Louis water supply, 1890-1906', **J Hist Med Allied Sci.**, jrg. 54 (1999) Jul;(3), pp. 387-412.
Shaw, D., 'Thomas Pringle's Plantation', **Environment and History**, jrg. 5 (1999, october) 3, pp. 309-323.
Sheard, S., 'High rates and a healthy city [editorial]', **J Epidemiol Community Health**, jrg. 53 (1999) Jun 6, pp. 324.
Sievert, J., 'Abruzzo National Park: land of dreams', **Environment and History**, jrg. 5 (1999, october) 3, pp. 293-309.
Storesund, A., '[Health Commission's activity and public health work in Skien and Langesund 1861-1900]', **Tidsskr Nor Laegeforen**, jrg. 119 (1999) Mar 20, 8, pp. 1106-11.
Strasser, S., **Waste and Want: A social history of trash**, (New York: Metropolitan Books, 1999), ISBN 0805048308, 355 blz. Hardcover $27.50.
Szreter, S., 'Rapid economic growth and 'the four Ds' of disruption, deprivation, disease and death: public health lessons from nineteenth-century Britain for twenty-first-century China?', **Trop Med Int Health**, jrg. 4 (1999 Feb) 2, pp. 146-52.
Teplyakov, V., K. Ye, P. Kuzmichev e. a. **A history of Russian forestry and its leaders**, (Washington State University Department of Natural Resource Sciences and Cooperative Extension, 1998), ix + 77 blz.
Troitzsch, U. (ed.) **Quellentexte zur Geschichte der Umwelt von der Antike bis heute**, Nagel. Antje, L. Reiche e. a. ((medewerking)) (Musterschmidt, 1999), ISBN 3788112255, 499 blz. DM 128.
Verma, D. K. en K. des Tombe, 'Measurement of benzene in the workplace and its evolution process, Part I: Overview, history, and past methods', **Am Ind Hyg Assoc J.**, jrg. 60 (1999) Jan-Feb, 1, pp. 38-47.
Walker-Smith, J. A., 'Copper and the liver: late lessons from the Camperdown experience', **Eur J Med Res.**, jrg. 28;4 (1999 Jun) 6, pp. 246-8.
Weindling, P., **Epidemics and genocides in Eastern Europe, 1890-1945**, (Oxford: Oxford Universtiy Press, 2000), 480 blz. ca *f* 221.-.
Weiner, D. R., **A little corner of freedom : Russian nature protection from Stalin to Gorbachev**, (University of California Press, 1999), ISBN 0520213971, 407 blz. ca $45.00.
Weyer-von Schoultz, M., 'Hygiene et Assainissement des Villes: zur wissenschaftlichen Begrundung der 'Stadthygiene' des 19. Jahrhunderts und deren Konsequenzen.', **Ber Wissenschaftsgesch.**, jrg. 21 (1998, ?Dec.) 4, pp. 231-236.
Whitehead, N. L., 'Ecological history and historical ecology: diachronic modeling versus historical explanation', in :Balee, W. (ed.) **Advances in Historical Ecology**, (New York: Columbia University Press, 1998), pp. 30-41.
Winslow, C. E., 'Public health at the crossroads. 1926 [classical article]', **Am J Public Health.**, jrg. 89 (1999) Nov;(11), pp. 1645-8.
Zon, H. van, 'Hinder maar geen hinderwet. De mijnen en het milieu, 1910-1965', **NEHA Jaarboek**, (1999), pp. 319-350.

66
NET WERK
1024-1025
33/34
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Meanders

Bert van Polen, die regelmatig over natuurontwikkelingen schrijft in het Eindhovens Dagblad, heeft op 28 december 1999 uitvoerig bericht over de bevloeiing van gras. Hij haalt daarbij uitspraken aan van Joël Burny (die zijn werk in het vorig nummer van Net Werk heeft samengevat). De uitspraken van oudere tijdens dat onderzoek geïnterviewde boeren wijzen op oude bevloeiingspraktijken. Het werk van Burny versterkt de stellingen van Geert Jan Baaiejens over de kunstmatigheid van vele beekmeanders.

Tentoonstelling Industrion

Minder arbeid en groter gemak
In het Industrion te Kerkrade is tot 30 april deze tentoonstelling te bezichtigen, met als thema de introductie van elektrische apparatuur in het huishouden. Elektriciteit maar ook andere noviteiten als gas en water uit de kraan, sti m u lee rden u itvi nders tot het construe ren van apparaten die veel zware en vermoeiende huishoudelijke taken van de vrouw des huizes verlichtten. Rond 1900 was het moeilijk om goed huishoudelijk personeel te vinden. De behoefte aan hulpmiddelen in het huishouden nam een grote vlucht. De producenten van huishoudelijke apparaten, gas- en elektriciteitsbedrijven, gezondheidsdeskundigen en de vrouwenbeweging werkten in een soort monsterverbond samen om de nieuwe apparaten snel in het huishouden te introduceren.

De tentoonstellling toont een aantal van deze veranderingen in het huishouden. Zo is er te zien hoe de “elektrische bezem” (de stofzuiger) ontstond. Werking en ontwikkeling van de koelkast wordt verklaard. De introductie en het gebruik van elektriciteit met in haar kielzog het elektrisch strijkijzer, de koffiemoien of handmixer. In een aantal reclamefilms uit de jaren ‘30 en ‘50 van de twintigste eeuw wordt een beeld geschetst van de verkoopwijze van deze producten.

Bij de tentoonstelling is een rijk ge illustreerde catalogus verschenen. Hierin wordt een historisch overzicht gegeven van de diverse thema’s uit de tentoonstelling.

Industrion, Museumplein 2, Kerkrade, tel. 045-5670809. Geopend: di-zo 10.00-17.00.

66
NET WERK
1026-1027
contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

67

NET WERK

1028-1029

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Redactioneel

Ook deze keer verschijnt Net Werk niet in de reguliere omvang, maar als dubbelnummer. Het grootste deel van het blad wordt gevuld door het verslag van de in mei gehouden conferentie in Clermont-Ferrand. Het in Clermont-Ferrand bestreken gebied is vooral bepaald door het werkterein van de organisatoren, de stedengeschiedenis en de verdere beperking van het hoofdthema, milieuvervuiling. Ondanks deze beperking, laat de diversiteit aan bijdragen zien hoe rijk de milieu- en hygiënegeschiedenis is. In een paar bijdragen is betoogd dat hygiënisme averechtse effecten zou hebben gehad op de aanpak van milieuproblemen, doordat niet het milieu, maar de gezondheid van mensen centraal stond en de gezondheidspolitiek de milieuagenda bepaalde. We zijn nu al op een moment aanbeland, waar een begin wordt gemaakt aan de revisie van vroegere standpunten over milieuhistorische ontwikkelingen. In de Verenigde Staten bijvoorbeeld, werken milieuhistorici aan een relativering van het beeld van het harmonieuze evenwicht tussen de oorspronkelijke Indiaanse bevolking en de omringende natuur. Dit beeld is ook onttstaan door de filmindustrie. Onderzoek over de bijdrage van films aan het collectieve bewustzijn over natuur, milieu en milieurampen is een nog vrijwel onontgonnen gebied.

Het onderzoeksveld staat dus wijd open, maar de huidige stand van zaken in de milieugeschiedenis is nogal verwarrend. Er is een rijke schakering van onderzoek en redelijk veel onderzoekers zijn actief. Incidenteel brengt de actualiteit milieuhistorische onderwerpen onder de publieke aandacht. Het probleem is en blijft de continuiteit. Het is op internationale bijeenkomsten opvallend dat idereen denkt dat het elders wel beter gaat dan in het eigen land. Overal zijn er historici die uit eigen beweging milieuhistorisch onderzoek verrichten, maar de institutionele en structurele verankering van dat onderzoek is slechts in een beperkt aantal gevallen gegarandeerd. Milieugeschiedenis wordt ‘meegenomen’. Zelfs in een groot projekt zoals de geschiedenis van de techniek in Nederland in de twintigste eeuw moet de milieugeschiedenis meeliften: het komt weliswaar hier en daar aan bod, maar de lezer moet de verschillende milieuhistorische aspecten uit verschillende stukken uitplukken en bijeensprokkelen. De reactivering van de Europese vereniging voor milieugeschiedenis is een stap vooruitgekomen. Op de conferentie in St Andrews (Schotland)in september 2001 zal moeten blijken hoe ver de discipline is en wat de perspectieven zijn. Ondertussen willen we de draad van Net Werk bijeenkomsten weer oppakken.
Myriam Daru

Verslag Internationale bijeenkomst voor de geschiedenis van het milieu van Europese steden en regio's 4-6 mei 2000 - Clermont-Ferrand

De door Christoph Bernhardt en Geneviève Massard-Guilbaud georganiseerde bijeenkomst verzamelde circa 45 onderzoekers uit heel Europa en uit verschillende disciplines. De bijeenkomst was in zekere zin een voortzetting van het in september 1998 in Venetië gehouden congres over stedengeschiedenis, waar in een aparte sessie milieuhistorische onderwerpen aan de orde kwamen. Het aantal deelnemers, de inrichting van de zaal en de gekozen formule bleken heel geschikt om levendige uitwisseling van meningen tot stand te brengen. De organisatoren hadden bewust gekozen voor een beperkt - en klassiek - gebied van de milieugeschiedenis van steden : milieuvervuiling, maar wel bekeken vanuit uiteenlopende perspectieven.
Hier volgt de samenvatting van de bijdragen.

De uitvinding van vervuiling als een politiek probleem

Sessievoorzitter: Geneviève Massard-Guilbaud (Universiteit Blaise-Pascal, Clermont-Ferrand)
Discussieleiding: Bill Luckin (Bolton Institute / Universiteit van Londen)

Patrick Fournier (UniversiteitBlaise Pascal, Clermont-Ferrand),
De la souillure à la pollution, un essai d'interprétation des origines du concept de pollution
Fournier stelt dat de resultaten van historisch onderzoek te sterk bepaald zijn door de perspectieven van de huidige milieukunde. Daardoor missen historici vaak een goede kijk op veranderingsprocessen in de perceptie en de behandeling van wat we nu vervuiling en afval noemen.
Terwijl de industrialisering nieuwe vormen van vervuiling heeft gebracht, is het opvallend dat de reactie daarop lange tijd dezelfde blijft als die op de traditionele vormen van vervuiling. Opvallend is het gebrek aan definities van wat vervuiling is. Vervuiling is in de praktijk eerder wat ervaren wordt als een verstoring dan een dreiging voor de gezondheid. Als er wel sprake is van gezondheid, zijn de gebezigde termen nog zeer lang afkomstig van de miasmatische traditie. De bevolking zelf accepteert maar moeizaam de beperkingen die opgelegd worden door bestuurders die hygienistische standpunten overnemen. Wat de nieuwe wetenschap doet, is een nieuwe norm leveren voor het aanvaardbaarheidsniveau van vervuiling. Ook wanneer wetenschap en techniek de mogelijkheid gaan bieden afval te verwerken, blijft de overheersende strategie in de lijn van de oude tradities: afval op afstand houden of brengen. In de discussie kwam de vraag naar ruimtelijke specificiteit van vervuiling naar voren. Onderzoek hierover, en vooral comparatief onderzoek moet nog van de grond komen. Naast ruimtelijke ontwikkelingen, zou ook comparatief onderzoek over de toepassing van principes zoals 'de vervuiler betaalt' meer inzicht geven.

NET WERK 67
1030-1031
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Myriam Daru (Eindhoven),
The Dialectics of Dirt
Mary Douglas heeft naar voren gebracht dat reinheid en vuil symbolische middelen zijn in de verdediging- en overlevingsstrategie van groepen mensen. Als een conferentie over vervuiling wordt georganiseerd, is het nodig te reflecteren over dergelijke centrale begrippen en deze te relativeren. Vuil en reinheid zijn niet alleen sociale constructies, zij zijn ook tegenstrijdig. Voorbeelden hiervan zijn legio. Mest is bijvoorbeeld vuil, maar ook bodemvoeding en kan afhankelijk van de kontekst zowel positief als negatief worden ervaren. Handelingen als de bestrijding van ongedierte kunnen ook ingezet worden voor heel andere doelen dan het bevorderen van hygiëne en gezondheid. Schoonmaak kan tot milieuvervuiling leiden. Hygiënische maatregelen kunnen als een aanslag op de leefbaarheid en de privé-sfeer worden ervaren. De betekenis van vuil is dus wisselend: afhankelijk van tijd, ruimte en sociale kontekst. Maar vervuiling is vooral risico. Milieuhistorici zouden dan ook veel meer kennis moeten nemen van de nu al rijke traditie van de risico-analyse en de modellen die zij biedt. Alhoewel deze discipline zich richt op het heden en de toekomst, is zij sterk afhankelijk van de bestudering van 'cases'. Als de milieugeschiedenis gebruik zou maken van het begrippenkader van de risico-analyse, zou de bevruchting van de twee disciplines wederzijds kunnen uitpakken.

Isabelle Parmentier (FNRS/KU Leuven),
Polluer et payer. Les prémices de la lutte contre la pollution dans quelques villes belges des 18e et 19e siècles.
Isabelle Parmentier heeft haar onderzoek toegespitst op de financiële aspecten van vervuiling. Het is hierbij belangrijk om verwarring te vermijden tussen twee principes: het betalen van boetes bij overtreding en het vooraf kopen van het recht om te vervuilen. Bij de eerste habben we te maken met handhaving en straffen, bij de tweede met

vergunningen. Dit drukt zich ook uit in de soort bronnen die men wil bestuderen. Isabelle Parmentier stelt vast dat veel gemeenschappen in de door haar bestudeerde regio en periode (Ath, Charleroi, Nivelles in de 18e en 19e eeuw) de voorkeur gaven aan een systeem van vergunningen om economische activiteiten aan zich te binden en de industriële vervuiling te reguleren. De handhaving lijkt echter slechts sporadisch te zijn geweest en de strengheid van de handhaving is van plaats tot plaats zeer verschillend geweest. Tijdens de discussie kwam naar voren dat het noodzakelijk zou zijn de financiële aspecten van vervuiling in de context te plaatsen van de algemene ontwikkeling van gemeentelijke belastingen en de financiering van gemeentelijke diensten (en van crisis management door gemeentebesturen).

Franz-Joseph Brüggemeier (Universiteit Freiburg,)
"Waldsterben" The Construction and Deconstruction of an environmental problem
Het thema dat Franz-Josef Brüggemeier aansneed ligt nog vers in het geheugen : het Waldsterben-debat in de jaren '80 van de vorige eeuw. Waldsterben is een van de voorbeelden van doemdenken die tegenstanders van de milieubeweging met plezier naar voren schuiven. Immers, iedereen kan met eigen ogen vaststellen dat er nog bossen in Duitsland staan die volgens de voorspellingen van sommigen in 1990 verdwenen hadden moeten zijn. Dit was niet de eerste keer dat Duitsland een dergelijk debat meemaakte. al ruim voor de industrialisering van Duitsland was er een houtcrisis geweest, gevolgd door de aanplant van grote arealen produktiebos. In de negentiende eeuw was de hoop gevestigd op wetenschappelijk onderzoek en moderne techniek. Echter, het probleem was te complex om tot eenduidige antwoorden te komen. Wat de bevolking met eigen ogen kon vaststellen, was de schade die zware industrie toebracht aan de vegetatie en het feit dat hoge schoorstenen het probleem alleen verder weg spreidden.
In de periode vanaf circa 1980 deed het Waldsterben debat niets anders dan een oud milieuprobleem opnieuw op de politieke agenda zetten. Het zwaar aanzetten van de verwachtte schade was daar een onderdeel van. Nu het bosareaal van Duitsland blijkt vergroot te zijn, moet ook de historische analyse de complexiteit van zowel fysieke als mentale verschijnselen recht doen: onder andere het feit dat juist het Waldsterben debat bijgedragen heeft tot massieve aanplant en de toename van efficiency in bosbeheer.

67
NET WERK
1032-1033
5/6
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Mathieu Flonneau (Universiteit Paris I Sorbonne)
Entre morale et politique: l'invention du "Ministère de l'impossible"
Was de totstandkoming van het Franse ministerie voor Milieu een zet bepaald door politiek opportunisme of de moedige politieke daad van een als conservatief geldende president ? Kenmerkend voor de Franse (vage) definitie van "l'environnement" is de nadruk op natuur en landschap, als zodanig ook onderdelen van de Franse nationale identiteit. Franse technocraten zien milieuactivisten ("ecologistes") als monomanen en hun hantering van milieudoelstellingen als een politieke 'gadget', terwijl zij zelf (in hun eigen ogen) het milieu plaatsen in een evenwichtige overweging van randvoorwaarden. Toen eenmaal de opportuniteit van een integratie van milieumaatregelen in het politieke proces was vastgesteld, gingen de zaken snel. Het Ministère de l'Environnement kreeg een institutionele inbedding, maar met uitermate beperkte financiële middelen. Gaat het dan om een pure operatie van politieke PR ? Flonneau meent van niet, omdat hij in president Pompidou een politicus ziet met een filosofische traditie geworteld in de Verlichting, op zoek naar een nieuw mondiaal humanisme. Dit argument nam bij de toehoorders niet de indruk weg dat de schepping van het Franse ministerie voor milieu vooral een symbolische daad is geweest.

Elvire van Staëvel (École des Hautes Études en Sciences sociales, Parijs)
Cultures environnementales et pollution
De conclusies van Elvire van Staëvel stoelen op de analyse van enquêtes en interviews. Het gaat om de interactie tussen perceptie en gedrag van burgers die geconfronteerd worden met opslag en verwerking van afval en met de effecten daarvan op de gezondheid. Van Staëvel spreekt van twee "logica's": bagatellisering (euphémisation) en dramatisering. Het referentiekader van de onderzochte personen onderscheidt zij in een cultuur van de gezondheid, een cultuur van het milieu, en een cultuur van de natuur. De cultuur van de gezondheid is voornamelijk een gepopulariseerde vorm van de microbiologie van Pasteur en Koch, met een zekere vermenging van biologische en chemische begrippen van vervuiling en een polarisering tussen het natuurlijke (biologie, natuur, puurheid) en het chemische (kunstmatigheid, bezoedeling). De cultuur van het milieu is beïnvloed door de mondiale debatten (klimaat, ozongat enz.) en de lokale debatten rond de voor's en tegen's van bijvoorbeeld afvalverwerking. De cultuur van de natuur stelt de mensheid als onderdeel van een alomvattende natuur en een universeel evenwicht. Bescherming van de natuur is bijgevolg bescherming van de mensheid. De risicocultuur

veronderstelt dat gevaar exact in te schatten is met behulp van kennis en techniek. De politieke cultuur gaat over macht en verantwoording; en de positie van kleine en grote groepen tegenover beslissers.
Binnen deze verschillende culturen, probeert Van Staëvel milieumythes te onderkennen zoals de almachtige of wraaknemende natuur, de mens als tovenaarsleerling of de gedoemde kunstmatig geschapen wezens.

Watervervuiling, luchtvervuiling

Sessievoorzitter: Olivier Faure (Universiteit Lyon 3)
Commentaar: Christoph Bernhardt (IRF, Berlin)

Sabines Barles (Universiteit Paris 8)
L'invention des eaux usées: l'assainissement de Paris (1780 - 1930)
De benadering van Sabine Barles wordt sterk bepaald door haar technische achtergrond. Het object van studie is het technische systeem voor de verwerking van menselijke excreta. Zij hanteert een model van de cyclus van water en zoekt in de primaire bronnen de quantitatieve gegevens om dit proces zo volledig mogelijk weer te geven. Dat wil zeggen dat zij een jarenlange zoektocht in de archieven kan samenvatten aan de hand van enkele overhead vellen met diagrammen. Zij onderscheidt drie periodes. In de eerste, 1710- circa 1810, waren er in Parijs diverse, soms vrij gedetailleerde projekten die geen van allen tot realisatie leidden. Afvalprodukten uit beerputten (niet te bestempelen als afvalwater, maar als excreta) maakten als mest op traditionele wijze deel uit van de agrarische produktie. In de tweede periode 1810-ca 1850 hapert het traditionele systeem, dat het toegenomen volume niet meer kan verwerken. Diverse technische oplossingen worden uitgeprobeerd. Riolen worden aangelegd maar vormen nog geen homogeen netwerk. Vloeivelden worden aangelegd. In de derde periode, 1850-circa 1900 wordt het ondergondse stelsel van riolen stelselmatig aangepakt. De gemeentelijke diensten zijn dan nog wel overtuigd van de econcomische waarde van het slib. De oppervlakte van vloeivelden wordt uitgebreid, maar afvalwater bereikt nog steeds het oppervlaktewater. Van1900 tot circa 1930: de capaciteit van de vloeivelden is onvoldoende, de aanleg van een lang riool naar verder gelegen velden wordt overwogen maar niet uitgevoerd. In 1930 gaat de eerste afvalwaterzuiveringsinstallatie open.
Het onderzoek van Barles gaat zich nu voornamelijk richten op de bestudering van de interactie tussen technisch systeem (inclusief traditioneel systeem) en "anthropische druk" en de wijze waarop de waterkringloop, maar ook de stikstofkringloop door menselijke ingrepen worden beïnvloed.

7/8

67

NET WERK

1034-1035

contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

8/9

Henk van Zon (RUG)
The perception of the water pollution problem in the Netherlands (19th & early 20th century)
Henk van Zon heeft een overzicht gegeven van de Nederlandse watervervuilingsproblematiek. De toegenomen behoefte aan schoon en bruikbaar water is de motor geweest achter het zoeken naar nieuwe oplossingen voor in wezen oude problemen. Net als in veel andere landen, is in Nederland door de overheid traag gereageerd op de toenemende druk. Het wijzen naar de buurlanden als vervuilers was daarbij vaker een uitvlucht om beslissingen voor zich uit te schuiven. De begrijpelijke reactie van klagers is dan vaak overdrijving geweest, in de hoop dat dit politieke besluitvorming zou versnellen. Nieuwe wetenschappelijke inzichten stootten op oude geëtableerde zienswijzen. Als nieuwe theorieën aandacht kregen, lijkt dat meer op grond van politiek opportunisme te zijn gebeurd dan door de overtuigingskracht van wetenschappelijke kennis. Een frappant voorbeeld hiervan is de door Von Naegeli verdedigde theorie die leek te bevestigen dat er geen samenhang te vinden was tussen watervervuiling en gevaar voor de volksgezondheid. Merkwaardig is het wel dat deze theorie slechts in Nederland korte tijd populair was. Bij de in Clermont Ferrand aanwezige milieuhistorici uit andere landen was Von Naegeli een onbekende. Het geloof in de zelfreinigende kracht van het water was een van de vele elementen die ertoe hebben bijgedragen dat afvalwaterzuiveringsinrichtingen zo traag tot stand kwamen. Het scheppen van controlerende mechanismen is moeizaam verlopen. Pas vanaf 1970 is het mogelijk om deze controle uit te oefenen op basis van een eenduidige wetgeving.

Simone Neri Serneri (Universiteit van Sienna)
Water pollution in Italy, the failure of the hygienic approach (1890-1960)
Door de snelle bevolkingsgroei van de Italiaanse steden in de negentiende en twintigste eeuw kwamen de traditionele bronnen voor drinkwater dicht bij de steden onder druk of werden onbruikbaar. Dit dwong de stadsbesturen tot de aanleg van kostbare infrastructuren. Gebrek aan politieke wil en aan wetgeving om dichtbij zijnde voorraden van water (vooral oppervlakte water) schoon te houden of te zuiveren hebben geleid tot het nemen van talloze ad hoc maatregelen. Het verplaatsen van vervuilende industrieën buiten de bebouwde kom hielp maar zeer kort, aangezien de verstedelijking alle zoneringen vlug inhaalde. Steeds meer ging men over tot het aanboren van ondergrondse watervoorraden, op plaatsen waar eerder een beroep

werd gedaan op oppervlakte water. Het onttrekken van schoon water aan de ene kant werd niet begeleid door het zuiveren van afvalwater aan de andere kant. De Italiaanse waterproblematiek kent ook nog de complicerende factor van de hydro-electriciteit. Italiaanse beslissers met een hygiënistische achtergrond hebben zich vooral gericht op schoon drinkwater als middel tot verbetering van de volksgezondheid en hebben afvalwater als een zaak van latere zorg beschouwd. De benadering volgens welke water een zaak is van volksgezondheid heeft volgens Serneri geleid tot een late bewustwording van watervervuiling als een milieuprobleem.

Bill Luckin (Bolton Institute en Universiteit van Londen)
The historical determinants of environmental concern: the problem of atmospheric pollution in late nineteenth and early twentieth century London
Bill Luckin's theoretisch uitgangspunt is een van de stellingen die Douglas en Wildavsky hebben aangedragen, namelijk dat in een gegeven periode in een bepaalde maatschappelijke kontekst één dominant probleem de politieke agenda overheerst. Tussen 1840 en 1860 was dat in Londen de watervervuiling van de Thames, tussen 1870 en 1900 was dat de vieze lucht. De Londense mist is deel gaan uitmaken van de Britse hoofdstedelijke thema's. Bij de zogeheten degenerationisten voor wie het stadsleven een oorzaak was van een algemeen verval (van zowel gezondheid als zeden) was de Londense lucht een voorbeeld ter ondersteuning van hun these. Alhoewel mist en het stoken van steenkool met elkaar in verband werden gebracht, leidde dat in eerste instantie niet tot een versnelde opmars van gas en electriciteit. De kosten van de schonere vormen van energie wogen zwaarder. Ook zou een effectieve aanpak van het probleem een krachtige interventie van de overheid hebben gevergd, iets dat politiek niet aan de orde was. Het leggen van een oorzakelijk verband tussen sterfte en luchtvervuiling moest wachten tot water minder hoog op de agenda kwam te staan. Terwijl in Londen schoon drinkwater te krijgen was voor wie zich dat economisch kon permitteren, onttrok lucht zich aan een dergelijke marktwerking. Voor schone lucht was het nodig uit Londen te verhuizen. Onrust over lucht had derhalve andere effecten als onrust over water.

Frank Uekötter (Universiteit van Bielefeld)
A look into the Black box: why air pollution control was undisputed in Interwar Germany
De benadering van het luchtvervuilingsprobleen in het Duitse interbellum door Frank Uekötter concentreert zich op de vraag van conflict en conflictvermijding tussen de veroorzakers en de slachtoffers. Volgens Uekütter was de industrie in tegenstelling tot de gangbare mening wel geïnteresseerd in technologieën van luchtfiltering en verminderde produktie van stof. Hij gaat echter niet in op de winst die de industrie kon onttrekken aan de toepassing van een dergelijke technologie. Zijn belangstelling gaat vooral uit naar de consensus die ontstaan is over de bestrijding van luchtvervuiling. Dit heeft te maken met de moeilijkheid voor slachtoffers om rechtzaken hierover te starten en te winnen, geconfronteerd als zij waren met de ingewikkeldheid van het Duitse rechtsysteem, de Duitse wetgeving en de Duitse instituties. Wel had de industrie belang bij het voorkomen van onrust. Daardoor werden conflicten pragmatisch opgelost door onderhandeling tussen de verschillende partijen. in de discussie kwam het belang van een gedegen rechsthistorische studie van de (Duitse) milieuwetgeving en -rechtspraak naar voren toen de argumenten heen en weer vlogen zonder dat de knoop doorgehakt kon worden.

Elfi Bendikat (Humboldt Universiteit, Berlijn)
Pollution caused by traffic and transport: public intervention and debates. The example of Berlin and other German cities (1900-1939)
Verkeer als milieuproblematiek is niet uit het niets in de jaren zestig van de twintigste eeuw op komen dagen. Wel is het zo dat toen gemotoriseerd verkeer in de eerste helft van de twintigste eeuw als overlast werd ervaren, de formulering van het probleem een andere was dan in de tweede helft. In de jaren twintig was de overlast vooral te wijten aan stof, ondanks het geringe aantal van gemototriseerde voertuigen. Met de toename van verharde wegen is deze vorm van milieuoverlast uit de publieke belangstelling verdwenen. Iets anders is het gesteld met de uitlaatgassen. Al bij een internationaal hygiëne congres in 1907 is de mogelijkheid van gezondheidsschade geopperd, maar pas midden in de jaren 1920 is op dit punt gericht onderzoek uitgevoerd en pas in de jaren '30 is deze schade door gezondheidsinspecteurs als gevaar voor de volksgezondheid aangemerkt. Voor de risico's van herrie en trillingen was het veel moeilijker om een consensus te vinden. In Duitsland zijn het niet de protestbewegingen van burgers, maar de lobby van hygiënisten geweest die enige invloed heeft uitgeoefend op de formulering van nor-

67
NET WERK
1036-1037
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

men. In de praktijk heeft dit weinig uitgehaald. Wettelijke maatregelen voor het beheersen van de gevolgen van toenemend gemotoriseerd verkeer zijn echter vooral gericht geweest op de risico's in het verkeer en niet de risico's veroorzaakt door het verkeer, iets dat ook tot uitdrukking komt in de handhavingsprioriteiten van de politie.

De verhouding stad -industrie

Sessievoorzitter : Yves Lequin (Universiteit Lumière, Lyon 2)
Discussieleider: André Guillerme (Centre d'Histoire des techniques, CNAM, Paris)

Lucie Paquy (Universiteit Lumière Lyon 2)
Institutions et services en charge de la pollution à la fin du XIXe siècle. L'exemple grenoblois (1870-1914)
Lucie Paquy beschrijft de werking van controlerende en adviserende instanties in een middelgrote Franse stad. Met de opkomst van een geprofessionaliseerde dienst openbare werken, moesten politie en de gezondheidscommissie een deel van hun verantwoordelijkheid
11 prijs geven, maar bleven zij wel
12 een controlerende taak uitoefenen. De controlerende taken op het gebied van openbare gezondheid waren verdeeld onder verschillende diensten. De dienst voor tolheffing nam eveneens een deel van de controle op zich, met name voor het verlenen van vergunningen voor beerputten, terwijl de politie betrekkelijk actief was met optreden tegen overtredingen. In de tweede helft van de negentiende eeuw betekende de oprichting van een gezondheidsdienst dat dergelijke taken gebundeld werden. In 1902 gaf een nieuwe gezondheidswet op papier meer bevoegdheden aan het bureau voor hygiëne, maar de handhaving bleef moeizaam. In een latere fase, moest bij bouwvergunningen kwam het dossier ook ter goedkeuring bij het bureau voor hygiëne. Deze eiste daarnaast meer toezicht op de vestiging van industrie, maar kreeg op dat punt niet haar zin. De gezondheidscommissie, die eerst samengesteld was uit mensen uit politiek en het bedrijfsleven, is in de loop der tijd volledig bemenst door notabelen met een uitgesproken deskundigheid op het gebied van gezondheidstechniek en volksgezondheid. De vervuilingsproblematiek bleef voornamelijk een afgeleide van de openbare gezondheid.

Gérard Jigaudon (Centre d'Histoire des Techniques, CNAM, Paris)
Un siècle de cohabitation habitat-industrie dans la banlieue nord-ouest de Paris (1860-1960)
'Delokalisering' - het zoeken van vervangende ruimte en de verhuizing van industrie naar gebieden of zones waarvan de overheid denkt dat deze te controleren vallen - blijkt keer op keer tot mislukken gedoemd te zijn als oplossing voor de overlast van industrie. In de gevallen die Jigaudon liet zien, ging het o.a. om de opruk-
12 kende Parijse industriëen die zich
13 tijdens de golf van industrialisatie van het Tweede Keizerrijk en later in de Parijse banlieue gingen vestigen. Telkens weer heeft de verstedelijking van de hoofdstad de industrie ingehaald, zodat de industriëen steeds weer temidden van woongebieden moesten blijven functioneren. De Franse overheid heeft al in 1810 een decreet afgevaardigd over de overlast van nijverheid en industrie. Het is echter niet duidelijk of de wetgeving bedoeld was voor de bescherming van burgers of voor het opvangen van klachten en het vinden van compromissen bij de verlening van vergunningen. Pas in de jaren dertig van de twintigste eeuw is er sprake van een werkelijke regulering in het kader van een wet op de ruimtelijke ordening. Klachten zijn overigens geen weerspiegeling van de reële aantasting van het milieu. Zo komt watervervuiling in de door Jigaudon bestudeerde bronnen slecht zelden voor, terwijl dit veelvuldig voorkwam. Uiteindelijk is bescherming van het milieu pas in 1976 uitdrukkelijk als doel opgenomen in de Franse vergunningswetgeving.

Estelle Barret Bourgoin (Universiteit Lumière Lyon 2)
Modifications du paysage et esprit industrialiste: les autorités municipales face au risque industriel (Grenoble, XIXe siècle)
In Grenoble zoals elders in Frankrijk werd en wordt de burgemeester gekozen. Dit heeft onmiskenbare gevolgen op de ruimtelijke ordening. In het geval van Grenoble betekende dit een zeer welwillende houding ten opzichte van de vestiging van industrieën, ook al stond vast dat zij vervuilend waren. Niet alleen waren leden van het bestuur welwillend ten opzichte van de industrie, zij kwamen zelfs geregeld uit de kring van plaatselijke industriëlen voort. Kenmerkend is bijvoorbeeld dat ondanks vele bezwaarschriften tegen de vestiging van leerbewerkende bedrijven dergelijke etablissementen keer op keer werden toegelaten. Hoe meer nijverheidstraditie aanwezig was in een wijk, hoe makkelijker het was daar nieuwe industrieën te vestigen. Deze welwillende houding was echter niet algemeen en sommige soorten bedrijvigheid zoals slachterijen werden wel geweerd nabij woongebieden, om de gevoeligheden van de bevolking (de confrontatie met bloed en dood) te sparen. Voddenbewerking wekte eveneens weerstand, vanwege de overtuiging dat zij ziekten konden verspreiden. De verplaatsing van industrie naar de periferie van de stad aan het

67
NET WERK
1038-1039
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

einde van de negentiende eeuw lijkt echter meer te zijn ingegeven door de behoefte aan ruimte en expansie dan door de weerstand tegen risico's voor volksgezondheid en milieu.

Dieter Schott (Universiteit van Leicester)
Urban industrial policy (Germany, 1890-1930)
De bijdrage van Dieter Schott ging vooral in op de ruimtelijke ordening van Duitse steden in verband met de lokatie van bestaande en nieuwe industrie. De bronnen maken duidelijk dat alhoewel de gemeentelijke overheden over het algemeen aparte gebieden toewezen aan de industrie ver van de woonwijken, zij voornamelijk handelden op grond van economische overwegingen, met hier en daar verwijzingen naar overlast. De landelijke wetgeving bood de mogelijkheid middels gemeentelijke verordeningen de milieuaspecten te reguleren, maar daar is pas laat gebruik van gemaakt. In de bestudeerde periode nam Duitsland een pionierende positie in op het gebied van stedebouw en in een aantal steden is prake van lange termijn planning. De uitstraling van de stad en haar aantrekkingskracht waren een expliciet onderdeel van een ruimtelijk beleid van industriële zonering. Maar de mate waarin dit plaats vond varieerde zeer sterk, afhankelijk van de plaatselijke economische en politieke constellatie.

Gabriella Corona (Universiteit van Napels)
Activités humaines et ressources naturelles à Naples au 20e siècle: le cas du complexe industriel de Bagnoli
Toen in een van de bekendste landschappen van Italië - de baai van Napels - in 1910 een hoogovencomplex gevestigd werd, werd het industriële landschap geprezen als "de nieuwe schoonheid die de oude vervangt". De nabijheid van (deels toekomstige) havenvoorzieningen was een van de motieven, gecombineerd met de aanwezigheid van spoorwegen. De overheersing van de stedelijke ruimte door de hoogovens drukt zich o.a. uit door de geringe afstand tussen industrie en woongebied (met een "beschermingszone" van slechts enkele meters). De schade die het complex tijdens de Tweede Wereldoorlog geleden heeft had kunnen leiden tot een verplaatsing van de industriële activiteit, maar de Italiaanse regering opteerde juist - met gelden van het Marshall plan - voor de reconstructie en zelfs de uitbreiding van het complex. De contradicties tussen het landschap van Napels als touristische attractie en de druk van het industriële complex op de omgeving hebben pas in de jaren '70 van de twintigste eeuw geleid tot een poging om de door de hoogovens veroorzaakte vervuiling het hoofd te bieden. Vanaf eind jaren

67
NET WERK
1040-1041
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

zestig is er een aaneenschakeling van rechtszaken geweest. Bagnoli werd tot een speerpunt voor de campagnes van plaatselijke milieugroeperingen die tegelijkertijd moesten vechten tegen georganiseerde werkgevers én werknemers. De omvang van de vervuiling is echter pas zichtbaar geworden bij de eerste fase van ontmanteling van het complex dat inmiddels geteisterd werd door de staalcrisis. Het complex moet nu, net als zo vele oud-industriële gebieden in Europa een nieuwe bestemming krijgen, op zoek naar een mengeling van revitalisering van landschap en behoud van industrieel erfgoed.

Burgers tegen vervuiling: Milieu, maatschappelijke bewegingen, sexe

Sessievoorzitter: Myriam Daru
Commentaar: Joachim Radkau (Universiteit van Bielefeld)

Tomomi Hokata (Gakushuin Universiteit , Tokyo)
Civil movements for the urban green space. The case of the city Leipzig in the Second Imperial Age
Tomomi Hokata bestudeert de Volkstuinen en Parkbeweging in Leipzig. De ideeën van natuur en natuurlijke levenswijzen lijken in die stad sterk te zijn beïnvloed door burgerlijke media, in het bijzonder enkele veel gelezen tijdschriften over tuinen en tuinieren. Onder druk van de verstedelijking en het verlies aan groene ruimte in de binnenstad, heeft de bevolking gezocht naar compensatie aan de rand van de bebouwde kom : voor de gegoede burgerij in de vorm van villa's, voor de arbeidersbevolking in zogeheten Schrebergärten, genoemd naar de volkstuinentheoreticus Schreber. Wel is door het stadsbestuur bewust gewerkt aan een revitalisering van de groen ruimte binnen de bebouwde kom. De rechtvaardiging hiervoor was veelzijdig : gezondheid, esthetiek, aantrekkingskracht van een stad met groen voor gekwalificeerde arbeidskrachten. Aan het einde van de negentiende eeuw komt een sterke beweging op voor de oprichting van speeltuinen. Daarnaast kregen de ideeëen van onderwijstheoretici over de educatieve waarde van het tuinieren enthousiaste medestanders in Leipzig. De verschillende bewegingen versterkten elkaar en Leipzig werd een belangrijk centrum voor floriades, tuinbeurzen en -tentoonstellingen. Een beduidend aantal professionele hovenieren was vrouw. Het bijzondere van het onderzoek van Tomomi Hokata is dat zij in tegenstelling tot de traditionele geschiedenis van stedebouw en architectuur veel aandacht besteedt aan de alledaagse praktijk van groen en groenonderhoud door burgers.

67
NET WERK
1042-1043
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Jens Ivo Engels (Universiteit van Freiburg)
Women and the environmental protest in Germany after 1945
Engels heeft in zijn onderzoek gekeken naar het rollenpatroon van vrouwen in de Duitse milieubeweging, in het bijzonder tegen kernenergie. Bij de acties is gebruik gemaakt van traditionalistische vrouwenbeelden, soms uit tactisch oogpunt terwille van effectief optreden. Traditionele waarden met betrekking tot de vrouw (de vrouw als moeder) zijn ook de rechtvaardiging geweest om op te treden (namens kinderen en toekomstige generaties). De motivatie van een aantal deelnemende vrouwen (zoals wijnboerinnen) was ook expliciet geworteld op het behoud van oude tradities en het beschermen van het eigen leefgebied tegen vreemde invloeden. Maar in de loop van de soms langdurige acties is bij de deelnemende vrouwen een bewustwording opgetreden door de wijze waarop zij door de autoriteiten tegemoet werden getreden. Maar de meesten keerden terug tot de orde van de dag na afloop van de acties.
Lydia Sapounaki Dracaki (Universiteit van Athene)
The emergence and development of the environmental movement in Greece
Griekenland staat niet bekend om haar vooruitstrevende milieupolitiek en de paper van Lydia Sapounaki Dracaki heeft deze reputatie niet verandert. Zij behandelde de zeer recente geschiedenis van Griekse milieuorganisaties sinds circa 1970. Het is de kleine Griekse milieubeweging wel gelukt een aantal ontwikkelingen tegen te houden. Het lijkt erop dat de onkunde van de diverse overheden en de daardoor ontstane onhoudbare situaties meer bijgedragen hebben tot de weerstand van burgers dan het activisme van de verschillende milieugroepen die vanuit een vrij elitaire achtergrond opereren. De huidige ontwikkeling gaat in de richting van een professionalisering van de milieubeweging en een betere aansluiting tot internationale milieuorganisaties.

Christophe Verbruggen
Reactions to the industrial pollution in Ghent. A first state of affairs : the case of the industry 1820-1892
De oorsprong van de Gentse chemische industrie ligt in de toelevering aan de textiel nijverheid, maar aan het einde van de negentiende eeuw waren al vele bedrijven in de stad gevestigd die zich richtten op een veel bredere markt. Het Belgisch vergunningenstelsel leek veel op die van de Franse 'de commodo et incommodo' procedure. De schadelijkheid van de chemische industrie volgens huidige criteria houdt weinig verband met het klachtenpatroon ten tijde van de vestiging van chemische bedrijven in de negentiende eeuw. De meeste aandacht ging toen uit naar organische bewerkingsprocessen. Watervervuiling was in de loop van de negentiende eeuw in toenemende mate een reden tot klachten. De aandacht voor niet-organische vervuiling en vergiftiging nam slechts langzaam toe. De bedreiging van de brood winning van ondernemers door aantasting van water als grondstof (brouwerijen, blekerijen) heeft vaak tot klachten geleid. Terwijl de leefomgeving van arbeiders bedreigd werd door milieuvervuiling, hebben zij dit in verhouding weinig geuit via het indienen van klachten, noch individueel, noch via de vakbonden.

Marie Bolton (Universiteit Blaise Pascal / Universiteit van Davis, Cal. VS)
Environmentalists, Citizens and workers: the struggle against Oil Industry Pollution in the San Francisco Bay Area
De studie van Marie Bolton gaat over een zeer recente geschiedenis: de weerstand van milieuactivisten tegen oliemaatschappijen in de omgeving van San Francisco. Kenmerkend voor de VS is de wijze waarop rechtszaken gebruikt worden in de politieke strijd. De milieubeweging was succesvol doordat zij de vervuilers plaatste tegenover de natuurlijke wereld en daarbij mensen als onderdeel van de bedreigde natuur presenteerde. De milieuactivisten spraken namens de natuur die zich immers niet zelf voor de rechter kon verdedigen. Deze strategie bleek veel succesvoller te zijn dan om als politieke groepering bezwaar aan te tekenen tegen de industrie. Daarmee was het ook mogelijk nieuwe allianties te sluiten buiten de oorspronkelijke achterban van liberale blanken uit de middenklasse. In 1987 kwam er nieuwe wetgeving over luchtvervuiling die federale normen voldoende hard maakte om bij overschrijdingen meteen naar de rechter te kunnen stappen. De gevolgde strategie betekende wel dat de milieubeweging zich steeds meer moest professionaliseren om zowel te kunnen werken met harde empirische bewijsvoering alsook juridische know-how. Bondgenootschappen met de vakbonden vonden plaats doordat milieudelicten gezondheidsrisico's voor de arbeiders vormden.

Brendan Prendiville (Université de Poitiers, France)
Mouvement sociaux et politique routière dans la Grande-Bretagne des années 1990
Vrij felle anti-autowegen acties hebben in Engeland geregeld plaatsgevonden in de jaren 90 van de afgelopen eeuw. Zij maken deel uit van een typisch Engelse maatschappelijke constellatie. De conserva-

tieve regering van Thatcher heeft uitdrukkelijk de auto als indivueel vervoermiddel tot een spil van de economie gemaakt. De lobby tegen de ongebreidelde aanleg van autowegen is van gemengde aard. Aan de ene kant de natuurbeschermers, a-politiek of van zeer divers politieke achtergrond (conservationists), aan de andere kant de milieuactivisten (environmental ecologists). De natuurbescherming heeft in Groot Brittannië een lange traditie en geniet een vrij brede ondersteuning. De anti-autowegen campagnes konden daardoor zowel op landelijk als op plaatselijk niveau op een ruime achterban rekenen. Engelse activisten illustreren de vervuiling van de auto niet alleen vanuit een milieu oogpunt, maar geven daar
17/18 ook een sociaal-culturele dimensie aan. De auto-mobiliteit tast in dit perspectief de culturele en sociale vitaliteit aan, marginaliseert de autolozen en bedreigt de democratie. De anti-autowegen beweging heeft een strategie ontwikkeld die gericht is op het remmen, bemoeilijken en duur maken van infrastructurele werkzaamheden.
De bijdragen voor deze conferentie zullen als bundel worden uitgegeven onder de titel 'La pollution urbaine en Europe, XIXe-XXe siècles - Urban pollution in Europe 19th - 20 th Century' (Clermont-Ferrand: Presses de l'Université Blaise-Pascal). 'Histoires Croisées'.

Bundel over Europese steden en milieugeschiedenis

Een aantal van de aanwezigen in Clermont Ferrand vindt men terug in de door Christoph Bernhardt verzorgde bundel met bijdragen afkomstig van de in Venetië gehouden conferentie over stedengeschiedenis.

Environmental Problems in European Cities in the 19th and 20th Century- Umweltprobleme Europäischer Städte im 19. und 20. Jahrhundert. Christoph Bernhardt (ed.)
Engels/Duits, ca. 270 bladzijden.
Münster/New York: Waxmann Verlag, 2000

Christoph Bernhardt: Environmental problems in European Urban History-Umweltprobleme in der europäischen Stadtgeschichte
Joel A. Tarr: Urban History and Environmental History in the United States: Complementary and Overlapping Fields
André Guillerme: Zur Geschichte industrieller Altlasten in Frankreich
Sabine Barles: Umwelt und Städtebautechniken - Der Pariser Boden im 19. Jahrhundert
Genevieve Massard-Guilbaud: "Einspruch!"- Stadtbürger und Umweltverschmutzung im Frankreich des 19. Jahrhunderts
Nicolas- Goddard/John Sheail: Victorian sanitary reform: where were the innovators?

67
NET WERK
1044-1045
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Verena Winiwarter: Where Did All the Waters Go? The Introduction of Sewage Systems in Urban Settlements
Marijaana Niemi: The "Disappearance" of Environmental Problems: The Re-focusing of Public Health Policies in British and Swedish Cities, 1890-1920
Simone Neri Serneri: Industrial Pollution and Urbanisation. Ancient and new industrial Areas in the early 20th Century Italy
Franz-Josef Brüggemeier: Umweltprobleme und Zonenplanung in Deutschland. Der Aufstieg und die Herrschaft eines Konzepts, 1800 - 1914
Elfi Bendikat: Umweltverschmutzung durch Verkehrsemissionen
18/19 am Beispiel von Berlin und Paris, 1900 bis Anfang der 1930er Jahre
Dimitri Papaioannou/Lydia Sapounakis-Dracakis: Policies for cleaner air: The air pollution nuisance in Athens

Aankondigingen van conferenties en studiedagen

'GOOD AIRS AND BAD'

Historical Perspectives on the Atmosphere in Relation to Health and Medicine 10-11 November 2000
Wellcome Unit for the History of Medicine, University of East Anglia, Norwich
Programma:
10 november 2000
Session One: Chair: Roger Cooter
Chris Hamlin "The Heavens as Heaven: the Atmospheric Chemistry of the Airy Afterlife"
Bill Luckin "The House and Heart of Horror: the Great London Fogs of the Late Nineteenth Century."
Session Two: Chair: Brian Dolan
Luke Davidson "Artifical Respiration and Pneumatic Chemistry 1770-1830"
John Tercier "The Kiss of Life: the reinvigoration of mouth-to-mouth ventilation in the 1950s"
Session Three: Chair: Peter Brimblecombe
Stephen Mosley "Air once breathed is poison: The role of the open coal fire in ventilating and 'purifying' the home in Victorian Britain"
Angela Gugliotta "Smoke and the Ideology of the American Frontier"

Session Four: Chair: Chris Hamlin
Vladimir Jankovic "Bad airs in Courts of Law: RA Smith on the nature of sanitary evidence."
Peter Reed "Chemical Industry Pollution and the Medical Profession: The Weight of Medical Evidence Leading to the Formation of the Alkali Inspectorate in 1864"

11 November 2000
Session Five: Chair: Roy Church
John Beckerson "Selling Air: marketing the intangible at UK resorts"
Gregg Mitman "Hay Fever Holiday: Health, Leisure, and Place in Gilded Age America"
Session Six: Chair: Jan Golinski
James Fleming "Civilization, Climate and Ozone: Ellsworth Huntington's Biophysics, Biocosmetics, and Biocratis."
Harold Platt "Popular Science, Noxious Vapours, and Public Health in Manchester during the Age of Industry"
Session Seven: Chair: Steve Sturdy
Carla Keirns "Nowhere to Hide: from changing the environment to changing the asthmatic, 1910-1940"
Mark Jackson "Asthma and politics of pollution in Britain in the 1950s and 1960s."
The Role of Water in History and Development

The role of water in History and Development

Call for Papers

The International Water History Association (IWHA) 2nd conference

10th -12th August 2001
University of Bergen, Norway

The International Water History Association (IWHA) 2nd conference will bring together researchers from different disciplines who all study the character and role of freshwater in history and development.
While freshwater is a true universal and no human being and no society can exist without it, its natural characteristics vary extremely from place to place and from time to time. Societies have managed and harnessed water in various ways with various implications both for water resources and for society. This conference will explore these variations in man/water relations in time and space, and examine why some societies have apparently succeeded, while others have failed to secure a sound management system of their fresh water.
The conference will have two main aims:

- to present different empirical research findings and to create a forum for theoretical discussions on how the relationship between man and water can be analysed and understood in the most fruitful ways.
- to produce relevant input into present day debates about issues including the control and ownership of water, water conflicts and water pollution.

At the conference there will also be a general meeting of the International Water History Association to discuss election of officials, further conference plans etc.

The conference will present a mix of keynote lectures and contributed papers and posters. Keynote speakers will be announced later.

We are inviting papers on the following themes (These themes are provisional at the moment - the organisers will welcome suggestions for individual papers and sessions):

A. The political economy of water ownership and control
This session will deal with the changing histories of water as a private or common good. In what way has water been seen as a commodity standing outside „normal‰ economic theories? It will also be open to papers examining how regional and national control of water resources have been embedded into patterns of economic and political control within and across national boundaries, and has stirred up territorial disputes.

B. Images of water (in religion, myths, literature and art)
This session will deal with different aspects of the cultural construction of water from ancient days until contemporary time. We are calling for papers on for example the role of water in the world religions, myths of rivers as a source of life, and water as an object of art. Other themes could be the free flowing river as a state of equilibrium or as a chaotic and violent nature meant to be controlled by man.

C. History of hydrology and water control
This session will especially deal with the development of hydrological sciences and water controlling technology. We are not only interested in dam building and water regulation technology. We are also inviting papers on changes in and effects from irrigation and drainage technology etc. The session will encourage comparative perspectives on irrigation and drainage systems, both regarding technology, institutions and policy.

D. Narratives on the river and the dam
This session will discuss the harnessed river in a social construction perspective. What stories do we tell about free flowing, or harnessed rivers? Should this history be written as a history of progress or

67
NET WERK
1046-1047
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

as a history of failure? The narratives have varied from a river lost to the rebirth of a new river or the remaking of a new nature. The narratives have also been written in a perspective of distribution of power (The Conquered River) or in ecological perspective (The Devastated River). How will the stories that we tell about man and the river influence the way we interpret rivers in the 21st century?

E. The engineering of water systems engineers, entrepreneurs and bureaucrats
This session will examine the cultures, traditions and power of those designing and constructing water systems. It will, for example, look at engineers with reference to their aesthetic and technical influences, and their relationship to political power structures. It will also, for example, examine the entrepreneurial capabilities and goals of individuals, from private sector firms, or government departments, who conceived or guided the construction of water systems.

F. Water and man relations in science
This session will deal with how the relationship man/water has been understood and explained through the centuries and by contemporary scientists in all kinds of disciplines and traditions.

G. History of water, sanitation and health
In this session studies of water and health will be presented by a broad focus on water borne diseases and their vectors. We also call for papers that deal with the relationship between epidemics and water and how societies have worked to secure clean water to stem epidemics. This session will also deal with changes in water quality, and how these changes can be seen related to social developments. We also call for papers discussing the understandings both contemporary and historical of the concept of clean/polluted water.

H. Water, poverty and social development
This session will deal with development of the modern megalopolis and the water and sewage question and how clean water can be made available for the poor. Important changes are taken place in the distribution and control of water for household consumption. In some big cities the water issue has caused political turmoil, even street-fighting. How does the privatisation wave in water distribution affect social relations, political systems and the water supply system? How does lack of water and poor distribution systems affect development and development in rural areas of the so-called "Third World"?

67
NET WERK
1048-1049
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

I. Freshwater and the coastal zone integrated and ecological management
The main focus will be put on conflicts between user-interests, especially interrelated problems of freshwater, estuarine and marine areas. Both examples of how conflicts have been coped with historically, and more recently evolved problems and opportunities will be addressed. We also call for papers discussing principles for management of freshwater resources, estuarine and marine areas, as in the integrated and ecological approach in the new EU Water Resources Directive. Finally, attention will also be paid to the development of environmental goals and planning tools of interrelated fresh water, estuarine and marine areas.

J. Regional waters in a historical perspective
The conference will organise parallel sessions on water issues in a regional perspective (Asia, Middle East and Africa, Europe, America). Regional characteristics and different experiences and possibilities of human exploitation of water resources will be highlighted. The aim is to stimulate regional research collaboration and improve transfer of knowledge on manwater relations.

The conference papers will be edited by an international editorial committee and subsequently published. In connection with the conference we will organise a book exhibition on water related research. We will invite participants to send the organising committee leaflets about reports and books published on the conference topic.
The conference is organised in cooperation with UNESCO=s International Hydrological Programme. It is envisaged that travel support will be available for selected speakers. It is the intention of the organisers to target this support towards speakers from universities and institutions which do not normally provide sufficient resources to fund extensive foreign travel.
Conference location Bergen is the second largest city in Norway, and the capital of the Scandinavian rain coast. It is also a commercial centre which was historically one of the Hanseatic ports with strong maritime trading links to all parts of the world. Seven mountains surround it and the city is renowned for its beauty. Bergen is also noted for being the birthplace of Edvard Grieg whose music reflects the natural environment; mountains, fjords, but also running water everywhere. The location of the conference hall, Bergen Kongress Senter, is downtown Bergen.

Summer holiday on the western coast of Norway? The conference organisers have managed to negotiate with local hotels a good deal for accompanying persons.
Prof. Terje Tvedt, University of Bergen
Prof. Petter Larsson, University of Bergen
Dr. Eva Jakobsson, Royal Institute of Technology, Stockholm

Contact person:
Alv Terje Fotland,
Centre for Development Studies
University of Bergen Stromgaten 54,
N-5007 Bergen, Norway
fax:+ 47 55 58 98 92
e-mail: Alv.Fotland@sfu.uib.no

Time schedule:
Abstracts: 15. October 2000
Conference programme December 2000
Papers: 1. August 2001
Conference: 10.-12. August 2001

23/24

11th International Conference of Historical Geographers

Québec (Aug 12-18, 2001)

This triennial conference, held recently in Ulster (1998), Perth (1995), and Vancouver (1992), is the largest meeting in the field. The 2001 conference will focus on the following themes:

1. Imperial and colonial historical geographies
2. Historical geographies of the city
3. Environmental change
4. Natural and cultural heritage
5. Landscape(s) of collective memories
6. The historical geography of leisure and recreation

Session or paper proposals must be sent before June 30, 2000. It will be possible to update the abstracts before the printing of the final program (Spring 2001). In addition to the papers sessions, the program includes three field excursions:

1. A half-day Old Quebec City excursion.
2. An optional one-day tour: The rural landscape of Kamouraska (South shore of the Saint Lawrence estuary) OR the Beauce region (typical semi-urban region South of Quebec City).
3. An optional post-conference field trip will also be available: Mythic Charlevoix and the 'Kingdom' of Saguenay: Shared landscapes and regional identities.

For further information regarding the conference, please contact:
Marc St-Hilaire,
directeur Laboratoire de géographie historique, Centre interuniversitaire d'études québécoises
Université Laval Sainte-Foy (Qc)
Canada G1K 7P4
Tel.: (418) 656-3770
Fax.: (418) 656-3960
Site WWW du CIEQ : http://www.cieq.ulaval.ca/

67
NET WERK
1050-1051
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Water and Rural History

Reno, 31 May - 2 June 2001

The Agricultural History Society, Natural Resources Conservation Service (NRCS), University of Nevada at Reno (UNR) College of Agriculture, and UNR Department of History will sponsor a conference on Water and Rural History in Reno, 31 May - 2 June 2001.
The event will be held in the new conference facilities of the University Inn on the UNR campus.
24/25
Papers are invited on a wide variety of water and rural history topics. They may include, but are not limited to, rural water supplies and uses, such as water quality, irrigation, sanitation, social and economic aspects of rural water consumption supply, snow surveying, water supply forecasting, and historical aspects of hydrology.

Organizers are planning a Saturday field trip to rural sites of water origin and use. The trip may take participants to a local irrigation project or into the Sierra valley to view the streams that feed and drain Lake Tahoe.
Douglas Helms, Senior Historian
Natural Resources Conservation Service, P. O. Box 2890
Washington, DC 20013-2890
Telephone 202-720-3766
Fax 202-720-6473
Email douglas.helms@usda.gov

European Society for Environmental History

ESEH aims to promote environmental history in Europe by encouraging and supporting research, teaching and publications in the field. It especially wishes to foster communication among environmental historians across Europe, and with colleagues elsewhere.
The biennial ESEH conferences, focusing on both the international and national perspective, are one of the communication platforms the society has to offer to colleagues around Europe, and beyond. The first conference will take place at St. Andrews (Scotland), September 5th - 8th, 2001.

Submitting a proposal
Scholars are invited to submit proposals in English (marked 'ESEH') on no more than 1 side of A4 addressing the above general theme by 30 September 2000 to the Centre for Environmental History & Policy, University of Stirling, Stirling, FK9 4LA, UK. We strongly encourage submitting proposals via e-mail: f.j.watson@stir.ac.uk

25/26

Scientific Committee
An international scientific committee representing the European environmental history community will be responsible for selecting the papers. These are: Dr Peter Brim-

blecombe, University of East Anglia, UK; Dr Petra van Dam, Vrije Universiteit, Netherlands; Professor Christian Pfister, University of Bern, Switzerland; Professor Sverker Sørlin, University of Umeå, Sweden

Posters
Proposals of up to 200 words for poster presentations are also invited. Submit poster proposals to f.j.watson@stir.ac.uk or at the address given above. Conference venue
The University of St Andrews is the oldest in Scotland, set in a beautiful historic town famous for its golf and its beaches. The Centre for Environmental History and Policy is a new research centre housed jointly in the universities of St Andrews and Stirling. It seeks to understand current environmental problems through interdisciplinary analyses of the past. CEHP is delighted to be the host of the first ESEH international conference.

Costs
The conference fee will be £80 (£60 for postgraduates/unwaged), which includes the conference dinner. Accommodation will be in university facilities. Accommodation is priced at £42 per night, inclusive of all meals. It is hoped that a number of bursaries will be available for postgraduate students and colleagues from Eastern Europe. Details will be posted on our web-sites: www.stir.ac.uk/cehp/ or www.eseh.org/ as they become available. The conference registration form will be available from September 2000 and will also be placed online. The conference organisers are extremely grateful to the School of History at the University of St Andrews for its financial support.
You can also find call for papers on this sites:
http://www.svf.uib.no/sfu/nsw/conference.htm http://iwha.net

67
NET WERK
1052-1053
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Signalementen

De signalementen in Net Werk zijn uit zeer diverse bronnen bijeengeraapt om de lezers van informatie te voorzien, maar pretenderen niet een volledig bibliografisch overzicht te bieden. Signalementen afkomstig van lezers zeer uiteraard welkom.

Jaarboek Ecologische Geschiedenis
Geert Castryck, Michiel Decaluwe (redactie) *De relatie tussen economie en ecologie gisteren, vandaag en morgen*
Handelingen van de interdisciplinaire studiedagen
'Ecologische en economische geschiedenis' (Gent, 21 november 1997)
'De spanning tussen economie en ecologie' (Gent, 3 en 4 maart 1998)
Vlaamse Geschiedkundige Kring
Vereniging voor Ecologische Geschiedenis 1999
Inhoud:
Geert Castryck, Michiel Decaluwe, Ilse Leplae en Erik Thoen, Editoriaal
Herman Balthazar, Inleiding
Erik Thoen. Wat kan de geschiedenis leren over de spanning tussen economie en ecologie ?
Jan Bieleman, Landbouw en milieu-Een eeuwigs panningsveld?
Isabelle Parmentier, Stedelijke vervuiling in de 18de eeuw - Een studie op basis van de stadsrekeningen van Ath, Charleroi en Nijvel
Pierre-Alain Tallier, Een nieuwe geschiedenis van het bos in België van het einde van de 18de eeuw tot 1914 - Pleidooi voor een globale benadering
Jelier A.J. Vervloet, Economie en ecologie in een historisch-landschappelijke optiek
Eric Vanhaute, Van Malthus tot Rio - Retoriek rond economie en ecologie
Johan Braeckman, Omgaan met begrensdheid - Beschouwingen over ecologie, economie en demografie
Guy Quintelier, Mens en natuur - Een noodzakelijke conflictspanning en haar mogelijke oplossingen
Isabelle Larmuseau, Het (milieu) recht als oplossing voor de spanning tussen economie en ecologie
Jan Luiten van Zanden, De markt voor natuur en milieu en degroene Kuznets-Curve
Eckhart Kuijken, Van roofbouw tot duurzame ontwikkeling? - Een ecologische benadering van de relatie tussen economie en ecologie
Aviel Verbruggen, De druk van de industriële samenleving op het milieu
Bijdragen van het discussiepanel aan de debatten, Herman Deroo, oud-directeur Sidmar nv; Renaat Tijskens, ere-directeur Belgische Boerenbond; Frank Van Sevencoten, administrateur-generaal Vlaamse Milieumaatschappij, Guy Quintelier, milieufilosoof

Pieter Saey, Rationaliteit, kapitalisme en wetenschap in vraaggesteld - Slotbeschouwingen bij het colloquium. “De spanning tussen economie en ecologie”
Samenvattingen (Engels, Frans, Duits)

ISBN 90 382 0177 X, ƒ 33.-
Te bestellen via de boekhandel
Distributie in Nederland:
Ef & Ef, Eind 36, 6017 BH Thorn
Tel. 0475 561501
Fax 0475 561660

Environment and History
Jaargang 6, Mei 2000 Nummer 2

Editoriaal: Richard H. Grove
Stephen R. Dovers, On the Contribution of Environmental History to Current Debate and Policy
Pere Sala, Modern Forestry and Enclosure: Elitist State Science against Communal Management and Unrestricted Privatisation in Spain, 1855-1900
M.D. Subash Chandran en J. Donald Hughes, Sacred Groves and Conservation: The Comparative History of Traditional Reserves in the Mediterranean Area and in South India
Gregory A. Barton, Empire Forestry and American Environmentalism
Kevin Hannam, Utilitarianism and the Identity of the Indian Forest Service
Donald M. Schug, The Bureaucratisation of Forest Management in India
Boekbesprekingen
-Patrick Nunn, Environmental Change in the Pacific Basin: Chronologies, Causes, Consequences (Judith A. Bennett)
-Thomas Rohkramer, Eine andere Moderne? Zivilisationskritik, Natur und Technik in Deutschland 188~0933 (Ingolfur Blühdorn)
-Char Miller (ed.), American Forests: Nature, Culture, Politics (Oliver Rackham)

67
NET WERK
1054-1055
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort
28/29

Human Ecology Review
Jaargang 7, nr. 1
Research and Theory in Human Ecology

Theresa A. Satterfield, Risk, Mediation and the Stigma of a Technological Accident in an African-American Community
Jennifer Morrissey and Robert Manning, Race, Residence and Environmental Concern: New Englanders and the White Mountain National Forest
Adam Douglas Henry, Public Perceptions of Global Warming
Valerie de Campos Mello, Mainstreaming the Environment: Global Ecology, International Institutions and the Crisis of Environmental Governance
Charles Simpson and Anita Rapone, Community Development from the Ground Up: Social Justice Coffee
Human Ecology Forum: Essays and Commentary
Marc Bekoff, Redecorating Nature: Reflections on Science, Holism, Community, Humility, Reconciliation, Spirit, Compassion, and Love
Tom Cheetham , Dogmas, Idols and the Edge of Chaos (A John Templeton Foundation Exemplary Award Winning Essay)
William S. Abruzzi. The Myth of Chief Seattle

Boekbesprekingen
-Environment, Scarcity, and Violence, Thomas F. Homer-Dixon (Thomas J. Burns)
-The Story of Vermont: A Natural and Cultural History, Christopher McGrory Klyza, Stephen C. Trombulak (Thomas Dietz)
-Families on Small Farms: Case Studies in Human Ecology, M. Suzanne Sontag and Margaret M. Bubolz (Cornelia Butler Flora)
-Towards a Sustainable Future: Environmental Activism in Russia and the United States, Maria S. Tysiachniouk, George W. McCarthy (Editors) (Richard A. Niesenbaum)
-The Local Politics of Global Sustainability, Thomas Prugh, Robert Costanza, Herman Daly (Thomas Webler)

67
NET WERK
1056-1057
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort
30/31

Auster, R. en H. Behrens (eds.), **Landschaft und Planung in den neuen Bundesländern : Rückblicke**, (Berlin: VWF; Institut für Umweltgeschichte und Regionalentwicklung e.V, 1999) 1e druk. Umweltgeschichte und Umweltzukunft, ISBN 3-89700-069-5 kart., V, 387 blz., DM 58.-.

Baeten, G., A. Spithoven en L. Albrechts, **Mobiliteit. Landschap van macht en onmacht**, (Leuven/ Leusden: ACCO, 2000), ISBN 90332-3800-3. *f* 50.-.

Beattie Bogue, M., **Fishing the Great Lakes : An Environmental History, 1783-1933**, (University of Wisconsin Press, 2000), ISBN 029916764X.

Behre, K. en B. E. M. Petzelberger, 'Zur Klimaaussage der Hochmore in Nordwestdeutschland', Holl, H. en A. Brunsmann, (eds.), **Geo-Berlin '98. 150 Jahre Deutsche Geologische Gesellschaft. Gemeinsame Jahrestagung Deutsche Geologische Gesellschaft. Deutsche Mineralogische Gesellschaft. Gesellschaft für Geowissenschaften**, TU Berlin 6-9 Oktober 1998 (Berlin: 1998), pp.V260-V261.

Berkman, K. **Social epidemiology**, (Oxford: Oxford University Press, 2000), 456 blz., ca. *f* 193,20.

Boon, P. J., B. R. Davies en G. E. Petts (eds.) **Global perspectives on river conservation**, (Chichester: John Wiley and Sons, 2000). ca. *f* 485,70.

Borger, G. J., 'Das Grüne Herz der Randstad Holland: eine kulturgeschichtliche Werung', Aurig, R. (ed.) **Kulturlandschaft, Museum, Identität**, (Beucha: 1999), pp. 184-186.

Breysse, D. de, **Le sol urbain**, (Paris: Economica, 1999), ISBN 2717839038. FF198,00 .

Clifford Engs, R. **Clean living movements. American cycles of health reform**, (Praeger Publishers, 2000), 328 blz. ca. *f* 197,20.

Conan, M. (ed.), **Perspectives on Garden Histories**, (Washington DC: Dumbarton Oaks Publication, 1999.) Dumbarton Oaks Colloquium on the History of Landscape Architecture, nr. 21, ISBN 0-88402-265-X (HB); 0-88402-269-2 (PB), 234 blz. $35.00;$20.00.

Condrau, F., **Lungenheilanstalt und Patientenschicksal. Sozialgeschichte der Tuberkulose in Deutschland und England im späten 19. und frühen 20. Jahrhundert**, (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2000) Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft, nr. 137, 368 blz. ca. *f* 95,00.

Cooter, R., M. Harrison en S. Sturdy, **Medicine and modern warfare**, (Amsterdam: Rodopi, 2000) Clio Medica//The Wellcome Institute Series in the History of Medicine, nr. 55, 286 blz. ca. *f* 47,70.

Dewey, S. H., **Don't Breathe the Air: Air Pollution and U.S. Environmental Politics, 1945-1970**, (A&M University Press, 2000) Environmental History Series,, nr. 16.

Fahlbusch, M., **Wissenschaft im Dienst der nationalsozialistischen Politik ? : die "Volksdeutschen Forschungsgemeinschaften" von 1931-1945**, (Baden-Baden: 1999).

Fehn, K., 'Rückblick auf die "nationalistische Kulturlanschaft". Unter besonderer Berücksichtigung des völkisch-rassistischen Mißbrauchs von Kuklturlandschaftspflege', **Erhaltung und Entwicklung gewachsener Kulturlandschaften als Auftrag der Raumordnung**, (1999) Informationen zur Raumentwicklung, nr. 5/6, pp. 279-290.

Fehn, K. en K. Kleefeld, 'Die Verbindung von Natur- und Kulturerleben: der Betrachtungsansatz der ganzheitlichen historisch-geographischen Kulturlandschaftspflege', in Schemel, H. (ed.), **Naturerfahrungsraüme. Ein humanökologischer Ansatz für naturnahe Erholung in Stadt und Land**, Angewandte Landschaftökologie, nr. 19, pp. 191-206.

Gifford, T., **Pastoral: The New Critical Idiom**, (London: Routledge, 1999), ISBN 0-41514732-8 (HB); 0-415-14733-6 (PB). xii + 186.

Goodman, D. C. (ed.), **European Cities and Technology: Industrial to Post-industrial City**, (London: Routledge, 1999), ISBN 0-415-20079-2 (HB); 0-41520080-6 (PB), 364 blz.

Haberl, H., E. Kotzmann en H. Weisz (eds.) **Technologische Zivilisation und Kolonisierung von Natur**, (Wien: Springer, 1998) IFF-Texte, ISBN 3-211-83130-4, 127 blz. DM 39.-.

Hauptmeyer, C. H. (ed.), **Mensch - Natur - Technik. Aspekte der Umweltgeschichte in Niedersachsen und angrenzenden Gebieten**, (Verlag für Regionalgeschichte, 2000) Materialien zur Regionalgeschichte, ISBN 3-89534-334-X, 256 blz. DM 38.00 / SFr 35.00 / ÖS 277.00.

Jakubowski-Tiessen, M. en J. K. Lorenzen-Schmidt (eds.), **Dünger und Dynamit : Beiträge zur Umweltgeschichte Schleswig-Holsteins und Dänemarks**, (Neumünster: Wachholtz, 1999) Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Schleswig-Holsteins, nr. 31, ISBN 3-529-02931-9 kart., 328 blz. DM 46.00.

Johns, A. (ed.) **Dreadful Visitations: Confronting Natural Catastrophe in the Age of Enlightenment**, (London: Routledge, l999), ISBN 0-415-92175-9 (HB); 0-415-921767 (PB). xxvi+ 198.

Kleefeld, K., **Perspektiven der historischen Geographie : Siedlung, Kulturlandschaft, Umwelt in Mitteleuropa**, (Bonn: uitgegeven door Kleefeld und Burggraaff, 1997), ISBN 3-00-001456-X, 553 blz.

Konold, W., 'Fließsgewässer in der Kulturlandschaft oder "die Natur: von Fließsgewässern und ihre Bewertung: eine kritische Betrachtung', **Fließsgewässer in der Kulturlandschaft**, (Köln: Landschaftsverband Rheinland), pp. 59-78.

Kretschmer, K. **Braunkohle und Umwelt : zur Geschichte des nordwestsächsischen Kohlenreviers (1900 - 1945)**, (Frankfurt am Main [u.a.]: Lang, 1998) Europäische Hochschulschriften, nr. 768, ISBN 3-631-32804-4 (kart.), 246 blz. DM 69.00. Tevens Diss. Univ. Leipzig.

Kula, E. **History of environmental economic thought**, (London: Routledge, 1998) Routledge studies in the history of economics,, ISBN 0415133890,, 235 blz.

Lichatowich, J. **Salmon Without Rivers : A History of the Pacific Salmon Crisis**, (1999), ISBN 1559633603, 352 blz. $27.50.

Maier, H. (ed.) **Elektrizitätswirtschaft zwischen Umwelt, Technik und Politik : Aspekte aus 100 Jahren RWE-Geschichte 1898 - 1998**, (Freiberg: TU Bergakad,) Freiberger Forschungshefte, nr. 204, ISBN 3-86012-087-5 pbk, VI, 285 blz. DM 29.80.

Mathieu, J. **Geschichte der Alpen 1500 - 1900 : Umwelt, Entwicklung, Gesellschaft**, (Wien: Böhlau, 1998), ISBN 3-205-98928-7 (Gb.), 253 blz., ca. DM 56.00.

McDaniel, C. N. en J. M. Gowdy **Paradise for Sale :A Parable of Nature**, (Berkeley: University of California Press, 2000), ISBN 0-520-21864-7 (HB); 0-520-22229-6 (PB), xiv + 225 blz. £27.50; £10.95.

Melosi, M. V., **Sanitary City : Urban Infrastructure in America from Colonial Times to the Present (Creating the North American Landscape)**, (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1999), ISBN 0801861527, 608 blz., $ 59.95

Milnik, A. , **In Verantwortung für den Wald : die Geschichte der Forstwirtschaft in der Sowjetischen Besatzungszone und der DDR**, (Potsdam: Brandenburgisches Ministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Forsten, 1998).

Ministerium für Umwelt, Raumordnung und Landwirtschaft des Landes Nordrhein-Westfalen, **Wald, Krieg und Frieden : westfälische Wälder im Zeitalter des Dreißigjährigen Krieges und des Westfälischen Friedens**, (Düsseldorf: 1998,), 62 blz.

Myllyntaus, T. en M. Saiku, **Encountering the Past in Nature: Essays in Environmental History**, (Helsinki: Helsinki University Press, 1999), ISBN 951-570442-1 (PB), 174 blz. FIM 174.-

Noort, J. van den en M. Blauw, **Water naar de zee, Geschiedenis van Waterbedrijf Europoort 1874-1999** (Rotterdam: Jan van den Noort, 2000), ISBN 90-801167-2-6. Inlichtingen: J. van den Noort, Sint Mariastraat 144a, 3014 SR Rotterdam.

Pflaum, M., **Fließgewässer in der Kulturlandschaft**, Jülich 24.-25.September 1998, 8. Fachtagung (Köln: Landschaftsverband Rheinland, Umweltamt, 1999).

Pringle, L.,**The Environmental Movement : From Its Roots to the Challenges of a New Century**, (Harpercollins Juvenile Book, 2000), ISBN 0688156266, 144 blz. $16.95.

Radkau, J. , **Natur und Macht. Eine Weltgeschichte der Umwelt**, (München: C.H. Beck, 2000), ISBN 3-406-46044-5.

Rice, A., **Der verzauberte Blick. Das Naturbild berühmter Expeditionen aus drei Jahrhunderten**, (München: Frederking & Thaler, 1999), ISBN 3-89405-400-X.

Schemel, H. (ed.), **Naturerfahrungsräume ein humanökologischer Ansatz für naturnahe Erholung in Stadt und Land**, (Bonn- Bad Godesberg: Bundesamt für Naturschutz, 1998) Angewandte Landschaftsökologie, nr. 19, ISBN 3-89624-315-2, 372, 2, XVI blz.

Sieferle, R. P. en H. Breuninger, **Natur-Bilder : Wahrnehmungen von Natur und Umwelt in der Geschichte**, (Frankfurt/Main: Campus-Verlag, 1999), 371 blz. DM 58.00.

Smith, M. J., **Thinking through the Environment: A Reader**, (London: Routledge, 1999), ISBN 0-415-21171-9 (HB); 0-415-21172-7 (PB), xii + 435 blz.

Smout, T. C. en R. A. Lambert (eds.), **Rothiemurchus: Nature and People on a Highland Estate 1500-2000**, (Edinburgh: Scottish Cultural Press, 1999), ISBN 1-84017-033-6 (PB), 150 blz. £9.99.

Stiens, G., **Erhaltung gewachsener Kulturlandschaften als Grundsatz der Raumordnung**, (Bonn: Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung, 1999) Arbeitspapiere / Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung, nr. 2, 53 blz.

Stradling, D., **Smokestacks and Progressives : Environmentalists, Engineers, and Air Quality in America, 1881-1951**, (Baltimore: Johns Hopkins UniversityPress, 1999), ISBN 0801860830, 270 blz.

Taylor, J. E. en W. Cronon, **Making Salmon : An Environmental History of the Northwest Fisheries Crisis**, $34.95.

67
NET WERK
1058-1059
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Technisierung des ländlichen Raumes. Landtechnik und technische Anlagen im Freilichtmuseum, Schloss Blankenhain, Agrar- und Freilichtmuseum (Blankenhain, Werdau: 1998) Mensch, Wirtschaft, Kulturlandschaft, nr. 2, 174 blz. 2e Fachtagung der Freilichtmuseen des Deutschsprachigen Raumes.

Verstegen, W., 'Het Mare Liberum van het Amsterdamse riool', **Historisch Tijdschrift Holland**, jrg. 32 (2000) 3/4, pp. 143-156.

Voigtmann, J., **Wasser über Land : wasserwirtschaftliche Anlagen als Elemente der sächsischen Kulturlandschaft**, (Blankenhain: Agrar- und Freilichtmuseum Schloß Blankenhain, 1999) Hefte zu Geographie und Geschichte der Kulturlandschaft, nr. 3, 40 blz.

Wilson, R. C. L., S. A. Drury en J. L. Chapman **The Great Ice Age: Climate Change and Life**, (London: Routledge, 2000), ISBN 0-415-19841-0 (HB); 0-415-19842-9 (PB), xviii + 268 blz. £19.99.

Winter, J., **Secure from Rash Assault: Sustaining the Victorian Environment**, (Berkeley: University of California Press, 1999), ISBN 0-520-21609-1 (HB). £24.95.

Wolschke-Bulmahn, J. en J. Becker American Garden **Literature in the Dumbarton Oaks Collection (1785-1900): An Annotated Bibliography**, (Washington DC: Dumbarton Oaks Publications, 1999), ISBN 0-88402-253-6 (PB), x+243 blz. $35.00.

Wynn, G., **Remaking the land God gave to Cain : a brief environmental history of Canada**, (Leeds: University Print Services, 1998) Canada House Lecture Series, nr. 62, 28 blz.

67

NET WERK

1060-1061

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

68

NET WERK

1062-1063

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Redactioneel

Het heeft lang geduurd tussen nummer 67 en nummer 68 van Net Werk. Als compensatie is dit nummer weer behoorlijk dik (de standaard omvang was in het verleden 16 A5 bladzijden inclusief omslag). Als bonus is hier ook opgenomen een artikel van Pieter Bol, waarin hij vanuit zijn invalshoek als historisch geïnteresseerde epidemioloog voor een publiek van niet epidemiologen de achtergronden van volksziekten uitlegt.
Voor wie over voldoende middelen en tijd beschikt en graag wil reizen valt er op het gebied van de geschiedenis van hygiëne en milieu veel te beleven op uiteenlopende en aantrekkelijke locaties. Jammer alleen dat soms twee evenementen op dezelfde dag(en) plaats vinden. Soms komt de geschiedenis van hygiëne en milieu je op de meest onverwachte plekken tegemoet. Zoals in de tentoonstelling Licht! in het Van Gogh museum, waar direkt bij de ingang een groot panorama van het Rokin de bezoeker op op zeer realistische wijze confronteert met de ontwikkeling van de lichtvervuiling in de afgelopen eeuwen. De samenstellers van de tentoonstelling hebben het zeker niet zo bedoeld en benaderen het fenomeen licht niet als milieuvervuiling, maar voor de milieuhistorische bezoeker is een dergelijke presentatie letterlijk een eye opener.
Nu steeds minder twijfel mogelijk is dat klimaatverandering in de laatste eeuw door menselijk toedoen is ontstaan, zou het onderwerp klimaatgeschiedenis meer aandacht moeten trekken. Jan Buisman doet in elk geval zijn best om hieraan zijn steentje bij te dragen. Zijn reeks over Duizend Jaar weer, wind en water in de Lage Landen is nu aangevuld met Deel 4, 1575-1675. Wie op de hoogt wil zijn van de laatste bevindingen over de geschiedenis van het klimaat in Noord Europa, moet op 6 juni present zijn in de Finse stad Turku, want daar vindt een groot congres plaats over dit onderwerp.
Hoe goed gaat het met de milieugeschiedenis in Europa? Goed, als het aantal ingediende papers voor de eerste Europese conferentie van de ESEH (de Europese vereniging van milieuhistorici) het criterium zou zijn. Het programma zal goed gevuld zijn en Saint Andrews, waar de conferentie plaats vindt, is een schitterend gelegen Schots havenstadje. Dus is er alle reden voor de milieuhistorisch geïnteresseerden om aan dit evenement deel te nemen.
Myriam Daru

68
NET WERK
1064-1065
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Milieuhistorica Petra van Dam wint Eisma prijs

Op 17 november kreeg Petra van Dam de laatste Eisma prijs uitgereikt tijdens de geschiedenisdagen van de KNHG in Amsterdam met op de achtergrond het decor van de karaktervolle neo-gotische architectuur van het Tropenmuseum. De uitgeverij Eisma die de prijs van 7500 gulden ter beschikking stelde heeft jammer genoeg besloten haar werkterrein te veranderen en de wetenschappelijke uitgaven vallen daar niet meer onder. Daarmee viel ook het doek voorde prijs. Dit was niet de enige reden voor nostalgie. Op de achtergrond van de prijsuitreiking was de klimaatconferentie bezig af te stevenen op een mislukking.

Toch was de toespraak van Jan Luiten van Zanden opgewekt. Milieugeschiedenis surft op de golf van een bredere beoefening van de geschiedenis, waar onderwerpen die vroeger als banaal en onbelangrijk niet tot de wetenschapsbeoefening doordrongen nu wel tot briljante studies leiden. Onderwerpen als de tijger op Java, de wederwaardigheden van de walvis rond Groenland of de konijnen in de Hollandse duinen. Bij de milieugeschiedenis blijft de spanning bestaan tussen een anthropocentrische kijk en een ecogeschiedenis waarin de mens zich beweegt als een evolutionair wezen onder alle anderen. Van Zanden poneert verder dat de traditionele geschiedbeoefening niet meer anders kan dan zich open te stellen voor milieugeschiedenis als de beoefenaren van milieugeschiedenis hun onmisbaarheid weten te demonstreren. Regionale geschiedenis kan al niet meer zonder ecologische geschiedenis. Maar milieugeschiedenis moet ook wel het micro niveau ontstijgen. Om succes te hebben moeten milieuhistorici nog veel meer aan de weg timmeren. Een van de vereisten is dat het verhaal spannender moet zijn. Zonder oppervlakkig te worden is het mogelijk met treffende anecdoten de aandacht van de lezer te trekken en aan te tonen dat je geen geschiedenis kunt schrijven zonder de dimensie van natuur en milieu.

Marietje van Winter sloot als voorzitter van de jury naadloos hierop aan, toen zij vertelde dat het boek van Petra begint als een spannend jongensboek. Zij heeft echter het conflict rond de sluizen van Halfweg ver boven het anecdotische weten te tillen en een exemplarisch onderzoek geleverd over economische, politieke en sociale crisis en conflict waar milieuaspecten een essentiële rol in spelen. Een veelheid van bronnen van zeer uiteenlopende aard zijn kritisch geraadpleegd. Diverse disciplines en vele adviseurs hebben bijgedragen tot het begrip van de mechanismen die in het spel waren bij het conflict. Het is Petra gelukt desondanks tot en met de techniekgeschiedenis van sluizen, niet te vervallen in een onontwarbare kluwen van details. Dat de lezer de complexe materie toch nog tot zich kan nemen is niet in de laatste plaats te danken aan de door de jury geroemde heldere en soepele stijl.

Dam, P. J. E. **Vissen in veenmeren. De sluisvisserij op aal tussen Haarlem en Amsterdam en de ecologische transformatie in Rijnland 1440-1530** (Hilversum: Historische Vereniging Holland, 1998) 1e druk. Hollandse studieën, nr. 34, ISBN 9070403420, 304 blz. *f* 59,50. Ook verschenen als dissertatie, Leiden 1996. Met Engelse samenvatting.

Gezondheidsaspecten modern stedelijk waterbeheer

Dr. P. Bol, arts-epidemioloog, T.U. Delft

Dit is de bewerking van een lezing gegeven op de PAO-cursus modern stedelijk waterbeheer aan de TU Delft 3-4 april 1999

De gevaren voor de volksgezondheid van water in de woonomgeving zijn in Nederland relatief gering vergeleken met tal van ontwikkelingslanden; met name is terugkeer van malaria hier ook op middellange termijn nagenoeg uitgesloten. Verdrinking is de voornaamste ernstige gezondheidsbedreiging van water in de woonomgeving, vooral voor kinderen. Belangrijk is een voldoende beheers-inspanning en -verplichting; waterpartijen, eenmaal aangelegd, worden al te vaak maar aan hun lot overgelaten of onvoldoende beheerd. Wie ze creeert dient zorg te dragen voor onderhoud en preventie van eventuele volksgezondheidsproblemen.

Psychisch

Misschien vindt U het vreemd, maar ik begin dit verhaal met het psychische aspect van water in de stedelijke omgeving. En dan met name van nieuw-gecreëerde waterpartijen waar de ontwerpers de laatste tientallen jaren zo dol op zijn. Ja, zegt men, Nederland is nu eenmaal een waterland, vandaar. Maar de nieuwe sloten, vaarten en vijvers hebben tegenwoordig een heel andere bedoeling dan vroeger (afgezien van wadi's en dergelijke). Nu is water meestal nog een onderdeel van het spel met vormen en omgevingen.

Op de tekentafel ziet het er zo mooi uit. En in de toelichting lezen

we over esthetische en recreatieve functies. De mensen vermeien zich daar luchtig gekleed rond vrolijk water. Maar wie in november of maart de werkelijkheid aanschouwt, ziet wel wat anders. Wind en regen kastijden het wateroppervlak en de onbehaaglijkheid van het weer wordt nog benadrukt door de goedbedoelde waterpartijen met hun klotsende golven. Ook op zomerse dagen schijnt niet altijd de zon en al is dat het geval: de verkrozing en de weggewaaide plastic zakken, het papier en vooral de stukken ronddobberend piepschuim maken eerder depressief dan opgewekt. Uiteraard heeft dat te maken met het feit dat veelal na ontwerpen en aanleggen nauwelijks meer naar het water wordt omgekeken. Voorwaar, hier ligt een mooie taak voor het gemeentelijk waterbeheer met als doel: een positieve bijdrage aan de geestelijke volksgezondheid.

Lichamelijk

De discussie over de lichamelijke bedreigingen die eventueel van stedelijk water uit zou kunnen gaan, is de laatste jaren aangewakkerd. Laat ik direct met de deur in huis vallen: als men de gezondheidsbedreiging door dat water uit zou willen drukken in aantallen doden per jaar, dan zal men in Nederland niet ver komen. Waarbij nog aangetekend moet worden dat in de doodsoorzakenstatistiek het verband met water in het algemeen, en met stedelijk water in het bijzonder, meestal niet terug te vinden zal zijn.
Dat ligt in de derdewereldlanden, waar zes op de zeven mensen van deze wereld wonen, wel even anders. Het is niet overdreven te stellen dat van de ruim 50 miljoen mondiaal geregistreerde doden per jaar er ruim 10 miljoen te wijten zijn aan water, niet alleen direct vanwege directe besmettingen maar ook indirect door bijvoorbeeld infectieziekten als malaria, gele koorts en bilharzia waarvan de overbrengers aan water gekoppeld zijn. Een flink deel van de slachtoffers leeft op het platteland maar ook de stedelijke omgeving levert zijn bijdrage. We hebben in 1999 in Den Haag de tweede Internationale Waterconferentie en het Wereld Water Forum gehad, waardoor we ruim kennis konden nemen van allerlei gezondheidsaspecten van teveel, te weinig of kwalitatief slecht water. Terecht werd daar gesteld dat met name het water in de snelgroeiende grote steden een uitdaging van jewelste vormt.

Verdrinking

Van de tientallen mensen die in dit land jaarlijks onbedoeld verdrinken (dus met uitsluiting van zelfmoord) vindt een toenemend aantal de dood in het 'nieuwe water' in de nieuwe wijken. Uiteraard is dit een logisch statistisch gevolg van de relatieve groei van de fractie 'nieuw' water in Nederland, maar er is meer. Waar men het verkeer steeds meer van de rand van het water afschermt, gebeurt dit in de wijken vanwege het karakter en de bedoeling van het daar gecreëerde water niet. Rond dat water wonen veel (jonge) kinderen die zich van nature erdoor aangetrokken voelen. Peuters en ook wel kleuters kunnen verdrinken in 30 cm water. Het leren zwemmen, onder andere in schoolverband, vangt vaak pas aan op de lagere schoolleeftijd, dus vanaf 6 jaar. Eerdere initiatieven vindt men wel, maar vaak niet onder allochtonen. Grote delen van de van oorsprong Marokkaanse en Turkse inwoners bijvoorbeeld hebben geen zwemcultuur. Dit zijn gegevens die men via de media leert kennen en die door deskundigen bevestigd worden. Kwalitatief wel te verstaan; voor kwantitatieve gegevens komt men bedrogen uit. In Nederland is veel erg goed op orde, maar als epidemioloog zoekt men vaak tevergeefs naar incidentie- en prevalentiecijfers, zelfs van die van allerlei veel voorkomende aandoeningen, zoals hart- en vaatziekten en allerlei vormen van kanker.
Verdrinking vormt geen uitzondering. We kunnen bij CBS de cijfers krijgen naar leeftijdsgroep en naar geslacht. Niet echter naar de setting waarin de dood plaatsvond.
In de eerste helft van de jaren negentig van de laatste eeuw stierven ongeveer 100 mensen per jaar een accidentele dood door verdrinking; daarnaast vonden gemiddeld 80 mensen een zelfgekozen dood in het water. Van de 100 verongelukten waren jaarlijks gemiddeld 25 in de leeftijd van 1 t/m 4 jaar. Babies verdrinken zelden en in de oudere leeftijdgroepen is de frequentie ook relatief gering. De kinderen van 1, 2 , 3 en 4 jaar kennen de hoogste incidentie, namelijk 3 per 100.000 per jaar. Voor de bevolking als geheel is dit 0,7. Nogmaals: het staat niet vast wat binnen die groep van 25 verdronken peuters en kleuters het soort water was waarin zij omkwamen.
Ter relativering is het nodig vast te stellen dat er in absolute cijfers ruim 700 mensen verdronken in de jaren rond 1900. Dat betekent op een bevolking van 5 mijloen een incidentie van meer dan 14 per 100.000. Een belangrijke reden was een ruime aanwezigheid van water gekoppeld aan een geringe zelfredzaamheid in water. Niet alleen verdronken vissers en zeelieden maar de talrijke jeugd was de zwemkunst nog vaak niet machtig. In de negentiende eeuw hoorde verdrinking tot de belangrijkste doodsoorzaken onder jonge kinderen, vooral in provincies als Zeeland, Noord- en Zuid-Holland en Friesland. Maar dat de verdrinkingsdood nu een twintigste is van die van een eeuw

68
NET WERK
1066-1067
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

geleden, betekent nog niet dat we tevreden kunnen zijn. Elk gestorven kind betekent een drama voor vele tientallen mensen.

Andere gezondheidsproblemen

Vergeleken bij de circa 100 sterfgevallen door verdrinking zijn andere sterftecijfers die aan water te wijten zijn gering. En niet zomaar uit de statistieken te vissen. Wel kan er bij benadering iets gezegd worden over de ziektelast door aandoeningen die met water verband houden. Met wederom de beperking dat meestal niet te zeggen is wat het aandeel van stedelijk water in de getallen is.

Malarie-koek

De laatste jaren wordt hardnekkig door sommigen gewezen op het gevaar dat malaria in Nederland zou kunnen terugkeren. De voornaamste reden daarvoor zou de opwarming van het klimaat zijn. Ondanks het feit dat deze suggestie steeds weer door deskundigen is weerlegd, duikt de mededeling toch om de haverklap weer in de pers op. Kennelijk zit er brood in bangmakerij en is het publiek ook niet wars van een beetje griezelen. De meest afdoende ontzenuwing van deze paniekberichten stond vorig jaar in een artikel van de Amsterdamse hoogleraar tropische geneeskunde Kager en twee medeauteurs (zie literatuurlijst). Het onderstaande is voor een groot deel aan dat artikel ontleend.

7
8

Terugkeer van malaria betekent dat die ziekte hier vroeger wel voorkwam. Is dat zo? Ja, dat is waar, hoewel niet alle epidemieën van de achttiende en negentiende eeuw die zo genoemd worden werkelijk malaria betroffen. In de laatste eeuw trof malaria voornamelijk Noord-Holland tussen 1920 en 1955.
Men vermoedt dat in de eeuwen daarvoor af en toe malaria de waterrijke kustprovincies trof, o.a. Zeeland. Men sprak van wisselkoorts of anderdaagse koorts (koorts om de andere dag). De verwekker was de protozoa Plasmodium vivax die overgebracht wordt door een van de vele soorten Anophelesmuggen. Deze plasmodium is een milde verwekker en de veroorzaakte malaria voert zelden tot de dood. Andere plasmodia zijn veel gevaarlijker; de kroon spant de Plasmodium falciparum die de beruchte malaria tropica veroorzaakt. Deze protozoa is verantwoordelijk voor de meeste van de circa 2 miljoen doden die mondiaal jaarlijks vallen (voor een groot deel in Afrika en veelal onder jonge kinderen). Hij wordt door een andere Anophelessoort overgebracht.
De Anophelesmug broedt het liefst in brak water. De voorkeur van de vrouwtjesmug gaat uit naar een bloedmaal bij een dier, bijvoorbeeld een rund. De mug is zoöfiel en de mens is tweede keus. In Noord-Holland is in de jaren vijftig door

68
NET WERK
1068-1069
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

de Amsterdamse onderzoeker Van Seventer geconstateerd dat de muggen in de herfst in de stallen kropen om te overwinteren. In de lente werden af en toe mensen gestoken, zeker indien bij het opleven van de muggen het vee al in de weide stond. Waarschijnlijk is de oorzaak van de grote epidemie die vlak na de oorlog het gebied ten noorden van Amsterdam trof, te wijten geweest aan het gebrek aan vee. Dat was nagenoeg geheel opgegeten of afgevoerd naar Duitsland, zodat de muggen zich maar met mensen behielpen. Er is toen voor de laatste maal veel kinine verstrekt in Nederland. Het laatste inheemse geval trad op in 1961 en in de jaren '70 heeft de WHO Nederland definitief malariavrij verklaard.
De betreffende Anophelessoort komt nog steeds in Nederland voor (er is dus geen opwarming nodig voor haar aanwezigheid), zij het in kleine populaties. Het zit die mug namelijk tegen. Zo is in heel het land verontreiniging van oppervlaktewater opgetreden door o.a. insecticiden. Ook is veel brak water verzoet in grotere wateren (Zeeland, Biesbosch!) maar ook in bijvoorbeeld de sloten van Noord-Holland. Want de afdamming van de Zuiderzee in 1931 schiep het zoete IJsselmeer. Die enorme zoetwaterbel heeft het zoutgehalte in de sloten drastisch gereduceerd. Misschien nog belangrijker: de bevolking leeft

8
9

niet meer in boerderijen met veestallen maar in mugonvriendelijke huizen waar er geen overwinteren bij is.
De overbrenging van de plasmodium geschiedt van een besmet dier of mens, via een geschikte mug, naar een volgend nog onbesmet dier of mens. Er moet dus een voldoende aantal personen in een gebied aanwezig zijn die de plasmodia in hun bloed hebben, om de infectieketen te starten en te onderhouden. Het ontstaan en zich handhaven van een endemische situatie wordt bepaald door meerdere factoren; op elk daarvan is een kansrekening van toepassing. Het uiteindelijke evenwicht is te beschrijven als een samenstel van die kansrekeningen. Wordt aan de voorwaarde voor het onstaan van een nieuwe malaria-endemie voldaan in het Nederland van nu? Nee, want er is maar een zeer beperkt aanbod van mensen met de parasiet onder de leden, en die moeten dan nog maar net, in de korte tijd voordat ze behandeld worden, door een Anopheles gestoken worden die vervolgens nog een keer moet steken, en dan niet een dier maar een tweede mens.
Wat is het aanbod? Wel, per jaar worden zo'n 250 mensen in Nederland in de statistieken bekend, die malaria importeerden van elders. Dit vaak op grond van het niet nemen van profylactische middelen of in verkeerde dosering en vooral

door het niet lang genoeg doorslikken na terugkomst. Het aantal van 250 mag men verdubbelen om het ware cijfer te benaderen, omdat niet elk geval bekend wordt. Hoeveel van die 500 worden in de periode vóór hun therapie gestoken door niet zomaar een mug maar door een Anopheles, waarin de parasiet aanslaat, waarna een volgend mens deze cadeau krijgt? Nou, dat zijn er waarschijnlijk 0 (nul); het valt waarachtig niet mee om een levenskrachtige populatie in de juiste ecologische niche te brengen (zoals de mensen die bevers en otters uitzetten kunnen bevestigen).
De nieuwe tendens om moerassen, overloopgebieden en dergelijke te scheppen, kan overigens wel leiden tot heel wat muggenoverlast. Die wordt dan voornamelijk veroorzaakt door twee muggensoorten,
9 de Culex pipiens (steekmug) en
10 de Aedes vexans (moerasmug),
een zusje van de verwekker van de gele koorts (Aedes egypti). Dat het heel lang geduurd heeft eer de gele koorts vanuit Afrika overgeplant werd naar geschikte tropische gebieden in Midden- en Zuid-Amerika bewijst overigens temeer dat er aan meerdere voorwaarden voldaan moet worden voordat een effectieve verbreiding een feit is.
Tenslotte een paar getallen die illustreren hoe ernstig de situatie in de endemische gebieden is. In ongeveer 100 landen zijn 2 miljard mensen potentieel blootgesteld aan met plasmodia geïnfesteerde muggen. Op dit moment hebben 300 miljoen mensen de parasiet onder de leden en 100 miljoen daarvan zijn ziek. Hetgeen resulteert in de genoemde 2 miljoen doden jaarlijks. U begrijpt dat waar één op de zeven mensen de parasiet huisvest, de situatie ingrijpend anders is dan in Nederland waar per tijdseenheid een fractie van 500 import-gevallen bestaat, bijvoorbeeld 30 personen (één op de half miljoen inwoners!). Met bovendien meestal een plasmodium aan boord die ongeschikt is voor de spaarzame inheemse Anophelesmuggen.

Ziekte van Weil

In het Amsterdamse laboratorium waar de verwekker van de ziekte van Weil - een spirocheet - aangetoond kan worden, komen zo'n 150 aanvragen per jaar binnen. In circa 30 gevallen worden de leptospiren aangetoond. Ze vooroorzaken een leverontsteking die in kinderen onder de 5 jaar meestal mild verloopt. Bij volwassenen kan ze af en toe tot de dood voeren. Een triest geval betrof enkele jaren geleden een ambtenaar in Overijssel die door een boze burgeres in een sloot was geduwd. Zij protesteerde zo tegen de voorgenomen afbraak van een illegaal schuurtje in haar achtertuin, aan die sloot. De man kreeg de ziekte van Weil en overleed.

68
NET WERK
1070-1071
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

De spirocheet - een zusje van de verwekker van syfilis - wordt uitgescheiden in de urine van o.a. ratten en overleeft een tijdlang in stagnant water. Vandaar dat spuien ook daarom van belang is. Maar het is tevens raadzaam om niet in zulk water te zwemmen. Elk jaar zijn er weer slachtoffers onder deelnemers aan studentenjool die in stadsgrachten te water gaan. Niet doen dus.
Is het nu zo dat het creëren van natuurvriendelijke oevers automatisch een toename van de ziekte van Weil zal geven? Dat hangt o.a. af van de mate van ratvriendelijkheid van die oevers (een vraag aan biologen).
Terzijde: in de eerste helft van de negentiende eeuw was de Amsterdamse Jordaan vol water. Wat nu een gracht is of gedempt, was toen een sloot met wat we tegenwoordig natuurvriendelijke oevers zouden
10 noemen. Een monsterverbond van
11 hygiënisten en ingenieurs heeft daar een eind aan gemaakt. Het water - dat overigens in de huishoudens gebruikt werd - was een bron van ziekte. Bovendien wemelde het van de ratten. Kwam dat nu door die modderige glooiende oevers? We kunnen hooguit zeggen dat ze een positieve bijdrage leverden aan het rattenparadijs, naast andere factoren.
Want waarschijnlijk staat anno nu tegenover elke burger een rat op de kaart van Nederland. Ook in stedelijke gebieden met kademuren, basaltgloolingen en beschoeiingen. Van meer belang lijkt me hoe we met het water omgaan. Erin zwemmen of niet, maar ook spuien of niet. Een doorslaggevende factor is ook de voedselverstrekking aan de ratten. Die is vaak riant door slordig omspringen met voedselafval maar ook door het zogenoemde eendjesvoeren. De modale Nederlandse eend kan het aanbod vaak niet meer aan en de rat gaat er mee heen. Een wat strakkere opstelling tegenover onze gevederde vrienden lijkt gewenst.

Water borne diseases

In de negentiende eeuw haalde vooral de stadsbevolking haar water nog op grote schaal uit grachten en rivieren. Dat gaf een rijke besmettingskans aan de bacteriën die tyfus, cholera en bacteriële dysenterie veroorzaken en aan het virus dat hepatitis A veroorzaakt, wellicht ook af en toe aan het poliovirus. Momenteel hebben we een goed rioleringsstelsel en ik heb me laten vertellen dat er gewerkt wordt aan het opheffen van het zogenoemde overstortprobleem. Het zorgvuldig omspringen met hemelwater, ook tijdens pieken, kan dus naast andere doeleinden van belang zijn voor de volksgezondheid. Want er is potentieel een kans dat oppervlaktewater besmet wordt met voornoemde ziekteverwekkers. Maar ook hier geldt dat de manier waarop men

met potentieel besmet water omspringt van doorslaggevend belang is. Want het is bijvoorbeeld niet zo dat rioolwerkers om de haverklap zulke infectieziekten verwerven. Dat het goed kan gaan ziet men bijvoorbeeld in Japan, waar 80% van de riolen niet in de grond weggestopt zitten. Maar de Japanners gebruiken het open rioolwater niet om te baden, te zwemmen of er de groente in te wassen. We hebben daar dan ook te doen met een bevolking met een hoog educatiepeil en goede voorlichting. Waar dat niet het geval is, kunnen problemen ontstaan; in het noorden van Japan heb ik kinderen wel zien zwemmen in een zwaar vervuilde rivier waar riolen op uitkwamen, maar dat was in een achterbuurt. In India of Indonesië is de combinatie van open riolen en besmette riviertjes een
11 bron van veel ziektelast en ook de
12 westerse toerist zonder prik loopt er gemakkelijk hepatitis A op. In 1975 kende overigens ook de Portugese stad Oporto nog een grote epidemie van hepatitis A onder badgasten in Foz, bij de monding van de Douro.
In het westen van Nederland was tijdens de laatste maanden van de Tweede Wereldoorlog op veel plaatsen geen schoon water meer. Maar dankzij voorlichting aan een goedgeschoolde bevolking konden de gevolgen beperkt worden. Zo instrueerden de gezondheidsautoriteiten in Amsterdam de bevolking om water buiten in teilen aan zonlicht bloot te stellen. De UV-straling reduceerde de kiemgetallen van o.a. tyfusbacteriën aanmerkelijk.
Een bijzondere besmetting betreft de waterbacterie Aeromonas. Die blijkt bij heel wat waterliefhebbers - surfers, vissers, zwemmers - ingewandsstoornissen met diarree te kunnen veroorzaken. Hoewel de meer dramatische vormen daarvan vooral optreden door een bepaalde ondersoort die voornamelijk ouderen en wel speciaal gepredisponeerde mensen treft.

Kinderbadjes

Een bijzondere categorie van stedelijk water betreft de zwemparadijsjes voor onse jongste kroost in de parken. In een land waar aan de zwembaden en buitenbaden de hoogste eisen worden gesteld, ontspringen de bassins in de parken vaak die dans. En al wordt het water dagelijks ververst en soms ook af en toe gechloreerd, aan het einde van een hete zomerdag is het bacteriologische resultaat van bemonstering niet mis. Hier is een dilemma. Want we willen de kinderen, en ons zelf, het plezier niet onthouden. Misschien moeten we er maar in berusten dat we in een hyper-gereguleerd land ook bij maximale inspanning toch tot een suboptimaal resultaat komen. Uitendelijk zijn calamiteiten tot nu toe uitgebleven.

68
NET WERK
1072-1073
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

En dan nog

Tenslotte nog een paar zaken. Botulisme is een ziekte van waterdieren en -vogels die besmet worden door Clostridium botulinum van de typen B of E in geëutrofieerd zuurstofarm water. Het is niet waarschijnlijk dat mensen in groen slijmerig water gaan zwemmen nabij met de buik omhoog drijvende vissen en vogelkadavers. Dat is namelijk naast het eten van die kadavers de enige mogelijkheid om zelf door het botulinegif aangetast te worden. Tot nu toe is geen dergelijk geval bekend.
Een laatste zaak betreft een samenspel van eenden, slakken, mensen en de platworm schistosoma (een verwant van de verwekker van bilharzia). De eieren worden uitge-
12 scheiden door de eend, worden tot
13 larf en zoeken een goed heenkomen in een waterslak. Daar groeien ze uit en worden in het water tot cercariae die onze huid aantasten en hevige jeuk veroorzaken (zwembadjeuk). Heftige antistofvorming zorgt ervoor dat we individueel na enige tijd over dat probleem heen zijn. Ook hier is de omgang met water, bijvoorbeeld in een wadi, van doorslaggevend belang voor overlast of niet.

Literatuurlijst

Bol P., Algemene hygiëne en epidemiologie. Collegedictaat voor studenten Gezondheidstechniek, Faculteit Civiele Techniek, Technische Universiteit Delft. Delft: Technische Universiteit, 3e druk 1998.
Bol P., Voorkomen is beter dan genezen. Waterkwaliteit, een zaak van leven en dood. In: Kosten of kwaliteit ? (red. JC van Dijk, JQJC Verberk). Delft: TU Delft, 2000.
Kuijper EJ, Bol P, Peeters MF, Steigerwalt AG, Zanen HC, Brenner DJ. Clinical and epidemiologic aspects of Aeromonas DNA hybridization groups isolated from human feces. J Clin Microbiol 1989; 27: 1531-7.
Leenen EJTM., Gezondheidsklachten in verband met recreatie in oppervlaktewater in de zomer van 1999. Infectieziekten Bulletin 2000; 11: 133-5.
Takken W, Kager PA, Kaay HJ van der, Terugkeer van endemische malaria in Nederland uiterst onwaarschijnlijk. Nederl Tijdschr Geneesk 1999; 143: 836-8.
Tomes N., The gospel of germs. Men, women, and the microbe in American life. Cambridge: Harvard University Press, 1998.

Over water gesproken...

Announcing: WaterForum. A new e-mail discussion forum.
WaterForum is a free and open forum for discussion of surface water and groundwater resources issues; including drinking water, water conservation, environmental chemistry, wetlands, wastewater, irrigation, recreational use, fisheries and wildlife use, aquaculture, coastal studies and oceanography, environmental and public health issues, contamination/remediation, computer modelling, climatology, hydropower, and any other relevent water resources topics. The list is moderated by Ken Bannister, founder of GroundwaterDigest, currently the world's largest groundwater discussion forum.
WaterForum seeks to broaden the discussions held on GroundwaterDigest to include other areas of interest in the water resouces field.
A broad range of members from
13/14 academia, industry, government, and the general public, as well as wide ranging geographic diversity will provide for an interesting and helpful forum. Your membership is valued and your input is welcomed.
If you are not already a member, please consider joining the over 3400 subscribers of WaterForum today!
To join, simply send a blank e-mail to waterforum-subscribe@egroups.com or e-mail me directly at kenbannister@waterdowsers.com with a request to join WaterForum Ken Bannister WaterForum Moderator http://www.egroups.com/group/waterforum

Medicine in the Twentieth Century

Onlangs is over de medische geschiedenis van de 20e eeuw een bundel gepubliceerd met meer dan veertig essays. Dit boek is bedoeld voor een publiek van niet-specialisten. *Medicine in the Twentieth Century* Edited by Roger Cooter, University of East Anglia, UK and John Pickstone, University of Manchester, UK. (For Full Information and to view a Free Sample Chapter, please click on: http://gbhap.com/Features/Med_20c/top.htm
The editors of Medicine in the Twentieth Century commissioned over forty essays from renowned specialists. The book's chapters cover the themes of expertise & authority, popular understanding & patient politics, government & industry, gender, race & class, and internationalism & global health. Throughout, the authors set the 'miracles' into context, the hype into historical perspective, the high-tech against the background of the abiding realities of life and death. The essays will appeal to historians and social scientists, health workers and researchers, and to the general reader - the citizen-patient in all of us. 970pp - Cloth - ISBN 90-5702-479-9 - $120 / £75 / EUR126
Harwood Academic Publishers
http://www.gbhap.com

68
NET WERK
1074-1075
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Nieuwe dateringsmethode historisch onderzoek bodemvervuiling

Sinds kort is het dankzij een nieuwe methode van TNO-NITG (het Nederlands Instituut voor Toegepaste Geowetenschappen) mogelijk bodemvervuiling met aardolieproducten nauwkeuriger te dateren. Het instituut gaat uit van de mate van
14/15 verwering. Door te analyseren welke bestanddelen verdwenen zijn (weggespoeld, opgelost in het grondwater of verdwenen door biodegradatie) is de ouderdom van de vervuiling vast te stellen : grof gezegd, hoe meer verdwenen is, hoe ouder de vervuiling. Gaschromatografie en massaspectrometrie geven samen inzicht in de chemische samenstelling van de onderzochte vervuiling. Alhoewel nauwkeuriger dan tot nu toe, blijft de datering een schatting.
De nieuwe werkwijze is voor het eerst gebruikt bij een onderzoek van de vervuiling in de Amsterdamse Petroleumhaven, waar al 120 jaar olie weggelekt is naar de bodem. Bij deze opdracht heeft TNO-NITG de tijd verdeeld in vier perioden. Specifiek voor die locatie is het feit dat in 1940 de olievoorraad door de Duitsers in brand is gestoken. Verder waren de onderzoekers afhankelijk van de bereidwilligheid van bedrijven. Sommige hebben meer historische gegevens geleverd dan andere.
Info: TNO-NITG Jeannet Meinema tel. 030-2564709.

EDEN seminars

Environmental history of Indonesia
KITLV Monday 3.00-5.00 p.m.
KITLV meeting room / zaal 138
Reuvensplaats 2, Leiden
5 March 2001
Pujo Semedi (Gadjah Mada University) Overfishing in the Java Sea, 1900-2000
2 April 2001
Martine Barwegen (KITLV) Long-term trends in animal husbandry in Java
7 May 2001
Bart Barendregt (Leiden University) From the realm of the nine rivers: changing cultural landscapes in southern Sumatra
Further information: David Henley, KITLV, Tel 071 527 2913/2295, e-mail henley@kitlv.nl

Conferenties

15/16

Conferentie agenda in het kort

23-25 maart 2001,
Landscapes and Politics,
Edinburgh, Schotland
28 maart-1 april 2001,
Making Environmental History relevant in de 21st century,
American Society for Environmental History en the Forest History Society, Durham, North Carolina, VS.
20-21 april 2001,
Native, naturalized, and Exotic Species in European History,

European University Institute (EUI) , Florence, Italië
6-8 juni 2001,
Climate, Change and Variability, in Northern Europe Proxy Data, Instrumental Records, Climate Models and Interactions,
2e internationale symposium
CLIC, Turku, Finland
18-21 juli 2001,
Exploitation, Overexploitation in Societies Past and Present,
Congres IUAES -The International Union of the Anthropological and Ethnological Sciences, Göttingen, Duitsland
10-12 augustus 2001,
2e Conferentie van IWHA The International Water History Association,
Bergen, Noorwegen
12-18 augustus 2001,
11e internationale conferentie van historisch-geografen,
Quebec , Canada
5-8 september 2001,
1e conferentie van de ESEH European Society for Environmental History,
St. Andrews, Schotland
6-9 september 2001,
Occupational Health and Public Health, Lessons form the Past - Challenges for the Future,
2e internationale conferentie 'History of Occupational and Environmental Prevention' en 4e internationale conferentie 'International Network for the History of Public Health', Norrköping, Zweden
24-26 Oktober 2001,
2e Spaanse milieugeschiedenis conferentie,
Huesca, Spanje
20-23 maart 2002,
Producing and Consuming Natures,
American Society for Environmental History, Denver, Colorado

Landscapes and Politics

23-25 Maart 2001 Edinburgh

A three day cross-disciplinary conference, will be held at the University of Edinburgh. It will be hosted in association with the Department of Architecture, University of Edinburgh, and the Department of Geography, Open University.

Speakers include:

Stephen Bann (School of Arts and Image Studies, University of Kent at Canterbury)

Barbara Bender (Department of Anthropology, University College London)

John Dixon Hunt (Department of Landscape Architecture and Regional Planning, University of Pennsylvania)

Elizabeth Lebas (School of Arts, Design and Performing Arts, Middlesex University)

Patricia Macdonald (independent artist and writer)

Kate Soper (School of Arts and Humanities, University of North London)

68
NET WERK
1076-1077
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

The conference will seek to respond to the increasing interest in this topic which is evident across a wide variety of disciplines and it will provide a significant contribution to current debates by acting as an important point of focus. The work that is being done in this area is extremely heterogeneous, and the conference will embrace and reflect this. In particular, it will be concerned to encourage innovative critical approaches and to extend and deepen the field by opening up new themes for investigation:

- landscape and the 'trace'
- contemporary landscape representation
- landscapes in film
- landscape and the ideology of improvement
- moral landscapes
- landscape, identity, estrangement
- personified landscapes
- landscapes and war
- landscapes and the body
- the new aesthetics of landscape
- landscape as event
- landscapes and theatricality/performance
- landscapes and social policy
- somatic landscapes
- utopian landscapes
- macro/global to micro/domestic landscapes
- landscapes and the politics of the past

It is intended that selected papers from the conference be published as an edited collection.

Conference Registration, Accomodation, Delegate Fees:
Academic or other staff: £ 90.00
Student: £ 35.00
The above fee includes access to all sessions of the conference and morning coffee, lunch, and afternoon tea on each day of the conference. Please note that it does not include accommodation. ce for the delegate fee (i.e. cheques/credit card payments should be for £110 or £55)

Booking Form
Please fill in the following details:
Name of delegate:
Postal Address:
Email address:
Institutional affiliation:
Position (staff or student):
To confirm your attendance at the conference please fill in this form and return it as soon as possible, together with a cheque (or banker's draft drawn in GBP) made payable to The University of Edinburgh, to:
Landscapes and Politics, Department of Architecture, 20 Chambers Street. Edinburgh Scotland EH1 1JZ
Alternatively payment can be made by credit card by telephoning the University Finance Office at +44 131 650 8095 and quoting the card details. Please remember to fill in the booking form as well, and to note on it that payment has been made by credit card. A 1.5% service charge will be added to the delegate fee for credit card payments.

Making environmental history relevant in the 21st century

A Joint Meeting of the American Society for Environmental History and the Forest History Society
March 28 - April 1, 2001
in Durham, North Carolina.

Distinguished Lectureship in Forest and Conservation History "Smokechasing: The Search for a Usable Place" given by Dr. Stephen Pyne Professor, Biology Dept., Arizona State University and Fire Historian Banquet Speaker 'Man and Nature in the 21st Century' given by Dr. David Lowenthal Professor Emeritus, University College London and George Perkins Marsh Biographer.
Plus: First Night Plenary Session with: Norman Christensen, Nancy Langston, Patty Limerick, and Donald Worster
180 Technical Papers Breakfast discussion groups
Field Tours Entertainment by the Coastal Cohorts, Exhibits and Poster Session Contacts at Duke University, NCSU, UNC, the National Humanities Council, and research facilities of the NIEHS, EPA and the U.S. Forest Service
Follow the FHS Web site at http://www.lib.duke.edu/forest/ for information updates.
http://www.lib.duke.edu/forest/jt-conf.html

18
19

European University Institute (EUI)

18
19

Native, naturalized, and exotic species in European history

20-21 April 2001 Florence

- How have animals and plants moved across Europe to alter human history?
- When have Europeans considered exotic species good or bad and why?
- How has treatment of non-human species recapitulated treatment of human species?
- How has Europe's global biological exchange altered world history?

Our goal is to explore Crosby's themes about ecological exchange on a European level. Our hope is that we can attract a small, enthusiastic group of scholars to discuss these fascinating topics in a remarkable setting. . All discussions will be held in English. An appropriate workshop publication is anticipated."
Luisa Passerini, professor Peter Becker, professor Marcus Hall, Jean Monnet Fellow -Workshop Coördinator E-mail: hall@wsl.ch
Department of History & Civilization European University Institute
Villa Schifanoia,
Via Boccaccio 121,
I-50133 Firenze - Italy
http://www.iue.it/
(besloten bijeenkomst?)

68
NET WERK
1078-1079
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

19
20

Climate Change and Variability in Northern Europe Proxy Data, Instrumental Records, Climate Models and Interactions

Second international symposium CLIC
Turku, Finland, 6-8 June 2001

Background
Climate change is widely considered as one of the most considerable environmental changes taking place globally. Climate is a continuous process, which at times shows rapid changes, and sometimes, gentle drifts or fluctuations. The mutual threat shared by societies is largely based on the fact that we do not know what to expect about future climates on a regional scale. Although the understanding of climatic parameters and their complex interactions on different spatial and temporal scales is improving rapidly, there are still many challenging, unanswered questions with regard to potential future climates.

Objective
The aim of the interdisciplinary symposium is to bring together scientists studying climate dynamics in a broad sense and to foster communication between scientists and interest groups applying scientific knowledge on mitigation and adaptation for climate change.
For the detection, attribution and forecasting of climate change, the development of sophisticated climate models is fundamental. Ideally, for the purpose of projecting future climates, climate models should be able to adequately
1) represent the current climate,
2) reproduce interannual and decadal climate variability for a given history of external forcings (based on instrumental data),
3) reproduce different climate episodes in the past (based on proxy data) and
4) successfully simulate abrupt climate change events from the past.

These requirements call for close collaboration and sharing existing knowledge between scientists from various fields, for example palaeoenvironmentalists, ecologists, atmospheric scientists, oceanographers and climate modellers, to name a few. Northwestern Europe and the North Atlantic are known to be most challenging regions in climate models. Various models predict very different climates for the region. Hence, there is a need to bring together scientists studying different aspects of this region's climate to share knowledge and understanding of climate process. In the proxy record field, higher resolution thanks to new, advanced methods in sampling, detection, computing and data analysis allows interesting comparisons with available instrumental records. Furthermore, better data will aid pinpoin-

ting cause-and-effect relationships in past climatic variations. Sharing the understanding will be of great benefit to climate modellers who do their best to transform the process into a set of physical equations.

Topics
The topics of the symposium, which concentrates on Northwestern Europe and the North Atlantic, include:
- Climatic proxy data
- Instrumental climate records
- Abrupt climate changes of the past
- Solar effects on climate
- Global climate models and their intercomparisons
- Regional climate models
- Correlation of proxy data, instrumental records and model results
- Oceanic circulation and the North Atlantic
- Ecosystems: Vegetation-soil-atmosphere interactions
- Interactions between climate, nature and society
- Scenarios: Consequences of climate change to natural environments and human activities

20/21

Symposium structure
The symposium will be a mixture of plenary sessions giving state-of-the-art reviews by highly qualified keynote speakers, and horizontal, problem solving sessions with offered research papers and posters.

Key-note speakers include:
- Raymond Bradley
- Wolfgang Cramer
- Bas van Geel
- Phil Jones
- Hans von Storch
- Timo Vesala

Call for papers
Those wishing to give an oral or a poster presentation at the symposium should submit an abstract of max. 200 words in one paragraph to the conference registrar by 28 February 2001. Abstracts should be preferably submitted as email attachments in the following format: Paper: A4 Margins: Left & Right 2.54 cm (1"), Top & Bottom 3.17 cm (1.25") Font: Times Title: Bold 12 pt (centred) Name & Affiliation Italic 11 pt (centred) Body text: Normal 11 pt (justified)
A sample abstract with the correct layout can be found on the conference web site. Oral and poster presentations will be given equal consideration, and abstracts of both will be published in the abstracts book. The abstracts will be subject to review by the Scientific Programme Committee.

Key outputs
The keynote papers and selected research papers (subject to review) will be published in a special edition of Fennia, the international journal of the Geographical Society of Finland.

68
NET WERK
1080-1081
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Registration fee
The cost of the symposium is 110 Euro per person, 45 Euro for students, for registrations received before 28 February, and 130/50 Euro respectively thereafter. The fee includes access to all symposium, a delegate's bag including the documentation, and morning/ afternoon refreshments during the meeting. A separate fee will be incurred for the conference dinner and the post-symposium excursion.
Please note: A refund less 15% is possible if cancelling before 15 April 2001. If cancelling before 15 May 2001, a refund of 50% will be paid. No refund will be paid for cancellations after 15 May 2001.
see registration form http://figare.utu.fi/events/CLIC/registration.htm
Accommodation
A wide range of hotels and guesthouses will be available in Turku depending on requirements. Hotel rates include breakfast and start from approximately 40 per night. Guesthouse rates start from ca. 25. See registration form for further details.

21/22

Excursions
A one-day post-symposium excursion by ship has been arranged to the Southwestern Archipelago and the Field Station of the Archipelago Research Institute on the island of Seili (Själö) on Saturday 9 June. Places are limited and a charge of Euro 45/30 will be made, which includes lunch. On the way to Seili visitors will see parts of the spectacular archipelago, which consists of more than 30 000 islands and skerries stretching between mainland Finland and Åland. At the Research Station, visitors will have the opportunity to hear about the fascinating history of the island dating back to 17th century serving as a leprosy hospital and later, a mental hospital. Visitors will learn about the research undertaken on the Baltic Sea and the nearby Archipelago Biosphere Area. Please indicate on the registration form if you are interested in this excursion.
Registration
Registration will commence on Tuesday 5 June 2001 (at16.00-19.00 hrs) at the University. Registration and info desk will be open throughout the symposium. The symposium sessions will start in the morning of Wednesday 6 June.
How to register
Complete the registration form on the conference web site at http://figare.utu.fi , where additional information and most recent details can be found. Any queries should be sent directly to the conference organising office at FIGARE coordination:
Dr. Jaana Vormisto,
Figare Coordination, University of Turku, FIN-20014 Turku, Finland
Tel. +358 2 333 6265
Fax. +358 2 333 5730
Email: jaavor@utu.fi

Congress of The International Union of the Anthropological and Ethnological Sciences (IUAES)

Exploitation and Overexploitation in Societies Past and Present

Göttingen July 18-21 2001

Aims of the Congress
"Exploitation and Overexploitation in Societies Past and Present" is the theme of the 2001 InterCongress of the lnternational Union of Anthropological and Ethnological Sciences.The question has been chosen as it covers a subject intensely discussed in the scientific communities of anthropology, ethnology, environmental history and related fields such as archeology or historical geography. Questions of resource
22/23 economics and the evaluation of human impact on natural systems gain more and more importance in public discourse.The Congress aims to bring together researchers of related, but often too distant, fields and offers insights to the public as well. Human impact on landscape can be conceptualised in terms of socially governed ecological systems. In the past the adaptive capacity of human cultural systems has been emphasised. Nowadays, a shift can be recognised towards modified views. Resources are discussed as prerequisites for establishing complex human societies.This includes also a more biologically minded view from the standpoint of the humanities. In such a view, human societal complexes can be understood as systems that manage energy and matters.The concept of social-metabolic regimes has developed in such a context. Cultures, as seen within this paradigm, are not understood merely as autopoietic symbolic entities but as results of an interaction of material prerequisites and emerging social structures. One might dismiss this as an epistemological shift, part of the play of science with itself. But it remains unsolved so far in terms of evolutionary theory if the ultimate goal of evolution is reproductive success or accessibility to and optimising of energy resources.
There are other important reasons for this conference, however. It becomes increasingly evident that man-nature-relationships which are strongly expressed in exploitation strategies will turn into the most decisive issue for the forthcoming century.The conference will focus on the most urgent questions of this development and therefore add a much-needed perspective to the discourse on Global Change.We aim to refurnish the changing world with social subjects, their reasoning, their suffering and their culturally and biologically driven ability for solving the challenge of survival.

68
NET WERK
1082-1083
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Preliminary programme

Wednesday July 18th Afternoon
Opening session
Official addresses
Keynote Addresses Marian Fischer-Kowalski (Vienna, Austria)
Keynote Addresses Anrew Goudie (Oxford, UK)
Wednesday July 18th Evening
Public Lecture H.J. Schnellnhuber (Potsdam, Germany)
Reception Aula of the Georg-August University Göttingen
23/24

Thursday July 19th Morning
Plenary session on Environmental History
Speaker Karl Butzer (Austin, Texas, USA)
Speaker John McNeill (Washington DC, USA)
Speaker Verena winiwarter (Vienna, Austria)
Thursday July 19th Afternoon
Parallel sessions on the topics
Environmental History (chair Verena Winiwarter, Vienna, Austria)
Archaeology of Landscapes (chair Karl Butzer, Austin, Texas, USA)
Recycling (chair Bernhard Streck (Leipzig, Germany)

Conference Dinner

Friday July 20th Morning
Plenary session on Sustainability
Speaker William Woods (Edwardsville, USA)
Speaker Rolf Peter Sieferle (St Gallen, Switzerland)
Speaker Joan Martinez-Alier (Barcelona, Spain)
Friday July 20th Afternoon
Parallel sessions on the topics
Concepts of Sustainability (chair Rolf Peter Sieferle, St. Gallen, Switzerland)
Agricultural Systems vs. Industrialized Systems (chair Andrew Goudie)
Human Subsistence in Past and Present Societies (chair Rainer Marggraf)

Saturday July 21st Morning
Plenary session on Environmental Sociology
Speaker Gerd Spittler (Bayreuth, Germany)
Speaker Bernhard Streck (Leipzig, Germany)
Saturday July 21st Afternoon
Parallel sessions on the topics
Nature in Culture-Culture in Nature (chair Bernd Hermann, Göttingen, Germany) 24/25
Extreme Environmental Conditions (chair Tim Ingold, Aberdeen, UK)
Evaluating Summary by Roy Ellen (Canterbury, UK)
Closing lecture

Sunday July 22nd Morning
Post Congress Excursion to the Ethnographic Museum Berlin

Topics of Discussion in the Sessions

Resources

What were / what are resources (material and immaterial in the course of evolution?
Man - environment relations /The genesis of exploitation
Effects of people on environments /
Effects of environments on people
Sustainance and exploitation
Exploitation and over-exploitation of what?
Economy versus ecology: An unavoidable conflict?

Reproduction

Human needs
Ecology, diet and social patterning
Health and exploitation / over-exploitation
Gender relations in productive behaviour
Is there gender exploitation in reproductive behaviour?
Genetic, environmental and sociocultural backgrounds to the stability or growth of populations

Sustainability

Is "sustainability" a new concept in development planning?
Resource-management and sustainability
Phases in life, generation-sets, posterity: diverging concepts
Population pressure and sustainability
Sustainability in which geographical and social dimensions?

Innovation

Transformation processes in pre-industrial and industrial societies / Technical innovations /
Paradigms of scientific and/or ethical innovations
Factors for innovations / How to stop or reduce over-exploitation~
Preservation of elements of former culture / cultural tradition:
Hindrance of innovation?

Nature in Culture /
Culture in Nature

Territoriality, power and control of resources
Exploitation and over-exploitation in the animal domain
Affective and emotional response in man with regard to changes in nature and innovations: The nature of the human brain
Exploitation of nature associated with religious belief or ethic code: Diverging views

Global Thinking

Invention or diffusion? / Invention and diffusion?
Processes in the "Communication age"
Local knowledge and global exploitation and expropriation still valid as an explanation for "underdevelopment"?
International Conferences: Awareness, warning:
What about political facts of enforcement?

68
NET WERK
1084-1085
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Conference Fee

Congress fee 160.00 $ (200 US$ after March 31st. 2001)
Student fee 80.00 $ (100 US$ after March 31st. 2001)
Partner Programmes will be offered.
IWF
Nonnenstieg 72,
D-37075 Göttingen, Duitsland
Tel: +49/551 /5024- 170
Fax: +49/551 /5024-403
E-mail: iwf.secr.-gsw@iwf.de
www.iwf.de/iuaes-goettingen-2001

The International Water History Association (IWHA)

2nd conference 10th -12th August 2001 University of Bergen, Norway

(reeds in nummer 67 aangekondigd)

The International Water History Association (IWHA) 2nd conference will bring together researchers from different disciplines who all study the character and role of freshwater in history and development. It is organised in co-operation with UNESCO's International Hydrological Programme.
While freshwater is a true universal and no human being and no society can exist without it, its natural characteristics vary extremely from place to place and from time to time. Societies have managed and harnessed water in various ways with various implications both for water resources and for society. This conference will explore these variations in man/water relations in time and space, and examine why some societies have apparently succeeded, while others have failed to secure a sound management system of their fresh water.
The conference will have three main aims:

- to present different empirical research findings and to create a forum for theoretical discussions on how the relationship between man and water can be analysed and understood in the most fruitful ways.
- to produce relevant input into present day debates about issues including the control and ownership of water, water conflicts and water pollution.
- to discuss content and profile of a multi-volume World Water History planned by UNESCO in cooperation with IWHA. The conference will offer opportunities for researchers to present perspectives on water history useful for the book series.

Provisional themes

A The political economy of water ownership and control
B Images of water (in religion, myths, literature and art)
C History of hydrology and water control
D Narratives on the river and the dam

E The engineering of water systems - engineers, entrepreneurs and bureaucrats.
F 'Water and man' relations in science
G History of water, sanitation and health
H Water, poverty and social development
I Freshwater and the coastal zone - integrated and ecological management
J Regional waters in a historical perspective
K Water and Civilization. Why History is Vital to Reframing Current Water Policy Debates.

Invited keynote speakers
Professor Fekri Hassan, University College London, UK
Professor Christian Pfister, Bern University, Switzerland
Professor em. John Opie, USA
Professor Donald Worster, University of Kansas, USA
General Secretary Andras Szollosi-Nagy, IHP, UNESCO

IWHA
The first formal meeting of the International Water History Association will take place at the Bergen conference. The meeting will include election of officials, discussion on further conference plans etc. Membership of IWHA will be possible to sign at the Bergen conference.

More information about IWHA on our web page
http://www.iwha.net
Conference Organising Committee on behalf of IWHA:
Professor Terje Tvedt, University of Bergen
Professor Petter Larsson, University of Bergen
Dr. Eva Jakobsson, Rogaland Research, Stavanger
Contact person:
Alv Terje Fotland,
e-mail: Alv.Fotland@sfu.uib.no
Centre for Development Studies
University of Bergen
Stromgaten 54, N-5007 Bergen,
Norway fax: + 47 55 58 98 92
http://www.iwha.net

Voor de conferentie zijn circa 130 papers aangekondigd, aangedragen door onderzoekers uit alle werelddelen. Hier volgt een selectie van papers met een Europees thema:
- Paavola, Jouni, University of Oxford, UK--Bargaining on Water Quality: Industrial Discharges, Water Pollution, and Common Law in the 19th Century United States
- de Franca Doria, Miguel, University of East Anglia, UK--The Cult of Water in Portugal
- Pritchard, Sara B., Stanford University California USA--A Nation's River:Nature, National Identity, and FrancesRhone River after World War II

68
NET WERK
1086-1087
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

- Lowenthal, David, University College London UK--Watershed as Management and Metaphor
- Maver, Irene, University of Glasgow, UK-Water Provision, Urban Improvement and Community Identity: the Experience of Edinburgh in the Nineteenth Century
- Burny, Joël, Virga Jesse College, Hasselt /Natuurhistorisch Genootschap ,Belgium-The Rediscovery of Small-Scale Irrigation of Grassland, with Emphasis on its Function in the Ethno-Ecosystem of the Former Heatland Area of the Campine in Northeastern Belgium
- de Vries, Jacob J, Vrije Universiteit Amsterdam--The Netherlands Early Developments in Dutch Hydrology
- Lennqvist, Jørgen, University of Ørebro, Sweden--The Great Drainage Project in Central Sweden 1850-2000
- Maguire, Mark Dublin Business School Ireland--Powering the Nation: the Social History of Hydroelectricity in Ireland
- Smets, Josef, Montpellier France--The Management of Water in Two European Deltas: Rhine and Rhone,18th-19th centuries
- Speich, Daniel, Eidgenoessishe Technische Hochschule ETH Switzerland--The Role of Discourse in Hydro-Technical Projects. A case Study
- Bagle, Eyvind, Norwegian Museum of Science and Technology, Norway--Waterpower and the Industrial Revolution in Norway
- Gardiner, Vince, Liverpool John Moores University, UK--Aspects of public water supply in Guernsey, Channel Islands, 1894-1945 - engineers, entrepreneurs
- Johansen, Tor Are, Norwegian Museum of Science and Technology, Norway--Water-born Epidemics: Political, Medical and Technological Responses in Oslo 1850-1900
- Juuti, Petri, University of Tampere Finland--City and Water. Evolution of Water and Sanitation Services in Tampere 1835-1921
- Rook, Harry L., National Institute USA/UK--Mercury in Water - A History of Hazard
- van Poppel, Frans, The Interdisciplinary Demographic Institute (NIDI), Netherlands--The Effects of Water Supply on Infant and Childhood Mortality: a Review of Historical Evidence
- van Zon, Henk, University of Groningen, The Netherlands,--A century of Monitoring Dutch Public Waters. Early 19th Century control.
- Ilieva, Margarita; Iliev, Iliya, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia Bulgaria--The Water and the Transforming Agriculture in Bulgaria
- Ciriacono, Salvatore, University of Padova, Italy--Venetian Lagoon: Defense Politics and Exploitation Strategies (15th-20th Centuries)

- Hassan, John, Manchester Metropolitan University, UK--The Rescue of English Waters and the Role of Environmental Presure Groups, 1957-2000.
- Blackbourn, David, Harvard University USA--Tulla's Rhine
- Cioc, Mark, University of California Santa Cruz, USA--Seeing Like the Prussian State: Re-Engineering the Rivers of Rhineland and Westphalia 1815-1914
- Kaup, Martina, University of Bielefeld--Prussia's inward expansion: The Draining of the Oderbruch in the 18th Century
- Lejeune, Martine, Ark Foundation/ WWF Belgium-(Re)creating Living Rivers. Meuse Border. Meuse Nature Development Project
- Hesselink, Annika W., University of Utrecht, The Netherlands-Flooding of the "Land van Maas en Waal"
- Prokhorova, Nadezhda; Mamaeva, Tatyana The Russian Research Institute, Ekaterinburg--Russia The History of Water Resources in Russia for Integrated Water Management and Protection,
- Stenroos, Marko, University of Turku, Finland,--Water Management and Public Utilities in Finland 1876-1918
- Ubertini, Lucio, University of Rome, " La Sapienza", Italy--The Reconstruction of Rome Floods Basing on Historical Data and a Hydraulic Numerical Model

11th International Conference of Historical Geographers

The 11th ICHG will be held in Quebec City (Canada) on August 12-18, 2001. This triennial conference, held recently in Ulster (1998), Perth (1995), and Vancouver (1992), is the largest meeting in the field. The 2001 conference will focus on the following themes:

- 1. Imperial and colonial historical geographies
- 2. Historical geographies of the city
- 3. Environmental change
- 4. Natural and cultural heritage
- 5. Landscape(s) of collective memories
- 6. The historical geography of leisure and recreation

N.B.: This list is not exclusive and contributions on other aspects of historical geography are also welcomed.

In addition to the papers sessions, the program includes three fields Excursions:

- 1. A half-day Old Quebec City excursion.
- 2. An optional one-day tour: The rural landscape of Kamouraska (South shore of the Saint Lawrence estuary) OR the Beauce region (typical semi-urban region South of Quebec City).
- 3. An optional post-conference field trip will also be available: Mythic Charlevoix and the "Kingdom" of Saguenay: Shared landscapes and regional identities.

68
NET WERK
1088-1089
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Registration
Further information about registration and accommodations will be sent to all applicants.
Deadline: 1 March 2001, confirmed by a non-refundable deposit.
Conference fee: CDN $195 (deposit $100). For graduate students/ Retired: CDN $95 (deposit $50).
There will be a surcharge of $50 for late registration (after 1 March 2001). Full payment is due by June 30, 2001.
The fee covers registration, programmes, the Old Quebec City field trip, and coffee-break service. The banquet is optional, as are the one-day and the post-conference field excursions. Payment can be made either by cheque or by credit card (Master Card or VISA).

Accommodation
Accommodation is available from either Laval University Residence Service ($35 a night, single-bedded rooms) OR neighbouring hotels (rating from $80 to $135). For further details about accommodation, see CIEQ webpage (http://www.cieq.ulaval.ca/).
For further information regarding the conference, please contact:
Marc St-Hilaire, director
Laboratoire de Géographie Historique Centre Interuniversitaire D'études Québécoises
Université Laval Sainte-Foy (Qc)
Canada G1K 7P4
Tel.: (418) 656-3770
Fax.: (418) 656-3960
WWW du CIEQ :
http://www.cieq.ulaval.ca/

European Society for Environmental History

The First conference of the ESEH
St. Andrews (Scotland),
September 5th-8th, 2001

Centre for Environmental History and Policy (CEHP)
University of St.Andrews and University of Stirling together with the Institute for Environmental History University of St. Andrews.
European Society for Environmental History ESEH aims to promote environmental history in Europe by encouraging and supporting research, teaching and publications in the field. It especially wishes to foster communication among environmental historians across Europe, and with colleagues elsewhere. The biennial ESEH conferences, focusing on both the international and national perspective, are one of the communication platforms the society has to offer to colleagues around Europe, and beyond.

Scientific Committee
An international scientific committee representing the European environmental history community will be responsible for selecting the papers. These are: Dr Peter Brimblecombe, University of East Anglia, UK; Dr Petra van Dam, Free University in Amsterdam, Netherlands; Professor Christian Pfister, University of Bern, Switzerland; Professor Sverker Sörlin, University of Umeå, Sweden

Conference venue
The University of St Andrews is the oldest in Scotland, set in a beautiful historic town famous for its golf and its beaches. The Centre for Environmental History and Policy is a new research centre housed jointly in the universities of St Andrews and Stirling. It seeks to understand current environmental problems through interdisciplinary analyses of the past. CEHP is delighted to be the host of the first ESEH international conference.

Costs
The conference fee will be £80 (£60 for postgraduates/unwaged), which includes the conference dinner. Accommodation will be in university facilities. Accommodation is priced at £42 per night, inclusive of all meals. It is hoped that a number of bursaries will be available for postgraduate students and colleagues from Eastern Europe. Details will be posted on our web-sites: http://www.stir.ac.uk/cehp/ or http://www.eseh.org/ as they become available. The conference registration form will be available from September 2000 and will also be placed online. The conference organisers are extremely grateful to the School of History at the University of St Andrews for its financial support. Further information can be obtained either by writing to the CEHP, attn. Dr. Fiona Watson, University of Stirling, Stirling FK 9 4 LA, Great Britain or by sending an e-mail to Fiona Watson f.j.watson@stir.ac.uk
tel: 01786 467588]
Registration form online :
http://www.eseh.org/esehfutures.html

68
NET WERK
1090-1091
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Occupational Health and Public Health Lessons from the Past - Challenges for the Future

Norrköping 6-9 September 2001

2nd International Conference on the History of Occupational and Environmental Prevention
4th International Conference of the International Network for the History of Public Health
Scientific program committee: Jan Sundin, chair, Giovanni Berlinguer, Bernardino Fantini, J. Malcom Harrington, Sergio Iavicoli, Dietrich Milles, Annette Thörnquist
About 100 years ago occupational and environmental health became an increasingly urgent topic in Western societies. Today's perceptions and organisation for the prevention and handling of occupational health problems are to a great extent historical products of a specific organisation of work during the classical industrial era. For several reasons occupational health and occupational safety became a discipline and a field of its own, involving not only medical and technical expertise, but also politicians, legislators and, after the First World War, trade unions and employers' associations. However, its roots are also to be found within the general history of public health and the welfare state. That is the reason for the joint effort to organise this conference. One of the major themes concerns the similarities and differences between the two histories. Today's health conditions are changing because of rapid transitions both in classical industrial societies and in other parts of the world. This development needs to be analysed and discussed in a historical perspective. The conference will therefore also deal with the connections between the past, the present and the future. An interdisciplinary exchange of results and interpretations and comparative approaches from all parts of the world will be encouraged. Specific papers and posters on the history of either occupational health or public health are also welcome.
The conference will start Thursday afternoon and end on Sunday noon. It will be organised with plenary, parallel and poster sessions. There will be an opening session on the comparative history of occupational health and public health and a concluding panel discussion on "lessons from the past and challenges for the future". We are especially interested in papers and posters on the following topics:

- Socially constructed illness and diseases
- Changing concepts of health
- Risk, setting standards and quality management
- Regulations and responsibilities
- Cross-cultural development

- Patterns of professionalisation
- The impact of structures of production and industrial relations on work environment and health
- Health in the information era
- Roots of Occupational Health and Public Health
- Education and public information
- Science and health protection
- Changes in the social distribution of health

Scholars with different disciplinary backgrounds are welcome with papers or posters on the above mentioned or other themes. Themes and sessions will be put together by convenors. Early proposals are more likely to find a place in the program. Participants will only be inserted in the final program after formal registration. Short versions of accepted papers and posters (maximum two pages) will be published in advance on this homepage and in the conference portfolio. After the conference a selection of papers will be published in a thematic volume and in special journals.
Registration at lowest fee: before 20th of May 2001. The organiser will, on request, issue certificates to be used for applications to employers or funds for travelling grants, when a paper/poster has been accepted. Fee: 2,000 SEK before 20th of May 2001. 2,400 SEK after that date Includes material, coffee, lunches, official dinner, social events. Reduced fee: 1,000 SEK after special application with certificate from supervisor confirming that the scholar is a doctoral or master's student. The organiser has found ways and means to support the participation of young scholars and guests from less favoured regions. In the latter case, it may also include partial support for hotel and travelling. These cases will be treated individually by the organising committee.
The address information supplied will be listed in a database used for distribution of information related to the OHPH Conference in Norrköping September 2001 only.
Further information, forms for registration and hotel reservations, etc. will be found on the homepage after the 1st of September 2000.
A folder with similar content will be available after the same date. If you do not have access to our homepage, please order the relevant material from Maria Arvidsson at the following address:
Norrköping Conference 2001
Att: Maria Arvidsson
Arbetslivsinstitutet
Laxholmen
S-602 21 Norrköping
Sweden
Fax: +46-13-28 29 95
E-mail: maria.arvidsson@niwl.se or ohphinfo@tema.liu.se

68
NET WERK
1092-1093
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Second Spanish Conference on Environmenal History

Huesca, 24-26 October 2001
First Session:
- Historical evolution of the relationships among agriculture, energy and environment.
- Energetic basis of agriculture
- Uncontrolled solar energy, controlled solar energy and fossil energy
- Impacts of different historical agricultural types on streams, soils and biodiversity.
- Historical climatology
- Forest history
- Historical forest management
- Ecological and social impacts of afforestation policies
- Place-names referring to environment
- Mining

Second Session:
- Transfers of technology, management and utilization of water in Europe and South America

Third Session:
- The historical construction of landscape: the role of socio-economic relationships in making the landscape, focusing particularly on: stream regulations, forest management (afforestations), network of communications, zones of agricultural colonization, land level, new agroecosystems, the tree culture, enclosures, terracing.

Fourth Session: round table, focusing on,
- The current State and the political analysis of the environmental conflict
- The historical perception of environmental problems
- Future perspectives for environmental history

Pilar Alcalde Arántegui (Instituto de Estudios Altoaragoneses, II Encuentro sobre Historia y Medio Ambiente, C/del Parque, 10; 22002, Huesca, Spain)
Alberto Sabio Alcutén (Dpt. de Historia Moderna y Contemporánea, Pza. Universidad, 3; 22002 Huesca, Spain)

Climatography: Essays on Weather, Culture, and the Meteorological Imagination

Call for Papers
For a volume of critical essays addressing those cultural spaces bordering on the meteorological, we seek proposals that explore the role of weather in culture, literature, and the arts.
Weather, we assume, underpins the basic material and emotional forces that form the basis of how we live. Every region has its own weather-from the cold and blustery to the temperate and serene-as well as ways to represent it. Our daily conversations are so often about the weather, yet discussions of these meteorological influences have received surprisingly little at-

tention from scholars interested in the overlap of nature, culture, and environments.
Our volume aims to broaden conventional considerations of the weather by drawing on the insights of writers in such diverse fields as literature, geography, meteorology, history, environmental studies, and the fine arts. We particularly encourage interdisciplinary approaches, especially those which challenge the boundaries between modes of inquiry. Possible topics might include (but need not be limited to):
Weather in literature
Art and meteorology
Gendered weather
Climatological history
The culture and history of meteorological science
Seasons and seasonal change
Weather myths and lore
Technology and weather information
Please send proposals or completed papers (20-25 pages) by April 1, 2001to: Todd Robert Petersen
English Department
205 Morrill Hall
Oklahoma State University
Stillwater, Oklahoma 74708
peterst_osu@osu.net
or
Adam Sweeting
Boston University
College of General Studies
871 Commonwealth Avenue
Boston, MA 02215
35 sweeting@bu.edu
36

Producing and consuming natures

American Society for Environmental History

Denver, Colorado March 20-23, 2002 - Call for Papers

The conference seeks to explore the various ways humans have historically drawn nature into their lives - through working and imagining, devouring and debating, transforming and transporting it. We encourage papers on the human history of nature as symbol as well as substance, in popular culture and consumption as well as production and extraction. By framing nature as plural, we also invite topics that engage a diversity of views about what nature is or should be, within or across cultures.
The program committee strongly encourages proposals for complete panels with two or three individual papers, a chair, and a commentator. Although we also welcome individual paper proposals, such proposals are more difficult to accommodate than full panels. The committee is seeking proposals from scholars across a broad range of disciplines in the humanities and social sciences. Interdisciplinary panels are particularly encouraged.
Proposals must include FIVE copies of the following:

35/36

NET WERK 68

1094-1095

contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

1) For panel proposals, provide a cover sheet(s) with the title of the panel, a 250-word abstract for the panel, the full name and affiliation of each participant, the titles of each paper, and the name, address, telephone number, and e-mail address of the contact person for the panel.
2) For each paper proposal (including those on an organized panel), submit a 250-word abstract of the paper,
3) A short (two-page maximum) cv for each participant

The deadline for submission is June 1, 2001. Please send all five copies to: Christopher Sellers
Department of History, State University of New York at Stony Brook
Stony Brook, NY 11794.
(631) 632-7514
For more information, please contact members of the program committee, chair: Christopher Sellers <csellers@notes.cc.sunysb.edu>
Committee Members:
Dale Goble <gobled@uidaho.edu>,
Don Hughes <dhughes@du.edu>,
36 Jennifer Price <jjprice@ucla.edu>
37

Tentoonstellingen

36/37

Van Pest tot Aids

Van 26 januari tot en met 8 april 2001 organiseert het Gemeentearchief Amsterdam de tentoonstelling Van Pest tot Aids; vijf eeuwen ziektenbestrijding in Amsterdam.
Het Gemeentearchief organiseert de tentoonstelling mede naar aanleiding van het 100-jarig bestaan van de GG & GD AMSTERDAM. Er worden 200 originele documenten gepresenteerd (archiefstukken, tekeningen, foto's, kaarten, brieven), aangevuld met enkele blow ups en film- en videofragmenten.
De tentoonstelling vertelt op heldere en boeiende wijze de geschiedenis van een zestal infectieziekten die de stad Amsterdam en haar inwoners in haar greep hebben gehad. In chronologische volgorde: lepra in de Middeleeuwen en de 16de eeuw, bij de pest ligt de nadruk op de 17de eeuw, pokken in de achttiende en 19de eeuw, cholera in de 19de eeuw, tuberculose in eind 19de en de eerste helft van de 20ste eeuw en aids vanaf 1982. Speciaal voor het Voortgezet Onderwijs is een lespakket samengesteld met een digitale versie op deze website. Bij de tentoonstelling Van Pest tot Aids verschijnt het gelijknamige boek van Annet Mooij, eveneens auteur van het in 1999 verschenen boek De polsslag van de stad, 350 jaar academische geneeskunde in Amsterdam.

Het tentoonstellingsboek, uitgegeven door Uitgeverij Thoth, telt 80 pagina's met afbeeldingen in kleur en zwart/wit en kost *f* 24,95. ISBN 9068682741
Bezoekadres: Amsteldijk 67, 1074 HZ Amsterdam; maandag t/m zondag 11.00-17.00 uur.
Postadres: Postbus 51140, 1007 EC Amsterdam
Webadres: http://www.gemeentearchief.amsterdam.nl
Telefoon: +31 (0)20 572 0202
Fax: +31 (0)20 675 0596
Email: secretariaat@gaaweb.nl

37
38

Poepgoed

Expositie Poepgoed t/m 24 juni in Natuurmuseum Nijmegen
De expositie gaat over het poepen van dieren en mensen o.a. over de geschiedenis van het toilet, van het eerste Franse toilet tot het nieuwste GFT toilet, maar behandelt ook onderwerpen als riolering en waterzuivering. Andere items die belicht worden zijn: het gebruik van poep als mest en de ontwikkeling en het gebruik van toiletpapier.

"Poepgoed schenkt ruime aandacht aan poepgedrag en poepgewoonten van dier en mens op een kleine, gezellig rommelige expositie, die nergens platvloers wordt en die dolle pret voor kinderen inhoudt."
De Volkskrant, 3-2-2001

Open ma t/m vr 10-17, zo 13-17 uur. Tel: 024-329.70.70.
Entreeprijzen volwassenen *f* 4,- *f* 2,- Kinderen *f* 3,- *f* 1,50 65+/ CJP *f* 3,- *f* 1,50 Groepskorting (per persoon, vanaf 10 personen) *f* 1,- *f* 0,50
Museumjaarkaart geldig
Donateurs gratis
Adres: Gerard Noodtstraat 121, 6511 ST Nijmegen
tel: 024-3297070
fax: 024-3297079

Tijdschriften

Het nieuwe nummer van het **Jaarboek Ecologische Geschiedenis** is uit, met enige vertraging.
Erik Thoen, Petra J.E.M.Van Dam Editoriaal
Petra J.E.M. van Dam, Onkruid verging niet. Het succes van de paling in de Hollandse wateren, 1300-1600
Dries Tys, De omgang van de mens met overstromingsgevaar in de Belgische kustvlakte tussen de 8ste en de 12de eeuw, enkele aanwijzingen
Karel Leenders, Ecologische aspecten van de middeleeuwse zoutwinning in de Delta
Jan-Willem Oosthoek en Marco Roepers, Beeldvorming van de vos door de eeuwen heen
Wim Ravesteijn, Irrigatie en koloniale staat op Java: de gevolgen van de hongersnoden in Demak
Christophe Verbruggen, De reacties op vroege vormen van vervuiling. De chemische nijverheid te Gent, 1820-1892
Uitgave van Academia Press: Gent.
ISBN 90382 02660, BF 600.-
De uitgaven van Academia Press worden voor België verdeeld door:
Wetenschappelijke Boekhandel
J. Story-Scientia bvba,
P. Van Duyseplein 8, 9000 Gent,
tel: 09/225 57 57
fax: 09/233 14 09
Voor Nederland door: Ef & Ef,
Eind 36, 6017 Thorn
telefoon: +31-475/561501
fax: +31-475/561660

68
NET WERK
1096-1097
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Hygeia Internationalis: An Interdisciplinary Journal for the History of Public Health is te vinden op http://www.tema.liu.se/inhph/journal/ Nummer een is ook te bestellen in gedrukte vorm (prijs 125 SEK) bij: INHPH, Department of Health and Society, Linköping University S-581 83 Linköping, Zweden
Volume 1 (1999), Issue 1, October
Jan Sundin, Why Hygiea Internationalis? p. 5-7
Dorothy Porter, Changing Definitions of the History of Public Health p. 9-21
Virginia Berridge, History in Public Health: a New Development for History? p. 23-36
Andrea Tanner, Scarlatina and Sewer Smells: Metropolitan Public Health Records 1855-1920 p. 37-48.

Environment and History
"Environment and History no longer has any editorial connection with its founding editor, Richard Grove. The journal is now based at the Stirling/St Andrews Centre for Environmental History and Policy, and is edited by an editorial collective with the following membership: Peter Coates University of Bristol, Rob Lambert University of St Andrews (reviews editor), John M. MacKenzie Lancaster University (chair), John Sheail, ITE Monkswood, Fiona Watson University of Stirling (managing editor)"
Vol.6, No.4
Yorkshire's 'Sloughs of Despond': An Inter-War Perspective on Resource Development in Britain. John Sheail 379-398
From Floods to Reforestation: The Forest Transition in Switzerland, A.S. Mather and J. Fairbairn, 399-422
Deforestation, Erosion, and Fire: Degradation Myths in the Environmental History of Madagascar, Christian A. Kull, 423-450
The Cultural Enframing of Nature: Environmental Histories during the Early German Romantic Period, Joan Steigerwald 451-496

Special Issue: 'The influence of trade on local ecosystems'

39/40 *Guest-editor: Dr Petra J.E.M. van Dam, History Department, Vrije Universiteit, De Boelelaan 1105, 1081 HV Amsterdam, The Netherlands. email:svlinder@bart.nl*

Edited by Petra van Dam, the May 2001 issue of Environment and History will deal with a new and challenging theme in environmental history: how does long-distance trade affect ecosystems at the local level? Important questions include the increasing distance over time between producing and consuming centres and how this separation leads to the ever more far-reaching influence of the consumption centres. The special issue will contain articles first presented as papers on a workshop on this theme that took place in Amsterdam in 1999. Subjects include, among others: how did the demand for peat in the cities of Flanders lead to the devastation of peat bogs in Holland in Medieval and Early Modern times? How did the increasing demand for water for irrigation purposes influence the condition of big rivers in the United States? How was the population of the Arctic seas influenced by the demand for whale products?
THE WHITE HORSE PRESS
10 High Street, Knapwell
CAMBRIDGE CB3 8NR, UK
Tel: +44 1954 267527

Environmental History (VS)
Vol. 5, No. 4 (October 2000)
Donald J. Pisani, "Beyond the Hundredth Meridian: Nationalizing the History of Water in the United States," 466-482.
James Reardon-Anderson, "Changes in Land Use and Society in Manchuria and Inner Mongolia during the Qing Dynasty," 483-502.
William R. Dickinson, 'Changing Times: The Holocene Legacy,' 503-530.
John J. Little, "A Wilderness Apprenticeship: Olaus Murie in Canada, 1914-1915 and 1917," 531-544.
Mark Cioc et al, "Environmental History Writing in Southern Europe," 545-556.
Vol. 6, No. 1 (January 2001)
Thomas M. McCarthy, "The Coming Wonder: Early Environmental Concerns about the Automobile."
Petra J. E. M. van Dam, "Sinking Peat Bogs: Environmental Change in Holland, 1350-1550."
Justin B. Reich, "Recreating the Wilderness: Shaping Narratives and Landscapes in Shenandoah National Park."
Juan Garcia La Torre, Andres Sanchez Picon, en Jesus Garcia Latorre, "The Man-Made Desert: Effects of Economic and Demographic Growth on the Ecosystem of the Arid Southeastern Spain."
John Sandlos, "From the Outside Looking In: Aesthetics, Politics and Wildlife Conservation in the Canadian North."

68
NET WERK
1098-1099
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort
40/41

Signalementen

Deze signalementen zijn bij elkaar gesprokkeld uit zeer uiteenlopende bronnen. Het kan voorkomen dat een prijsindicatie ontbreekt. De eventueel ontbrekende gegevens zijn tegenwoordig in veel gevallen te vinden op internet pagina's zoals die van BOL, Barnes and Nobles, Amazon, Boeknet enz.

Agnoletti M. en Anderson S., **Methods and approaches in forest history**, (Wallingford and New York: CAB International, 2000).

--- (ed.) **Forest History: International Studies on Socioeconomic and Forest Ecosystem Change**, (Wallingford/New York: CAB Internationa, 2000).

Agostoni, Claudia, 'Sanitation and public works in late nineteenth century, Mexico City', **Quipu**, jrg. 12 (1999, may-aug.) 2, pp. 187-201.

Andrews, Richard N. L., 'Managing the environment, managing ourselves : a history of American environmental policy', (New Haven ; London: Yale University Press, 1999), ISBN 0300073585 (cloth : alk. paper); 0300077955 (pbk. : alk. paper), xiii, 463 blz.

Anker, Peder Johan, **The Ecology of Nations: British Imperial Sciences of Nature, 1895-1945**, PhD Harvard University, Department of the History of Science (1999)

Baldwin, Peter, **Contagion and the State in Europe 1830-1930**, (Cambridge: Cambridge University Press, 1999).

Barbour, Jon Marc, **Public health implications of late eighteenth and early nineteenth century hard rock milling practices in Boulder County, Colorado**, PhD University of California, Davis (1999) 313 blz. UMI Pub No: 9925721.

Barrett, F. A., **Disease & geography : the history of an idea**, (Toronto, Ont.: York University, Atkinson College, 2000) Geographical monographs, nr. 23, xv, 571 blz.

Bartholomew, R., Wessely,S., 'Epidemic hysteria in Virginia : the case of the phantom gasser of 1933-1934', **Southern medical journal**, jrg. 92 (1999, Aug.) 8, pp. 762-769.

Barton, Gregory Allen, **Empire forestry and the origins of conservationism and environmentalism: 1855-1939**, PhD Northwestern University (1999) 214 blz. Adviser: Heyck, T. W. UMI Pub No: 9932133.

Baumüller, B., U. Kuder en T. Zoglauer (eds.) **Inszenierte Natur. Landschaftskunst im 19. und 20. Jahrhundert**, (Stuttgart: DVA, 1997), ISBN 3-421-03130-4, 207 blz. *f* 65,60.

Bonhomme, Brian, **Forests, peasants, and revolutionaries: Forest conservation in Soviet Russia**,

41/42

68
NET WERK
1100-1101
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

1917-1925, PhD City University of New York (2000) 341 blz. UMI Pub No: 9969679.

Boo, Marion de, **Het water in de vingers. Nederlandse vereniging voor waterbeheer, 1958-1998. 40 jaar bezield van water**, Jaap van Selm, G. Vinke e. a. (red) (Rijswijk: NVA, 1998), 108 blz., verschenen op 19 juni 1998 t.g.v. het 40-jarig bestaan van de Nederlandse Vereniging voor Waterbeheer NVA. 108 blz.

Brecht, Christine en Nikolow, Sybilla , 'Displaying the invisible : Volkskrankheiten on exhibition in Imperial Germany', **Studies in history and philosophy of biological and biomedical sciences**, jrg. 31 (2000, December) 4, pp. 511-530.

Brody, Howard, e.a., 'John Snow revisited : getting a handle on the Broad Street pump', **Pharos of Alpha Omega Honor Medical Society**, jrg. 62 (1999, Winter) 1, pp. 2-8.

Buisman, J., **Duizend jaar weer, wind en water in de Lage Landen, 1575-1675**, A. F. J. Engelen (redactie) (Franeker: Van Wijnen, 2000), ISBN 90 5194 143 9, 766 blz. *f* 69,60.

Busch, A. J., **Waar bleef het vuil van Gorinchem**, (Gorinchem: 2000), 48 blz.

Cioc, Mark, e. a., 'Environmental History Writing in Southern Europe', **Environmental History**, jrg. 5 (2000) 4 (october), pp. 545-556.

Cloutier, Michelle Anne, **Beyond intergovernmentalism: The Europeanization of European Union environmental policy making**, PhD University of Toronto (1999) 307 blz. UMI Pub No: NQ45772 ISBN: 0-612-45772-9.

Conrad, L. I. en Wujastyk, D., **Contagion : perspectives from pre-modern societies**, (Aldershot: Ashgate, 2000), ISBN 0754602583, 242 blz.

Crawford, D. H. **The invisible enemy : a natural history of viruses**, (Oxford ; New York: Oxford University Press, 2000), ISBN 0198503326 (alk. paper), x, 275 blz.

Datsenko, N. M. en D. M. Sonechkin, 'Refinement of time series of mean annual air temperature for the Northern and Southern Hemisphere in the 19th century', **Russian Meteorology and Hydrology**, (1999) 10, pp. 17-22.

Datsenko, N. M., D. M. Sonechkin en M. V. Shabalova, 'Seasonal differences in the Europen long surface air emperature records.', **Russian Meteorology and Hydrology**, (2000) 7, pp. 33-41.

Dewey, Scott Hamilton, **Don't breathe the air : air pollution and the evolution of environmental policy and politics in the United States, 1945-1970**, PhD Rice University (1997) 741 blz. Includes bibliographical references (p. 707-741 Photocopy. Ann Arbor, Mich.: UMI Dissertation Services, 2000. 23.

Duke, David Freeland, **Unnatural union: Soviet environmental policies, 1950-1991**, PhD University of Alberta (Canada) (1999) 260 blz. UMI Pub No: NQ39522 ISBN: 0-612-39522-7.

Elliott, P., Wakefield, J., Best, N. e. a. (eds.) **Spatial epidemiology. Methods and applications.**, (Oxford: Oxford University Press), 416 blz., ca. *f* 263,20.

Friswell, Caroline A., **Did "King Dirt" and "Bumbledom" defeat the objects of the Public Health Act, 1848? : a case study of the political, social and cultural attitudes to public health reform in Newcastle-upon-Tyne, Gateshead and Sunderland, 1835-1858**, PhD University of Durham (1998).

Goklany, Indur M., **Clearing the air : the real story of the war on air pollution**, (Washington, D.C: Cato Institute, 1999), ISBN 1882577825;1882577833, xi, 187 blz.

Graig, Eric E., **The social construction of global climate change**, PhD City University of New York (1999) 275 blz. UMI Pub No: 9917654.

Hennock, E. P., 'The urban sanitary movement in England and Germany, 1838-1914 : a comparison', **Continuity and change : a journal of social structure, law and demography in past societies**, jrg. 15 (2000, Aug.) 2, pp. 269-296.

Hodge, Joseph Morgan, **Development and science: British colonialism and the rise of the 'expert', 1895-1945**, PhD Queen's University at Kingston (Canada) (1999) 590 blz. UMI Pub No: NQ42945 ISBN: 0-612-42945-8.

Hoogsteen, K., **Smaakmakend water** (Utrecht: Het Spectrum, 2000), ISBN 90-274-7163-0, 191 blz. *f* 47,50.

Howe, Timothy Richard, **Man and beast in the ancient Greek world: Animal husbandry and elite status**, PhD The Pennsylvania State University (2000) 153 blz. UMI Pub No: 9966823.

Kandela, Peter, 'Sketches from 'The Lancet' : pollution', **Lancet** (London, England). Vol. 353, no. 9164 jrg. 353 (1999, May 8) 9164, p. 1631.

König, W., Bahnen und Berge. **Verkehrstechnik,Tourismus und Naturschutz in den Schweizer Alpen, 1870-1939**, (Frankfurt/New York. 2000), 242 blz. DM 58.

Koerner, Lisbet, **Linnaeus: Nature and Nation**, (Cambridge, Mass.; London:: Harvard University Press, 1999).

68
NET WERK
1102-1103
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort
44/45

Kolata, G. **Griep : het verhaal van de grote influenza epidemie van 1918 en de zoektocht naar het dodelijke virus**, H. Moerdijk (vert) (Amsterdam: De Bezige Bij), ISBN 90-234-3985-6, 410 blz. Vert. van: Flu : the story of the great influenza pandemic of 1918 and the search for the virus that caused it. - New York : Farrar, Strauss and Giroux,1999, *f* 49.95

Lamarcq, Danny e.a., **Kamer 100. Prijsvraag Rijksbouwmeester**, (Blaricum: 2000), 64 blz.

Lekan, Thomas Michael, **Imagining the nation in nature: Landscape preservation and German identity, 1890-1945**, PhD The University of Wisconsin - Maddison (1999), 407 blz. UMI Pub No: 9927252.

Lempa, Heikki E., **German body culture. The ideology of moderation and the educated middle class, 1790-1850**, PhD The University of Chicago (1999) 547 blz. UMI Pub No: 9920153.

McNeill, J. R., Kennedy, P., **Something New Under the Sun: An Environmental History of the Twentieth-Century World**, (New York/London: W.W. Norton & Company, 2000), ISBN 0393049175, 416 blz. $29.95 (hardback).

Melo Filho, Djalma A., e.a., 'O riso em tempos tragicos nas charges sobre a 'epidemia de Caruaru", **Historia, ciencias, saude - Manguinhos**, jrg. 6 (1999, may/june) 1, pp. 157-164.

Merida, M. T., 'Puerto Cabello and the Bubonic plague epidemic (1903-1908)', **Vesalius : acta internationales historiae medicinae**, jrg. 5 (1999, dec.) 2, pp. 94-99.

Musgrave, T., Musgrave, W., **An empire of plants : people and plants that changed the world**, (London: Cassell, 2000), ISBN 0304354430, 192 blz.

Philo, C., Wilbert, C. (eds.) **Animal spaces, beastly places. New geographies of human-animal relations**, (London: Routledge, 2000), ISBN 0415-19847-X, 311 blz.

Podobnik, Bruce Michael, **Global energy shifts: Future possibilities in historical perspective**, PhD The Johns Hopkins University, 320 blz. UMI Pub No: 9964189.

Powlson, Mark, 'Red jackets and red noses', **Journal of the Royal Society of Medicine**, jrg. 93 (2000, April) 4, p. 214.

Pyatt, F. B. e.a. , 'King Solomon's miners : starvation and bioaccumulation? an environmental archaeological investigation in Southern Jordan', **Ecotoxicology and environmental safety**, jrg. 43 (1999, july) 3, pp. 305-308.

Reijnders, L., **Reislust. Op weg naar het paradijs en andere bestemmingen**, (Amsterdam: Van Gennep, 2000), ISBN 90-5515-250-1, 280 blz.

Rodriguez, Maria Eugenia, 'Contaminacion e insalubridad en la ciudad de Mexico en el siglo XVIII', (Mexico : Departamento de Historia e Filosofia de la Medicina, Facultad de Medicina/ UNAM) Serie Monografias de historia y filosofia de la medicina, nr. 3, ISBN 968367271X, xi, 209 blz.

Rosenfeld, Jason M., **New languages of nature in Victorian England: The Pre- Raphaelite landscape, natural history and modern architecture in the 1850s**, PhD New York University (1999) 460 blz. Pub No: 9945320.

Saupe, Angelika, **Selbstproduktion von Natur. Die Autopiesistheorie: Herausforderung für eine feministische Theorie der Gesellschaft**, (Berlin: Ulrich Eisel; Ludwig Trepl, 1997), ISBN 3-931472-05-1. *f* 37,50.

Schroor, Meindert, **Van Middelzee tot BILDT. Landaanwinning in Fryslân in de Middeleeuwen en de vroegmoderne tijd**, (Almere: ROB, 2000), ISBN 90-6825-243-7. *f* 25,-.

Shapiro-Shapin, Carolyn G., 'Filtering the city's image : progressivism, local control, and the St. Louis water supply, 1890-1906', **Journal of the history of medicine and allied sciences**, jrg. 54 (1999, Jul.) 3.

Skoski, Joseph Richard, **Public baths and washhouses in Victorian Britain, 1842- 1914**, PhD Indiana University (2000) 207 blz. UMI Pub No: 9966060.

Soriano Palao, Jose, 'La asistencia sanitaria publica en Yecla (Murcia), 1850-1930', **Asclepio : archivo iberoamericano de historia de la medicina y antropologia medica**, jrg. 52 (2000) 1, pp. 193-215.

Stradling, David, **Smokestacks and progressives : environmentalists, engineers and air quality in America, 1881-1951** (Baltimore, Md. ; London: Johns Hopkins University Press, 1999), x,270 blz.

Tan, Sandra Sook-Len, **Tree hugging and green bigotry: Challenging imperialism in environmental approaches**, MA University of Toronto (1999) 171 blz. UMI Pub No: MQ45869 ISBN: 0-612-45869-5.

Vinke, Geert B. (red.), **Sterk water. Anecdotische beschouwingen uit de rijke historie van het waterleidingvak**. Uitg. ter gelegenheid van het 100 jarig bestaan van de Vereniging voor Waterleidingbelangen in Nederland 1899-1999, (Rijswijk: VWN, 1999), 152 blz.

Wilson, Andrew, 'Drainage and sanitation', in **Handbook of ancient water technology**, (Leiden:

45/46

Brill, 2000), pp. 183-216.
Worboys, M. **Spreading germs : disease theories and medical practice in Britain, 1865-1900**, (Cambridge ; New York: Cambridge University Press, 2000) Cambridge history of medicine,ISBN 0521773024, xvi, 327 blz.
Zeller, Thomas, '"The Landscape's Crown": Landscape, Perceptions, and Modernizing Effects of the German Autobahn System, 1934-194', Nye, D. (ed.) **Technologies of Landscape: Reaping to Recycling**, (Amherst, MA: University of Massachusetts Press, 1999), pp. 218-238.

Bibliografie over imperialisme en plantenkunde

De hier afgedrukte bibliografie is samengesteld aan de hand van reacties op een oproep gericht aan de mailinglist H-Env. De bibliografie is zoals te verwachten sterk toegespitst op het Britse kolonialisme, maar kan wellicht een inspiratie zijn voor een vergelijking met de Nederlandse invloed.

Anker, Peder Johan. "The Ecology of Nations: British Imperial Sciences of Nature, 1895-1945," 1-10 and 83-240. Ph.D. thesis, Harvard University, Department of the History of Science, 1999. <anker@fas.harvard.edu>
"Special Fiftieth Anniversary Issue." **Arnoldia** 51 (Winter 1991): 71 pp. (Reprints of articles, since 1941, covering botanical research and exploration sponsored by the Arnold Arboretum, Boston, Massachusetts.)
Baatz, Simon. **Knowledge, Culture and Science in the Metropolis: the NY Academy of Sciences, 1817-1970**. New York: NY Academy of Sciences,1990.
Desmond, Ray. "A Bibliography of Garden History." **Garden History** 18 (1990): i-xv.
_____. **Kew: the history of the Royal botanical garden** (London, 1995)
Drayton, Richard H. 1993. "Imperial Science and a Scientific Empire: Kew Gardens and the Uses of Nature, 1772-1903." PhD dissertation, Yale University, 1993.
Grove, Richard H., **Green Imperialism: Colonial Expansion, Tropical Island Edens and the Origins of Environmentalism,1600-1860**. (Cambridge: Cambridge University Press, 1995).
Headrick, D.R., **Gardens of Empire: Botany and the Transformation of the Tropics in the Age of Imperialism**
Hill, Arthur W. "The History and Functions of Botanic Gardens." **Annals of the Missouri Botanical Garden** 2 (1915): 185-240.
Jardine, N., ed., **Cultures of Natural History**. (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).

68
NET WERK
1104-1105
46
47
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Kleinman, Kim "The Museum in the Garden: Research, Display, and Education at the Missouri Botanical Garden Since 1859" (PhD dissertation, Union Institute, 1997).
Koerner, Lisbet, **Linnaeus: Nature and Nation** (Cambridge, Mass., and London, England: Harvard University Press, 1999).
Mackay, David. **In the Wake of Cook: Exploration, science, and empire, 1780-1801** (1985).
McCracken, Donald, **Gardens of Empire: Botanical Institutions of the Victorian British Empire**. (London: Leicester University Press, 1997).
Merrill, ED "Nathaniel Lord Britton." National Academy of Sciences Biographical Memoirs 19 (1938): 147-59.
Miller, David, ed.,**Visions of Empire: Voyages, Botany, and Representations of Nature**. (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).
Prest, John. **The Garden of Eden: The Botanic Garden and the Recreation of Paradise** New Haven: Yale University Press, 1981.
Sastre, Ines and Eugenio Santiago-Valentin. "Botanical Explorations of Puerto Rico by N.L. Britton and E.G. Britton: Their Significance in Plant Conservation, Horticulture, and Education." **Brittonia** 48 (1996): 322-336.

Vooraankondiging

De Chemiehistorische Groep binnen de Koninklijke Nederlandse Chemische Vereniging (KNCV) is, in samenwerking met de Stichting Net Werk, bezig een symposium voor te bereiden over het thema "Water". Centraal staat de historische ontwikkeling van de chemische en microbiologische kwaliteit van drinkwater, oppervlaktewater en industriewater gedurende de laatste 100-200 jaar, met aandacht voor o.a. meetproblemen, zuiveringstechnieken en institutionele aspecten en wetgeving. De doelgroep wordt gevormd door geïnteresseerden en onderzoekers op het gebied van de milieu- en chemie-geschiedenis. Personen die belangstelling hebben een lezing te houden op het symposium worden van harte uitgenodigd contact op te nemen met

Ernst Homburg,
tel. 043-409 4462 of 388 3314,
fax 043-388 4816,
e-mail:
E.Homburg@history.unimaas.nl.

69

NET WERK

1106-1107

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Redactioneel

Dit is het eerste nummer van Net Werk sinds een (te) groot aantal maanden. De reden is eenvoudig. De redactie van Net Werk valt onder de verantwoordelijkheid van één persoon, ondergetekende. Ernstige gezondheidsproblemen hebben voor de grote vertraging gezorgd. De vertraging heeft wel ertoe geleid dat de stapel te verwerken informatie steeds groter werd. Dit nummer van Net Werk is het nummer dat het langst op zich heeft laten wachten en is ook het dikste tot nu toe.

Ter herinnering: Net Werk verschijnt sinds 1986. Dankzij de bescheiden formule is het altijd gelukt het blad voor een habbekrats te produceren. Auteurs en redactie werken belangenloos mee.

Andere media berichten uitermate karig over milieuhistorische en hygiënehistorische onderwerpen. Net Werk heeft wat dat betreft nog wel een eigen, bescheiden en specifieke plaats. Een tijd geleden stelde ik de vraag of Net Werk niet zou moeten worden omgevormd tot internet publicatie. Er gebeurt al heel veel op het World Wide Web en in dit nummer berichten wij over diverse milieuhistorische sites. De vraag zal zich de komende tijd blijven stellen of de papieren uitgave van Net Werk niet haar langste tijd heeft gehad en of volstaan kan worden met een internet editie.

ESEH, de heropgerichte Europese vereniging van milieuhistorici, heeft haar eerste grote conferentie gehouden in St Andrews (Schotland) van 4 tot 8 september. Petra van Dam bericht hierover. Als correspondent van ESEH voor de Benelux, wil ik u, samen met Petra, aanmoedigen de Nederlandstalige aanwezigheid in die club zwaarder te laten worden. Milieugeschiedenis heeft nog steeds geen academische status. De milieugeschiedenis (en de daarmee verbonden geschiedenis van hygiëne) heeft lobbywerk nodig om vaste voet aan de grond te krijgen. Anders zal het een marginale discipline blijven. Is er onder de lezers iemand die ervaring heeft met academisch/politiek lobbywerk en die zich zou willen inzetten voor een milieuhistorisch instituut? We hebben u nodig!

Myriam Daru

Petite Histoire -1

Een nakomeling van Charles T. Liernur, pionier van de pneumatische riolering, heeft uitgezocht welke rol Liernur heeft gespeeld tijdens de Amerikaanse burgeroorlog. Liernur maakte deel uit van het ingenieurskorps van het Zuidelijke leger en heeft zijn kennis en kunde tot de nederlaag in dienst gesteld van de Zuidelijke staten. Het emigreren zat de familie Liernur blijkbaar in het bloed. Nakomelingen zijn te vinden in Frankrijk, Argentinië, Australië. Het pneumatisch verwijderen van afval via ondergrondse buizen staat overigens opnieuw in de belangstelling.

Petit Histoire -2

Weinig mensen in Nederland realiseren zich dat malaria in Nederland voorkwam en dat er nog in het interbellum anti-malaria campagnes zijn geweest. Manfred van Eyk heeft zich al documentairemaker het lot aangetrokken van de hedendaagse slachtoffers van malaria, die in Zuid-Oost Azië en delen van Afrika weer oprukt dankzij klimaatveranderingen en armoede. De uitzending van de VPRO-productie De stille plaag (op zondag 7 oktober) heeft het publiek weer geconfronteerd met een vergeten ziekte.

Vreemdelingen in Natuur en Landschap

12 december 2001, Wageningen
De WLO-Werkgroep Historische Ecologie organiseert samen met de Vereninging voor Ecologische Geschiedenis, op 12 december a.s. een studiedag "Vreemdelingen in Natuur en Landschap". Tijdens deze studiedag gaan historisch-ecologen, milieuhistorici en natuurbeschermers in op de geschiedenis van introductie, verspreiding en inburgering van planten en dieren. Doel van de dag is vanuit de ecologische geschiedenis een bijdrage te leveren aan de discussie over de positie van exoten in natuur- en landschapsbeheer. Vragen die aan de orde komen zijn: is er een referentietijdstip waarop de inheemse flora en fauna compleet waren en waarna nieuwkomers als exoot beschouwd moeten worden, welke rol speelde de mens in de verspreiding van soorten en hoe verliep verspreiding langs natuurlijke weg, hoe konden soorten zich vestigen en inburgeren na hun introductie, hoe heeft de waardering van exoten zich ontwikkeld en hoe kijken natuurbeheerders daar nu tegenaan.
De studiedag vindt plaats in Wageningen. Aanmelden kan tot 23 november bij het WLO-secretariaat, e-mail WLO@alterra.wag-ur.nl, tel. 0317-477986. Er zijn geen kosten aan de bijeenkomst verbonden.

69
NET WERK
1108-1109
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

De kwaliteit van oppervlakte- en drinkwater in historisch perspectief

symposium van de Chemiehistorische Groep binnen de KNCV, in samenwerking met de Stichting Net Werk. Kader: Wintercongres van de KNCV
Tijd: Donderdag 10 januari 2002, 11.30 uur - 16.00 uur
Plaats: Ede, De Reehorst

11.30-16.00 Zaalvoorzitter: Ernst Homburg
11.30-11.55 Sacha Wijmer, 'Drinkwater, voorziening in hygiëne en gemak'
11.55-12.20 Cees A. van Bennekom, 'Kwaliteit van drinkwater voor en na het ontstaan van de openbare drinkwatervoorziening'
12.20-12.30 Discussie
12.30-13.30 Lunch
13.30-13.55 Henk van Zon, 'Kwaliteitsonderzoek van het Nederlandse oppervlaktewater, 1900-1980'
13.55-14.20 Fokke Dijkstra, 'Omgaan met industrieel afvalwater in de vorige eeuw'
14.20-14.30 Discussie
14.30-15.00 Thee/koffie-pauze
15.00-15.20 Ragna Zeiss en Ludy Giebels, 'Oppervlaktewaterkwaliteit onder de aandacht: bewustwording van het vervuilingsprobleem in West-Nederland en Noord-Engeland'
15.20-15.40 Adriaan Kardinaal, Ellen van der Grijn en Henk J. Porck, 'Het verband tussen waterkwaliteit en papiersamenstelling als onderzoeksinstrument: mogelijkheden en beperkingen'
15.40-15.45 Ludy Giebels, commentaar op de lezingen
15.45-16.00 Slotdiscussie

3/4

Samenvattingen

Drs. Sacha Wijmer (Fluxus tekst & analyse, `s-Hertogenbosch), Drinkwater; voorziening in hygiëne en gemak
Goed water als grondstof voor drinkwater was en is in waterrijk Nederland een schaars goed; dat geldt zowel voor het grond- als het oppervlaktewater. Aangezien de openbare drinkwatervoorziening in haar productieproces afhankelijk is van het natuurlijk milieu, kampt zij sinds de aanleg van het waterleidingnet in de negentiende

eeuw met twee kernproblemen: waterschaarste en vervuiling van de bronnen: oppervlaktewater en grondwater.
In de negentiende eeuw en het begin van de twintigste eeuw konden de waterleidingbedrijven vanwege de beperkte techniek de toenmalige problemen van vervuiling en schaarste van de bronnen nog niet goed overwinnen. In de loop van de twintigste eeuw zijn dankzij geavanceerde winnings- en zuiveringsmethoden de problemen met de productie van kwalitatief goed drinkwater technisch goeddeels opgelost. De vooruitgang in de gezondheidstechniek heeft de Nederlandse waterleidingbranche veel onafhankelijker gemaakt van de kwaliteit en kwantiteit van haar bronnen. Een definitieve oplossing heeft de gezondheidstechniek echter niet gegeven omdat de problemen aan de bron onopgelost zijn gebleven omdat nieuwe soorten vervuiling telkens voor nieuwe problemen zorgen.
In de voordracht wordt het beleid besproken van zowel waterleidingbedrijven als de overheid ten aanzien van de bewaking en de bevordering van de kwaliteit van productiewater en drinkwater in de periode van het midden van de negentiende eeuw tot aan de Tweede Wereldoorlog (1850-1940). Aan de orde komt de vraag wat de visie was van de diverse actoren op (drink) waterkwaliteit en welke beleidsbeslissingen op basis daarvan werden genomen.

Ing. Cees A. van Bennekom (WLO Onderzoek en Advies, Doetinchem), Kwaliteit van drinkwater voor en na het ontstaan van de openbare drinkwatervoorziening
De wensen ten aanzien van de kwaliteit van drinkwater zijn altijd gerelateerd geweest aan de doelstelling, die met de voorziening werd beoogd, en van het gebruik van het water. Al vrij snel na de aanleg van de eerste drinkwaterleiding in Nederland, die van Amsterdam, bleek de gunstige invloed daarvan op de volksgezondheid. De microbiologisch gunstige kwaliteit van het openbare drinkwater behoedde Amsterdam vanaf de tweede helft van de 19-eeuw voor massale uitbraak van cholera, zoals die in andere steden wel voorkwam.
Dat was aanleiding voor de overheid om ook in de rest van het land, eerst in de steden en later ook in de landelijke gebieden, de drinkwatervoorziening te bevorderen. Om de bevolking over te halen om aan te sluiten op de openbare voorziening moesten de merkbare voordelen groter zijn dan de kosten. Aanvankelijk werd er ter beperking van de kosten dan ook naar gestreefd om zuivering te voorkomen dan wel tot het hoogst noodzakelijke te beperken. Voor de afnemers zijn uitsluitend de esthetische eigenschappen, zoals troebelheid, smaak en in mindere mate kleur waarneembaar. Vooral aan die aspecten moest dan ook de nodige aandacht worden besteed.
Voor de bedrijfsvoering bleek het al vrij snel van belang, dat de distributieleidingen niet te veel hinder ondervonden van corrosieve eigenschappen. Om die reden is in gevallen, waar dat nodig was, de watersamenstelling zodanig aangepast dat de aantasting werd geminimaliseerd.
Later, met name nadat openbaar drinkwater gemeengoed was geworden, deed de direct en indirect aangesloten warmwaterapparatuur zijn intrede in de huishoudens. De afzetting van kalk, die voorheen voornamelijk merkbaar was bij het wassen van kleding, gaf nu ook hinder bij het gebruik van deze nieuwe verworvenheden. De behoefte om de kalkafzettende eigenschappen van hard water te verminderen nam daardoor toe.
Naast het acute microbiologische stond van aanvang af ook het chronische gezondheidsrisico in de belangstelling, in het begin vooral het risico van zware metalen. Voorbeeld daarvan is de aandacht voor het gebruik van lood als leidingmateriaal. Door ontwikkeling van analysetechnieken zijn vanaf de vijftiger en zestiger jaren van de vorige eeuw steeds meer synthetisch organische bestanddelen aantoonbaar. Deze stoffen bezitten veelal voor de gezondheid schadelijke eigenschappen. Dat heeft geleid tot nieuwe kwaliteitseisen en wetgeving op dit gebied.
Het gebruik van drinkwater voor steeds weer andere toepassingen heeft ook geleid tot een volstrekt nieuwe gezondheidsproblematiek. Waar voorheen de microbiologische gezondheidsrisico's van water uitsluitend ziekten van het maag-darmkanaal betroffen, levert de groei van Legionella in warmtapwatersystemen een toenemend risico, nu echter niet bij normale consumptie in het maag-darmkanaal, maar bij inademing van aerosolen in de longen. Aan de oplossing van dit en van andere waterkwaliteitsproblemen zal ook in 21e eeuw nog moeten worden gewerkt.

Dr. Henk van Zon (Rijksuniversiteit Groningen), Kwaliteitsonderzoek van het Nederlandse oppervlaktewater, 1900-1980
In mijn lezing geef ik een overzicht van het door mij verrichte onderzoek naar de aanwezigheid van gegevens over de kwaliteit van het Nederlandse oppervlaktewater vanaf ongeveer 1900. Mijn uitgangspunt is dat sinds het begin van de twintigste eeuw veel metingen van de waterkwaliteit hebben plaats-gevonden. De vraag is wel in hoeverre de resultaten van dit onderzoek

69
NET WERK
1110-1111
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

bewaard zijn. Hier ligt een functie voor de historicus (m/v): hij is in staat om in de archieven zijn weg te vinden en de gevonden stukken in hun context te plaatsen. Voor de natuurwetenschappelijke interpretatie zijn andere deskundigheden nodig. Een onzerzoek als het onderhavige is dan ook zeer geschikt als interdisciplinair project.
Bij mijn onderzoek heb ik gezocht binnen uiteenlopende gebieden:

1 metingen uitgevoerd door (laboratoria van) drinkwaterleidingbedrijven. De bedrijven die oppervlaktewater als bron gebruikten, moesten de kwaliteit daarvan nauwlettend in de gaten houden.
2 Metingen door waterschappen, polderbesturen of (hoog)heemraad-schappen. Bij deze instellingen was de aandacht gericht op de kwaliteit van het eigen boezemwater èn van het water dat werd binnengelaten. Het hoogheemraadschap Delfland keek bij voorbeeld naar het Rijnwater omdat dat een rol in de eigen waterhuishouding speelde. In deze rubriek horen ook de zuiveringschappen en diensten van Provinciale Waterstaat thuis. Sinds het in werking treden van de Wet Verontreiniging Oppervlaktewateren in 1970 hebben deze instanties zich met de kwaliteit van het oppervlaktewater beziggehouden (sommige Provinciale Waterstaten ook al eerder), maar het is merkwaardig dat hierin geen duidelijke lijn te onderkennen valt.
3 Een aparte categorie vormen de speciale commissies, die de kwaliteit van een bepaalde rivier of een bepaald stroomgebied moesten inventariseren. De wellicht meest bekende was de 'Staatscommissie ter voorbereiding van maatregelen tegen de verontreiniging van Openbare Wateren', ingesteld in 1897. In 1901 verscheen haar verslag, dat een verbluffend beeld van de toestand van de Nederlandse wateren biedt. In dezelfde lijn ligt de rapportage door de Vereniging tegen Water-, Bodem- en Luchtverontreiniging, die tussen 1935 en 1948 werd gepubliceerd. Ook de 'Commissie smaak en geur van het rivierwater' (1929) en 'Drinkwatervoorziening Westen des Lands' (1931) behoren tot deze categorie.
4 Een verrassende bron bestaat uit overzichten van de Nederlandse (hydro)biologie en aanverwante takken van wetenschap. Een werk als Redeke's Hydrobiologie van Nederland (1948) geeft niet alleen de stand van zaken omstreeks de periode van verschijnen weer, maar vermeldt ook veel oudere gegevens omtrent de aanwezigheid van soorten.
5 Specifieke archiefbestanden. Aansluitend bij het vorige punt komen de verzamelingen van allerlei min of meer biologische organisaties in aanmerking. Te denken valt bij voorbeeld aan de 'Nederlandse Vereniging voor Aquatische Ecologie', die onder diverse benamingen al sinds 1921 bestaat. Het is zeker dat het archief van het 'Rijksinstituut voor Drinkwatervoorziening' (1913-1984) veel materiaal bevat, al is dat zo goed als ontoegankelijk. Minder somber zijn mijn verwachtingen ten aanzien van het RIZA (1920). Hoe rijk zou het archief van de KNCV zelf in dit opzicht zijn?

Tijdens mijn voordracht zal ik op een aantal van de hiervoor genoemde punten nader ingaan.

Dr. Ir. Fokke Dijkstra (ex-DSM, Sittard), Omgaan met industrieel afvalwater in de vorige eeuw
De lozing van afvalwater, afkomstig van industriële bedrijvigheid, heeft door de eeuwen heen vaak grote problemen veroorzaakt. Mensen ondervonden grote overlast of hun gezondheid werd bedreigd, natuurlijke omstandigheden in oppervlaktewater werden vernietigd. Met name in de tweede helft van de twintigste (eeuw) zijn in de westerse wereld, ook in Nederland, maatregelen genomen om hieraan een eind te maken of de problematiek drastisch te verminderen. De ontwikkelingen worden toegelicht aan de hand van de situatie bij DSM in Limburg.

Drs. Ragna Zeiss (University of York, UK) en *Dr. Ludy Giebels* (ex-Hoogheemraadschap Rijnland, Leiden), Oppervlaktewaterkwaliteit onder de aandacht: bewustwording van het vervuilingsprobleem in West-Nederland en Noord-Engeland
In onze lezing vergelijken we hoe en door wie de kwaliteit van het oppervlaktewater onder de aandacht van het publiek werd gebracht vanaf de negentiende eeuw in West-Nederland en Noord-Engeland. West-Nederland en Noord-Engeland zijn beiden gebieden waar snelle industrialisering en bevolkingsgroei plaatsvonden. Het lozen van zowel huishoudafval als industriële afvalproducten in het oppervlaktewater en de opkomst van water closets zorgden voor een mate van vervuiling die daarvoor niet ervaren was. Deze vervuiling verontrustte echter niet iedereen. Sommigen zagen de vervuiling van oppervlaktewater als de enige manier om het afval uit de stad kwijt te raken en de stad leefbaarder te maken, anderen ontkenden dat vervuiling überhaupt had plaatsgevonden.
Het debat over vervuiling werd niet altijd in wetenschappelijke termen gevoerd. Vervuiling werd aanvankelijk veel meer gezien als een sociaal probleem. In deze voordracht zal aandacht worden besteed aan de verschillende manieren waarop het

69
NET WERK
1112-1113
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

vervuilingsvraagstuk werd gedefinieerd en hoe dit zich heeft ontwikkeld vanaf de negentiende eeuw. Was volksgezondheid aanvankelijk de belangrijkste reden om vervuiling aan de orde te stellen of waren recreatie en industrie belangrijkere factoren? In welke mate spelen de actoren die de waterkwaliteit onder de aandacht hebben gebracht een rol in de huidige organisatie van de 'waterwereld' in beide gebieden?

Adriaan Kardinaal, Ellen van der Grijn en Henk J. Porck (Koninklijke Bibliotheek, Den Haag), Het verband tussen waterkwaliteit en papiersamenstelling als onderzoeksinstrument: mogelijkheden en beperkingen

In een lopend onderzoeksproject worden historische gegevens over de 19-de eeuwse fabricage van papier en de contemporaine klachten over de kwaliteit van het papier onderzocht. In eerste instantie was het onderzoek gericht op het leveren van een bijdrage aan de aanpak van het huidige probleem van de conservering van papieren bestanden in archieven en bibliotheken. Ondertussen is het onderzoek uitgegroeid tot een breed opgezette studie naar de ontwikkeling van een cultuurgoed, het papier. Een van de onderzoeksstrategieën die we toepassen is het gebruik van het papier zèlf als historische bron. Zo hebben wij een aantal 19de eeuwse ambachtelijke papieren getest met behulp van röntgenfluorescentie spectrometrie, teneinde aan de hand van het 'chemische profiel', met name de aanwezigheid van chloor (Cl) en zwavel (S), vast te kunnen stellen of het papier al dan niet was gebleekt.

Bij de interpretatie van de meetresultaten werden we geconfronteerd met het feit dat de chemische samenstelling van het papier niet alleen iets zegt over de chemicaliën die bij de productie van het papier werden toegevoegd, maar tevens een weerspiegeling is van de kwaliteit van het toenmalige (beek-/grond-/bron) water dat voor de productie is gebruikt. Zo kon b.v. aan de hand van het chloorgehalte in het papier uit twee traditionele papiermakersgebieden, de Zaan en de streek rond Apeldoorn, aangetoond worden dat op die locaties in de aanvang van de 19-de eeuw een relatief grote hoeveelheid chloor in het water zat, in vergelijking met andere regio's.

In onze lezing zal ingegaan worden op het belang van kennis van historische waterkwaliteit voor het onderzoek aan papier, en omgekeerd, de mogelijkheid om de historische waterkwaliteit af te leiden uit de chemische samenstelling van oude papieren. In de discussie zal de vraag centraal staan in hoeverre de bij de papierproductie toegevoegde stoffen betrouwbaar onderscheiden kunnen worden van de bestanddelen van het gebruikte productiewater.

69
NET WERK
1114-1115
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Kultuurmanifestatie 'ERDE' in Bonn

Vorträge, Diskussionen, Präsentationen, Exkursionen, Ausstellungen, Lesungen Oktober/Dezember 2001

Erde ist die dritte Veranstaltung einer Reihe zu den Elementen, nach Wasser (1998) und Feuer (2000). Im Mittelpunkt des Programms steht ein mehrtägiger Kongress. Vom 25. bis 28. Oktober werden Fachleute aus dem In- und Ausland den unterschiedlichen Aspekten der Erde nachgehen, in Vorträgen, Gesprächen, Experimenten und Präsentationen, Ausstellungsführungen und Exkursionen. Die Themen der Beiträge entsprechen der Vielschichtigkeit dieses Elements: Astronomie und Geowissenschaften, Bodenkunde, Biologie und Geographie, Geschichte, Politik und Soziologie, Kulturtheorie, Architektur und Kunst werden gemeinsam ein Bild der Erde entwerfen. Dieses Programm wird begleitet und ergänzt durch weitere Angebote, Veranstaltungen und Ausstellungen von Oktober bis Dezember. Die Themen des Kongresses Erde vom 25. bis zum 28. Oktober sind unter anderem:

- Grundlagen: Die Entstehung unseres Planeten, Experimente zur Physik der Erde, Geschichte und aktueller Forschungsstand der Geowissenschaften
- Erdinneres: Wege in die Tiefe, Erforschung des Erdinneren, der Klang der Erde, Vulkanismus, Erdbeben, Erdkatastrophen und Prävention
- Boden: Was ist Boden, Geschichte der Landwirtschaft, Bodenverschlechterung und Bodenschutz, Ausgrabungen, Erdbewegungen und Abbau, Geschichte der Mineralogie, Grenzböden, Schichtung und Tiefe als Metaphern, Boden der Geschichte
- Landschaft: Landschaftsökologie, Geschichte der Landschaft, Cultural Landscapes der UNESCO, zwischen Stadt und Land, divergierende Nutzungskonzepte von Landschaft
- Einzelstudien zum Thema Landschaft: Siebengebirge, Himalaya, Schweizer Nationalpark/Alpen, Matopos Mountains/Afrika, Wanderungen in England und Schottland, die künstlerische Anatomie der Erde, die Wüste, der Wald, die 'artgemäße deutsche Kulturlandschaft', Architektur und Landschaft

Die Veranstaltung wird gefördert durch das Bundesamt für Naturschutz mit Mitteln des Bundesministeriums für Umwelt, Naturschutz und Reaktorsicherheit.

Information und Anmeldung:
Forum der Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland. Museumsmeile,
Friedrich-Ebert-Allee 4
D-53113 Bonn.
forum@kah-bonn.de.
www.erde-kongress.de
Tel: 0228 /9171236

69
NET WERK
1116-1117
contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Oproepen

The Book of Nature.
Continuity and Change in European and American Attitudes Towards the Natural World

22 - 25 Mei 2002 Groningen
The metaphor of the 'Book of Nature' is a recurrent theme in the history of Western attitudes towards the natural world. In this tradition, nature is seen as a text - a system of signs - that refers to and provides insights into the wisdom, providence and omnipotence of God the Creator. Through the ages, however, smaller and greater changes have taken place concerning the use of this concept. The conference will explore this interplay of change and continuity, from Classical Antiquity to and beyond Darwin.
Proposals for papers should be submitted to the conference secretary at the following email-address: m.r.b.wubbolts@let.rug.nl. Please include your name, affiliation, a title and a short summary (15-20 lines).
More information on the conference can be gathered via the following website: http://odur.let.rug.nl/gscc/. Deadline: Proposals should reach the secretary before 1 february 2002.

Technology, Cultural Interchange and Globalization
29th Symposium ICOHTEC
The International Committee for the History of Technology

June 22-26, 2002 in Granada
ICOHTEC http://www.icohtec.org is an international scholarly organization associated with the International Union for the History and Philosophy of Science and UNESCO, and in addition to its annual symposium, publishes an annual journal ICON.
The general theme of the 29th Symposium is Technology, Cultural Interchange and Globalization, and it will have sessions on a number of themes.
Other sessions are welcomed; please see the general symposium announcement on H-Net Announce or at the ICOHTEC web site.)
If you are interested in participating in the Technology and Environment session particularly, please email me. The overall session proposal must be completed by January 15, 2002, so if you are interested in giving a paper, I will need a 500-word abstract and a one-page c.v., by email, not later than January 1st. I'd prefer to have proposals by early December, if possible.
Actual presentations at the symposium are about 20 minutes in length plus lots of discussion. If you have a longer version of the paper, the editor of ICON urges participants to submit them for possible publication.
James C. Williams Professor of History, Vice President & 2002 Program Chairperson, International Committee for the History of Technology
Office: History Department
De Anza College,
Cupertino CA USA
Mailing address:
790 Raymundo Avenue,
Los Altos CA 94024-3138
Phone: +1 650-960-8193
Messages: +1 408-864-8964
Email: Techjunc@pacbell.net

Trade, Merchant Capital and Welfare: Port Cities and Public Health, 16th - 20th Centuries

Regular Session at the XIIIth International Economic History Congress, Buenos Aires, 22 to 26 July 2002
Port Cities have played a critical role in international development and urbanization. Even in the pre-industrial period, marketing and trade were important factors which affected the pattern of urban expansion or decline, and ports, after capital cities, frequently registered the greatest growth. Maritime commerce, therefore, was a powerful factor behind urbanization, and port cities served as the nexus of the growing world market.
As a consequence of this function, port cities were invariably prone to an increased risk of exposure, particularly to infectious diseases. Many of the dominant epidemic diseases, such as plague, cholera, typhoid and yellow fever, were imported via port cities which, in turn, accelerated disease diffusion in coastal areas and dependent hinterlands.
The individual demographic regimes of large ports were moulded by similar factors and extending trading networks, together with high levels of in-migration, aggravated the latent exposure risks of the indigenous population. At the same time, many ports were characterized by flexible labour markets, a strong reliance on casual work, extensive in-migration and a broad ethnic mix.
Moreover, the dominance of merchant capital directly affected the contemporary response to public health issues and had a profound impact on the selection and implementation of specific strategies. On the one hand the need to confront health risks was initially apparent in port cities, on the other hand there was an unusually high dependency on charity and philanthropy, and a general absence of collective commitment to social welfare provision.
Considerable work has been undertaken in the last few years to

create a meaningful typology for analysing port development from the 16th century onwards. This has involved considerable interdisciplinary research, drawing explicitly on work in economic, demographic, maritime, medical, social and urban history. The aim of the session is to bring together a series of contributions covering the long-run development of port economies in the period from the 16th century onwards. It will analyse the selection and implementation of various public health strategies in different port cities in Europe and Asia, as well as in both North and Latin America, and examine the international relationship between overseas trade, urban development, and public health policy.
Proposals should include a 1-2 page abstract and a short curriculum vitae. Proposals should be submitted until 31.12.2001 at the latest.

Contact: W.R. Lee,
University of Liverpool, School of History, 11 Abercromby Square
PO Box 147, Liverpool L69 3BX, UK.
Tel: +151-794 2415
Fax: +151-794 2366
E -mail: w.r.lee@liverpool.ac.uk

12/13

Verslagen

Milieugeschiedenis aan Zee.
Verslag van het eerste congres van de ESEH in St. Andrews, Schotland

Van 4 tot 8 september jongstleden vond in St. Andrews, Schotland het oprichtingscongres plaats van de Europese Vereniging voor Milieuhistorisch Onderzoek (European Society for Environmental History, ESEH). Voor de congres plaats waar milieuhistorici en milieuwetenschappers elkaar ontmoetten, ik heb daarvan eerder in Net Werk verslag gedaan (Net Werk 66, 2000, p. 6). Men heeft toen al wat ideeën kunnen uittesten. Die ervaring is ook ten goede gekomen aan het congres van St. Andrews.
De organisatie in St. Andrews was in handen van het in 2000 opgerichte Centre for Environmental History and Policy, een samenwerkingsverband van de Schotse universiteiten van St. Andrews en Stirling, met vestigingen in beide plaatsen. Fiona Watson is de managing director van dit instituut. Zij was ook de voorzitter van het Local Committee, dat de uitvoering van het congres verzorgde. Een bekende milieuhistoricus aan dit Schotse centrum verbonden is T.C. (Chris) Smout, redacteur van Scotland since Prehistory: Natural Change and Human Impact (Aberdeen 1993) en auteur van Nature contested.

12/13
69
NET WERK
1118-1119
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Environmental history in Scotland and northern England since 1600 (Edinburgh 2000). Het was bijzonder sympathiek en dapper dat een nieuw instituut meteen in zijn eerste jaar de organisatie van een groot congres op zich neemt. St. Andrews is de oudste universiteit van Schotland en is qua uiterlijk en prestige te vergelijken met Oxford en Cambridge: een groot complex van oude, (neo)gotische en supermoderne gebouwen temidden van enorme gladgeschoren gazons.

St. Andrews
St. Andrews ligt aan een grote baai en vanuit het college waar we gehuisvest waren had men uitzicht op zee en de indrukwekkende donkere luchten. De grote stranden waren binnen wandelbereik. Behalve vanwege haar universiteit is St. Andrews bekend als golfcentrum. Dat geeft het stadje een merkwaardige sfeer. Het toerisme is geheel gericht op de (oudere) golfer. Het overvloedige gras van de grounds en de golfterreinen bood een goede voedingsbodem voor kleine grazers. Bij schemering bleek het terrein van St. Andrews vergeven te zijn van konijnen, die een zeer welvarende indruk maken. Ik vond het dus een milieuhistorisch-vriendelijk omgeving.

13/14

Voor de participatie aan het congres was het ook gunstig dat het aantal bezienswaardigheden zich eigenlijk beperkte tot één kathedraalruïne en drie winkelstraten.

105 lezingen
De 105 lezingen en posters waren doorgaans verdeeld over drie parallel sessies. De sessies waren zoveel mogelijk in 'strands'gegroepeerd. Zo waren er diverse sessies over klimaatgeschiedenis, landschapsgeschiedenis, vervuilingsgeschiedenis, geschiedenis van milieubewustzijn, geschiedenis van milieu en wetenschap, geschiedenis van waterige ecosystemen, en de geschiedenis van het gebruik van natuurlijke hulpbronnen. De Scientific Committee heeft gekozen voor de opzet van sessies van 1,5 uur, zodat alle presentaties 15-20 minuten duurden en er in totaal ongeveer een half uur discussietijd per sessie beschikbaar was. Aan deze opzet is niet altijd strikt de hand gehouden om diverse redenen. In de laatste weken voor het congres hebben zich helaas nog diverse sprekers teruggetrokken, zodat er ook sessies met twee sprekers onstonden. Anderzijds waren er bij de inschrijving een aantal onderzoekers die pakketten van vier lezingen aanboden. In overleg zijn sommige van deze pakketten gehandhaafd, zodat een enkele sessie vier sprekers had en er weinig discussietijd overbleef. Voor de (anonieme) selectie van de papers was er vorig jaar december een bijeenkomst in Stirling van de Scientific Committee en de Local Committee. We hebben toen een aantal normen vastgelegd. Kwaliteit stond voorop, hoewel het

natuurlijk altijd moeilijk blijft de kwaliteit van een paper af te lezen van het abstract. Dat geldt ook voor de inhoud en onze poging de sessies thematisch in te delen, temeer daar sommige sprekers tijdens het schrijven hun onderwerp verleggen, niet noodzakelijkerwijze in de richting van de invalshoek van de sessie. Bij sommigen was de opzet van de sessie dan ook duidelijker dan bij anderen. Eén regel die voor alle deelnemers van toekomstige congressen van belang is, is de volgende. Het congres was expliciet gericht op internationale vergelijking van onderzoek en het in contact brengen van onderzoekers uit diverse landen. Pakketten met deelnemers uit één land hebben we niet geaccepteerd en zo nodig over diverse sessies verdeeld. Een aantal bijzondere structuurelementen hebben we op dit congres geïnitieerd met een specifieke doelstelling, in de hoop dat die zich in de toekomst verder zullen ontwikkelen.

Donald Hughes

De opening van het congres werd opgeluisterd door een plenaire lezing van iemand die zijn sporen in de milieugeschiedenis van Europa ruimschoots heeft verdiend, Donald Hughes. Hij begon in de antieke geschiedenis, met onder andere Pans's Travail. Environmental Problems of the Ancient Greeks and Romans (Baltimore 1994). Maar inmiddels, en zoals ook uit zijn mooie inleiding bleek, houdt hij zich bezig met de milieugeschiedenis van de hele wereld en van alle tijden. Zijn laatste boek is: The Environmental History of the World. Humankind's Changing Role in the Community of Life. Routledge studies in Physical Geography and Environment, 2. (Londen 2001). De betekenis van Donald Hughes voor dit eerste oprichtingscongres was bovendien symbolisch omdat hij zelf medeoprichter was van de Amerikaanse ASEH, twintig jaar geleden.

Milieugeschiedenis in Groot-Brittannië en sekse

Eén middag was gewijd aan de presentatie van milieuhistorisch onderzoek uit het land van de gastheer, in dit geval Groot-Brittanië. Het Local Committee had de verantwoordelijkheid voor de invulling hiervan. Men koos voor een sessie met drie achtervolgende plenaire lezingen van 'grote mannen' (Peter Brimblecombe, Chris Smout, en John Sheail), die elk een subdiscipline presenteerden: Luchtvervuiling, Landschapsgebruik en Wetgeving, bescherming, management en regulering. Daaropvolgend waren drie parallelsessies waarin op de hiervoor beschreven manier papers werden gepresenteerd. Het is passend op dit punt de 'gender issue' te bespreken, die door Richard Grove naar voren werd gebracht tijdens de discussie

69
NET WERK
1120-1121
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

na de plenaire Britse presentaties. Hij constateerde dat in de lezingen uitsluitend naar mannelijke pioneers van de milieugeschiedenis werd verwezen en hij voegde een aantal vrouwelijke toe. Opvallend was dat alle plenaire lezingen op dit congres door mannen werden gegeven. Vrouwen waren op zich goed vertegenwoordigd, zoals ook uit onderstaande statistieken blijkt, verzameld door Verena Winiwarter. Er waren vele vrouwelijke voorzitters van sessies en ook voldoende vrouwelijke papers en posters. We hebben ons bij de voorbereiding in een vroeg stadium dan ook afgevraagd hoe de mannelijke dominantie ontstaan was, mede hierop gewezen door Sverker Sörlin (lid van het voorlopige bestuur en van de SC). Eén van de factoren was dat we het beter achtten dat de leden van het voorlopige bestuur van ESEH en van de Scientific Committee (die immers de selectie deed) geen plenaire lezing zouden geven. Hierop ontstonden uitzonderingen die toevallig het mannelijk deel versterkten. Christian Pfister (voorzitter van het voorlopig bestuur en lid van de SC) sprak het congres toe bij de opening, omdat hij de president van het bestuur was voor dit jaar. Peter Brimblecombe (SC) gaf een plenaire lezing als prominent vertegenwoordiger van het Britse onderzoek (The Silent Countdown, ed. (Berlijn 1988).

Posters

Een ander structuurelement dat we hebben geïntroduceerd was de poster session. Onder humanisten zijn posters nog niet zo gebruikelijk, het idee komt van de beta wetenschappen. Het komt erop neer dat je een mini-tentoonstelling over je onderzoek houdt tijdens meerdere dagen van het congres. Het bestaat uit een poster met zoveel mogelijk visueel materiaal (grafieken, foto's, tekeningen) en korte teksten, dat ergens op een wand bevestigd wordt. Het is de bedoeling dat je zoveel mogelijk bij je poster staat, in het bijzonder tijdens de koffiepauzes. Sommige poster presenters waren zo handig een kopie op klein formaat van hun poster uit te delen, anderen namen de kans waar reeds gepubliceerd werk te promoten.
Op ons congres stonden de posters in de koffieruimte, wat een evident voordeel had. De aanloop was zeer groot. De posters werden plenair aan de deelnemers voorgesteld tijdens een zogenaamde poster sessie van een half uur. Iedere auteur van een poster kon aan de hand van één vel op de overheadprojector enkele minuten reclame maken. Deze sessie werd door een vijfde van het totaal aantal deelnemers bezocht. Dat is niet veel, maar gezien de grote zichtbaarheid van de posters gedurende het hele congres, vind ik dat het poster-initiatief toch een succes was. De bedoeling van het

hebben van posters is vooral mensen in de gelegenheid te stellen naar het congres te komen, ook als hun paper onverhoopt niet wordt geaccepteerd. We hadden deze sessie wel opengesteld voor bestuursleden van ESEH. Ik heb zelf een poster gepresenteerd over mijn onderzoek naar de geschiedenis van de konijnen in de Hollandse duinen en de handel in konijnenvellen 1300-1600 en ik vond het heel lonend. De poster auteurs zijn natuurlijk weinig mobiel tijdens de pauzes, maar anderzijds weet men je ook wel te vinden.

Lering en vermaak

Tot de zaken die men op vele congressen terugvindt, behoren natuurlijk ook de boekenmarkt en de excursies. Op dit congres was de vertegenwoordiging van uitgevers met een specialisatie op het gebied van de milieugeschiedenis nog zeer bescheiden van opzet. Aanwezig waren de Edinburgh University Press en de White Horse Press, Cambridge. De White Horse Press was erin geslaagd voor de gelegenheid drie nieuwe boeken uit te
16 brengen: Rolf Peter Sieferle, The
17 subterranean forest. Energy systems and the Industrial Revolution, vertaling van idem, Der unterirdische Wald (1982); Stephen Mosley, The Chimney of the World. A history of smoke pollution in Victorian and Edwardian Manchester en Robert A. Lambert, Contested Mountains. Nature, development and environment in the Cairngorms Region of Scotland, 1880-1980. Het is de hoop dat in de toekomst het aantal aanwezige uitgeverijen zal groeien. De excursies vonden plaats op zaterdagmiddag, na afloop van de laatste sessies. Het Local Committee had zich bijzonder ingezet om op boeiende wijzen enkele interessante aspecten van de Schotse milieugeschiedenis te laten zien, met bezoeken aan de East Neuk vissersdorpen, de tuinen van Kellie Castle, Eden Estuary Local Nature Reserve en het gebied van de Lomond Hills.

ESEH - een herboren Europese vereniging

Wat betreft de geboorte van ESEH is nog het volgende te melden. Op donderdag vond een vergadering plaats van het voorlopige bestuur. Hierin werd op zeer efficiënte wijze de vergadering van de General Assembly op vrijdagavond voorbereid, mede dankzij het doelgerichte voorzitterschap van Verena Winiwarter. Een belangrijke factor was bovendien dat al vóór het begin van het congres duidelijk was geworden en aan de leden van ESEH was meegedeeld dat Sverker Sörlin erin geslaagd was fondsen te verwerven voor een jaar voor een permanente vaste secretaris, op basis van een 50% aanstelling en met uitzicht op verlenging. De beoogde secretaris, Sofia Akerberg, was ook aanwezig,

69
NET WERK
1122-1123
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

en dat gaf allen vertrouwen dat het vele werk dat in de afgelopen jaren reeds gedaan is, professioneel voortgezet kan worden. De officiële oprichting van ESEH vond vervolgens plaats op de General Assembly, waar zo'n 90 leden aanwezig waren en de statuten goedkeurden. We hebben hier veel gelachen, mede omdat de verkiezingsrace voor het presidentschap tussen Verena Winiwarter en Christian Pfister aanleiding gaf tot persoonlijk gekleurde speeches en vragen uit de vergadering. Winiwarter heeft uiteindelijk Pfister met zo'n 25 stemmen verschil verslagen en heeft daarmee verdiend waarvoor ze al jaren al zo hard heeft gewerkt. Dit is mijn persoonlijke mening, maar ik merkte dat velen die deelden. Over de bestuursleden het volgende. Winiwarter is verbonden aan de Universiteit van Wenen, afdeling Anthropologie. Zij is opgeleid als chemica en nadien gepromoveerd in de milieugeschiedenis. Zij schrijft momenteel
17 haar Habilitation (2e proefschrift)
18 over theoretische aspecten van de milieugeschiedenis. De twee vice-presidenten werden Christian Pfister en Sverker Sörlin. Pfister is hoogleraar aan de universiteit van Bern en wordt wel beschouwd als de grondlegger van de reconstructie van de klimaatgeschiedenis op basis van schriftelijke bronnen. Sörlin is als hoogleraar milieugeschiedenis verbonden aan de universiteit van Umea en directeur van het Zweedse instituut voor de Studie van Opvoeding en Onderzoek. Hij publiceert op het gebied van mileugeschiedenis en wetenschapsgeschiedenis. Secretaris werd Jan-Willem Oosthoek. Hij is kortgeleden gepromoveerd met een onderzoek over bosgeschiedenis, uitgevoerd als PhD student verbonden aan het Schotse centrum voor milieugeschiedenis (in Stirling). Hij is ook redacteur van de discusielijst H-environment List. De penningmeester werd Ulrich Koppitz. Hij is nog bezig is met zijn dissertatie over de hygiënegeschiedenis aan de Universiteit van Münster. Leos Jelecek, Universiteit van Praag, werd zeer bedankt voor zijn aanbod om in juli 2003 het volgende congres te organiseren in samenwerking met zijn afdeling voor Historische-Geografie. Hij is derhalve ook ex officio bestuurslid geworden.

Nederlandstaligen op het congres

Het is mijn overtuiging dat het niet aan mij is om aan te geven welke papers goed waren, nieuwe inzichten verkondigden etc. Ik heb dat overzicht niet, daarvoor is het veld al te groot. Bovendien kon ik van de drie parallele sessies er telkens slechts één meemaken. Het was bijzonder verheugend dat er uit Nederland en België enige collega's waren, die ik hier noem met enige trefwoorden, omdat zij wellicht nog andere infor-

matie uit de eerste hand hebben:
Wybren Verstegen (Vrije Universiteit Amsterdam: milieugeschiedenis na 1500),
Erik Thoen (Rijksuniversiteit Gent: milieugeschiedenis en historische geografie),
Pieter-Jan Lachaert (Rijksuniversiteit Gent: bodemvervuiling),
Joep Dirkx (Alterra: historische ecologie, bos- en landschapsgeschiedenis),
Adrie de Kraker (onafhankelijk onderzoeker: klimaat, Zeeland),
Jo Janssen en Marijn Meijer (Ingenieursbureau van Gemeentewerken Rotterdam: bodemvervuiling).
Voor wie meer informatie over het congres en ESEH wil hebben, zoals een overzicht van het congresprogramma, de gehouden papers en zowel de hier genoemde als de andere participanten en de bestuursleden (met emailadressen), verwijs ik naar de website van ESEH (www.eseh.org), daarnaast naar de Regionale Vertegenwoordiger voor de Benelux, Myriam Daru (daru@planet.nl), en de nieuwe secretaris, Jan-Willem Oosthoek (k.j.w.oosthoek@stir.ac.uk).

18
19

Lidmaatschap ESEH

Tenslotte: mocht u nog geen lid van ESEH zijn, dan beveel ik u hierbij van harte aan lid te worden. U kunt inschrijven op de ESEH website http://www.eseh.org
Met uw bijdrage leggen wij een overzicht aan van onderzoekers in de milieugeschiedenis dat voor iedereen toegankelijk wordt. Daarnaast bieden wij toegang tot discussielijsten zoals de bovengenoemde en zijn wij bezig toegang te krijgen tot belangrijke bibliografieën en databanken zoals die van de Amerikaanse Forest History Society. Bovendien bereiden wij de congressen voor, waar iedereen van harte welkom is om ideeën en onderzoeksresultaten uit te wisselen met collega's uit het buitenland. Ik hoop dat het ESEHcongres een terugkerend tweejaarlijks fenomeen wordt en ik zie al uit naar Praag 2003!
Petra van Dam, Vrije Universiteit Amsterdam, email: svlinder@bart.nl/pjem.van.dam@vu.let.nl
Op aanvraag zijn de abstracts van de voordrachten verkrijgbaar als Word document attachment, evenals een compleet overzicht van het in St Andrews gehouden conferentie programma, aan te vragen bij Myriam Daru, daru@planet.nl

69
NET WERK
1124-1125
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Twee conferenties en een workshop: een verslag

Jan-Willem Oosthoek, Stirling, UK.
Dat milieugeschiedenis een bloeiend vakgebied is bewijst het toenemend aantal bijeenkomsten waar milieuhistorici en milieuwetenschappers ideeën kunnen uitwisselen. De geografische spreiding van de conferenties laat ook zien dat milieugeschiedenis zich niet meer beperkt tot Noord Amerika maar zich langzaam over de wereld verspreidt. Afgelopen voorjaar vonden twee conferenties en een workshop plaats in respectievelijk Schotland, de Verenigde Staten en Italië. Gevolg van dit alles is dat milieuhistorici in toenemende mate op reis moeten.

Landschap en politiek

Voor de eerste conferentie hoefde ik niet ver te reizen omdat deze in Edinburgh plaats vond; 50 minuten per trein vanaf mijn woonplaats Stirling. Tussen 23 tot 25 maart verzamelde zich hier een bont gezelschap van wetenschappers, architecten en beleidsmakers voor een interdisciplinaire conferentie met de titel *Landscape and politics*. De organisatoren hadden een boeiend programma samengesteld dat de vele aspecten van de wisselwerking tussen mens en landschap belichtte. Ik ben nauwelijks een conferentie tegen gekomen die zo interdisciplinair was en waar de discussies tussen onderzoekers met een volledig verschillende achtergrond zo open waren. In de loop van de conferentie begon het me op te vallen dat landschap, met alle waarden die het bevat, voor vele onderzoekers en anderen een centrale rol speelt in hun dagelijkse bezigheden. Het zou me niet verbazen als 'landschap' een belangrijk onderzoeksthema word in de komende jaren.

19
20

Na de Edinburgh conferentie had ik twee dagen om bij te komen voordat ik naar Durham in North Carolina vloog. Hier vond van 28 maart tot 1 April de jaarlijkse conferentie van de American Society for Environmental History plaats. Meer dan 400 milieuhistorici uit 14 verschillende landen bezochten deze bijeenkomst en volgens onze Amerikaanse gastheren en vrouwen was dit een novum. Het laat overtuigend zien dat milieugeschiedenis zich tot een globale discipline ontwikkelt. De conferentie opende op woensdagavond met een plenaire sessie die het thema van de conferentie, *Making environmental history relevant in the 21st century*, tot discussie onderwerp had. De sessie bood genoeg stof tot debat omdat de meningen over de relevantie van milieugeschiedenis onder de vijf panelleden niet volledig op een lijn lagen. Volgens de prominente milieuhistoricus Donald Worster was de belangrijkste taak van envi-

ronmental history om de milieubeweging tot gids te zijn en er voor te zorgen dat ze hun verleden niet zullen vergeten en daar van leren. In feite ziet Worster geschiedenis van wat de Amerikanen environmentalism noemen, als belangrijkste tak van de milieugeschiedenis.
Andere panelleden waren echter van mening dat Worster milieugeschiedenis te nauw definieert en dat het een praktische kant heeft die wordt ingebracht door de natuurwetenschappen. Milieuwetenschapper Nancy Langston was van mening dat milieuhistorici politici, beleidsmakers en anderen veel te bieden hebben door hen te wijzen op het belang van de relatie tussen de mens en zijn omgeving in het verleden en de gevolgen van deze relaties voor het heden en de toekomst. Zij wees ook op het educatieve belang van milieugeschiedenis en de rol die het kan spelen in de ontwikkeling van een milieubewustzijn onder het grote publiek.
Het derde panellid, biologe Patricia Limerick, sloot zich volledig bij
20 Langston's mening aan maar voegde
21 daar aan toe dat het kweken van een milieubewustzijn niet voldoende is en dat het bedrijfsleven en politici direct benaderd moeten worden. Zij moeten volgens Limerick met de neus op de feiten worden gedrukt om hen te laten zien wat de samenleving en het bedrijfsleven hebben gedaan met het milieu in het verleden en hoe we negatieve effecten in de toekomst kunnen vermijden. Dat is in mijn opinie een heel goed streven maar voor milieu filosofe Val Plumwood was dit allemaal wat te theoretisch. Zij waarschuwde dat als milieugeschiedenis geen duidelijk omlijnd programma formuleert die de diverse disciplines verbindt, het gedoemd is te vervallen tot een vaag academisch vakgebied in de marge dat weinig praktische waarde heeft. Dit was, volgens Plumwood, ook gebeurd met milieufilosofie toen het opkwam tijdens de jaren zeventig.
Van deze doemtijding was in Durham echter weinig te merken. Alle mensen die ik in Durham ontmoet heb, hoe verschillend hun achtergrond ook was, hadden een ding gemeen: hun enthousiasme voor milieugeschiedenis. Deze indruk werd nog verder versterkt door de vele baanbrekende papers die werden gepresenteerd en de intellectuele uitwisseling die plaatsvond in gangen van het congrescentrum, de omringende bars en restaurants. Een domper voor een aantal Europese deelnemers was het feit dat de programmacommissie twee 'Europese' sessies op het zelfde tijdstip hadden gepland. Dat was wellicht de enige wanklank in het programma, een schoonheidsfout die de organisatoren beloofden volgend jaar in Denver niet te herhalen.

69
NET WERK
1126-1127
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Exotische planten en dieren

De laatste bijeenkomst in Italië was een workshop met de titel *The native, naturalised and exotic: plants and animals in European history*. De locatie van de workshop was het European University Institute gesitueerd in de heuvels boven Florence. Het weer was nu niet echt wat je verwacht in Florence tijdens de tweede helft van april maar dat weerhield 25 milieuhistorici uit verschillende delen van de wereld er niet van om naar Toscane te reizen. De workshop belichtte de rol van geïntroduceerde planten en dieren op de Europese geschiedenis, hun invloed op het landschap en de veranderingen die dit met zich meebracht. Het voordeel van een kleine workshop is dat de deelnemers alle presentaties kunnen bijwonen en de informele atmosfeer van de bijeenkomst stimuleerde het debat.
Het lijkt er op dat alien species zich tot een ander belangrijk thema binnen de milieugeschiedenis aan het ontwikkelen is. Een breed scala aan
21 wetenschappers, onder meer histo-
22 rici, geografen, biologen, ecologen, landschapsarchitecten en botanici zijn betrokken bij het debat en de papers in Florence waren hier een afspiegeling van. Onder de presentaties die de meeste indruk op mij hebben gemaakt was die van historicus Donald Hughes. Hij opende de workshop met een paper dat een overzicht bood van de consumptie van exotische dieren door het Romeinse Rijk. Hij beschreef in een elegant paper het economische en culturele belang van de handel in exotische dieren voor evenementen in Romeinse amfitheaters. Ook liet hij zien wat de negatieve effecten van deze handel waren op dierenpopulaties rond de Middellandse Zee. Een aantal papers behandelde de effecten van biologische uitwisseling tussen de verschillende werelddelen door tussenkomst van de mens. Historicus John Clarke van de Universiteit van St. Andrews presenteerde een paper over de angst voor de Colorado kever in Europa en hoe de Britse autoriteiten hebben getracht dit insect buiten de deur te houden. De paper had een extra actuele waarde met de mond- en klauwzeer in het achterhoofd. Maar ook de mogelijke gevaren van de verdeling tussen uitheems en inheems kwamen aan de orde. Claudia Cassatella, een landschapsarchitecte verbonden aan de Universiteit van Florence, verklaarde in haar paper dat de predikaten inheems en uitheems iets zeggen over identiteit. Geograaf Kenn Olwig voegde hier aan toe dat dit argument kan leiden tot gevaarlijke vormen van nationalisme.
Tijdens een groot deel van de workshop concentreerde het debat zich op de vraag wat een uitheemse soort eigenlijk is. De meest gebruikte definitie is gekoppeld aan een tijd,

i.e. hoe lang is een bepaalde soort in een gebied? In Groot-Brittannië bijvoorbeeld, worden alle soorten die na 3000 v. Chr. (5000 BP) zijn geïntroduceerd beschouwd als uitheems. Maar de vraag is dan of een soort die recentelijk op eigen kracht een nieuw gebied is binnengedrongen kan worden gezien als uitheems en daarom maar bestreden moet worden. Natuurlijk kan de definitie worden aangescherpt zodat alleen soorten die door de mens zijn geïntroduceerd bestempeld kunnen worden als uitheems. Maar ook dat levert problemen op omdat een groot aantal planten en dieren in Europa, die als inheems worden beschouwd, door de mens zijn geïntroduceerd. Moeten we deze soorten te vuur en te zwaard bestrijden? Dat ging de deelnemers van de workshop echter te ver en iedereen was het er over eens dat een betere definitie gevonden moet worden. De aanwezige biologen en ecologen suggereerden dat er meer onderzoek nodig is om te bepalen wanneer een bepaalde soort is geïntroduceerd en wat de gevolgen voor het ecosysteem en het landschap waren. Daarbij riepen zij historisch geografen, milieuhistorici en archeologen op om historische studies te leveren die meer informatie kunnen verschaffen over de historische dynamiek van soorten introducties. Als de workshop een ding duidelijk maakte was het wel hoe belangrijk samenwerking tussen de verschillende vakgebieden is
De drie bijeenkomsten waren zeer waardevol en inspirerend. Ik ben naar huis teruggekeerd met nieuwe ideeën en gesterkt in mijn overtuiging dat milieugeschiedenis zich in de voorhoede van het historisch onderzoek bevindt.

22
23

69
NET WERK
1128-1129
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Milieugeschiedenis en geneeskunde

Sessie gehouden tijdens het jubileumcongres van de Duitse vereniging voor de geschiedenis van de geneeskunde, natuurwetenschappen en techniek te Hamburg 29 september 2001: Umweltgeschichte: Konjunkturen und Perspektiven der Cooperation mit Medizin-Technik- und Wissenschaftsgeschichte

Dr. Klaus Schlottau, Hamburg, Einführung - Zum Hamburger Arbeitskreis für Umweltgeschichte (HAU)

Dr. Martin Weyer-von Schoultz, Essen, Umweltgeschichte und Medizingeschichte: Konjunkturen und Perspektiven

Dr. Torsten Meyer, Cottbus / Dr. Klaus Schlottau, Hamburg, Umweltgeschichte und Technikgeschichte: Konjunkturen und Perspektiven

Dr. Jürgen Büschenfeld, Bielefeld, Umweltgeschichte und Wissenschaftsgeschichte: Konjunkturen und Perspektiven

Dr. Jens Lachmund, Berlin, Umweltgeschichte und Science Studies. Perspektiven einer historischen Wissenssoziologie der Umwelt

Ulrich Koppitz, Düsseldorf, Zur European Society for Environmental History (ESEH), gegründet im September 2001

zie http://www.mpiwg-berlin.mpg.de/dggmnt/tagungen/tagung2001.html

23
24

Milieugeschiedenis op het Internet

23
24

Jan-Willem Oosthoek, Stirling, UK. *forth.stir.ac.uk/~kjwo1*

Milieugeschiedenis mag een relatief nieuw vakgebied zijn maar het aantal websites gewijd aan het vakgebied is aanzienlijk. Vanzelfsprekend wordt het Web gedomineerd door Amerikaanse sites omdat het vakgebied daar het verst ontwikkeld is. Maar intussen zijn ook niet-Amerikaanse Internet sites verschenen die de bezoeker heel wat te bieden hebben op het gebied van milieugeschiedenis in andere delen van de wereld. Helaas zijn er ook een groot aantal sites die op het eerste gezicht bruikbaar lijken, maar bij nadere inspectie niet veel waard zijn. Om een frustrerende zoektocht op het Web te voorkomen hebben we de meest bruikbare sites op een rijtje gezet.

De beste site om mee te beginnen in Europa is wellicht die van de European Society for Environmental History, *www.eseh.org/*. De site belicht milieugeschiedenis vanuit een Europees perspectief en dat is terug te vinden in de inhoud. Het bevat een evenementenlijst van Europese en internationale conferenties, workshops. Het meest waardevolle van de site is de bibliografie van Europese publicaties op het gebied van milieugeschiedenis verschenen sinds

1993. Het bevat naast Engelstalige publicaties ook vele titels in de diverse Europese talen.
De Amerikaanse tegen hanger van de Europese site is H-Environment, *www2.h-net.msu.edu/*. Het is een simpele maar elegante site die een schat aan informatie te bieden heeft voor zowel de vakhistoricus als de geïnteresseerde leek. Deze website biedt onder meer toegang tot een levendig on-line discussie netwerk dat het mogelijk maakt om in debat te treden met de belangrijkste onderzoekers binnen het vakgebied. Daarnaast bevat het een overzicht van cursussen die aan de diverse universiteiten in de VS en elders worden aangeboden. Wellicht het meest aantrekkelijke en waardevolle van de site is de International Historiography Series in Environmental History die inmiddels historiografieën bevat van noord Amerika, Latijns Amerika, Zuid Afrika en Europa. (zie *http://www2.h-net.msu.edu/~environ/historiography/*)
De meest uitgebreide on-line bibliografie op het gebied van milieugeschiedenis is the vinden op de site van de Forest History Society, *www.lib.duke.edu/forest/index.html*. De bibliografie is toegankelijk via een zoekbare database die 25.000 artikelen en boeken omvat die de relatie tussen de mens en zijn natuurlijke omgeving tot onderwerp hebben. Het is verreweg de beste plaats om een speurtocht naar literatuur over een bepaald milieuhistorisch onderwerp te beginnen.
Hoewel Latijns Amerika nog geen organisatie op het gebied van milieugeschiedenis kent is er een kleine maar actieve groep onderzoekers werkzaam binnen het vakgebied. Tot voor kort bestond geen systematisch overzicht van milieuhistorische publicaties in dit werelddeel maar sinds kort is er een website die deze leemte opvult, *www.stanford.edu\group\LAEH*. De website bevat een bibliografie die meer dan 300 titels, een lijst met video titels en internet links omvat.
Voor wie belangstelling heeft voor klimaatgeschiedenis biedt de environmental history website van de Universiteit van Bern, *www.cx.unibe.ch/fru/fru-ind.htm*, een schat aan informatie. Het is de neerslag van het baanbrekende werk dat onder leiding van Christian Pfister is uitgevoerd. Dit onderzoek, dat nog steeds voortgaat, heeft geresulteerd in een gedetailleerde klimaatreeks van west Europa en Zwitserland. De site bevat een indrukwekkende en zoekbare database die informatie bevat over het weer en klimaat in Europa van 700 tot 1860 AD.
De site van de Universtiteit van Bern is slechts een voorbeeld van de vele universitaire sites op het gebied van milieugeschiedenis. Veel sites zijn summier maar enkele zijn zeker een bezoek waard. Een van de meest geavanceerde is de environmental history site van de University of California at Berkeley, *www.cnr.berkeley.edu/departments/espm/env-hist/*. Deze site is gekoppeld aan het milieugeschiedenis college dat wordt gegeven door Carolyn Merchant en laat prachtig zien hoe moderne informatietechnologie kan worden ingezet in het hoger onderwijs. Andere de universitaire sites die een bezoek waard zijn die van het Centre for Environmental History and Policy in Schotland, *www.stir.ac.uk/cehp/* en de site van Tom Brooking van de Universiteit van Otago in Nieuw Zeeland, *www.otago.ac.nz/nzpg/land_people/index.html*.
Een van de weinige Nederlandse milieuhistorische sites, zo niet de enige, is de site van historisch geograaf K. Leenders, *www.bart.nl/~leenders*. In feite is het hoofdthema van de site de historische geografie van de Nederlandse provincie Noord-Brabant en de Belgische provincie Antwerpen. De site wordt regelmatig onderhouden en geeft een schat aan informatie. Het is teleurstellend dat binnen het Nederlandse taalgebied nog nauwelijks websites op het gebied van milieugeschiedenis bestaan. Wellicht is dit een indicatie hoe weinig dit vakgebied in Nederland ontwikkeld is en daarmee achterloopt op het buitenland. Het is te hopen dat deze leemte spoedig zal worden opgevuld.

Nog meer internet voor milieuhistorici

John Broich heeft een didactisch opgestelde site samengesteld over Dorestad: *www.umit.maine.edu/~broich/index.html*. Niet helemaal Nederlands, maar toch.(let op: een web adres begint niet per definitie met www.Wel is het altijd noodzakelijk te beginnen met http://)
De iwha (International Water History Association) heeft een site onder adres *www.iwha.net/links.htm*
Bob Arnebeck's site gaat over gele koorts in de VS. Zie: *members.aol.com/Fever1793/NYC.html*
Een bezoek waard is: Aquae Urbis Romae: The Waters of the City of Rome: *www.iath.virginia.edu/waters/*
Katherine Wentworth Rinne heeft op dit adres een pagina met interactieve kaarten over het watersysteem van het oude Rome (niet alleen leidingen en fonteinen maar ook natuurlijke elementen). De kaarten tonen 6 verschillende momenten vanaf 773 v.C. Alhoewel niet alles even goed werkt, zou dit een model kunnen zijn voor een soortgelijke site voor (bijvoorbeeld) Amsterdam.
Voor interdisciplinair historisch onderzoek *www2.h-net.msu.edu/~environ/historiography/usurban.htm*.
Joel Tarr heeft daar een artikel op het net gezet met de titel "Urban History and Environmental History in the U.S.: Complementary and Overlapping Fields."

69
NET WERK
1130-1131
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Dit artikel staat ook in Christoph Bernhardt (Ed.): Environmental Problems in European Cities of the 19th and 20th Century (New York/Muenchen/Berlin: Waxmann, Muenster)
Meer aandacht voor de natuurwetenschappen en ecologische geschiedenis is er bij Bernd Herrmann aan de universiteit van Göttingen: *www.anthro.uni-goettingen.de/umweltgeschichte.html*
Voor paleogeografische kaarten van de wereld, zie *vishnu.glg.nau.edu/rcb/global_history.html*
Over de geschiedenis van de biologie, zie: *macfarlane.asap.unimelb.edu.au/hstm/hstm_biology.htm*
Duitsland: Een inleidende tekst van de universiteit van Jena (email van de auteur:marco-schrul@gmx.de)
26 *www.grueneliga.de/th/jena/ug/science/*
27 *schriften/1/ug.htm*
Environmental Publications (search): *www2.links2go.com/topic/Environmental_Publications*
Environmental History (Journal of American Society for Environmental History) *www.asap.unimelb.edu.au/hstm/data/529.htm*
Environment and History (tijdschrift): *www.erica.demon.co.uk/EH.html*
Milieurecht in de VS: *www-personal.umich.edu/~jrajzer/nre/history.html*
www.igc.org/envjustice/
Milieu en wijsbegeerte: *ecoethics.net/bib*
www.wsu.edu:8080/~forrest/ethics.html
h-net2.msu.edu/~aseh/syllabi/isenberg.html
The International Association for Environmental Philosophy *www.utc.edu/~iaep/*
Zalm: *www.riverdale.k12.or.us/salmon.htm*
(tips van Myriam Daru)

69
NET WERK
1132-1133
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort
27
28

Signalementen

De titels zijn samengesprokkeld uit zeer uiteenlopende bronnen, meestal engelstalige databanken. Het volledig standaardiseren van de tekst zou de redactie een onevenredige moeite kosten. Gekozen is voor het bieden van signalementen zonder de ambitie van bibliografische zuiverheid.

Door de lange periode sinds het verschijnen van het vorige nummer van Net Werk is de signalementenlijst deze keer erg lang geworden. Dat was de aanleiding voor het groeperen van titels in een aantal categeoriëen. Een titel tussen [ ] geeft aan dat het origineel niet in het engels is.

Bosgeschiedenis

Drie bundels, waarvan twee onder redactie van M. Agnoletti en S. Anderson en een onder redactie van A. Corvol zorgen voor een grote verrijking van de boshistorische literatuur:
Agnoletti, M. en S. Anderson (red.), **Forest History: International Studies on Socio-economic and Forest Ecosystem Change: Report No. 2 of the IUFRO Task Force on Environmental Change**, (Wallingford [England]: CABI Publishing, 2000) met de volgende bijdragen:

27
28

•Armiero, M., 'The Tree and the Machine: Manufacture, Communities and Institutions in the Woods of Southern Italy', pp. 109-117.
•Bjørklund, J., 'Exploiting the Last Phase of the North European Timber Frontier for the International Market 1890-1914: An Economic-Historical Approach', pp. 171-184.
•Corvol-Dessert, A., 'A French Illusion: The Scarcity of Wood Resources, 1814-1914', pp. 127-141.
•Freschi, A. L. en L. Herman, 'A Brief History of Italian Forest Policy', pp. 351-362.
•Garnier, E., ''The Coveted Tree': The Industrial Threat to the Vosges Forest in the 16th and 18th Centuries', pp. 37-47.
•Grewe, B.-S., 'Shortage of Wood? Towards a New Approach in Forest History: The Palatinate in the 19th Century', pp. 143-152.
•Johann, E., 'Historical Interactions Between Agricultural and Forest Utilization in the Austrian Alps and Their Impact on the Present Forest Condition', pp. 161-169.
•Manuel, C. M., 'Some Aspects of Forest Management in Spain from the 16th to the 19th Century', 387-396
•Modert, G., 'Socio-economic Development and Changing Mental

Concepts (Re)shaping the Woods in a German Region of Low Mountain Ranges: Contributions of a Study on a Regional Level to the Discussion of Major Issues of Forest History', pp. 153-159.
•Suttor, M., 'Les Ressources Forestières et le Développement Economique de la Vallée Mosane du 11e au 17e Siècle d'après l'étude du Trafic Fluvial', pp. 21-35.
•Torrente, J. P., 'The Muniellos Forests (Asturias, Spain) in History', pp. 119-126.

- - - - -

Agnoletti, M. en S. Anderson (red.), **Methods and Approaches in Forest History**, (Wallingford [England]: CABI Publishing, 2000) met de volgende bijdragen:
•Arnould, P., M. Hotyat en L. Simon, 'Biodiversity and Forest Management: From Biodiversity to Geochronodiversity', pp. 251-263.
•Clemente, P., N. Breda en V. Lapiccirella-Zingari, 'Between Nature and Culture: The Contribution of Anthropology to Environmental Study', pp. 203-214.
•Ernst, C., 'How Professional Historians Can Play a Useful Role in the Study of an Interdisciplinary Forest History', pp. 29-33.
•Gaunitz, S., 'Local Economic History, Environmental History and Forest History: Some Swedish Experiences and Suggestions', pp. 93-105.

•Ostermann, R. en A. Reif, 'Socioeconomical and Ecological Aspects of Coppice Woods History in the Lower Vosges (France) and the Black Forest (Germany)', pp. 107-118.
•Puglisi, S., G. Fiorentino, R. Lovreglio en V. Leone, 'Integration Between Genetic and Archaeobotanical Data in a Study on the Evolutionary History of Pinus Halepensis Mill. Populations in Southern Italy', pp. 221-231.
•Schenk, W., 'Preindustrial Forests in Central Europe as Objects of Historical-Geographical Research', pp. 129-138.

- - - - -

Corvol, A., (red.) **Le bois, source d'énergie: naguère et aujourd'hui,** (Paris, France: Centre national de la recherche scientifique, Institut d'histoire moderne et contemporaine, 2000) 105 pp. met de volgende bijdragen:
•Belhoste, J.-F., 'Le chauffage à Paris: approvisionnements en bois et évolution des appareils (XVIIe-XIXe siècles)', pp. 58-61.
•Buridant, J., 'L'influence de la consommation domestique sur la gestion forestière: l'example laonnois (XVIIe-XVIIIE siècles)', pp. 25-29.
•Garnier, E., 'Survivre en montagne sous l'Ancien Régime. Le rôle de l'affouage dans le massif vosgien (XVIe-XVIIIe siècles)', pp. 9-18.

28/29

69

NET WERK

1134-1135

contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

•Lagarde, O. de, 'Le bois-énergie et la politique forestière', pp. 67-70.
•Léonard, J.-P., 'Les conditions socio-économiques du maintien d'une forêt énergétique. La France: XIXe-XXe siècles', pp. 39-47.
•Morin, G.-A., 'La consommation de bois de feu en France', pp. 62-66.

- - - - -

Overige publicaties over bosgeschiedenis:

'Forest History in Romania', **News of Forest History**, vol. No. 28, September, 1999, pp. 1-76.

Armbruster, K. en K. R. Wallace, **Beyond nature writing : expanding the boundaries of ecocriticism**, (Charlottesville: University Press of Virginia, 2001) x, 372 pp. ISBN 0813920132 (cloth) 0813920140 (pbk.).

Bjørn, I., 'Life in the Borderland Forests: The Takeover of Nature and Its Social Organization in North Karelia', in Myllyntaus, T. en M. Saikku (red.), **Encountering the Past in Nature: Essays in Environmental History**, (Athens: Ohio University Press, 2001), pp. 49-73.

Bonhomme, B., Forests, **Peasants, and Revolutionaries: Forest Conservation in Soviet Russia, 1917-1925**, Ph.D, City University of New York, 2000, pp.

Bonnaire, P., 'Il y a trois cents ans naissait Duhamel Du Monceau (1700-1782)', **Revue forestière française**, vol. 52, 2, 2000, pp. 145-158.

Broda, J. z., 'Die Periodisierung der Forstgeschichte in Polen', **News of Forest History: Forest History in Poland** 29, 2000, pp. 3-15.

Broda, J., 'Der Ausschuß für die Forstgeschichte (beim Hauptvorstand des Polnischen Forstvereins) und die Arbeitsgruppe Geschichte der Forstwissenschaften (bei der Abteilung für die Geschichte der Wissenschaft, Bildung und Technik der Polnischen Akademie der Wissenschaften) und ihre Errungenschaften in der Forstgeschichte', **News of Forest History: Forest History in Poland** No. 29, 2000, pp. 28-34.

Broda, J., 'Eine Übersicht über die Forschungen zur Geschichte der Forstwirschaft in Polen in der Nachkriegszeit', **News of Forest History: Forest History in Poland** 29, 2000, pp. 35-49.

Fraser, E. D. G. en W. A. Kenney, 'Cultural Background and Landscape History as Factors Affecting Perceptions of the Urban Forest', **Journal of Arboriculture**, vol. 26, March, 2000, pp. 106-113.

Grzywacz, A., 'Polnischer Forstverein, seine Geschichte und Tätigkeit', **News of Forest History: Forest History in Poland** 29, 2000, pp. 16-24.

Imort, M., **Forestopia: The use of the forest landscape in naturaliz-**

ing National Socialist ideologies of Volk, race, and Lebensraum, 1918-1945 (Germany), Ph.D, Queen's University at Kingston (Canada), 2000, 538 pp. ISBN 0-612-54061-8.

Koerner, W., B. Cinotti, J.-H. Jussy en M. Benoît, 'Évolution des surfaces boisées en France depuis le début du XIXe siècle: identification et localisation des boisements des territoires agricoles abandonnés', **Revue forestière française**, vol. 52, 3, 2000, pp. 249-269.

Linnard, W., **Welsh Woods and Forests: A History**, (Ceredigion, Wales: Gomer Press, 2000) vii + 247 pp. Cloth $30.00.

Maser, C., **Forest primeval : the natural history of an ancient forest**, 1st OSU Press, oorspronkelijke uitgave: San Francisco : Sierra Club Books, c1989 (Corvallis: Oregon State University Press, 2001) xxi, 282 pp. ISBN 0870715291.

Mather, A. S. en J. Fairbairn, 'From Floods to Reforestation: The Forest Transition in Switzerland', **Environment and History**, vol. 6, November, 2000, pp. 399-421.

McGlashan, D. J. en J. M. Hughes, 'Reconciling patterns of genetic variation with stream structure, earth history and biology in the Australian freshwater fish Craterocephalus stercusmuscarum (Atherinidae)', **Mol Ecol**, vol. 9, 11, Nov 2000, pp. 1737-1751.

Myllyntaus, T. en M. Saikku, **Encountering the Past in Nature: Essays in Environmental History**, 2e ed. (Athens: Ohio University Press, 2001) xix + 166 pp. $39.95 (cloth), $16.95 (pbk).

Piperno, D. R., A. J. Ranere, I. Holst en P. Hansell, 'Starch grains reveal early root crop horticulture in the Panamanian tropical forest', **Nature**, vol. 407, 6806, Oct 19 2000, pp. 894-897.

Puhe, J. en B. Ulrich, **Global climate change and human impacts on forest ecosystems : postglacial development, present situation, and future trends in Central Europe** (Berlin, London: Springer, 2001) xi, 592 pp. ISBN 3540671277. DM 245,03, € 125,28.

Sieferle, R. P., **The subterranean forest. Energy systems and the industrial revolution**, (vertaling uit het Duits met wijzingingen en aanvullingen) (Cambridge: The White Horse Press, 2001) 240 pp. ISBN 1-874267-47-2. £ 35.

Steinsiek, P.-M., **Nachhaltigkeit auf Zeit. Waldschutz im Westharz vor 1800** (1999) 344 pp. ISBN 3-89325-779-9. DM 49,90 € 25,51.

Tsouvalis, J., **A critical geography of Britain's state forests : an exploration of processes of reality construction**, (New York: Oxford University Press, 2000) 227 pp. ISBN 0198234171.

NET WERK 69

1136-1137

contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Vera, F. W. M., **Grazing ecology and forest history**, Based on a Ph.D. thesis: Agriculture University, Wageningen, 1997 (New York: CABI Publishing, 2000) ISBN 0851994423.

Whited, T. L., **Forests and Peasant Politics in Modern France**,(New Haven, Conn.: Yale University Press, 2000) xii + 274 pp. $32.50.

Zeide, B., 'Thinning and Growth: A Full Turnaround', **Journal of Forestry**, vol. 99, January, 2001, pp. 20-25.

Malaria

Wellicht gaat de geschiedenis van malaria weer enige publieke belangstelling trekken na het uitzenden van de prijswinnende VPRO -documentaire van Manfred van Eyk op zondag 7 oktober j.l. Voorlopig is daarbij de geschiedenis van de malaria nog erg marginaal, maar kan de nieuwsgierigheid aangewakkerd worden.

Aylward, B., K. A. Hennessey, N. Zagaria, J. M. Olive, et al., 'When is a disease eradicable? 100 years of lessons learned', Am **J Public Health**, vol. 90, 10, October 2000, pp. 1515-1520.

Bynum, W. F., 'Malaria in inter-war British India', **Parassitologia**, vol. 42, 1-2, Jun 2000, pp. 25-31.

Dobson, M. J., M. Malowany en R. W. Snow, 'Malaria control in East Africa: the Kampala Conference and the Pare-Taveta Scheme: a meeting of common and high ground', **Parassitologia**, vol. 42, 1-2, June 2000, pp. 149-166.

Gomez-Dantes, H. en A. E. Birn, 'Malaria and social movements in Mexico: the last 60 years', **Parassitologia**, vol. 42, 1-2, Jun 2000, pp. 69-85.

Hays, C. W., 'The United States Army and malaria control in World War II', **Parassitologia**, vol. 42, 1-2, Jun 2000, pp. 47-52.

Kamat, V., 'Resurgence of malaria in Bombay (Mumbai) in the 1990s: a historical perspective', **Parassitologia**, vol. 42, 1-2, Jun 2000, pp. 135-148.

Kidson, C., K. Indaratna en S. Looareesuwan, 'The malaria cauldron of Southeast Asia: conflicting strategies of contiguous nation states', **Parassitologia**, vol. 42, 1-2, Jun 2000, pp. 101-110.

Litsios, S., 'Criticism of WHO's revised malaria eradication strategy', **Parassitologia**, vol. 42, 1-2, Jun 2000, pp. 167-172.

Najera, J. A., 'Epidemiology in the strategies for malaria control', **Parassitologia**, vol. 42, 1-2, June 2000, pp. 9-24.

Nicholls, A., 'Fenland ague in the nineteenth century', **Med Hist**, vol. 44, 4, October 2000, pp. 513-530.

Schneppen, H., '[Early days of the Ocean Road Hospital in Dar es Salaam: from mission hospital to

government hospital]', Sudhoffs **Arch Z Wissenschaftsgesch**, vol. 84, 1, 2000, pp. 63-88.
Stapleton, D. H., 'Internationalism and nationalism: the Rockefeller Foundation, public health, and malaria in Italy, 1923-1951', **Parassitologia**, vol. 42, 1-2, Jun 2000, pp. 127-134.
Stapleton, D. H., 'Technology and malaria control, 1930-1960: the career of Rockefeller Foundation engineer Frederick W. Knipe', **Parassitologia**, vol. 42, 1-2, Jun 2000, pp. 59-68.
Verhave, J. P., 'The disappearance of Dutch malaria and the Rockefeller Foundation', **Parassitologia**, vol. 42, 1-2, Jun 2000, pp. 111-115.
Yip, K., 'Malaria eradication: the Taiwan experience', **Parassitologia**, vol. 42, 1-2, Jun 2000, pp. 117-126.
Zulueta, J. de, 'Dealing with malaria in the last 60 years. A personal experience', **Parassitologia**, vol. 42, 1-2, Jun 2000, pp. 87-90.

32
33

Cholera

Afkhami, A. A., ' Disease and Water Supply: The Case of Cholera in 19th Century Iran', in Albert, J., M. Bernhardsson en R. Kenna (red.), **Transformations of Middle Eastern Natural Environments: Legacies and Lessons**, (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1998).
Berner, W., '[Epidemiologic situation and the fight against acute infectious diseases in Lodz at the turn of the XIX and XX century (to 1918)]', **Przegl Epidemiol**, vol. 54, 3-4, 2000, pp. 435-442.
Bol, P., '[Cholera 1]', **Ned Tijdschr Tandheelkd**, vol. 107, 3, Mar 2000, pp. 111-112.
Dawson, D. J. en D. P. Sartory, 'Microbiological safety of water', **Br Med Bull**, vol. 56, 1, 2000, pp. 74-83.
O'Connor, E., **Raw material : producing pathology in Victorian culture**,(Durham, NC: Duke University Press, 2001) ISBN 0822326086 (cloth) 0822326167 (pbk.).
Ogawa, M., 'Uneasy bedfellows: science and politics in the refutation of Koch's bacterial theory of cholera', **Bull Hist Med**, vol. 74, 4, Winter 2000, pp. 671-707.
Schiotz, A., '[To see oneself in a context - medicine and historia - the two cultures]', **Tidsskr Nor Laegeforen**, vol. 120, 30, Dec 10 2000, pp. 3746-3748.

Snow

Brody, H., M. R. Rip, P. Vinten-Johansen, N. Paneth, et al., 'Map-making and myth-making in Broad Street: the London cholera epidemic, 1854', **Lancet**, vol. 356, 9223, July 1 2000, pp. 64-68.
Morens, D. M., 'Snow and the Broad Street pump: a rediscovery', **Lancet**, vol. 356, 9242, Nov 11 2000, pp. 1688-1689; discussion 1689.
Plaut, G., 'Snow and the Broad Street pump: a rediscovery', **Lancet**, vol. 356, 9242, Nov 11 2000, p. 1688; discussion 1689.
Snow, S. J., 'John Snow MD (1813-1858). Part II: becoming a doctor - his medical training and early years of practice', **J Med Biogr**, vol. 8, 2, May 2000, pp. 71-77.
Vandenbroucke, J. P., 'Snow and the Broad Street pump: a rediscovery', **Lancet**, vol. 356, 9242, November 11 2000, p. 1688; discussion 1689.

Klimaat

33
34

Brown, N., **History and climate change : an eurocentric perspective**, (New York: Routledge, 2001) ISBN 0415019591.
Cockell, C. S. en G. Horneck, 'The history of the UV radiation climate of the earth - theoretical and space-based observations', **Photochem Photobiol**, vol. 73, 4, Apr 2001, pp. 447-451.
Cox, C. B., 'Plate tectonics, seaways and climate in the historical biogeography of mammals', **Mem Inst Oswaldo Cruz**, vol. 95, 4, Jul-Aug 2000, pp. 509-516.
Davis, M., **Late Victorian Holocausts: El Niño Famines and the Making of the Third World**,(New York: Verso, 2001) x + 464 pp. $27.00.
Fagan, B. M., (red.) **The Little Ice Age : how climate made history, 1300-1850**, (New York, NY: Basic Books, 2000) xxi, 246 pp. ISBN 0465022715.
Glaser, R., **Klimageschichte Mitteleuropas. 1000 Jahre Wetter, Klima, Katastrophen**, (Darmstadt: Primus, 2001) 227 pp. ISBN 3896784056. DM 78,00 € 39,88.
Hsü, K. J., **Klima macht Geschichte. Menschheitsgeschichte als Abbild der Klimaentwicklung,** (Zürich: Orell Füssli, 2000) 334 pp. ISBN 3280024064. DM 59,00 € 30,17.
Jankovic, V., **Reading the Skies: A Cultural History of English Weather**, 1650-1820, (Chicago, Ill.: University of Chicago Press, 2000) xiv + 272 pp. Cloth $55.00, paper $20.00.
Jones, P. D., (red.) **History and climate : memories of the future?** (New York: Kluwer Academic/ Plenum Publishers, 2001) ISBN 0306465892.
Kerr, R. A., 'Paleoclimate. A variable sun and the Maya collapse', **Science**, vol. 292, 5520, May 18 2001, p. 1293.
McIntosh, R. J., J. A. Tainter en S. K. McIntosh, **The way the wind blows : climate, history, and human action**, (New York: Columbia University Press, 2000) xvii, 413 pp. ISBN 0231112084

NET WERK 69
1138-1139
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

(cloth), 0231112092 (pbk.).

Monmonier, M., **Air apparent. How meteorologists learned to map, predict, and dramatize weather**, (Chicago: University of Chicago Press, 1999 / 2000) xiv, 309 pp. ISBN 0-226-53422-70/ 0-226-53423-5.

Oldfield, F., 'Palaeoclimatology. Out of Africa', **Nature**, vol. 403, 6768, January 27 2000, pp. 370-371.

Stehr, N. en H. von Storch, **Klima, Wetter, Mensch**, (1999) ISBN 3406446132. DM 14,80 € 7,57.

Storch, H. v. en N. Stehr, 'Climate change in perspective', **Nature**, vol. 405, 6787, Jun 8 2000, p. 615.

Verschuren, D., K. R. Laird en B. F. Cumming, 'Rainfall and drought
34 in equatorial east Africa during
35 the past 1,100 years', **Nature**, vol. 403, 6768, Jan 27 2000, pp. 410-414.

Winkler, A., **Die Klimageschichte der hohen nördlichen Breiten seit dem mittleren Miozän : Hinweise aus sedimentologischen-tonmineralogischen Analysen** (OPD Leg 151, zentrale Fram strasse),(Bremerhaven Bremen: Alfred-Wegener-Institut für Polar- und Meeresforschung ; Vertrieb durch K. Kamloth, 1999) 117 pp. (DissertatieUniversität zu Kiel, 1998.)

Boeken

Allmon, W. D. en D. J. Bottjer, (red.) **Evolutionary paleoecology. The ecological context of macroevolutionary change**, Columbia, 2001) 357 pp. ISBN 0231109954. *f* 68,25.

Angelow, J., **Geschichte und Landschaft**,(Berlin/Bonn: Westkreuz-Verlag GmbH, 2000) ISBN 392959255X. DM 28,00 € 14,32.

Anker, P., **Imperial ecology : environmental order in the British Empire, 1895-1945**,(Cambridge, MA: Harvard University Press, 2001) ISBN 0674005953 (cloth).

Appleby, A. B., 'Nutrition and Disease in Human History', in Rotberg, R. I. (red.), **Health and Disease in Human History: A Journal of Interdisciplinary History Reader**, (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2000), pp. 23-44.

Armstrong, J., 'Transport', in Waller, P. (red.), **The English Urban Landscape**, (New York: Oxford University Press, 2000), pp. 209-232.

Atkinson, A., **Believing Cassandra. An optimist looks at a pessimist's world**,(White River Junction/ Totnes: 1999) xvii, 236 pp.

Barlow, C., **The ghosts of evolution : nonsensical fruit, missing partners, and other ecological anachronisms**, (New York, N.Y.: Basic Books, 2001) xi, 291 pp. ISBN 0465005519.

69
NET WERK
1140-1141
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Bashford, A. en C. Hooker, **Contagion : historical and cultural studies**, (London ; New York: Routledge, 2001) ISBN 0415246717.

Bate, R., 'Protecting English and Welsh Rivers: The Role of the Anglers' Conservation Association', in Meiners, R. E. en A. P. Morriss (red.), **The Common Law and the Environment**, (Lanham, Md.: Rowman & Littlefield Publishers, 2000), pp. 86-106.

Bennett, M. en D. Teague, (red.) **The Nature of Cities: Ecocriticism and Urban Environments**, (Tuscon: University of Arizona Press, 1999) vi + 311 pp.

Benton, L. M. en J. R. Short, **Environmental discourse and practice : a reader**, (Oxford ; Malden, Mass.: Blackwell, 2000) xvi, 272 pp. ISBN 0631216367,
35 0631216375 (pbk.).
36 Bintliff, J. L., (red.) **Structure and contingency : evolutionary processes in life and human society**, (London ; New York: Leicester University Press, 1999) xxii, 153 pp. ISBN 0718500261 (pbk.) 0718500253 (hardcover).

Blancou, J., **Histoire de la surveillance et du contrôle des maladies animales transmissibles**, (Paris: Office international des épizooties, 2000) xiv, 366 pp. ISBN 9290445068 (br.).

Bont, C. de, **Delfts water. Twee duizend jaar bewoning door waterbeheer in het Delftse**,(Delft: IHE Delft / Walburg Pers, 2000) 142 pp. ISBN 90-5730-111-3.

Borsay, P., 'Early Modern Urban Landscapes, 1540-1800', in Waller, P. (red.), **The English Urban Landscape**, (New York: Oxford University Press, 2000), pp. 99-124.

Bos, R. 't. en R. **Kaulingfreks, De hygiënemachine. Kanttekeningen bij de reinheidscultus in cultuur, organisatie en management**,(Kampen: Agora, 2001) 251 pp. ISBN 90-391-0832-3.

Botkin, D. B., **Forces of change : a new view of nature**,(Washington, D.C.: National Geographic Society, 2000) 256 pp. ISBN 0792275969.

Bowker, G. C. en S. L. Star, **Sorting things out. classification and its consequences**, paperback e ed. vol. (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2000) 377 pp. ISBN 0262-52295-0.

Brown, D. B., A. Lyles en A. Hemingway, **Romantic Landscapes: The Norwich School of Painters**,(London, England: Tate Gallery Pub., 2000) 160 pp.

Brown, J. H., G. B. West en Santa Fe Institute (Santa Fe N.M.), (red.) **Scaling in biology**, (Oxford /New York: Oxford University Press, 2000) xiii, 352 pp. ISBN 019513141X (cl.) 0195131428 (pbk).

Buell, L., **Writing for an endangered world : literature, culture, and environment in the U.S. and beyond**,(Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press, 2001) viii, 365 pp. ISBN 0674004493.

Carter, F. W. en D. Turnock, **Environmental problems of East Central Europe**, 2e ed. (New York: Routledge, 2001) ISBN 0415174031.

Craddock, S., **City of plagues : disease, poverty, and deviance in San Francisco**,(Minneapolis: University of Minnesota Press, 2000) x, 300 pp. ISBN 081663047X (hbk.) 0816630488 (pbk.).

Crawford, D. H., **The invisible enemy : a natural history of viruses**, (Oxford: Oxford University Press, 2000) x, 275 pp. ISBN 0198503326.

Cullen, F., **Cleansing rural Dublin : public health and housing initiatives in the South Dublin poor law union 1880-1920**,(Portland, OR: Irish Academic Press, 2001) ISBN 0716527383.

Darst, R. G., **Smokestack Diplomacy: Cooperation and Conflict in East-West Environmental Politics**, (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2001) xii + 300 pp. $22.95 (pbk).

Davis, L. A., **Environmental Disasters : A Chronicle of Individual, Industrial, and Governmental Carelessness**,(Facts on File, Inc, 1998) 480 pp. ISBN 0816032653.

Derickson, A., **Black Lung: Anatomy of a Public Health Disaster**, (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1998) xiv + 237 pp.

Dormandy, T., **The White Death: A History of Tuberculosis**,(New York: New York University Press, 2000) xiv + 433 pp.

Douthwaite, R., **The growth illusion: how economic growth has enriched the few, impoverished the many and endangered the planet**, Rev. and updated (Gabriola Island, B.C.: New Society Publishers, 1999) xiii, 383 pp. ISBN 0865713960.

Dreese, D. N., **Ecocriticism and the creation of self and place in environmental and American Indian literatures**, (New York: Peter Lang, 2001) ISBN 0820456616 (pbk.).

Echenberg, M. J., **Black death, white medicine : bubonic plague and the politics of public health in colonial Senegal**, (Portsmouth, NH: Heinemann, 2001) ISBN 0325070172, 0325070164 (pbk.).

English, P. C., **Old paint : a medical history of childhood lead-paint poisoning in the United States to 1980**,(New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 2001) ISBN 0813529875.

Enzensberger, U., **Parasiten. Ein Sachbuch**,(Die Andere Bibliothek, 2001) 290 pp. ISBN 382185015. *f* 62,10.

Farber, P. L., **Finding Order in Nature: The Naturalist Tradition from Linnaeus to E. O. Wilson**, (Baltimore, Md.: Johns Hopkins University Press, 2000) x + 136 pp. Paper $15.95.

Fort, T., **Our love affair with the lawn**, (London: Harper Collins, 2000) 278 pp. ISBN 0-00-257064-5. *f* 42,90.

Frankel, J. A., **Globalization of the economy**,(Cambridge, MA.: National Bureau of Economic Research, 2000) 41 pp.

Garrett, L., **Betrayal of Trust : The Collapse of Global Public Health**, (Hyperion, 2000; 2001) 754 ; 781 pp. ISBN 0786865229 (hardcover); 0786884401 (pbk). $16.95 (hardcover).

Geden, O., **Rechte Ökologie. Umweltschutz zwischen Emanzipation und Faschismus**, 2 e ed. vol. (Espresso Verlag, 285 pp. ISBN 3885207591. DM 34,90 € 17,84.

George, T. S., **Minamata : pollution and the struggle for democracy in postwar Japan**,194 (Cambridge (Mass.): Harvard University Asia Center : Distributed by Harvard University Press, 2001) xvi, 385 pp. ISBN 0674003640 (cloth).

Goldfrank, W. L., D. Goodman en A. Szasz, **Ecology and the world-system** (Westport, Conn.: Greenwood Press, 1999) xv, 265 pp. ISBN 0313307253.

Gragson, T. L. en B. G. Blount, (red.) **Ethnoecology : knowledge, resources, and rights**, (Athens: University of Georgia Press, 1999) xviii, 163 pp. ISBN 0820320676, 0820321281(pbk.).

Groß, M., **Die Natur der Gesellschaft. Eine Geschichte der Umweltsoziologie**,(Weinheim: Juventa Vlg, 2000) 270 pp. ISBN 3779910713. DM 39,80 € 20,35.

Groves, R. H., 'Environmental history', in Burke, P. (red.), **New perspectives on historical writing**, 2nd ed. (University Park, Pa.: Pennsylvania State University Press, 2001), pp. viii, 306.

Groves, R. H., F. D. Panetta en J. G. Virtue, (red.) **Weed risk assessment, Australian Centre for International Agricultural Research**, 2001) ISBN 0-643-06561-X. £ 39,50 (pbk.).

Gudermann, R., **Morastwelt und Paradies: Ökonomie und Ökologie in der Landwirtschaft am Beispiel der Meliorationen in Westfalen und Brandenburg (1830-1880)**,(Paderborn, Germany: Ferdinand Schüningh, 2000) xiii + 577 pp.

Guillaume, J., (red.) **Architecture, jardin, paysage : l'environnement du château et de la villa aux XVe et XVIe siècles**, Actes

69
NET WERK
1142-1143
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

69
NET WERK
1144-1145
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

du colloque tenu à Tours du 1er au 4 juin 1992, Centre d'études supérieures de la Renaissance.(Tours: Picard, 1992) 311 pp. ISBN 2708405691.

Gunn, J. D., (red.) **The years without summer : tracing A.D. 536 and its aftermath** (Oxford, England: Archaeopress, 2000) 170 pp. ISBN 1841710741.

Hamm, B. P., J.-M. Drouin, P. Blandin en P. Acot, **The European origins of scientific ecology (1800-1901)**,(Amsterdam: Gordon and Breach Science, 1998) ISBN 9056991043 (pbk.), 9056991035.

Hartog, A. P. de, (red.) **De Voeding van Nederland in de twintigste eeuw : balans van honderd jaar werken aan voeding en gezondheid**, (Wageningen: Wageningen Pers, 2001) 224 pp. ISBN 9074134971.

Hatty, S. E. en J. Hatty, **The Disordered Body: Epidemic Disease and Cultural Transformation**, (New York: State University of New York Press, 1999) v + 362 pp.

Houtaud, A. de, **La santé à travers les sciences humaines et sociales : approche linguistique et sociologique**, (Paris: Masson, 1999) 144 pp. ISBN 2225856990.

Hughes, J. D., **An environmental history of the world : humankind's changing role in the community of life**, (New York: Routledge, 2001) ISBN 0415136180.

Ierley, M., **Comforts of home : the American house and the evolution of modern convenience**, (New York: C. Potter, 1999) 287 pp. ISBN 0609602993.

Jaeger, C. C., O. Renn, E. A. Rosa en T. Webler, **Risk, Uncertainty, and Rational Action**,(London: Earthscan Press, 2001).

Johns, A., (red.) **Dreadful Visitations: Confronting Natural Catastrophe in the Age of Enlightenment**, (New York: Routledge, 1999) xxv + 198 pp. ISBN 0415921767. $75.00 cloth; $20.99.

Karlen, A. en J. Doughty, (red.) **Biography of a Germ**, (New York: Knopf, 2001) 192 pp. ISBN 0385720661. $12.00.

Lambert, R. A., **Contested mountains. Nature, development and environment in the Cairngorms regions of Scotland, 1880-1980**,(Cambridge: White Horse Press, 2001) 320 pp. ISBN 1-874267-44-8. £ 40.-

Landry, D., **The invention of the countryside : hunting, walking, and ecology in English literature, 1671-1831**,(Houndmills, Hampshire ; New York: Palgrave, 2001) ISBN 0333961544 (cloth).

Leblanc, R., **Le savon : De la Préhistoire au XXIème siècle**, (Montreuil l'Argille: Pierann, 2001) 396 pp. ISBN 2912297524.

Lehtinen, A., 'Modernization and the Concept of Nature: On the Reproduction of Environmental Stereotypes', in Myllyntaus, T. en M. Saikku (red.), **Encountering the Past in Nature: Essays in Environmental History**, (Athens: Ohio University Press, 2001), pp. 29-48.

Lentz, D. L., **Imperfect balance : landscape transformations in the Precolumbian Americas**,(New York: Columbia University Press, 2000) xx, 547 pp. ISBN 0231111576 (pbk.) 0231111568 (cloth).

Lenz, G., **Verlusterfahrung Landschaft**, (Campus Fachbuch, 1999) 234 pp. ISBN 3593362554. DM 48,70 € 24,90.

Lewin, R. A., **Merde. Excursions into Scientific, Cultural and Socio-Historical Coprology**, (London: Aurum Press Ltd, 1999) 164 pp. ISBN 1-85410-732-1.

Lichter, S. R. en S. Rothman, **Environmental Cancer - A Political Disease?**, (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1999) xiii + 235 pp.

Lookingbill, B. D., **Dust Bowl, USA: Depression America and the ecological imagination, 1929-1941**, (Athens: Ohio University Press, 2001) ISBN 0821413759 (cloth) 0821413767 (pbk).

Lutts, R. R., **The Nature fakers. Wildlife, science and sentiment**, (University Press of Virginia, 2001) ISBN 0-8139-2081. £ 13.95.

Maffi, L., (red.) **On biocultural diversity. Linking language, knowledge and the environment**, paperback e ed., Smithsonian Institute, 2001) 578 pp. ISBN 1-56098-930-0. *f* 65.-.

Magnusson, R. J., **Water technology in the Middle Ages : cities, monasteries, and waterworks after the Roman Empire**, (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2001) ISBN 080186626X.

Magoc, C. J., **So glorious a landscape: nature and the environment in American history and culture**, (Wilmington, Del.: Scholarly Resources, 2001) ISBN 0842026959, 0842026967 (pbk.).

Mazel, D., **A century of early ecocriticism**, (Athens: University of Georgia Press, 2001) ix, 370 pp. ISBN 0820322210, 0820322229 (pbk).

McCann, J., **Green land, brown land, black land : an environmental history of Africa, 1800-1990**, (Westport, CT: Heinemann, 1999) 201 pp. ISBN 0325000964.

McNeill, J. R., **Something new under the sun : an environmental history of the twentieth-century world**, (New York: Norton, 2000) xxvi, 421 pp. ISBN 0393049175.

69
NET WERK
1146-1147
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Melosi, M. V., **Effluent american cities, industry, energy and the environment** (Pittsburgh: University of Pittsburgh PRESS, 2001) ISBN 0-8229-4159-7 (hdbk.) / 0-8229-5766-3 (pbk.). £ 41,95/£ 16.95.

Meyer, T., Natur, Technik und Wirtschaftswachstum im 18. Jahrhundert. Risikoperzeption und Sicherheitsversprechen,12 (Cottbus: Waxmann, 2000) 230 pp. ISBN 3-89325-787-X. DM49,90 € 25,51.

Miller, B., **Fat of the Land: Garbage of New York, Last Two Hundred Years**,(New York: Four Walls Eight Windows, 2000) xxii + 414 pp.

Mosley, S., **The chimney of the world. A history of smoke pollution in Victorian and Edwardian Manchester**, (Cambridge: The White Horse Press, 2001) 288 pp. ISBN 1-874267-49-9. £ 35.

Murphy, P. D., **Farther afield in the study of nature-oriented literature**, (Charlottesville, Va.: University Press of Virginia, 2000) xviii, 254 pp. ISBN 0813919053, 0813919061(pbk.).

Myllyntaus, T. en M. Saikku, 'Environmental History: A New Discipline with Long Traditions', in Myllyntaus, T. en M. Saikku (red.), **Encountering the Past in Nature: Essays in Environmental History**, 2e ed., (Athens: Ohio University Press, 2001), pp. 1-28.

Neimark, P. en P. R. Mott, **The environmental debate : a documentary history**, (Westport, Conn.: Greenwood Press, 1999) xxviii, 319 pp. ISBN 0313300208.

Nelson, B., **The wild and the domestic : animal representation, ecocriticism, and western American literature**,(Reno: University of Nevada Press, 2000) xiii, 178 pp. ISBN 0874173477 (pbk.).

O'Connor, E., **Raw material : producing pathology in Victorian culture**, (Durham, NC: Duke University Press, 2001) ISBN 0822326086 (cloth) 0822326167 (pbk.).

Paravicini Baliani, A. en F. Santi, **The Regulation of Evil: Social and Cultural Attitudes to Epidemics in the Late Middle Ages**, (Firenze, Italy: Sismel, 1998) 211 pp.

Pedroli, B., (red.) **Landscape - Our home /Lebensraum Landschaft**, (Zeist/Stuttgart: Indigo/Freies Geistesleben, 2001) ISBN 90-6038-490-3 / 3-7725-1977-6. *f* 69,50.

Poser, S., **Museum der Gefahren Die gesellschaftliche Bedeutung der Sicherheitstechnik**,(Cottbus: Waxmann, 1998) 264 pp. ISBN 3-89325-634-2. 49,90 DM € 25,51.

Precht, R. D., **Noahs Erbe. Vom Recht der Tiere und den Grenzen des Menschen**, (Rowohlt, 2000) 404 pp. ISBN 3499608723. DM 19,90 € 10,17.

Rappaport, R. A., E. Messer en M. Lambek, **Ecology and the sacred : engaging the anthropology of Roy A. Rappaport**, (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2001) viii, 364 pp. ISBN 0472111701.

Redman, C. L., **Human impact on ancient environments**, (Tucson: University of Arizona Press, 1999) xiv, 239 pp. ISBN 0816519625 (cloth) 0816519633 (pbk.).

Rotberg, R. I., **Health and Disease in Human History: A Journal of Interdisciplinary History Reader**, (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2000) 345 pp.

Russell, C. A., **Chemistry, society and environment, a new history of the British Chemical Industry**, (Cambridge: RSC, 2000) xvi, 372 pp. ISBN 0854045996.

Russell, E., **War and nature : fighting humans and insects with chemicals from World War I to Silent spring**, (Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2001) xvii, 315 pp. ISBN 0521790034 (hbk.) 0521799376 (pbk.).

Schaminee, J. en R. van 't. Veer, **100 jaar op de kniëen. De geschiedenis van de plantensociologie in Nederland**,(KNNV/Opulus Press, 2000) 238 pp. ISBN 9050111416. *f* 50,60.

Schiffer, M. B., (red.), **Social theory in archaeology**, (Salt Lake City: University of Utah Press, 2000) viii, 237 pp. ISBN 0874806429 (pbk.).

Schmidt-Bachem, H., Tüten, **Beutel, Tragetaschen. Zur Geschichte der Papier, Pappe und Folien verarbeitenden Industrie in Deutschland**, (2001) ISBN 3-8309-1037-1.

Schouten, M. G. C., **De natuur als beeld in religie, filosofie en kunst**, (KNNV Uitgevers, 2001) 239 pp. *f* 59,90.

Shapiro, J., **Mao's war against nature: politics and the environment in Revolutionary China**, (Cambridge /New York: Cambridge University Press, 2001) xvii, 287 pp. ISBN 0521781507, 0521786800 (pbk.).

Shoumatoff, N. en N. Shoumatoff, **The Alps : Europe's mountain heart**, (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2001) xxi, 265 pp. ISBN 0472111116.

Singh, R. S., (red.) **Thinking about evolution : historical, philosophical, and political perspectives**, (New York: Cambridge University Press, 2001) xvii, 606 pp. ISBN 0521620708.

Sivulka, J., **Stronger than dirt : a cultural history of advertising personal hygiene in America, 1875-1940**, (Amherst, NY: Humanity Books, 2001) ISBN 1573929522 (paper).

Smil, V., **Enriching the Earth: Fritz Haber, Carl Bosch, and the Transformation of World Food Production**, (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2001) xvii + 338 pp. $34.95.

Sonnabend, H., **Naturkatastrophen in der Antike. Wahrnehmung, Deutung, Management**, (Stuttgart: Metzler, 1999) 270 pp. ISBN 3476015483. DM 59,80 € 30,58.

Sonnabend, H., **Mensch und Landschaft in der Antike. Lexikon der Historischen Geographie**, (Stuttgart: Metzler, 1999) 600 pp. ISBN 3476012859. DM 99,80 € 51,03.

Stevis, D. en V. J. Assetto, (red.) **The international political economy of the environment : critical perspectives**, vol. 12, (Boulder, Colo.: Lynne Rienner Publishers, 2001) viii, 309 pp. ISBN 1555879225 1555879802 (pbk.).

Todd, D., **Tinkering with Eden. A natural history of exotics in America**, (Norton, 2001) 302 pp.
42 ISBN 0393048608. *f* 79,25.
43 Tucker, R. P., **Insatiable appetite : the United States and the ecological degradation of the tropical world**, (Berkeley: University of California Press, 2000) xiii, 551 pp. ISBN 0520220870 (cloth). £ 28,50.

Vögele, J. en W. Woelk, (red.) **Stadt, Krankheit und Tod. Geschichte der städtischen Gesundheitsverhältnisse während der Epidemiologischen Transition (vom 18. bis ins frühe 20. Jahrhundert)**, Schriften zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte. 62, (Berlin: Duncker & Humblot, 2000) 519 pp.

Waller, P., (red.) **The English Urban Landscape**, (New York: Oxford University Press, 2000) 352 pp.

Webster, C., **Caring for health : history and diversity**, 3e ed. (Phildelphia, Pa.: Open University, 2001) ISBN 0335208401 (pbk.).

Weiner, D. R., **A little corner of freedom : Russian nature protection from Stalin to Gorbachëv**, (Berkeley, Calif.: University of California Press, 1999) xiv, 556 pp. ISBN 0520213971 (cloth).

Weltman-Aron, B., **Landscape gardening and nationalism in eighteenth-century England and France**, (New York: State University of New York Press, 2001) 190 pp. ISBN 0-7914-4806-1. *f* 57,50.

Wijs, I. de, **Wat (zit) er ! (in de) Toren?**, (Utrecht/Amsterdam: Waterleidingmuseum/Zorkon uitgevers, 2001) 48 pp. ISBN 90-5247-233-5. *f* 32,50, € 14,75.

Wilson, R. A., (red.) **Species : new interdisciplinary essays**, (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1999) xxi, 325 pp. ISBN 0262232014 (hc) 0262731231 (pbk.).

69
NET WERK
1148-1149
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Winn Carlson, L., **Cattle: An Informed Social History**, (Ivan R Dee, Inc., 2001) 352 pp. ISBN 1566633885. $27.50.

Wolf, J. H., **Don't kill your baby : public health and the decline of breastfeeding in the nineteenth and twentieth centuries**, (Columbus: Ohio State University Press, 2001) ISBN 0814208770, 0814250777 (pbk.).

Worboys, M., **Spreading germs : diseases, theories, and medical practice in Britain, 1865-1900**, (Cambridge, UK ; New York: Cambridge University Press, 2000) xvi, 327 pp. ISBN 0521773024.

Proefschriften

Augerot, X., **An environmental history of the salmon management philosophies of the North Pacific: Japan, Russia, Canada, Alaska and the Pacific Northwest United States**, Ph.D, Oregon State University, 2000, 407 pp. ISBN 0-599-89641-8.

Camiscioli, E., **Reproducing the French race: Immigration, reproduction, and national identity in France, 1900-1939**, Ph. D, The
43 University of Chicago, 2000, 207
44 pp. ISBN 0-599-97531-8.

Cochran, S., **Styles of the wild**, PhD, City University of New York, 2000, 296 pp. ISBN 0-599-74593-2.

Ehlert, A. O., **"There's a bad time coming" : ecological vision in the fiction of D.H. Lawrence**, PhD, Uppsala University, 2001, 201 pp.

Goehring, M. L., **Landscape in Franco-Flemish Manuscript Illumination of the Late Fifteenth and Early Sixteenth Centuries**, Ph. D, Case Western Reserve University, 2000.

Grigsby, B. L., **'The Doctour Maketh This Descriptioun': The Moral and Social Meanings of Leprosy and Bubonic Plague in Literary, Theological, and Medical Texts of the English Middle Ages and Renaissance**, Ph. D, Loyola University of Chicago, 2000, 325 pp.

Imort, M., **Forestopia: The use of the forest landscape in naturalizing National Socialist ideologies of Volk, race, and Lebensraum, 1918-1945 (Germany)**, Ph.D, Queen's University at Kingston (Canada), 2000, 538 pp. ISBN 0-612-54061-8.

Silverman, M. J., **No immediate risk: Environmental safety in nuclear weapons production, 1942-1985**, PhD, Carnegie-Mellon University, 2000, 438 pp. ISBN 0-599-93995-8.

Skoski, J. R., **Public baths and washhouses in Victorian Britain, 1842-1914**, Ph.D, Indiana University, 2000, 207 pp.

Starks, T. A., **The Body Soviet: Health, Hygiene, and the Path to**

a New Life in the 1920s, Ph.D, Ohio State University, 2000, 269 pp.

Tynan, N., **The private provision of water: Lessons from the London experience, 1582-1902**, Ph.D, George Mason University, 2001, 127 pp. ISBN 0-599-93092-6.

Thorsheim, P. J., **Inventing air pollution: The social construction of smoke in Britain, 1880-1920**, Ph.D, The University of Wisconsin - Madison, 2000, 391 pp.

Washington, S. H., **Packing them in: A twentieth century working class environmental history**, Ph.D, Case Western Reserve University, 2000, 367 pp. ISBN 0-599-88341-3.

Williams, A. E., **Nothing but bodies: Nineteenth century representations of animals in Georges Cuvier's natural system and United States industrial meat production**, Ph.D, The University of Rochester, 2000, 229 pp. ISBN 0-599-93011-X.

44/45

Tijdschriften

Indonesian Environment History Newsletter 15, june 2001

Osseweijer, M., 'Taken at the flood: marine resource use and management in Aru', pp. 2-6.

Butcher, J. G., 'Extending the frontier of fisheries', pp. 7-8.

Semedi, P., 'The story of a Javanese fishing community, 1820s-1990s', p. 9.

Ravesteijn, W., 'Civil engineering in the Dutch East Indies/Indonesia', pp. 10-12.

Bankoff, G., 'Cultures of disaster: society and natural hazards in the Philippines', pp. 13-14.

Obidzinski, K., 'The informal timber economy in East Kalimantan', pp. 16-17.

Boomgaard, P. en M. Osseweijer, 'Water as a life giving and deadly force, Leiden, June 2001', p. 18.

McCarthy, J., 'Political ecology of rainforest destruction in Sumatra and Kalimantan', p. 20.

- - - - -

Environment and History vol. 7, 2, may 2001

Hoffmann, R. C., 'Frontier Foods for Late Medieval Consumers', pp. 131-167.

Hacquebord, L., 'Three Centuries of Whaling and Walrus Hunting', , pp. 169-187.

Broich, J., 'The Wasting of Wolin', pp. 197-199.

Castro Herreira, G., 'On Cattle and Ships', pp. 201-217.

Ward, E. R., 'Geo-Environmental Disconnection and the Colorado River Delta', pp. 219-246.

- - - - -

Environment and History vol. 7, 3, august 2001

Bennett, J. A., 'War, emergency and the environment: Fiji, 1939-1946', pp. 255-287.

Saravanan, V., 'Technological transformations and water conflicts in the Bhavani basin of Tamil Nadu, 1930-1970', pp. 289-334.

Weiss, G., 'Mountain forest policy in Austria: a historical policy analysis on regulating national resources', pp. 335-355.

Morris, B., 'Wildlife conservation in Malawi', pp. 357- 372.

69

NET WERK

1150-1151

contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

45/46

Diverse artikelen

Acuna-Soto, R., L. C. Romero en J. H. Maguire, 'Large epidemics of hemorrhagic fevers in Mexico 1545-1815', **Am J Trop Med Hyg**, vol. 62, 6, Jun 2000, pp. 733-739.

Agodi, A. en C. Pasquarella, '[Surveillance of hospital infections: review of the literature in historical perspective]', **Ann Ig**, vol. 12, 4 Suppl 2, Jul-Aug 2000, pp. 23-32.

Albert, M. R., 'Dermatology related advertisements from the 1920s and 1930s', **Int J Dermatol**, vol. 39, 5, May 2000, pp. 389-395.

Anderson, J. B., 'Mad dogs, microbes, and other pests. Some medical problems in early Durham', **N C Med J**, vol. 62, 3, May-Jun 2001, pp. 154-157.

Andrews, J., 'Letting madness range: travel and mental disorder, c1700-1900', **Clio Med**, vol. 56, 2000, pp. 25-88.

Anto, J. M., J. Sunyer en M. Kogevinas, 'Environment and health: the long journey of environmental epidemiology at the turn of the millennium', **J Epidemiol Biostat**, vol. 5, 1, 2000, pp. 49-60.

Armitage, P., 'Reflections on statistics at the London School of Hygiene and Tropical Medicine 30 years ago', **Stat Med**, vol. 19, 23, Dec 15 2000, pp. 3165-3170.

Arnold, L., 'The Windscale accident - some memories and reflections', **J Radiol Prot**, vol. 20, 3, Sep 2000, pp. 255-256.

Artiukhov, S. A., '[The development of the Sochi health resort in the 20s and 30s]', **Vopr Kurortol Fizioter Lech Fiz Kult** 1, Jan-Feb 2000, pp. 43-46.

Bache, T., '[Andreas Christian Bull (1840-1920) and his survey of poliomyelitis]', **Tidsskr Nor Laegeforen**, vol. 120, 27, Nov 10 2000, pp. 3292-3293.

Bayer, R. en A. L. Fairchild, 'Public health. Surveillance and privacy', **Science**, vol. 290, 5498, Dec 8 2000, pp. 1898-1899.

Benedictus, G., J. Verhoeff, Y. H. Schukken en J. W. Hesselink, 'Dutch paratuberculosis programme history, principles and development', **Vet Microbiol**, vol. 77, 3-4, Dec 20 2000, pp. 399-413.

Benson, K. R., 'The emergence of ecology from natural history', **Endeavour**, vol. 24, 2, 2000, pp. 59-62.

Berman, D. M. en A. Knoepfli, 'As-

bestos magnate to environmental guru: the morphing of Stephan Schmidheiny', **Int J Occup Environ Health**, vol. 6, 4, Oct-Dec 2000, pp. 351-352.
Berridge, V., 'History in public health: who needs it?', **Lancet**, vol. 356, 9245, Dec 2 2000, pp. 1923-1925.
Bess, M., 'Greening the Mainstream: Paradoxes of Antistatism and Anticonsumerism in the French Environmental Movement', **Environmental History**, vol. 5, January, 2000, pp. 6-26.
Bicik, I., L. Jelecek en V. Stepanek, 'Land-Use Changes and Their Social Driving Forces in Czechia in the 19th and 20th Centuries', **Land Use Policy**, vol. 18, 2001, pp. 65-73.
Bjering, S., Deinboll, II en J. Maehlen, '[The olfactory sense]', **Tidsskr Nor Laegeforen**, vol. 120, 30, Dec 10 2000, pp. 3719-3725.
Black, J. en D. Black, 'Plague in east Suffolk 1906-1918', **J R Soc Med**, vol. 93, 10, Oct 2000, pp. 540-543.
Blendon, R. J. en J. M. Benson, 'Americans' views on health policy: a fifty-year historical perspective', **Health Aff (Millwood)**, vol. 20, 2, Mar-Apr 2001, pp. 33-46.
Boor-van der Putten, I. M., '[The rise of the Clinic for Small Domestic Animals]', **Tijdschr Diergeneeskd**, vol. 125, 8, Apr 15 2000, pp. 262-263.
Buckland, S. T., I. B. Goudie en D. L. Borchers, 'Wildlife population assessment: past developments and future directions', **Biometrics**, vol. 56, 1, Mar 2000, pp. 1-12.
Burkhardt, R. W. J., 'A Man and His Menagerie', **Natural History**, vol. 110, February, 2001, pp. 62-69.
Burrows, D., V. V. Zverev en I. A. Sarankov, '[Harm Reduction-its history and practice]', **Zh Mikrobiol Epidemiol Immunobiol** 4, Jul-Aug 2000, pp. 65-69.
Capasso, L., 'Indoor pollution and respiratory diseases in Ancient Rome', **Lancet**, vol. 356, 9243, Nov 18 2000, p. 1774.
Capasso, L., 'Herculaneum victims of the volcanic eruptions of Vesuvius in 79 AD', **Lancet**, vol. 356, 9238, Oct 14 2000, pp. 1344-1346.
Cardinale, A. E., '[The electric revolution that changed the world. Two centuries ago Volta presented the pile]', **Radiol Med (Torino)**, vol. 100, 6, Dec 2000, pp. 404-414.
Carmichael, C. L., 'The decision to fluoridate the Newcastle water supply from 7 October 1968', **Dent Hist** 37, May 2000, pp. 19-29.
Chard, C., 'Lassitude and revival in the warm south: relaxing and exciting travel, 1750-1830', **Clio Med**, vol. 56, 2000, pp. 179-205.
Chinard, F. P., 'Water and solute exchanges. How far have we come in 100 years? What's next?', Ann **Biomed Eng**, vol. 28, 8, Aug 2000, pp. 849-859.
Cirillo, V. J., 'Fever and reform: the typhoid epidemic in the Spanish-American War', J Hist Med Allied Sci, vol. 55, 4, Oct 2000, pp. 363-397.
Clark, B. en J. Foster, 'Henry S. Salt, Socialist, Animal Rights Activist: An Introduction to Salt's 'A Lover of Animals", **Organization & Environment**, vol. 13, December, 2000, pp. 468-473.
Clark, B. en J. Foster, 'William Stanley Jevons and The Coal Question: An Introduction to Jevons's 'Of the Economy of Fuel", **Organization & Environment**, vol. 14, March, 2001, pp. 93-98.
Clausing, G., K. Vickers en J. W. Kadereit, 'Historical biogeography in a linear system: genetic variation of sea rocket (Cakile maritima) and sea holly (Eryngium maritimum) along European coasts', **Mol Ecol**, vol. 9, 11, Nov 2000, pp. 1823-1833.
Cochran, G. M., P. W. Ewald en K. D. Cochran, 'Infectious causation of disease: an evolutionary perspective', **Perspect Biol Med**, vol. 43, 3, Spring 2000, pp. 406-448.
Cohen, M. L., 'Changing patterns of infectious disease', **Nature**, vol. 406, 6797, Aug 17 2000, pp. 762-767.
Colon, G., 'Journal 100 & 150 years ago. Some interesting notes', **J La State Med Soc**, vol. 152, 9, Sep 2000, pp. 425-426.
Connolly, C., 'The TB preventorium', **Am J Nurs**, vol. 100, 10, Oct 2000, pp. 62-65.
Cook, G. C., 'Influence of diarrhoeal disease on military and naval campaigns', **J R Soc Med**, vol. 94, 2, Feb 2001, pp. 95-97.
Cook, G. C. en A. J. Webb, 'William Farr's influence on Florence Nightingale', **J Med Biogr**, vol. 9, 2, May 2001, p. 122.
Cordain, L., J. B. Miller, S. B. Eaton, N. Mann, et al., 'Plant-animal subsistence ratios and macronutrient energy estimations in worldwide hunter-gatherer diets', **Am J Clin Nutr**, vol. 71, 3, Mar 2000, pp. 682-692.
Costello, E. J. en A. Angold, 'Developmental psychopathology and public health: past, present, and future', **Dev Psychopathol**, vol. 12, 4, Autumn 2000, pp. 599-618.
Cotes, J. E., 'The Medical Research Council Pneumoconiosis Research Unit, 1945-1985: a short history and tribute', **Occup Med (Lond)**, vol. 50, 6, Aug 2000, pp. 440-449.
Craig, O., J. Mulville, M. P. Pearson, R. Sokol, et al., 'Detecting milk proteins in ancient pots',

69
NET WERK
1152-1153
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Nature, vol. 408, 6810, Nov 16 2000, p. 312.
Csillag, C., 'Turning point: environmental health in Brazil', **Environ Health Perspect**, vol. 108, 11, Nov 2000, pp. A504-511.
Curcic, M. en L. Tari, 'Smallpox vaccination in Senta County in the early 19th century', **Med Pregl**, vol. 53, 7-8, Jul-Aug 2000, pp. 413-422.
Curtis, V. en A. Biran, 'Dirt, disgust, and disease. Is hygiene in our genes?', **Perspect Biol Med**, vol. 44, 1, Winter 2001, pp. 17-31.
Dam, P. J. M. van, 'Sinking peat bogs. Environmental Change in Holland 1350-1550', **Environmental History**, vol. 6, 1, january 2001, pp. 32-45.
Davidson, R., 'Dangerous liaisons: a social history of venereal disease in twentieth-century Scotland', **Clio Med**, vol. 57, 2000, pp. i-vii, 1-383.
Davis, J. L., J. A. Heginbottom, A. P. Annan, R. S. Daniels, et al., 'Ground penetrating radar surveys to locate 1918 Spanish flu victims in permafrost', **J Forensic Sci**, vol. 45, 1, Jan 2000, pp. 68-76.
Degteva, G. K., '[The 70th anniversary of the Nizhegorod Research Institute of Epidemiology and Microbiology of the Ministry of Public Health of the Russian Federation]', **Zh Mikrobiol Epidemiol Immunobiol** 3, May-Jun 2000, pp. 119-121.
Deichmann, U., 'An unholy alliance. The Nazis showed that 'politically responsible' science risks losing its soul', **Nature**, vol. 405, 6788, Jun 15 2000, p. 739.
Deschamps, J. P. en V. H. desFontaines, '[Human rights and public health, from Jonathan Mann to Moncef Marzouki]', **Sante Publique**, vol. 12, 3, Sep 2000, pp. 281-282.
Dirckx, J. H., 'Pestilence narratives in classical literature: a study in creative imitation. II. Virgil, Ovid, Seneca, and Silius Italicus', **Am J Dermatopathol**, vol. 22, 5, Oct 2000, pp. 459-464.
Dolan, B., 'Malthus's political economy of health: the critique of Scandinavia in the Essay on population', **Clio Med**, vol. 59, 2000, pp. 9-32.
Dominin, S. G., S. V. Kashanskii, E. G. Plotko, E. I. Likhacheva, et al., '[Asbestos: contemporary problems of industrial medicine and ecology]', **Med Tr Prom Ekol** 11, 2000, pp. 1-4.
Donaldson, L., 'Disease emergence and health transitions in the last millennium', **J R Coll Physicians Lond**, vol. 34, 6, Nov-Dec 2000, pp. 543-548.
Dugacki, V., '[Museum of the History of Hygiene in Croatia]', **Lijec Vjesn**, vol. 123, 1-2, Jan-Feb 2001, pp. 37-38.

48
49

69

NET WERK

1154-1155

contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Duncan, S. R., S. Scott en C. J. Duncan, 'Modelling the dynamics of scarlet fever epidemics in the 19th century', **Eur J Epidemiol**, vol. 16, 7, 2000, pp. 619-626.
Durand, M. en J. Grattan, 'Effects of volcanic air pollution on health', **Lancet**, vol. 357, 9251, Jan 20 2001, p. 164.
Eckel, W. P., M. B. Rabinowitz en G. D. Foster, 'Discovering unrecognized lead-smelting sites by historical methods', **Am J Public Health**, vol. 91, 4, April 2001, pp. 625-627.
Egilman, D. S. en A. Reinert, 'Corruption of previously published asbestos research', **Arch Environ Health**, vol. 55, 1, Jan-Feb 2000, pp. 75-76.
Engstrand, I. en H. Wilson, 'Of Fish and Men: Spanish Marine Science During the Late Eighteenth Century', **Pacific Historical Review**, vol. 69, February, 2000, pp. 3-30.
Falk, R., K. Almren en I. Ostergren, 'Experience from retrospective radon exposure estimations for individuals in a radon epidemiological study using solid-state nuclear track detectors', **Sci Total Environ**, vol. 272, 1-3, May 14 2001, pp. 61-66.
Fee, E. en T. M. Brown, 'Preemptive biopreparedness: can we learn anything from history?', **Am J Public Health**, vol. 91, 5, May 2001, pp. 721-726.
Fiechter, A., 'Biotechnology in Switzerland and a glance at Germany', **Adv Biochem Eng Biotechnol**, vol. 69, 2000, pp. 175-208.
Fiedler, K. en M. Lindner, 'August Gartner and building, housing and communal hygiene 100 years of housing hygiene in Jena', **Int J Hyg Environ Health**, vol. 203, 1, Mar 2000, pp. 65-70.
Folk, G. E. en R. Elsner, 'Experimental physiology in the polar regions: the historical development', **Comp Biochem Physiol A Mol Integr Physiol**, vol. 126, 2, Jun 2000, pp. 135-136.
Fomon, S., 'Infant feeding in the 20th century: formula and beikost', **J Nutr**, vol. 131, 2, Feb 2001, pp. 409S-420S.
Foster, J., 'E. Ray Lankester, Ecological Materialist: An Introduction to Lankester's 'Effacement of Nature by Man'', **Organization & Environment**, vol. 13, June, 2000, pp. 233-235.
Freeman, B. A., 'Oxygen: the airborne nutrient that both sustains and threatens life', **Nutrition**, vol. 16, 7-8, Jul-Aug 2000, pp. 478-480.
Frickel, S., 'The Environmental Mutagen Society and the emergence of genetic toxicology: a sociological perspective', **Mutat Res**, vol. 488, 1, Mar 2001, pp. 1-8.
Gamble, J. G., 'Dressed to kill: the

50
51

mid-nineteenth century crinoline craze', **Pharos Alpha Omega Alpha Honor Med Soc**, vol. 63, 1, Winter 2000, pp. 16-21.
Geraghty, K. E. en M. Wynia, 'Advocacy and community: the social roles of physicians in the last 1000 years. Part II', **Med Gen Med** Nov 6 2000, p. E28.
Gibbs, R. S., 'Impact of infectious diseases on women's health: 1776-2026', **Obstet Gynecol**, vol. 97, 6, Jun 2001, pp. 1019-1023.
Gioda, A., ' A Short History of Water', **Nature and Resources**, vol. 5, January-March, 1999, pp. 42-48.
Gonzalez de Posada, F., '[Current considerations around the search for extraterrestrial life]', **An R Acad Nac Med (Madr)**, vol. 117, 1, 2000, pp. 207-223.
Gould, E. M. en D. B. Chappel, 'Graveyard gleanings: socio-economic, geographical and gender inequalities in health at Tynemouth, UK, 1833-1853', **J Public Health Med**, vol. 22, 3, Sep 2000, pp. 280-286.
Grossl, N. A., 'Sir Jimmy and the worm slayers', **Pharos Alpha Omega Alpha Honor Med Soc**, vol. 63, 2, Spring 2000, pp. 8-11.
Guillemin, J., 'Anthrax: the investigation of a deadly outbreak', **N Engl J Med**, vol. 343, 16, Oct 19 2000, p. 1198.
Haas, C., '[The rapid expansion of the anti-variola vaccination in France in the 19th. Century]', **Ann Med Interne (Paris)**, vol. 151, 7, Nov 2000, pp. 523-526.
Halliday, S., 'William Farr: campaigning statistician', **J Med Biogr**, vol. 8, 4, Nov 2000, pp. 220-227.
Harada, K. en G. P. Glasby, 'Human impact on the environment in Japan and New Zealand: a comparison', **Sci Total Environ**, vol. 263, 1-3, Dec 18 2000, pp. 79-90.
Harper, D. P., 'Angelical conjunction: religion, reason, and inoculation in Boston, 1721-1722', **Pharos Alpha Omega Alpha Honor Med Soc**, vol. 63, 1, Winter 2000, pp. 37-41.
Helfand, W. H., J. Lazarus en P. Theerman, 'The Children's Bureau and public health at midcentury', **Am J Public Health**, vol. 90, 11, Nov 2000, p. 1703.
Helfand, W. H., J. Lazarus en P. Theerman, '"Salus Populi Suprema Lex": the health of the people is the supreme law', **Am J Public Health**, vol. 91, 5, May 2001, p. 689.
Hernberg, S., 'Lead poisoning in a historical perspective', **Am J Ind Med**, vol. 38, 3, Sep 2000, pp. 244-254.
Hollo, J. en U. P. Kralovanszky, 'Biotechnology in Hungary', **Adv Biochem Eng Biotechnol**, vol. 69, 2000, pp. 151-173.
Horvath, I. en L. Vertes, '[Dr. Karoly Vajda, founder of modern life insurance medicine in Hungary]', **Orv Hetil**, vol. 141, 46, Nov 12 2000, pp. 2497-2500.
Jackson, J. B. C., M. X. Kirby, W. Berger, K. A. Bjorndal, et al., 'Historical Overfishing and the Recent Collapse of Coastal Ecosystems', **Science** 293, July 27 2001, pp. 629-637.
Johnson, K. A., A. Sardell en B. Richards, 'Federal immunization policy and funding: a history of responding to crises', **Am J Prev Med**, vol. 19, 3 Suppl, Oct 2000, pp. 99-112.
Karatzas, K., 'Preservation of environmental characteristics as witnessed in classic and modern literature: the case of Greece', **Sci Total Environ**, vol. 257, 2-3, Aug 10 2000, pp. 213-218.
Katzen, R. en G. T. Tsao, 'A view of the history of biochemical engineering', **Adv Biochem Eng Biotechnol**, vol. 70, 2000, pp. 77-91.
Keeling, M. J. en C. A. Gilligan, 'Bubonic plague: a metapopulation model of a zoonosis', **Proc R Soc Lond B Biol Sci**, vol. 267, 1458, Nov 7 2000, pp. 2219-2230.
Knegtering, E., H. J. v. de Windt en A. J. M. SchootUiterkamp, 'Trends in the legal status of indigenous species', **Environmental Conservation**, vol. 27, 4, 2000, pp. 401-413.
Knezevic, S., '[The Museum of the History of Hygiene and the Croatian Medical Society]', **Lijec Vjesn**, vol. 123, 1-2, Jan-Feb 2001, p. 51.
Kriz, B., 'Reporting system and control of infectious diseases in the Czech lands in the past years until year 1945', **Cent Eur J Public Health**, vol. 8, 4, Nov 2000, pp. 213-215.
Krueger, W. A. en K. E. Unertl, '[The historical development of intensive care in Germany. Contemporary reflections. 18. Development of hygiene in intensive care]', **Anaesthesist**, vol. 49, 8, Aug 2000, pp. 743-751.
La Vergata, A., 'Biology and sociology of fertility. Reactions to the Malthusian threat, 1798-1933', **Clio Med**, vol. 59, 2000, pp. 189-222.
Labisch, A., '[Health, public health, society-results from the past, responsibilities for the future]', **Gesundheitswesen**, vol. 62, 12, Dec 2000, pp. 619-626.
Lambert, R., 'Conservation, Recreation and Tourism: Craigellachie National Nature Reserve, Aviemore, 1950-1980', **Northern Scotland**, vol. 20, 2000, pp. 113-124.
Larsen, O., '[Professional cooperation and overview of the health status. Two important initiatives from Christian August Egeberg in 1838 and 1855]', **Tidsskr Nor**

69
NET WERK
1156-1157
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Laegeforen, vol. 120, 23, Sep 30 2000, pp. 2792-2793.
Leveau, P., 'Le paysage aux époques historiques: un document archéologique', **Annales**, vol. 55, May-June, 2000, pp. 555-582.
Levy, D. en P. Newell, 'Oceans Apart? Business Responses to Global Environmental Issues in Europe and the United States', **Environment**, vol. 42, November, 2000, pp. 8-20.
Lewontin, R. en R. Levins, 'Eppur' Si Muove: Schmalhausen's Law', **Capitalism, Nature, Socialism**, vol. 11, December, 2000, pp. 103-108.
Lherminer, P. en M. Solignac, '[Species: author definitions]', **C R Acad Sci** III, vol. 323, 2, Feb 2000, pp. 153-165.
Lidberg, L., '[Erik Essen-Moller and his era]', **Lakartidningen**, vol. 97, 49, Dec 6 2000, p. 5805.
Macmillan, M., 'Restoring Phineas Gage: a 150th retrospective', **J Hist Neurosci**, vol. 9, 1, Apr 2000, pp. 46-66.
Mariani-Costantini, A., 'Natural and cultural influences on the evolution of the human diet: background of the multifactorial processes that shaped the eating habits of Western societies', **Nutrition**, vol. 16, 7-8, Jul-Aug 2000, pp. 483-486.
Martonik, J. F., E. Nash en E. Grossman, 'The history of OSHA's asbestos rule makings and some distinctive approaches that they introduced for regulating occupational exposure to toxic substances', **Aihaj**, vol. 62, 2, Mar-Apr 2001, pp. 208-217.
Mertz, W., 'Three decades of dietary recommendations', **Nutr Rev**, vol. 58, 10, Oct 2000, pp. 324-331.
Mirkin, B. M. en L. G. Naumova, '[Importance of S. M. Razumovsscience]', **Zh Obshch Biol**, vol. 61, 6, Nov-Dec 2000, pp. 662-669.
Moseng, O. G., '[The early modern state and the responsibility for public health]', **Tidsskr Nor Laegeforen**, vol. 120, 21, Sep 10 2000, pp. 2546-2547.
Naumov, N. P., '[The geographical variability in the population count dynamics and evolution. 1945]', **Zh Obshch Biol**, vol. 61, 5, Sep-Oct 2000, pp. 535-548.
Needleman, H. L., 'The removal of lead from gasoline: historical and personal reflections', **Environ Res**, vol. 84, 1, Sep 2000, pp. 20-35.
Nemery, B., P. H. Hoet en A. Nemmar, 'The Meuse Valley fog of 1930: an air pollution disaster', **Lancet**, vol. 357, 9257, Mar 3 2001, pp. 704-708.
Newman, B. Y., 'The sun tan myth', **Optometry**, vol. 71, 11, Nov 2000, p. 688.
Noah, D. L., J. K. Grayson en L. C. Caudle, 3rd, 'Ten great veterinary public health/preventive medicine achievements in the United States, 1901 to 2000', **J Am Vet Med Assoc**, vol. 217, 12, Dec 15 2000, pp. 1834-1836.
Paton, B. C., 'Joseph Lister, antiseptic surgery, and wilderness medicine - a commentary', **Wilderness Environ Med**, vol. 11, 4, Winter 2000, pp. 272-273.
Pennisi, E., 'Taxonomic revival', **Science**, vol. 289, 5488, Sep 29 2000, pp. 2306-2308.
Pless-Mulloli, T., C. E. Dunn, R. Bhopal, P. Phillimore, et al., 'Is it feasible to construct a community profile of exposure to industrial air pollution?', **Occup Environ Med, vol.** 57, 8, Aug 2000, pp. 542-549.
Podoll, K., '[History of scientific and popular educational films in neurology and psychiatry in Germany 1985-1929]', **Fortschr Neurol Psychiatr**, vol. 68, 11, Nov 2000, pp. 523-529.
Powlson, M., 'Red jackets and red noses', **J R Soc Med**, vol. 93, 4, Apr 2000, p. 214.
Prescott, H. M., 'The white plague goes to college: tuberculosis prevention programs in colleges and universities, 1920-1960', **Bull Hist Med**, vol. 74, 4, Winter 2000, pp. 735-772.
Raevskii, K. K. en V. M. Dobrynin, '[The most important results and prospects of the scientific research in the protection of Army and Navy Forces against adverse biological factors]', **Voen Med Zh**, vol. 321, 10, Oct 2000, pp. 30-36.
Roehr, M., 'History of biotechnology in Austria', **Adv Biochem Eng Biotechnol**, vol. 69, 2000, pp. 125-149.
Rumiantsev, G. I., S. M. Novikov, T. A. Kozlova, N. N. Beliaeva, et al., '[Role of the General Hygiene Department of the I.M. Sechenov Moscow Medical Academy in the development of scientific and methodological bases of preventive medicine]', **Gig Sanit** 6, Nov-Dec 2000, pp. 6-9.
Schink, B., 'Microbial ecology - a late developing field in science', **FEMS Microbiol Rev**, vol. 24, 5, Dec 2000, p. 553.
Schiotz, A., '[To see oneself in a context - medicine and historia - the two cultures]', **Tidsskr Nor Laegeforen**, vol. 120, 30, Dec 10 2000, pp. 3746-3748.
Schneider, D. W., 'Local knowledge, environmental politics, and the founding of ecology in the United States. Stephen Forbes and "The Lake as a Microcosm" (1887)', **Isis**, vol. 91, 4, Dec 2000, pp. 681-705.
Schutkowski, H., 'Neighbours in different habitats-subsistence and social differentiation in early mediaeval populations of the eastern Swabian Alb', **Anthropol Anz**, vol. 58, 1, Mar 2000, pp. 113-

69
NET WERK
1158-1159
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

120.
Semino, O., G. Passarino, P. J. Oefner, A. A. Lin, et al., 'The genetic legacy of Paleolithic Homo sapiens sapiens in extant Europeans: a Y chromosome perspective', **Science**, vol. 290, 5494, Nov 10 2000, pp. 1155-1159.
Sheail, J., 'Yorkshire's 'Sloughs of Despond': An Inter-War Perspective on Resource Development in Britain', **Environment and History**, vol. 6, November, 2000, pp. 379-398.
Silverstein, A. M., 'The most elegant immunological experiment of the XIX century', **Nat Immunol**, vol. 1, 2, Aug 2000, pp. 93-94.
Sorokin, O. N., A. A. Prokhorov en V. A. Kudrin, '[History of public health in the railroad transport in Russia]', **Probl Sotsialnoi Gig Istor Med** 6, Nov-Dec 2000, pp. 55-56.
Spotts, P. H., 'Public health crises in Baltimore. Parallels between the Yellow Fever epidemic of the late 1700s and the spread of AIDS in the 1980s', **Md Med**, vol. 2, 2, Spring 2001, pp. 53-55.
Steele, J. H., 'The history of public health and veterinary public service', **J Am Vet Med Assoc**, vol. 217, 12, Dec 15 2000, pp. 1813-1821.
Steele, J. H., 'History, trends, and extent of pasteurization', **J Am Vet Med Assoc**, vol. 217, 2, Jul 15 2000, pp. 175-178.
Stone, R., 'Paleoforensics. Ice Man warms up for European scientists', **Science**, vol. 289, 5488, Sep 29 2000, pp. 2253-2254.
Storesund, A., '[Smallpox in Telemark in the last part of the 19th century]', **Tidsskr Nor Laegeforen**, vol. 120, 30, Dec 10 2000, pp. 3694-3698.
Svane, S., '[Help during the paratyfoid-A epidemic in Kirkenes in 1943-44]', **Tidsskr Nor Laegeforen**, vol. 120, 30, Dec 10 2000, pp. 3688-3692.
Swerdlow, N. M., 'Thomas Gold's deep hot biosphere and the origin of petroleum [1]. Essay review', **Perspect Biol Med**, vol. 43, 4, Summer 2000, pp. 598-608.
Szczygiel, B. en R. Hewitt, 'Nineteenth-century medical landscapes: John H. Rauch, Frederick Law Olmsted, and the search for salubrity', **Bull Hist Med**, vol. 74, 4, Winter 2000, pp. 708-734.
Sztuka-Polinska, U., '[Personnel and their training as needed for controlling infectious diseases during the era between wars in Poland]', **Przegl Epidemiol**, vol. 54, 3-4, 2000, pp. 427-434.
Troesken, W., 'Typhoid Rates the Public Acquisition of Private Waterworks, 1880-1920', **Journal of Economic History**, vol. 59, December, 1999, pp. 927-948.
VanDeveer, S., 'Protecting Europe's Seas: Lessons From the Last 25 Years', **Environment**, vol. 42, July/August, 2000, pp. 10-25.
Voisin, C., '[Tuberculosis eradication: realist perspective or utopia?]', **Rev Prat**, vol. 50, 11, Jun 1 2000, pp. 1168-1170.
Vouilloz Burnier, M. F., '[Variola and goiter: two public health conceptions]', **Rev Med Suisse Romande**, vol. 120, 12, Dec 2000, pp. 945-952.
Warner, J., M. Her, G. Gmel en J. Rehm, 'Can legislation prevent debauchery? Mother gin and public health in 18th-century England', **Am J Public Health**, vol. 91, 3, Mar 2001, pp. 375-384.
Wasberg, G. C., '[Charcoal burners and carbon monoxide poisoning - help came from a scientific journal]', **Tidsskr Nor Laegeforen**, vol. 121, 9, Mar 30 2001, pp. 1106-1107.
Wedepohl, K. H. en A. Baumann, 'The use of marine molluskan shells for Roman glass and local raw glass production in the Eifel area (western Germany)', **Naturwissenschaften**, vol. 87, 3, Mar 2000, pp. 129-132.
Welch, R. W. en P. C. Mitchell, 'Food processing: a century of change', **Br Med Bull**, vol. 56, 1, 2000, pp. 1-17.
Winkelstein, W., Jr., 'Epidemiologic highlights of the past with a look towards the future', **J Public Health Policy**, vol. 22, 1, 2001, pp. 5-13.
Woolf, A., 'Witchcraft or mycotoxin? The Salem witch trials', **J Toxicol Clin Toxicol**, vol. 38, 4, 2000, pp. 457-460.
Zahnle, K., 'Decline and fall of the empire', **Nature**, vol. 412, 6843, Jul 12 2001, pp. 209-213.
Zeder, M. A. en B. Hesse, 'The initial domestication of goats (Capra hircus) in the Zagros mountains 10,000 years ago', **Science**, vol. 287, 5461, March 24 2000, pp. 2254-2257.
Zocchetti, C., '[Bernardino Ramazzini. Ante litteram epidemiologist]', **Epidemiol Prev**, vol. 24, 6, Nov-Dec 2000, pp. 276-281.

69
NET WERK
1160-1161
55/56
contactblad van de stichting net werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort